Pañcatantram

saṃskṛt

PDF generated using the open source mwlib toolkit. See http://code.pediapress.com/ for more information.
PDF generated at: Tue, 30 Jun 2009 09:48:42 UTC

पञ्चतन्त्रम्

लेखक: विष्णु शर्मा अनुक्रमणिका

1. कथा-मुखम् १-७
2. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १-५०
3. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ५१-१००
4. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १०१-१५०
5. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १५१-२००
6. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २०१-२५०
7. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २५१-३००
8. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३०१-३५०
9. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३५१-४००
10. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४०१-४५०
11. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४५१-४६१
12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १-५०
13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् १-५०
25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् ५१-९८

संबंधित कड़ियाँ

1. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
2. हितोपदेशम्
3. वेतालपञ्चविंशति
4. बेताल पच्चीसी
5. सिंहासनद्वात्रिंशति
6. सिंहासन बत्तीसी
7. कथासरित्सागर
8. पंचतंत्र पंचतंत्र [1] (हिन्दी विकिपीडिया)
9. हितोपदेश हितोपदेश [1] (हिन्दी विकिपीडिया)
10. बैताल_पचीसी बैताल पचीसी [1] (हिन्दी विकिपीडिया)
11. सिंहासन_बत्तीसी सिंहासन बत्तीसी [1] (हिन्दी विकिपीडिया)
12. कथासरित्सागर कथासरित्सागर [1] (हिन्दी विकिपीडिया)

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

References

[1] http://hi.wikipedia.org/wiki/
[2] http://panchatantra.org/the-loss-of-friends.html

kathā-mukham

पञ्चतन्त्रम् 01

लेखक: विष्णु शर्मा

पञ्चतन्त्रम्

कथा-मुखम्

ओम् नमः श्री-शारदा-गणपति-गुरुभ्यः। महा-कविभ्यो नमः।

ब्रह्मा रुद्रः कुमारो हरि-वरुण-यमा वह्निर् इंद्रः कुबेरश्

चंद्रादित्यौ सरस्वत्य्-उदधि-युग-नगा वायुर् उर्वी-भुजंगाः।

सिद्धा नद्यो श्वनौ श्रीर् दितिर् अदिति-सुता मातरश् चंडिकाद्या

वेदास् तीर्थानि यक्षा गण-वसु-मुनयः पांतु नित्यम् ग्रहाश् च॥

मनवे वाचस्पतये शुक्राय पराशराय स-सुताय।

चाणक्याय च विदुषे नमो स्तु नय-शास्त्र-कर्त्रभ्यः॥पञ्च_०.१॥

सकलार्थ-शास्त्र-सारम् जगति समालोक्य विष्णुशर्मेदम्।

तंत्रैः पञ्चभिर् एतच् चकार सुमनोहरम् शास्त्रम्॥पञ्च_०.२॥

तद् यथानुश्रूयते। अस्ति दक्षिणात्ये जनपदे महिलारोप्यम् नाम नगरम्। तत्र सकलार्थ-सार्थ-कल्प-द्रुमः प्रवर-अंग्प-मुकुट-मणिम् अजरीचयचर्चितचरण-युगलः सकल-कल्प-पारंगतो मरशक्तिर् नाम राजा बभूव। तस्य त्रयः पुत्राः परम-दुर्मेधसो वसुशक्तिर् उग्रशक्तिर् अनेकशक्तिश् चेति नामानो बभूवुः।

अथ राजा तान् शास्त्र-विमुखान् आलोक्य सचिवान् आहूय प्रोवाच-भोः ज्ञातम् एतद् भवद्भिर् यन् ममैते त्रयो पि पुत्राः शास्त्र-विमुखा विवेक-हीनाश् च। तद् एतान् पश्यतो मे महद् अपि राज्यम् न सौख्यम् आवहति। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

अजात-मृत-मूर्खेभ्यो मृताजातौ सुतौ वरम्।

यतस् तौ स्वल्प-दुःखाय यावज्-जीवम् जडो दहेत्॥पञ्च_०.३॥

वरम् गर्भ-स्रवो वरम् ऋतुषु नैवाभिगमनम्

वरम् जातः प्रेतो वरम् अपि च कन्यैव जनिः।

वरम् बंध्या भार्या वरम् अपि च गर्भेषु वसतिर्

न चावदिग्धान् रूप-द्रविण-गुण-युक्तो पि तनयः॥पञ्च_०.४॥

किम् तया क्रियते धेनवा या न सूते न दुग्धदा।

को र्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् न भक्तिमान्॥पञ्च_०.५॥

तद् एतेषाम् यथा बुद्धि-प्रबोधनम् भवति तथा को प्य् उपायो नुष्ठीयताम्। अत्र च मद्-दत्ताम् व्ड्त्तिम् भुञ्जानानाम् पंडितानाम् पञ्चशती तिष्ठति ततो यथा मम मनोरथाः सिद्धिम् यांति तथानुष्ठीयताम् इति।

तत्रैकः प्रोवाच-देव द्वादशभिर् वर्षैर् व्याकरणम् श्रूयते। ततो धर्म-शास्त्राणि मंव्-आदीनि अर्थ-शास्त्राणि चाणक्यादीनि काम-शास्त्राणि वात्स्यायनादीनि एवम् च ततो दर्मार्थ-काम-शास्त्राणि ज्ञायंते। ततः प्रतिबोधनम् भवति।

अथ तन्-मध्यतः सुमतिर् नाम सचिवः प्राह-अशाश्वतो यम् जीवितव्य-विषयः। प्रभूत-काल-ज्ञेयानि शब्द-शास्त्राणि। तत् संक्षेप-मात्रम् शास्त्रम् कञ्चिद् एतेषाम् प्रबोधनार्थम् चित्यताम् इति। उक्तम् च यतः-

अनंतपारम् कलि शब्द-शास्त्रम्

स्वल्पम् तथायुर् बहवश् च विघ्नाः।

सारम् ततो ग्राह्यम् अपास्य फल्गु

हंसैर् यथा क्षीरम् इवांबुध्यात्॥पञ्च_०.६॥

तद् अत्रास्ति विष्णुशर्मा नाम ब्राह्मणः सकल-शास्त्र-पारंगमश् छात्र-समसदि लब्ध-कीर्तिः। तस्मै समर्पयतु एतान्। स नूनम् द्राक् प्रबुद्धान् करिष्यति इति।

स राजा तद् आकर्ण्य विष्णुशर्माणम् आहूय प्रोवाच-भो भगवन् मद्-अनुग्रहार्थम् एतान् अर्थ-शास्त्रम् प्रति द्राग् यथानंय-सद्ज्ञान् विदधासि तथा कुरु। तदाहम् त्वाम् शासन-शतेन योजयिष्यामि।

अथ विष्णु-शर्मा तम् राजानम् आह-देव श्रूयताम् मे तथ्य-वचनम्। नाहम् विद्या-विक्रयम् शासन-शतेनापि करोमि। पुनर् एतांस् तव पुत्रान् मास-षट्केन यदि नीति-शास्त्रज्ञान् न करोमि ततः स्व-नाम-त्यागम् करोमि।

अथासौ राजा ताम् ब्राह्मणस्यासंभाव्याम् प्रतिज्ञाम् श्रुत्वा स-सचिवः प्रहृष्टो विस्मयांवितस् तस्मै सादरम् तान् कुमारान् समर्प्य पराम् निर्व्ड्तिम् आजगाम। विष्णुशर्मणापि

तान् आदाय तद्-अर्थम् मत्रि-भेद-मत्रि-प्राप्तिकाकोलूकीय-लब्ध-प्रणाश-अपरीक्षति-कारकाणि चेति पञ्च-तंत्राणि रचयित्वा पाठितास् ते राजपुत्राः। तेपि तांय् अधीत्य मास-षट्केन यथोक्ताः सम्व्ड्त्ताः। ततः प्रभ्ड्त्य् ऐतत् पञ्चतंत्रकम् नाम नीति-शास्त्रम् बालावबोधनार्थम् भूतले प्रव्ड्त्तम्। कम्रि बहुना-

अधीते य इदम् नत्यिम् नीति-शास्त्रम् श्ड्णोति च।

न पराभवम् आप्नोति शक्राद् अपि कदाचन॥पञ्च_०.७॥

इति कथा-मुखम्।

संबंधति कडयिाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
    1. कथा-मुखम् १-७
    2. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १-५०
    3. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ५१-१००
    4. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १०१-१५०
    5. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १५१-२००
    6. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २०१-२५०
    7. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २५१-३००
    8. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३०१-३५०
    9. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३५१-४००
    10. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४०१-४५०
    11. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४५१-४६१
    12. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १-५०
    13. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः ५१-१००
    14. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १०१-१५०
    15. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १५१-१९६
    16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
    17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
    18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
    19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
    20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
    21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
    22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
    23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
    24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् १-५०
    25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कडयिाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

mitrabhedaḥ

पञ्चतन्त्रम् 02

लेखक: वष्णि शर्मा

पञ्चतन्त्रम्

मत्रि-भेदः

वर्धमान-वृत्तांतः

अथातः प्रारभ्यते मत्रि-भेदो नाम प्रथमम् तंत्रम्। यस्यायम् आदमिः श्लोकः-

वर्धमानो महान् स्नेहः सम्हि-गो-वृषयोर् वने।

पशुनेनातलिबुधेन जंबुकेन वनाशतिः ॥पञ्च_१.१॥

तद् यथानुशूयते। अस्ति दक्षणात्ये जनपदे महलारोप्यम् नाम नगरम्। तत्र धर्मोपार्जति-भूरि-विभवो वर्धमानको नाम वणक्-पुत्रो बभूव। तस्य कदाचद् रात्रौ शय्यारूढस्य चिंता समुत्पन्ना। तत् प्रभूतेपि वित्तेर्थोपायाश् चतिनीयाः कर्तव्याश् चेति यत उक्तम् च-

नहि तद् वद्यते कम्चिद् यद् अर्थेन न सद्ध्यति।

यत्नेन मतमिम्स् तस्माद् अर्थम् एकम् प्रसाधयेत् ॥पञ्च_१.२॥

यस्यार्यस् तस्य मत्राणि यस्यार्थास् तस्य बांधवाः।

यस्यार्थाः स पुमाम् लोके यस्यार्थाः स च पंडतिः ॥पञ्च_१.३॥

न सा वद्या न तद् दानम् न तच् छल्पम् न सा कला।

न तत् स्थैर्यम् हि धननिम् याचकैर् यन् न गीयते ॥पञ्च_१.४॥

इह लोके हि धननिम् परो पि स्वजनायते।

स्वजनो पि दरद्राणाम् सर्वदा दुर्जनायते ॥पञ्च_१.५॥

अर्थेभ्यो पि हि वृद्धेभ्यः सम्वृत्तेभ्य इतस् ततः।

प्रवर्तते क्रयाः सर्वाः पर्वतेभ्य इवापगाः ॥पञ्च_१.६॥

पूज्यते यद् अपूज्यो पि यद् अगम्यो पि गम्यते।

वंद्यते यद् अवंद्यो पि स प्रभावो धनस्य च ॥पञ्च_१.७॥

अशनाद् इंद्रयाणीव स्युः कार्याण्य् अखलांय् अपि।

एतस्मात् कारणाद् वत्तिम् सर्व-साधनम् उच्यते ॥पञ्च_१.८॥

अर्थार्थी जीव-लोको यम् श्मशानम् अपि सेवते।

त्यक्त्वा जनयतारम् स्वम् निःस्वम् यच्छति दूरतः ॥पञ्च_१.९॥

गत-वयसाम् अपि पुम्साम् येषाम् अर्था भवंति ते तरुणाः।

अर्थे तु ये हीना वृद्धास् ते यौवनेपि स्युः ॥पञ्च_१.१०॥

स चार्थः पुरुषाणाम् षड्भ्र् उपायैर् भवति भक्षाया अंड्प-सेवया कृषि-कर्मणा वद्योपार्जनेन व्यवहारेण वणक्-कर्मणा वा। सर्वेषाम् अपि तेषाम् वाणज्येनातरस्क्रतो र्थ-लाभः स्यात्। उक्तम् च यतः-

कृता भक्षानेकैर् वतरति अंड्पो नोचतिम् अहो

कृषिः क्लष्टा वद्या गुरु-वनिय-वृत्त्यातविषिमा।

कुसीदाद् दारद्र्यम् परकरगत-ग्रंथि-शमनान्

न मये वाणज्यात् कमि अपि परमम् वर्तनम् इह ॥पञ्च_१.११॥

उपायानाम् च सर्वेषाम् उपायः पण्य-सम्ग्रहः।

धनार्थम् शस्यते हे एकस् तद्-अंयः सम्शयात्मकः ॥पञ्च_१.१२॥

तच् च वाणज्यम् सप्त-वधिम् अर्थागमाय स्यात्। तद् यथा गांधकि-व्यवहारः, नक्षेप-प्रवेशः, गोष्ठकि-कर्म, परचिति-ग्राहकागमः, मथ्या-क्रय-कथनम्, कूट-तुला-मानम्, देशांतराद् भांडानयनम् चेति उक्तम् च-

पण्यानाम् गांधकिम् पण्यम् कमि अंयैः काञ्चनादभिः।

यत्रैकेन च यत् क्रीतम् तच् छतेन प्रदीयते ॥पञ्च_१.१३॥

नक्षेपे पतति हर्म्ये श्रेष्ठी स्तौति स्व-देवताम्।

नक्षिेपी म्रयिते तुभ्यम् प्रदास्याम्य् उपयाचतिम्॥पञ्च_१.१४॥
गोष्ठकि-कर्म-नयिुक्तः श्रेष्ठी चतियतचिेतसा ह्ड्ष्टः।
वसुधा वसु-संपूर्णा मयाद्य लब्धा कमि् अंयेन॥पञ्च_१.१५॥
परचितिम् आगच्छंतम् ग्राहकम् उत्कंठ्या वलिोकयासौ।
ह्ड्ष्यतितद्-धन-लब्धो यद्वत् पुत्रेण जातेन॥पञ्च_१.१६॥
अंयच् च-
पूर्णापूर्णे माने परचिति-जन-वञ्चनम् तथा नत्यिम्।
मथि्या-क्रयस्य कथनम् प्रक्ड्तरि् इयम् स्यात् करिातानाम्॥पञ्च_१.१७॥
द्वगिुणम् त्रगिुणम् वत्तिम् भांड-क्रय-वचिक्षणाः।
प्राप्नुवंत्य् उद्यमाल् लोका दूर-देशांतरम् गताः॥पञ्च_१.१८॥
इत्य् ऐवम् संप्रधार्य मथुरा-गामीनभिांडांय् आदाय शुभायाम् तथिौ गुरु-जनानुज्ञातः सुरथाधरिूढः प्रस्थतिः। तस्य च मंगल-व्ड्षभ सम्जीवक-नंदक-नामानौ ग्ढोत्पन्नौ धूर्वोढारौ स्थतिौ। तयोर् ऐकः सम्जीवकाभधिानो यमुना-कच्छम् अवतीर्णः संपंक-पूरम् आसाद्य कलति-चरणो युग-भंगम् वधिाय वषिसाद।
अथ तम् तद्-अवस्थम् आलोक्य वर्धमानः परम् वषिादम् आगमत्। तद् अर्थम् च स्नेहार्द्र-ह्ड्दयस् त्रि-रात्रम् प्रयाण-भंगम् अकरोत्। अथ तम् वषिणम् आलोक्य साड्थकिैर् अभहितिम्- भोः श्रेष्ठनि्! कमि् ऐवम् व्ड्षभस्य क्ड्ते सम्हि-व्याघ्र-समाकुले बह्व्-अपायेस्मनि् वने समस्त-सार्थस् त्वया संदेहे नयिोजतिः। उक्तम् च-
न स्वल्पस्य क्ड्ते भूरनिाशयेन् मतमिान् नरः।
ऐतद् ऐवात्र पांडत्यिम् यत् स्वल्पाद् भूरि-रक्षणम्॥पञ्च_१.१९॥
अथासौ तद् अवधार्य सम्जीवकस्य रक्षा-पुरुषान् नरिूप्याशेष-सार्थम् नीत्वा प्रस्थतिः। अथ रक्षा-पुरुषा अपबिह्व्-अपायम् तद्-वनम् वदित्वि सम्जीवकम् परत्यिज्य प्ड्ष्ठतो गत्वांयेद्युस् तम् सार्थवाहम् मथि्याहुः- स्वामनि्, म्ड्तो सौ सम्जीवकः। अस्माभसि् तु सार्थवाहस्याभीष्ट इतमित्वा वह्ननिा सम्स्क्ड्तः इति।
तच् छ्रुत्वा सार्थवाहः क्ड्तज्ञतया स्नेहार्द्र-ह्ड्दयस् तस्यौर्ध्व-देहकि-क्रयिा व्ड्षोत्सर्गादकिाः सर्वाश् चकार। सम्जीवको प्य् आयुः-शेषतया यमुना-सललि-मशि्रैः शशिरितरवातैर् आप्यायति-शरीरः कथम्चदि् अप्य् उठाय यमुना-तटम् उपपेदे। तत्र मरकत-सद्ड्शानबिाल-त्ड्णाग्राणभिक्षयन् कतपियैर् अहोभरि् हर-व्ड्षभ इव पीनः ककुद्मान् बलवाम्श् च सम्व्ड्त्तः। प्रत्यहम् वल्मीक-शखिराग्राणशि्ड्ंगाभ्याम् वदिारयन् गर्जमान आस्ते। साधु चेदम् उच्यते-
अरक्षतिम् तष्ठितदिेव-रक्षतिम्
सुरक्षतिम् देव-हतम् वनिश्यति।
जीवत्य् अनाथो पविने वसिर्जतिः
क्ड्त-प्रयत्नो पग्ढे वनिश्यति॥पञ्च_१.२०॥
अथ कदाचत्ि पगिलको नाम सम्हिः सर्व-म्ड्ग-परव्ड्तिः पपिासाकुल उदक-पानार्थम् यमुना-तटम् अवतीर्णः सम्जीवकस्य गंभीरतर-रावम् दूराद् ऐवाश्ड्णोत्। तच् छ्रुत्वातीव व्याकुल-ह्ड्दयः ससाध्वसम् आकारम् प्रच्छाद्य बट-तले चतुर्-मंडलावस्थानेनावस्थतिः। चतुर्मंडलावस्थानम् त्व् इदम्- सम्हिः सम्हिानुयायनिः काकरवाः कव्ड्त्ता इति।
अथ तस्य करटक-दमनक-नामानौ द्वौ श्ड्गालौ मंत्रि-पुत्रौ भ्रष्टाधकिारौ सदानुयायनिाव् आस्ताम्। तौ च परस्परम् मंत्रयतः। तत्र दमनको ब्रवीत्- भद्र करटक, अयम् तावद् अस्मत्-स्वामी पगिलक उदक-ग्रहणार्थम् यमुना-कच्छम् अवतीर्य स्थतिः। स कम्ि नमित्तिम् पपिासाकुलो पनिव्ड्त्त्य व्यूह-रचनाम् वधिाय दौर्मनस्येनाभभूितो त्र बट-तले स्थतिः।
करटक आह- भद्र कमि् आवयोर् अनेन व्यापारेण उक्तम् च यतः-
अव्यापरेषु व्यापारम् यो नरः कर्तुम् इच्छति।
स ऐव नधिनम् यातकिीलोत्पाटीव वानरः॥पञ्च_१.२१॥

कथा १ कीलोत्पाटि-वानर-कथा

कस्मम्िश्चनि् नगराभ्याशे केनापविणकि्-पुत्रेण तरु-खंड-मध्ये देवतायतनम् कर्तुम् आरब्धम्। तत्र च ये कर्मकराः स्थापनादयः। ते मध्याह्न-बेलायाम् आहारार्थम् नगर-मध्ये गच्छंति। अथ कदाचत्ि तत्रानुषंगकिम् वानर-यूथम् इतश् चेतश् च परभि्रमद् आगतम्। तत्रैकस्य कस्यचचि् छल्पिनो र्ध-स्फाटतिो ञ्जन-व्ड्क्ष-दारुमयः स्तंभः खदरि-कीलकेन मध्य-नहितिेन तष्ठिति। ऐतस्मनि् अंतरे ते वानरास् तरु-शखिर-प्रसाद-श्ड्ंग-दारु-पर्यंतेषु यथेच्छया क्रीडतिुम् आरब्धाः। ऐकश् च तेषाम् प्रत्यासन्न-म्ड्त्युश् चापल्यात् तस्मनि् अर्ध-स्फोटति-स्तंभे उपवशि्य पाणभि्याम् कीलकम् सम्ग्ढ्य यावद् उत्पादयतिुम् आरेभे तावत् तस्य स्तंभ-मध्य-गत-व्ड्षणस्य स्व-स्थानाच् चलति-कीलकेन यद् व्ड्त्तम् तत् प्राग् ऐव नविेदतिम्। अतो हम् ब्रवीमि- अव्यापारेषु इति। आवयोर् भक्षति-शेष आहारो स्त्य् ऐव। तत् कमि् अनेन व्यापारेण। दमनक आह तत् कम्ि भवान् आहारार्थी केवलम् ऐव। तन् न युक्तम्। उक्तम् च-
सुह्ड्दाम् उपकारणाद् द्वषिताम् अप्य् अपकारणात्।
अंड्प-सम्श्रय इष्यते बुधैर् जठरम् को न बभिर्तकिेवलम्॥पञ्च_१.२२॥
कम्ि च-
यस्मञि् जीवंतजिीवंतबिहवः सो त्र जीवतु।
वयाम्सकिम्ि न कुर्वंतचिञ्च्वा स्वोदर-पूरणम्॥पञ्च_१.२३॥
तथा च-

यज् जीव्यते क्षणम् अपि प्रथितिम् मनुष्यैर्
विज्ञान-शौर्य-वभिवार्य-गुणैः समेतम्।
तन् नाम जीवतिम् इह प्रवदंति तज्-ज्ञाः
काकौ पि जीवति चिरिय बलमि् च भुंक्ते॥पञ्च_१.२४॥
यो नात्मना न च परेण च बंधु-वर्गे
दीने दयाम् न कुरुते न च मर्त्य-वर्गे।
कमि् तस्य जीवति-फलम् हि मनुष्य-लोके
काकौ पि जीवति चिरिय बलमि् च भुंक्ते॥पञ्च_१.२५॥
सुपूरा स्यात् कुनदिका सुपूरो मूषिकाञ्जलिः।
सुसम्तुष्टः कापुरुषः स्वल्पकेनापि तुष्यति॥पञ्च_१.२६॥
कमि् च-
कमि् तेन जातु जातेन मातुर् यौवन-हारिणा।
आरोहति न यः स्वस्य वम्शस्याग्रे ध्वजो यथा॥पञ्च_१.२७॥
परिवर्तिनि संसारे म्ड्तः को वा न जायते।
जातस् तु गण्यते सो त्र यः स्फुरेच् च श्रयिधिकः॥पञ्च_१.२८॥
कमि् च-
जातस्य नदी-तीरे तस्यापि त्ड्णस्य जन्म-साफल्यम्।
यत् सलिल-मज्जनाकुल-जन-हस्तालंबनम् भवति॥पञ्च_१.२९॥
तथा च-
स्तमितोन्नत-सञ्चारा जन-संताप-हारिणः।
जायंते वरिला लोके जलदा इव सज्जनाः॥पञ्च_१.३०॥
नरितशियम् गरमिणम् तेन
जनंयाः स्मरंति विद्वाम्सः।
यत् कम् अपि वहति गर्भम्
महताम् अपि यो गुरुर् भवति॥पञ्च_१.३१॥
अप्रकटीक्ड्त-शक्तिः शक्तो पि जिनस् तिरस्क्रियिम् लभते।
निविसंन् अंतर्-दारुणि लिंघ्यो वह्निर् न तु ज्वलतिः॥पञ्च_१.३२॥
करटक आह- आवाम् तावद् अप्रधानौ तत् कमि् आवयोर् अनेन व्यापरेण।
उक्तम् च-
अप्ड्ष्टो त्राप्रधानो यो ब्रूते राज्ञः पुरः कुधीः।
न केवलम् असम्मानम् लभते च विडंबनम्॥पञ्च_१.३३॥
तथा च-
वचस् तत्र प्रयोक्तव्यम् यत्रोक्तम् लभते फलम्।
स्थायी भवति चात्यंतम् रागः शुक्ल-पटे यथा॥पञ्च_१.३४॥
दमक आह- मा मैवम् वद।
अप्रधानः प्रधानः स्यात् सेवते यदि पार्थिवम्।
प्रधानो प्य् अप्रधानः स्याद् यदि सेवा-विवर्जितः॥पञ्च_१.३५॥
यत उक्तम् च-
आसन्नम् एव अंड्पतरि् भजते मनुष्यम्
विद्या-विहीनम् अकुलीनम् असम्स्क्ड्तम् वा।
प्रायेण भूमि-पतयः प्रमदा लताश् च
यत् पार्श्वतो भवति तत् परिवेष्टयंति॥पञ्च_१.३६॥
तथा च-
कोप-प्रसाद-वस्तूनि ये विचिंवंति सेवकाः।
आरोहंति शनैः पश्चाद् धुंवंतम् अपि पार्थिवम्॥पञ्च_१.३७॥
विद्यावताम् महेच्छानाम् शिल्प-विक्रम-शालिनाम्।
सेवा-व्ड्त्ति-विदाम् चैव नाश्रयः पार्थिवम् विना॥पञ्च_१.३८॥

ये जात्य्-आदि-महोत्साहान् नरेंद्रान् नोपयांति च।
तेषाम् आमरणम् भिक्षा प्रायश्चित्तम् विनिर्मितिम्॥पञ्च_१.३९॥
ये च प्राहुर् दुरात्मानो दुराराध्या महीभुजः।
प्रमादालस्य-जाड्यानि ख्यापितानि निजानि तैः॥पञ्च_१.४०॥
सर्पान् व्याघ्रान् गजान् सिंहान् दृष्ट्वोपायैर् वशीकृतान्।
राजेति कियती मात्रा धीमताम् अप्रमादिनाम्॥पञ्च_१.४१॥
राजानम् एव समाश्रित्य विद्वान् याति पराम् गतिम्।
विना मलयम् अंयत्र चंदनम् न प्ररोहति॥पञ्च_१.४२॥
धवलांय् आतपत्राणि वाजिनिश् च मनोरमाः।
सदा मत्ताश् च मातंगाः प्रसंने सति भूपतौ॥पञ्च_१.४३॥
करटक आह- अथ भवान् किम् करोतुमनाः?
सो ब्रवीत्- अद्यास्मत्-स्वामी पिंगलको भीतो भीत-परिवारश् च वर्तते। तदैनम् गत्वा भय-कारणम् विज्ञाय संधि-विग्रह-यान-आसन-समाश्रय-द्वैधी-भावानाम् एकतमेन समाधास्ये।
करटक आह- कथम् वेत्ति भवान् यद् भयावष्टो यम् स्वामी?
सो ब्रवीत्- ज्ञेयम् किम् अत्र? यत उक्तम् च-
उदीरितो रथः पशुनापि गृह्यते
हयाश् च नागाश् च वहंति चोदिताः।
अनुक्तम् अप्य् ऊहति पंडितो जनः
परेंगति-ज्ञान-फलाः हि बुद्धयः॥पञ्च_१.४४॥
तथा च मनुः (८।२६)-
आकारैर् इंगितैर् गत्या चेष्टया भाषणेन च।
नेत्र-वक्त्र-विकारैश् च लक्ष्यतेंतर्गतम् मनः॥पञ्च_१.४५॥
तद् अद्यैनम् भयाकुलम् प्राप्य स्व-बुद्धि-प्रभावेन निर्भयम् कृत्वा वशीकृत्य च निजाम् साचिव्य-पदवीम् समासादयिष्यामि।
करटक आह- अनभिज्ञो भवान् सेवा-धर्मस्य। तत् कथम् एनम् वशीकरिष्यसि?
सो ब्रवीत्- कथम् अहम् सेवानभिज्ञः? मया हि तातोत्संगे क्रीडताभ्यागत-साधूनाम् नीति-शास्त्रम् पठता यच् छ्रुतम् सेवा-धर्मस्य सारम् तद् हृदि स्थापितम्। शूयताम् तच् चेदम्-
सुवर्ण-पुष्पितिम् पृथ्वीम् विचिंवंति नराः त्रयः।
शूरश् च कृत-विद्यश् च यश् च जानाति सेवितुम्॥पञ्च_१.४६॥
सा सेवा या प्रभु-हिता ग्राह्या वाक्य-विशेषतः।
आश्रयेत् पार्थिवम् विद्वाम्स् तद्-द्वारेणैव नांयथा॥पञ्च_१.४७॥
यो न वेत्ति गुणान् यस्य न तम् सेवेत पंडितः।
न हि तस्मात् फलम् किंचित् सुकृष्टाद् ऊषराद् इव॥पञ्च_१.४८॥
द्रव्य-कृत-हीनो पि सेव्यः सेव्य-गुणांवितः।
भवत्य् आजीवनम् तस्मात् फलम् कालांतराद् अपि॥पञ्च_१.४९॥
अपि स्थाणुवद् आसीनः शुष्यन् परगितः क्षुधा।
न त्व् अज्ञानात्म-संपन्नाद् वृत्तमि ईहते पंडितः॥पञ्च_१.५०॥

संबंधित कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
    1. कथा-मुखम् १-७
    2. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १-५०
    3. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ५१-१००
    4. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १०१-१५०
    5. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १५१-२००
    6. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २०१-२५०
    7. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २५१-३००
    8. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३०१-३५०

9. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३५१-४००
10. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४०१-४५०
11. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४५१-४६१
12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १-५०
13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् १-५०
25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् ५१-९८

2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 02क

सेवकः स्वामनिम् द्वेष्टि क्ष्पणम् परुषाक्षरम्।
आत्मानम् कमि् स न द्वेष्टि सेव्यासेव्यम् न वेत्ति यः॥पञ्च_१.५१॥
यस्याश्रित्य वशि्रामम् क्षुधार्ता यांति सेवकाः।
सौ र्कवन् अंश्पतसि् त्याज्यः सदा पुष्प-फलौ पि सन्॥पञ्च_१.५२॥
राज-मातरि देव्याम् च कुमारे मुख्य-मंत्रणि।
पुरोहिते प्रतीहारे सदा वर्तेत राजवत्॥पञ्च_१.५३॥
जीवेति प्रब्रुवन् प्रोक्तः क्ष्त्याक्ष्त्य-वचिक्षणः।
करोति नि्विकिल्पम् यः स भवेद् राज-वल्लभः॥पञ्च_१.५४॥
प्रभु-प्रसादजम् वित्तिम् सुप्राप्तम् यो नविदयेत्।
वस्त्राद्यम् च दधात्य् अंगे स भवेद् राज-वल्लभः॥पञ्च_१.५५॥
अंतः-पुर-चरैः सार्धम् यो न मंत्रम् समाचरेत्।
न कलत्रैर् नरेंद्रस्य स भवेद् राज-वल्लभः॥पञ्च_१.५६॥
द्यूतम् यो यम-दूताभम् हालाम् हालाहलोपमम्।
पश्येद् दारान् व्ष्थाकारान् स भवेद् राज-वल्लभः॥पञ्च_१.५७॥
युढ-कालेग्रणीर् यः स्यात् सदा प्ष्ठानुगः पुरे।
प्रभोर् द्वाराश्रितो हर्म्ये स भवेद् राज-वल्लभः॥पञ्च_१.५८॥
संमतो हम् वभोर् नित्यम् इति मत्वा व्यतकि्रमेत्।
क्ष्च्छ्रेष्व् अपि नि मर्यादाम् स भवेद् राज-वल्लभः॥पञ्च_१.५९॥
द्वेषि-द्वेष-परो नित्यम् इष्टानाम् इष्ट-कर्म-क्ष्त्।
यो नरो नर-नाथस्य स भवेद् राज-वल्लभः॥पञ्च_१.६०॥
प्रोक्तः प्रत्युत्तरम् नाह वरुिढम् प्रभुना न यः।
न समीपे हसत्य् उच्चैः स भवेद् राज-वल्लभः॥पञ्च_१.६१॥
उप् रणम् शरणम् तद्वन् मंयते भय-वर्जितिः।
प्रवासम् स्व-पुरावासम् स भवेद् राज-वल्लभः॥पञ्च_१.६२॥
न कुर्यान् नरनाथस्य योषद्भिः सह सम्गतमि्।
न नदिम् न ववादिम् च स भवेद् राज-वल्लभः॥पञ्च_१.६३॥
करटक आह- अथ भवाम्स् तत्र गत्वा कमि् तावत् प्रथमम् वक्ष्यति तत् तावद् उच्यताम्।
दमनक आह-
उत्तराद् उत्तरम् वाक्यम् वदताम् संप्रजायते।
सुव्ष्टि-गुण-संपन्नाद् बीजाद् बीजम् इवापरम्॥पञ्च_१.६४॥
अपाय-संदर्शनजाम् वपित्तमि्
उपाय-संदर्शनजाम् च सढिमि्।
मेधावनि नीति-गुण-प्रयुक्ताम्
पुरः स्फुरंतीम् इव वर्णयंति॥पञ्च_१.६५॥
ऐकेषाम् वाचि शुकवद् अंयेषाम् हृद्दि मूकवत्।
हृद्दि वाचि तथांयेषाम् वल्गु वल्गंतडि सूक्तयः॥पञ्च_१.६६॥
न च अहम् अप्राप्त-कालम् वक्ष्ये। आकर्णतिम् मया नीति-सारम् पतिः पूर्वम् उत्संगम् हि निषेविता।
अप्राप्त-कालम् वचनम् बृहस्पतरि् अपि ब्रुवन्।
लभते बहव्-अवज्ञानम् अपमानम् च पुष्कलम्॥पञ्च_१.६७॥
करटक आह-
दुराराध्या हि राजानः पर्वता इव सर्वदा।
व्यालाकीर्णाः सुवषिमाः कठनि दुष्ट-सेवतिः॥पञ्च_१.६८॥
तथा च-
भोगनिः कञ्चुकावष्टिाः कुटलिाः क्रूर-चेष्टतिः।
सुदुष्टा मंत्र-साध्याश् च राजानः पन्नगा इव॥पञ्च_१.६९॥

द्वि-जिह्वाः क्रूर-कर्माणो निष्ठाश् छिद्रानुसारिणः।
दूरतो पि हि पिश्यंति राजानो भुजगा इव॥पञ्च_१.७०॥
स्वल्पम् अप्य् अपकुर्वंति येभीष्टा हि महीपतेः।
ते वह्नाव् इव दह्यंते पतंगाः पाप-चेतसः॥पञ्च_१.७१॥
दुरारोहम् पदम् राज्ञाम् सर्व-लोक-नमस्क्ड्तम्।
स्वल्पेनाप्य् अपकारेण ब्राह्मण्यम् इव दुष्यति॥पञ्च_१.७२॥
दुराराध्याः श्रियो राज्ञाम् दुरापा दुष्परिग्रहाः।
तिष्ठंत्य् आप इवाधारे चरिम् आत्मनि सम्स्थिताः॥पञ्च_१.७३॥
दमनक आह- सत्यम् ऐतत् परम्। किंतु-
यस्य यस्य हि यो भावस् तेन तेन समाचरेत्।
अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रम् आत्म-वशम् नयेत्॥पञ्च_१.७४॥
भर्तुश् चित्तानुवर्तित्वम् सुव्ड्त्तम् चानुजीविनाम्।
राक्षसाश् चापि गृह्यंते नित्यम् छंदानुवर्तिभिः॥पञ्च_१.७५॥
सरुषि अंड्पे स्तुति-वचनम् तद्-अभिमते प्रेम तद्-द्विषि द्वेषः।
तद्-दानस्य च शम्सा अमंत्र-तंत्रम् वशीकरणम्॥पञ्च_१.७६॥
करटक आह- यद्य् ऐवम् अभिमतम् तर्हि शिवास् ते पंथानः संतु। यथाभिलषितम् अनुष्ठीयताम्। सो पि प्रणम्य पिंगलकाभिमुखम् प्रतस्थे।
अथागच्छंतम् दमनकम् आलोक्य पिंगलको द्वास्थम् अब्रवीत्- अपसार्यताम् वेत्र-लता। अयम् अस्माकम् चरितनो मंत्रिपुत्रो दमनको व्याहत-प्रवेशः। तत् प्रवेश्यताम् द्वितीय-मंडल-भागी। इति।
स आह- यथावादीद् भवान् इति।
अथोपस्ड्त्य दमनको निर्दिष्ट आसने पिंगलकम् प्रणम्य प्राप्तानुज्ञ उपविष्टः। स तु तस्य नक-कुलशिलंक्ड्तम् दक्षिण-पाणिम् उपरि दत्त्वा मान-पुरः-सरम् उवाच- अपि शिवम् भवतः। कस्माच् चिरिद् द्ड्ष्टो सि?
दमनक आह- न किम्चिद् देव-पादानाम् अस्माभिः प्रयोजनम्। परम् भवताम् प्राप्त-कालम् वक्तव्यम् यत उत्तम-मध्यमाधमैः सर्वैर् अपि राज्ञाम् प्रयोजनम्। उक्तम् च-
दंतस्य निष्कोषणकेन नित्यम्
कर्णस्य कंडूयनकेन वापि।
त्ड्णेन कार्यम् भवतीश्वराणाम्
किम् आंग वाग्घ-स्तवता नरेण॥पञ्च_१.७७॥
तथा वयम् देव-पादानाम् अंवयागता भ्ड्त्या आपत्स्व् अपि प्ड्ष्ठ-गामिनो यद्यपि स्वम् अधिकारम् न लभामहे तथापि देव-पादानाम् ऐतद् युक्तम् न भवति। उक्तम् च-
स्थानेष्व् ऐव नियोक्तव्या भ्ड्त्या आभरणानि च।
न हि चूडामणिः पादे प्रभवामीति बध्यते॥पञ्च_१.७८॥
यतः-
अनभिज्ञो गुणानाम् यो न भ्ड्त्यैर् अनुगम्यते।
धनाढ्यो पि कुलीनो पि क्रमायातो पि भूपतिः॥पञ्च_१.७९॥
उक्तम् च-
असमैः समीयमानः समैश् च
परिहीयमाण-सत्-कारः।
धुरि यो न युज्यमानस् त्रिभिर्
अर्थ-पतिम् त्यजति भ्ड्त्यः॥पञ्च_१.८०॥
यच् चाविकतिया राज्ञा भ्ड्त्यानुत्तम-पद-योग्यान् हीनाधम-स्थाने नियोजयति, न ते तत्रैव स भूपतेर् दोषो न तेषाम्। उक्तम् च-
कनक-भूषण-संग्रहणोचितो
यदि मणिस् त्रपुणि प्रतिबध्यते।
न स विरौति न चापि स शोभते
भवति योजयितुर् वचनीयता॥पञ्च_१.८१॥
यच् च स्वाम्य् ऐवम् वदति चिरिद् द्ड्श्यते। तद् अपि श्रूयताम्-
सव्य-दक्षिणयोर् यत्र विशेषो नास्ति हस्तयोः।
कस् तत्र क्षणम् अप्यार्यो विद्यमान-गतिर् भवेत्॥पञ्च_१.८२॥
काचे मणिर् मणौ काचो येषाम् बुढिर् विकल्पते।
न तेषाम् संनिधौ भ्ड्त्यो नाम-मात्रो पि तिष्ठति॥पञ्च_१.८३॥

परीक्षका यत्र न संति देशे
नार्घंति रत्नानि समुद्रजानि।
आभीर-देशे किल चंद्रकांतम्
त्रभिर् वराटैर् विपणंति गोपाः ॥पञ्च_१.८४॥
लोहितिख्यस्य च मणेः पद्मरागस्य चांतरम्।
यत्र नास्ति कथम् तत्र क्रयिते रत्न-विक्रयः ॥पञ्च_१.८५॥
निर्विशिषम् यदा स्वामी समम् भृत्येषु वर्तते।
तत्रोद्यम-समर्थानाम् उत्साहः परिहीयते ॥पञ्च_१.८६॥
न विना पार्थिवो भृत्यैर् न भृत्याः पार्थिवम् विना।
तेषाम् च व्यवहारो यम् परस्पर-निबंधनः ॥पञ्च_१.८७॥
भृत्यैर् विना स्वयम् राजा लोकानुग्रह-कारिभिः।
मयूखैर् इव दीप्तांशुस् तेजस्व्य् अपि शोभते ॥पञ्च_१.८८॥
अरैः संधार्यते नाभिर् नाभौ चाराः प्रतिष्ठिताः।
स्वामि-सेवकयोर् एवम् वृत्त-चिक्रम् प्रवर्तते ॥पञ्च_१.८९॥
शिरसा वधृत्ता नित्यम् स्नेहेन परिपालिताः।
केशा अपि विरज्यंते निःस्नेहाः किम् न सेवकाः ॥पञ्च_१.९०॥
राजा तुष्टो हि भृत्यानाम् अर्थ-मात्रम् प्रयच्छति।
ते तु सम्मान-मात्रेण प्राणैर् अप्य् उपकुर्वते ॥पञ्च_१.९१॥
एवम् ज्ञात्वा नरेंद्रेण भृत्याः कार्या विचक्षणाः।
कुलीनाः शौर्य-सम्युक्ताः शक्ता भक्ताः क्रमागताः ॥पञ्च_१.९२॥
यः कृत्वा सुकृतम् राज्ञो दुष्करम् हितम् उत्तमम्।
लज्जया वक्ति नो किंचित् तेन राजा सहायवान् ॥पञ्च_१.९३॥
यस्मिन् कृत्यम् समावेश्य निर्विशंकेन चेतसा।
आस्यते सेवकः स स्यात् कलत्रम् इव चापरम् ॥पञ्च_१.९४॥
यो नाहूतः समभ्येति द्वारि तिष्ठति सर्वदा।
पृष्ठः सत्यम् मतिम् ब्रूते स भृत्यो रहो महीभुजाम् ॥पञ्च_१.९५॥
अनादिष्टो पि भूपस्य दृष्ट्वा हानिकरम् च यः।
यतते तस्य नाशाय स भृत्यो रहो महीभुजाम् ॥पञ्च_१.९६॥
ताडितो पि दुरुक्तो पि दंडितो पि महीभुजा।
यो न चतियते पापम् स भृत्यो रहो महीभुजाम् ॥पञ्च_१.९७॥
न गर्वम् कुरुते माने नापमाने च तप्यते।
स्वाकारम् रक्षयेद् यस् तु स भृत्यो रहो महीभुजाम् ॥पञ्च_१.९८॥
न क्षुधा पीड्यते यस् तु निद्रया न कदाचन।
न च शीतातपाद्यैश् च स भृत्यो रहो महीभुजाम् ॥पञ्च_१.९९॥
श्रुत्वा साम्ग्रामकीम् वार्ताम् भविष्याम् स्वामिनिम् प्रति।
प्रसन्नास्यो भवेद् यस् तु स भृत्यो रहो महीभुजाम् ॥पञ्च_१.१००॥

संबंधित कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
    1. कथा-मुखम् १-७
    2. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १-५०
    3. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ५१-१००
    4. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १०१-१५०
    5. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १५१-२००
    6. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २०१-२५०
    7. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २५१-३००
    8. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३०१-३५०

9. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३५१-४००
10. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४०१-४५०
11. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४५१-४६१
12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १-५०
13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् १-५०
25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् ५१-९८

2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 02ख

सीमा वृद्धिम् समायाति शुक्ल-पक्ष इवोडुराट्।
नियोग-सम्स्थिति यस्मिन् स भृत्यो रहो महीभुजाम्॥पञ्च_१.१०१॥
सीमा सम्कोचम् आयाति वह्नौ चर्म इवाहितिम्।
स्थिति यस्मिन् स तु त्याज्यो भृत्यो राज्यम् समीहता॥पञ्च_१.१०२॥
तथा शृगालो यम् इति मंयमानेन ममोपरि स्वामिनि यद्य् अवज्ञा क्रियिति तद् अप्य् अयुक्तम्। उक्तम् च यतः-
कौशेयम् कृमिजम् सुवर्णम् उपलाद् दुर्वापि गोरोमतः
पंकात् तामरसम् शशांक उदधेर् इंदीवरम् गोमयात्।
काष्ठाद् अग्निर् अहेः फणाद् अपि मणिर् गो-पितितो रोचना
प्राकाश्यम् स्व-गुणोदयेन गुणिनो गच्छंति किम् जन्मना॥पञ्च_१.१०३॥
मूषिका गृह-जातापि हंतव्या स्वाप-कारिणी।
भक्ष्य-प्रदानैर् जारो हतिकृत् प्राप्यते जनैः॥पञ्च_१.१०४॥
ऐरंड-भिडिरक-नलैः प्रभूतैर् अपि सञ्चितैः।
दारु-कृत्यम् यथा नास्ति तथैवाज्ञैः प्रयोजनम्॥पञ्च_१.१०५॥
किम् भक्तेनासमर्थेन किम् शक्तेर्नापकारिणा।
भक्तम् शक्तम् च माम् राजन् नावज्ञातुम् त्वम् अर्हसि॥पञ्च_१.१०६॥
पिंगलक आह- भवत्व् एवम् तावत्। असमर्थः समर्थो वा चरितनस् त्वम् अस्माकम् मंत्रि-पुत्रः। तद् वशिरब्धम् ब्रूहि यित् किंचिद् वक्तुकामः।
दमनक आह- देव जिज्ञाप्यम् किंचिद् अस्ति।
पिंगलक आह- तन् निवेदयाभिप्रेतम्।
सो ब्रवीत्-
अपि स्वल्पतरम् कार्यम् यद् भवेत् पृथिवी-पतेः।
तन् न वाच्यम् सभा-मध्ये प्रोवाचेदम् बृहस्पतिः॥पञ्च_१.१०७॥
तद् एकांतके मद्-विज्ञाप्यम् आकर्णयंतु देव-पादाः। यतः-
षट्-कर्णो भिद्यते मंत्रश् चतुष्करणः स्थिरो भवेत्।
तस्मात् सर्व-प्रयत्नेन षट्करणम् वर्जयेत् सुधीः॥पञ्च_१.१०८॥
अथ पिंगलकाभिप्रायज्ञा व्याघ्र-द्वीपि-वृक-पुरःसरा सर्वेपि तद्-वचः समाकर्ण्य सम्सदि तत्-क्षणाद् एव दूरीभूताः। ततश् च दमनक आह- उदक-ग्रहणार्थम् प्रवृत्ततस्य स्वामिनः किम् इह निवृत्त्यावस्थानम्।
पिंगलक आह सविलक्ष-स्मितिम्- न किंचिद् अपि।
सो ब्रवीत्- देव यद्य् अनाख्येयम् तत् तिष्ठतु। उक्तम् च-
दरिषु किंचिति स्वजनेषु किंचिद्
गोप्यम् वयस्येषु सुतेषु किंचिति।
युक्तम् न वा युक्तम् इदम् विचित्य
वदेद् विशिश्चिन् महतो नुरोधात्॥पञ्च_१.[*१००]
तच् छ्रुत्वा पिंगलकश् चतियामास- योग्यो यम् दृश्यते। तत् कथयाम्य् एतस्याग्रे आत्मनो भिप्रायम्। उक्तम् च-
स्वामिनि गुणांतरज्ञे गुणवति भृत्येनुवर्तनि कलये।
सुहृदि निरंतर-चित्ते निवेद्य दुःखम् सुखी भवति॥पञ्च_१.[*१०१]
भो दमनक शृणोषि शब्दम् दूरान् महांतम्।
सो ब्रवीत्- स्वामिन् शृणोमि तत् किम्।
पिंगलक आह- भद्र अहम् अस्माद् वनाद् गंतुम् इच्छामि।
दमनक आह- कस्मात्।
पिंगलक आह - यतो द्यस्मद्-वने किम् अप्य् अपूर्वम् सत्त्वम् प्रविष्टम् यस्यायम् महा-शब्दः श्रूयते। तस्य च शब्दानुरूपेण पराक्रमेण भवितव्यम् इति।
दमनक आह- यच्-छब्द-मात्राद् अपि भयम् उपगतः स्वामी तद् अप्य् अयुक्तम्। उक्तम् च-
अंभसा भिद्यते सेतुस् तथा मंत्रो प्य् अरक्षितिः।
पैशुंयाद् भिद्यते स्नेहो भिद्यते वाग्भिर् आतुरः॥पञ्च_१.१११॥
तन् न युक्तम् स्वामिनः पूर्वोपार्जितिम् वनम् त्यक्तुम्। यतो भेरी-वेणु-वीना-मृदंग-ताल-पटह-शंख-काहलादि-भेदेन शब्दा अनेक-विधा भवंति। तन् न केवलाच् छब्द-मात्राद् अपि भेतव्यम्। उक्तम् च-

अत्युत्कटे च रौद्रे च शत्रौ प्राप्ते न हीयते।
धैर्यम् यस्य महीनाथो न स याति पराभवम्॥पञ्च_१.११२॥
दर्शति-भयेपि धातरि धैर्य-ध्वम्सो भवेन् न धीराणाम्।
शोषति-सरसि निदाघे नतिराम् ऐवोढतः सिंधुः॥पञ्च_१.११३॥
तथा च-
यस्य न वपिदि विषादः संपदि हर्षो रणे न भीरुत्वम्।
तम् भुवन-त्रय-तलिकम् जनयति जननी सुतम् वरिलम्॥पञ्च_१.११४॥
तथा च-
शक्ति-वैकल्य-नम्रस्य निःसारत्वाल् लघीयसः।
जंनमिो मानहीनस्य त्ड्णस्य च समा गतिः॥पञ्च_१.११५॥
अपि च-
अंय-प्रतापम् आसाद्य यो द्ड्ढत्वम् न गच्छति।
जतुजाभरणस्येव रूपेणापि हि तस्य किम्॥पञ्च_१.११६॥
तद् ऐवम् ज्ञात्वा स्वामिनो धैर्यावष्टंभः कार्यः। न शब्द-मात्राद् भेतव्यम्। अपि च-
पूर्वम् ऐव मया ज्ञातम् पूर्णम् ऐतद् धि मेदसा।
अनुप्रविश्य विज्ञातम् यावच् चर्म च दारु च॥पञ्च_१.११७॥
पिंगलक आह- कथम् ऐतत्।
सो ब्रवीत्-

कथा २ श्ड्गाल-दुंदुभि-कथा

कश्चिद् गोमायुर् नाम श्ड्गालः क्षुत्क्षाम-कंठः इतस् ततः परभ्रिमन् वने सैय-द्वय-सम्ग्राम-भूमिम् अपश्यत्। तस्याम् च दुंदुभेः पततिस्य वायु-वशाद् वल्ली-शाखाग्रैर् हंयमानस्य शब्दम् अश्ड्णोत्। अथ क्षुभति-हृड्दयश् चिंतयामास अहो वनिष्टो स्मि। तद् यावन् नास्य प्रोच्चारति-शब्दस्य द्ड्ष्टि-गोचरे गच्छामि तावद् अंयतो व्रजामि। अथवा नैतद् युज्यते सहसैव।
भये वा यदि वा हर्षे संप्राप्ते यो वमिर्शयेत्।
क्ड्त्यम् न कुरुते वेगान् न स संतापम् आप्नुयात्॥पञ्च_१.११८॥
तत् तावज् जानामि कस्यायम् शब्दः। धैर्यम् आलंब्य वमिर्शयन् यावन् मंदम् मंदम् गच्छति तावद् दुंदुभिम् अपश्यत्। स च तम् परज्ञिाय समीपम् गत्वा स्वयम् ऐव कौतुकाद् अताडयत्। भूयश् च हर्षाद् अचिंतयत्- अहो चरिाद् ऐतद् अस्माकम् महोद्भोजनम् आपततिम्। तन् नूनम् माम्स-मेदो स्ड्ग्भिः परिपूरितिम् भवष्यिति। ततः परुष-चर्मावगुंठतिम् तत् कथम् अपि विदार्यैकदेशे छद्रिम् क्ड्त्वा सम्हृड्ष्ट-मना मध्ये प्रवष्टिः। परम् चर्म-वदिारणतो दम्ष्ट्राभंगः समजनि। अथ नरिाशीभूतस् तद्-दारु-शेषम् अवलोक्य श्लोकम् ऐनम् अपठत् पूर्वम् ऐव मया ज्ञातम् इति। अतो न शब्द-मात्राद् भेतव्यम्।
पिंगलक आह- भोः पश्यायम् मम सर्वो पि परिग्रिहो भय-व्याकुलति-मनाः पलायतिुम् इच्छति। तत् कथम् अहम् धैर्याद् अवष्टंभम् करोमि।
सो ब्रवीत्- स्वामनि् नैषाम् ऐष दोषः। यतः स्वामि-सिद्ड्शा ऐवम् भवंति भ्ड्त्याः। उक्तम् च-
अश्वः शस्त्रम् शास्त्रम् वीणा वाणी नरश् च नारी च।
पुरुष-वशिषम् प्राप्ता भवंत्य् अयोग्याश् च योग्याश् च॥पञ्च_१.११९॥
तत्-पौरुषावष्टम् क्ड्त्वा त्वम् तावद् अत्रैव प्रतपिालय यावद् अहम् ऐतच् छब्द-स्वरूपम् ज्ञात्वागच्छामि। ततः पश्चाद् यथोचतिम् कार्यम् इति।
पिंगलक आह- किम् तत्र भवान् गंतुम् उत्सहते।
स आह- किम् स्वाम्य्-आदेशात् सद्-भ्ड्त्य क्ड्त्याक्ड्त्यम् अस्ति। उक्तम् च-
स्वाम्य्-आदेशात् सुभ्ड्त्यस्य न भोः सञ्जायते क्वचित्।
प्रविशेन् मुखम् आहेयम् दुस्तरम् वा महार्णवम्॥पञ्च_१.१२०॥
तथा च-
स्वाम्य्-आदष्टिस् तु यो भ्ड्त्यः समम् वषिमम् ऐव च।
मंयते न स संधार्यो भूभुजा भूतिम् इच्छता॥पञ्च_१.१२१॥
पिंगलक आह- भद्रम्, यद्य् ऐवम् तद् गच्छ। शविास् ते पंथानः संतु इति।
दमनको पि तम् प्रणम्य सम्जीवक-शब्दानुषरी प्रतस्थे।
अथ दमनके गते भय-व्याकुल-मनाः पिंगलकश् चिंतयामास- अहो न शोभनम् क्ड्तम् मया। यत् तस्य वशि्वासम् गत्वात्माभप्रिायो नविेदतिः। कदाचद् दमनको यम् उभय-वेतनो भूत्वा ममोपरि दुष्ट-बुढिः स्याद् भ्रष्टाधकिारत्वात्। उक्तम् च-
ये भवंति महीपस्य संमानति-वमिानतिाः।
यतंते तस्य नाशाय कुलीना अपि सर्वदा॥पञ्च_१.१२२॥

तत् तावद् अस्य चकिर्षितम् वेत्तुम् अंयत् स्थानांतरम् गत्वा प्रतपिालयामि कदाचद् दमनकस् तम् आदाय माम् व्यापादयतिुम् इच्छति उक्तम् च-

न बध्यंते ह्य् अवश्विस्ता बलभिर् दुर्बला अपि

वश्विस्तास् त्व् एव बध्यंते बलवंतो पि दुर्बलैः ॥पञ्च_१.१२३॥

बढस्पतेर् अपि प्राज्ञो न वश्विासे व्रजेन् नरः।

य इच्छेद् आत्मनो व्ड्ढमि् आयुष्यम् च सुखानि च॥पञ्च_१.१२४॥

शपथैः संधतिस्यापि न वश्विासे व्रजेद् रपिोः।

राज्य-लाभोद्यतो व्ड्त्रः शक्रेण शपथैर् हतः॥पञ्च_१.१२५॥

न वश्विासम् वनि शत्रुर् देवानाम् अपि सिद्धियति

वश्विासात् त्रदिशेंद्रेण दतिेर् गर्भो वदिारतिः॥पञ्च_१.१२६॥

एवम् संप्रधार्य स्थानांतरम् गत्वा दमनक-मार्गम् अवलोकयंन् एकाकी तस्थौ। दमनको पि सञ्जीवक-सकाशम् गत्वा व्ड्षभो यम् इति परिज्ञाय ह्ड्ष्ट-मना व्यचतियत्- अहो शोभनम् आपततिम्। अनेनैतस्य संधि-विग्रह-द्वारेण मम पंगिलको वश्यो भवष्यितीति उक्तम् च-

न कौलीयान् न सौहार्दान् अंड्पो वाक्ये प्रवर्तते।

मंत्रणिम् वावद् अभ्येति व्यसनम् शोकम् एव च॥पञ्च_१.१२७॥

सदैवापद्गतो राजा भोग्यो भवति मंत्रणिम्।

अतेव हि वाञ्छंति मंत्रणिः सापदम् अंड्पम्॥पञ्च_१.१२८॥

यथा नेच्छति नीरोगः कदाचत् सुचकित्सिकम्।

तथापद् रहतिो राजा सचविम् नाभवाञ्छति॥पञ्च_१.१२९॥

एवम् वचितियन् पंगिलकाभमिुखः प्रतस्थे। पंगिलको पि तम् आयांतम् प्रेक्ष्य स्वाकारम् रक्षन् यथा-पूर्व-स्थतिः दमनको पि पंगिलक-सकाशम् गत्वा प्रणम्योपवष्टिः।

पंगिलक आह - कमि् द्ड्ष्टम् भवता तत् सत्त्वम्?

दमनक आह- द्ड्ष्टम् स्वामि-प्रिसादात्।

पंगिलक आह- अपि सत्यम्।

दमनक आह- कमि् स्वामि-पादानाम् अग्रेसत्यम् वज्ञिाप्यते। उक्तम् च-

अपि स्वल्पम् असत्यम् यः पुरो वदति भूभुजाम्।

देवानाम् च वनिश्यते स द्रुतम् सुमहान् अपि॥पञ्च_१.१३०॥

तथा च-

सर्व-देव-मयो राजा मनुना संप्रकीर्ततिः।

तस्मात् तम् देववत् पश्येन् न व्यलीकेन कर्हचित्॥पञ्च_१.१३१॥

सर्व-देवमयस्यापि विशिषो अंड्पतेर् अयम्।

शुभाशुभ-फलम् सद्यो अंड्पाद् देवाद् भवांतरे॥पञ्च_१.१३२॥

पंगिलक आह- सत्यम् द्ड्ष्टम् भवष्यितं भवता। न दीनपरि महांतः कुप्यंतीति न त्वम् तेन नपिाततिः। यतः-

तृड्णानि नोन्मूलयति प्रिभञ्जनो

मृड्नि नीचैः प्रणतानि सर्वतः।

स्वभाव एवोन्नत-चेतसाम् अयम्

महान् महत्स्व् एव करोति विक्रिमम्॥पञ्च_१.१३३॥

अपि च-

गंडस्थलेषु मद-वारषिु बढ-राग-

मत्त-भ्रमद्-भ्रमर-पाद-तलाहतो पि

कोपम् न गच्छति नितांत-बलो पि नागस्

तुल्ये बले तु बलवान् परकिोपम् एति॥पञ्च_१.१३४॥

दमनक आह- अस्त्व् एवम् स महात्मा। वयम् क्ड्पणाः। तथापि स्वामी यदि कथयति ततो भ्ड्त्यत्वे नयोजयामि

पंगिलक आह सोच्छ्वासम्- कमि् भवान् शक्नोत्य् एवम् कर्तुम्।

दमनक आह- कमि् असाध्यम् बुढेर् अस्ति उक्तम् च-

न तच् छस्त्रैर् न नागेंद्रैर् न हयैर् न पदातभिः।

कार्यम् सम्सढिमि् अभ्येति यथा बुढ्या प्रसाधतिम्॥पञ्च_१.१३५॥

पंगिलक आह- यद्य् एवम् तर्हय् अमात्य-पदेध्यारोपतिस् त्वम्। अद्य-प्रभ्ड्ति प्रिसाद-नग्रिहादकिम् त्वयेव कार्यम् इति निश्चयः।

अथ दमनकः सत्वरम् गत्वा साक्षेपम् तम् इदम् आह- एहय् एहीतो दुष्ट-व्ड्षभ। स्वामी पंगिलकस् त्वाम् आकारयति कमि् निःशंको भूत्वा मुहुर् मुहुर् नदसि व्ड्था इति

तच् छ्रुत्वा सञ्जीवको ब्रवीत्- भद्र को यम् पंगिलकः।

दमनक आह- कमि् स्वामनिम् पगिलकम् अपि जानासि? तत्-क्षणम् प्रतपिालय। फलेनैव ज्त्रास्यसि। नंव् अयम् सर्व-म्ड्ग-परवि्ड्तो बट-तले स्वामी पगिलक-नामा समि्हस् तषि्ठति।

तच् छ्रुत्वा गतायुषम् इवात्मानम् मंयमानः सञ्जीवकः परम् वषिादम् अगमत्। आह च- भद्र भवान् साधु-समाचारो वचन-पटुश् च द्ड्श्यते। तद् यदि माम् अवश्यम् तत्र नयसि तद्-अभय-प्रदानेन स्वामनिः सकाशात् प्रसादः कारयतिव्यः।

दमनक आह-भोः सत्यम् अभहितिम् भवता। नीतरि् ऐषा यतः-

पर्यंतो लभ्यते भूमेः समुद्रस्य गरिर् अपि।

न कथञ्चनि् महीपस्य चत्तिांतः केनचति् क्वचति्॥पञ्च_१.१३६॥

तत्त्वम् अत्रैव तषि्ठ यावद् अहम् तम् समये द्ड्ष्ट्वा ततः पश्चात् त्वाम् अनयामि इति। तथानुष्ठतिं दमनकः पगिलक-सकाशम् गत्वेदम् आह-स्वामनि् न तत् प्राक्ड्तम् सत्त्वम्। स हि भगवतो महेश्वरस्य वाहन-भूतो व्ड्षभ इति। मया प्ड्ष्ट इदम् ऊचे। महेश्वरेण परतुिष्टेन कालदिी-परसिरे शष्पाग्राणि भक्ष्यतुिम् समादषि्टः। कमि् बहुना मम प्रदत्तम् भगवता क्रीडार्थम् वनम् इदम्।

पगिलक आह सभयम्-सत्यम् ज्त्रातम् मयाधुना। न देवता-प्रसादम् वनिा शष्प-भोजनो व्यालाकीर्ण ऐवम्वधि वने नःिशंका नंदतो भ्रमंतः। ततस् त्वया कमि् अभहितिम्।

दमनक आह-स्वामनि् ऐतद् अभहितिम् मया यद् ऐतद्-वनम् चंडकि-वाहन-भूतस्य पगिलकस्य वषियीभूतम्। तद् भवान् अभ्यागतः प्रयो तथिः। तत् तस्य सकाशम् गत्वा भ्रात्ड्-स्नेहेनैकत्र भक्षण-पान-वहिरण-क्रयोभर् ऐक-स्थानाश्रयेण कालो नेयः इति। ततस् तेनापि सर्वम् ऐतत् प्रतपिन्नम्। उक्तम् च सहर्षम् स्वामनिः सकाशाद् अभय-दक्षणिा दापयतिव्या इति। तद् अत्र स्वामी प्रमाणम्।

तच् छ्रुत्वा पगिलक आह-साधु सुमते साधु। मंत्रि श्रोत्रयि साधु। मम ह्ड्दयेन सह सम्मंत्र्य भवेदम् अभहितिम्। तद् दत्ता मया तस्याभय-दक्षणिा। परम् सो पि मद्-अर्थेभय-दक्षणिाम् याचयत्वि दुरुततरम् आनीयताम् इति। अथ साधु चेदम् उच्यते-

अंतः-सारैर् अकुटलैर् अच्छद्रैः सुपरीक्षतैः।

मंत्रभिरि् धार्यते राज्यम् सुस्तंभैर् इव मंदरिम्॥पञ्च_१.१३७॥

तथा च-

मंत्रणिम् भन्नि-संधाने भषिजाम् सांनपितकि।

कर्मणि व्यज्यते प्रज्ञा स्वस्थे को वा न पंडतिः॥पञ्च_१.१३८॥

दमनको पतिम् प्रणम्य सम्जीवक-सकाश प्रस्थतिः सहर्षम् अचतियत्- अहो प्रसाद-सम्मुखी नः स्वामी वचन-वशगश् च सम्व्ड्त्तः। तन् नास्ति धयतरो मम। उक्तम् च-

अम्ड्तम् शशिरि वह्नरि् अम्ड्तम् प्रयि-दर्शनम्।

अम्ड्तम् राज-सम्मानम् अम्ड्तम् क्षीर-भोजनम्॥पञ्च_१.१३९॥

अथ सम्जीवक-सकाशम् आसाद्य स-प्रश्रयम् उवाच-भो मत्रि् प्रार्थतो सौ मया भवद्-अर्थे स्वाम्य्-अभय-प्रदानम्। तद्-वशि्रब्धम् गम्यताम् इति। परम् त्वया राज-प्रसादम् आसाद्य मया सह समय-धर्मेण वर्ततिव्यम्। न गर्वम् आसाद्य स्व-प्रभुतया वचिरणीयम्। अहम् अपि तव संकेतेन सर्वा राज्य-धुरम् अमात्य-पदवीम् आश्रत्योढरष्यामि। ऐवम् क्ड्ते द्वयोर् अप्य् आवयो राज-लक्ष्मी-भाग्या भवष्यति। यतः-

आखेटकस्य धर्मेण वभिवाः स्युर् वशे अंड्णाम्।

अंड्-प्रजाः प्रेरयत्य् ऐको हंत्य् अंयो त्र म्ड्गान् इव॥पञ्च_१.१४०॥

तथा च-

यो न पूजयते गर्वाद् उत्तमाधम-मध्यमान्।

अंड्पासन्नान् स मांयो पि भ्रश्यते दंतलो यथा॥पञ्च_१.१४१॥

सम्जीवक आह-कथम् ऐतत्? सो ब्रवीत्-

कथा ३ दंतलि-गोरंभ-कथा

अस्त्य् अत्र धरातले वर्धमानम् नाम नगरम्। तत्र दंतलो नाम नाना-भांड-पतिः सकल-पुर-नायकः प्रतवसति स्म। तेन पुर-कार्यम् अंड्प-कार्यम् च कुर्वता तुष्टम्। नीतास् तत्-पुर-वासनो लोका अंड्पतशि् च। कमि् बहुना, न को पि ताद्ड्क् केनापि चतुरो द्ड्ष्टो शुरुतो वा। अथवा सत्यम् ऐतद् उक्तम्-

नरपति-हति-कर्ता द्वेष्यताम् याति लोके

जनपद-हति-कर्ता त्यज्यते पार्थविर्दैः।

इति महति विरोधे वर्तमाने समाने

अंड्पति-जन-पदानाम् दुर्लभः कार्य-कर्ता॥पञ्च_१.१४२॥

अथैवम् गच्छति काले दनत्लिस्य कदाचद् ववाहः संप्रवर्ड्त्तः। तत्र तेन सर्वे पुर-नवासनो राज-सम्नधि-लोकाश् च संमान-पुरःसरम् आमंत्र्य भोजतो वस्त्रादभिः सत्-क्ड्ताश् च। ततो ववाहानंतरम् राजा सांतःपुरः स्व-गृहम् आनीयाभ्यर्चतिः। अथ तस्य अंड्पतेर् गृह-संमार्जन-कर्ता गोरंभो नाम राज-सेवको गृहायातो पतेनानुचति-स्थान उपवष्टो वज्त्रायार्ध-चंद्रम् दत्त्वा नःिसारतिः। सो पतितः प्रभ्ड्ति नशि्वसंन् अपमानान् न रात्राव् अप्य् अधशिते। कथम् मया तस्य भांडपते राज-प्रसाद-हानः कर्तव्या इति चतियंन् आस्ते। अथवा कमि् अनेन व्ड्था शरीर-शोषणेन। न कमि्चनि् मया तस्यापकर्तुम् शक्यम् इति। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

यो ह्य् अपकर्तुम् अशक्तः कुप्यति

कमि् असौ नरो त्र नर्लिज्जः।

उत्पतितो पि हि चिणकः शक्तः

कम्रि भ्राष्ट्रकम् भंक्तुम्॥पञ्च_१.१४३॥

अथ कदाचित् प्रत्यूषे योग-नद्रिाम् गतस्य राज्ञः शय्यांते मार्जनम् कुर्वंन् इदम् आह-अहो दंतलिस्य महद् द्ड्प्तत्वम् यद् राज-महषीम् आलगिति।

तच् छ्रुत्वा राजा स-संभ्रमम् उठाय तम् उवाच-भो भो गोरंभ। सत्यम् ऐतत् यत् त्वया जल्पतिम्। कम्रि दंतलेन समालगिति इति।

गोरंभः प्राह-देव! रात्रि-जागरणेन द्यूतासक्तस्य मे बलान् नद्रिा समायाता। तन् न वेद्मि कम्रि मयाभहितिम्। राजा सेर्ष्यम् स्व-गतम्-ऐष तावद् अस्मद्-ग्ढेप्रतहित-गतसि् तथा दंतलिो पि। तत् कदाचद्रि अनेन देवी समालग्यिमाना द्ड्ष्टा भवष्यिति। तेनेदम् अभहितिम्। उक्तम् च-

यद् वाञ्छति दिवा मर्त्यो वीक्षते वा करोति वा।

तत् स्वप्नेपि तद्-अभ्यासाद् ब्रूते वाथ करोति वा॥पञ्च_१.१४४॥

तथा च-

शुभम् वा यदि पापम् यन् अंड्णाम् ह्ड्दि सम्स्थतिम्।

सुगूढम् अपि तज् ज्ञेयम् स्वप्न-वाक्यात् तथा मदात्॥पञ्च_१.१४५॥

अथवा स्त्रीणाम् वषिये को त्र संदेहः।

जल्पंति सार्धम् अंयेन पश्यंत्य् अंयम् स-वभ्रिमाः।

ह्ड्द्-गतम् चतियंत्य् अंयम् प्रयिः को नाम योषतिाम्॥पञ्च_१.१४६॥

अंयच् च-

ऐकेन स्मति-पाटलाधर-रुचो जल्पंत्य् अनल्पाक्षरम् वीक्षंतेयम् इतः स्फुटत्-कुमुदनी-फुल्लोल्लसल्-लोचनाः।

दूरोदार-चरत्रि-चत्रि-वभिवम् ध्यायंति चांयम् धयिा केनेठम् परमार्थतो र्थवद् इव प्रेमास्ति वाम-भ्रुवाम्॥पञ्च_१.१४७॥

तथा च-

नाग्नसि् त्ड्प्यति काष्ठानाम् नापगानाम् महोदधिः।

नांतकः सर्व-भूतानाम् न पुम्सामु् वाम-लोचना॥पञ्च_१.१४८॥

रहो नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयति नरः।

तेन नारद नारीणाम् सतीत्वम् उपजायते॥पञ्च_१.१४९॥

यो मोहान् मंयते मूढो रक्तेयम् मम कामनी।

स तस्या वशगो नत्यिम् भवेत् क्रीडा-शकुंतवत्॥पञ्च_१.१५०॥

संबंधति कडयिाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
    1. कथा-मुखम् १-७
    2. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १-५०
    3. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ५१-१००
    4. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १०१-१५०
    5. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १५१-२००
    6. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २०१-२५०
    7. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २५१-३००
    8. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३०१-३५०
    9. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३५१-४००
    10. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४०१-४५०
    11. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४५१-४६१
    12. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १-५०
    13. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः ५१-१००
    14. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १०१-१५०
    15. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १५१-१९६
    16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
    17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
    18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
    19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
    20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०

21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् १-५०
25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् ५१-९८

2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 02ग

तासाम् वाक्यानि क्ङ्त्यानि स्वल्पानि सुगुरूण्य् अपि।
करोति सः क्ङ्तैर् लोके लघुत्वम् याति सर्वतः ॥पञ्च_१.१५१॥
स्त्रियिम् च यः प्रार्थयते संनकिर्षम् च गच्छति।
ईषच् च कुरुते सेवाम् तम् ऐवेच्छंति योषितः ॥पञ्च_१.१५२॥
अनर्थित्वान् मनुष्याणाम् भयात् परजिनस्य च।
मर्यादायाम् अमर्यादाः स्त्रयिस् तिष्ठंति सर्वदा ॥पञ्च_१.१५३॥
नासाम् कश्चिद् अगम्यो स्ति नासाम् च वयसि स्थितिः।
वरूपिम् रूपवंतम् वा पुमान् इत्य् ऐव भुज्यते ॥पञ्च_१.१५४॥
रक्तो हि जायते भोग्यो नारीणाम् शाटको यथा।
घ्ङ्ष्यते यो दशालंबी नितंबे विनिवेशितः ॥पञ्च_१.१५५॥
अलक्तको यथा रक्तो निष्पीड्य पुरुषस् तथा।
अबलाभिर् बलाद् रक्तः पाद-मूले निपात्यते ॥पञ्च_१.१५६॥
ऐवम् स राजा बहुवधिम् विलिप्य तत्-प्रभ्ङ्ति दंतलिस्य प्रसाद-पराङ्मुखः सम्जातः। किम् बहुना राज-द्वार-प्रवेशो पि तस्य निवारितः। दंतलो प्य् अकस्माद् ऐव प्रसाद-पराङ्मुखम् अवनपितम् अवलोक्य चंतियामास-अहो साधु चेदम् उच्यते-
को र्थान् प्राप्य न गर्वितो वषियेणिः कस्यापदो स्तम् गताः
स्त्रीभिः कस्य न खंडतिम् भुवि मनः को नामा राज्ञाम् प्रयिः।
कः कालस्य न गोचरांतर-गतः को र्थी गतो गौरवम्
को वा दुर्जन-वागुरासु पतितः क्षेमेण यातः पुमान् ॥पञ्च_१.१५७॥
तथा च-
काके शौचम् द्यूत-कारेषु सत्यम् सर्पे क्षांतिः स्त्रीषु कामोपशांतिः।
क्लीबे धैर्यम् मद्यपे तत्त्व-चिंता राजा मित्रम् केन दृष्टम् श्रुतम् वा ॥पञ्च_१.१५८॥
अपरम् मयास्य भूपतेर् अथवांयस्यापि किस्यचिद् राज-संबंधिनः स्वप्नेपि नानष्टिम् कृतम्। तत् किम् ऐतत्-पराङ्मुखो माम् प्रति भूपतिः इति।
ऐवम् तम् दंतलिम् कदाचिद् राज-द्वारे वष्किंभतिम् वलोक्य सम्मार्जन-कर्ता गोरंभो वहिस्य द्वारपालान् इदम् ऊचे-भो भो द्वारपालाः! राज-प्रसादाधष्ठितो यम् दंतलिः स्वयम् नग्रिहानुग्रह-कर्ता च। तद् अनेन निवारितेन यथाहम् तथा यूयम् अप्य् अर्ध-चंद्र-भाजनो भवष्यिथ। तच् छ्रुत्वा दंतलिश् चंतियामास-नूनम् इदम् अस्य गोरंभस्य चेष्टितम्। अथवा साधव् इदम् उच्यते-
अकुलीनो पि मूर्खो पि भूपालम् यो त्र सेवते।
अपि सम्मानहीनो पि सि सर्वत्र प्रपूज्यते ॥पञ्च_१.१५९॥
अपि कापुरुषो भीरुः स्याच् चेन् अंङ्पति-सेवकः।
तथापि नि पराभूतम् जनाद् आप्नोति मानवः ॥पञ्च_१.१६०॥
ऐवम् स बहु-वधिम् विलिप्य विलिक्ष-मनाः सोद्वेगो गत-प्रभावः स्व-गृहम् नशिमुखे गोरंभम् आहूय वस्त्र-युगलेन सम्मायेदम् उवाच-भद्र! मया न तदा त्वम् राग-वशान् निःसारितः। यतस् त्वम् ब्राह्मणानाम् अग्रतो नुचति-स्थाने समुपवष्टो द्ङ्ष्ट इत्य् अपमानितः। तत् क्षमयताम्।
सो पि स्वर्ग-राज्योपमम् तद्-वस्त्र-युगलम् आसाद्य परम् परितोषम् गत्वा तम् उवाच-भोः श्रेष्ठिन्! क्षांतम् मया ते तत्। तद् अस्य सम्मानस्य क्ङ्ते पश्य मे बुढि-प्रभावम्

राज-प्रसादम् च। एवम् उक्त्वा सपरितोषम् निष्क्रांतः। साधु चेदम् उच्यते-

स्तोकेनोन्नतमि् आयाति स्तोकेनायात्य् अधो-गतमि्।

अहो ससद्दृशी चेष्टा तुलायष्टेः खलस्य च॥पञ्च_१.१६१॥

ततश् चाये-द्युः स गोरंभो राज-कुले गत्वा योग-नदि्राम् गतस्य भूपतेः सम्मार्जन-क्रयिम् कुर्वन् इदम् आह-अहो अविवेको स्मद्-भूपतेः। यत् पुरीषोत्सर्गम् आचरम्श् चर्भटी-भक्षणम् करोति

तच् छ्रुत्वा राजा स-वस्मिमयम् तम् उवाच-रे रे गोरंभ! कमि् अप्रस्तुतम् लपसि गूढ-कर्मकरम् मत्वा त्वाम् न व्यापादयामि कमि् त्वया कदाचदि् अहम् एवम्वधिम् कर्म समाचरन् दृष्टः?

सो ब्रवीत्-द्यूतासक्तस्य रात्रि-जागरणेन सम्मार्जनम् कुर्वाणस्य मम बलान् नदि्रा समायाता। तयाधिष्ठितेन मया कमि्चजि् जल्पतिम्। तन् न वेद्मि तत् प्रसादम् करोतु स्वामी नदि्रा-परवशस्य इति

एवम् श्रुत्वा राजा चतितिवान्-यन् मया जन्मांतरे पुरीषोत्सर्गम् कुर्वता कदापि चर्भिटका न भक्षिता। तद् यथायम् व्यतकिरो संभाव्यो ममानेन मूढेन व्याहृतः। तथा दंतलिस्यापीति निश्चयः। तन् मया न युक्तम् कृतम् यत् स वराकः सम्मानेन वियोजितः। न तादृक्-पुरुषाणाम् एवम्वधिम् चेष्टितिम् संभाव्यते। तद्-अभावेन राज-कृत्यानि पौर-कृत्यानि सर्वाणि शिथिलिताम् व्रजंति

एवम् अनेकधा वमि्श्य दंतलिम् समाहूय नजिांग-वस्त्राभरणादभिः सम्योज्य स्वाधकिारे नयोजयामास। अतो हम् ब्रवीमि यो न पूजयते गर्वात् इति

सम्जीवक आह-भद्र एवम् एवैतत्। यद् भवताभहितिम् तद् एव मया कर्तव्यम् इति एवम् अभहिते दमनकस् तम् आदाय पगिलक-सकाशम् अगमत्। आह च-देव एष मयानीतः स सम्जीवकः। अधुना देवः प्रमाणम्। सम्जीवको पि तम् सादरम् प्रणम्याग्रतः स-वनियम् स्थितः। पगिलको पि तस्य पीनायत-ककुद्मतो नख-कुलशिलम्कृतम् दक्षणि-पाणमि् उपरि दत्त्वा मान-पुरःसरम् उवाच-अपि शिवम् भवतः। कुतस् त्वम् अस्मनि् वने वजिने समायातो सि?

तेनाप्य् आत्मक-वृत्तांतः कथितः। यथा वर्धमानेन सह वियोगः सम्जातस् तथा सर्वम् नविदितम्। तच् छ्रुत्वा पगिलकः सादरतरम् तम् उवाच-वयस्य न भेतव्यम्। मद्-भुज-पञ्जर-पररिक्षितेन यथेच्छम् त्वयाधुना वर्ततिव्यम्। अंयच् च नत्यिम् मत्-समीप-वर्तनि भाव्यम्। यतः कारणाद् बह्व्-अपायम् रौद्र-सत्त्व-नषिवतिम् वनम् गुरूणाम् अपि सत्त्वानाम् असेव्यम्। कुतः शष्प-भोजनिम्।

एवम् उक्त्वा सकल-मृग-परविृतो यमुना-कच्छम् अवतीर्योदक-ग्रहणम् कृत्वा स्वेच्छया तद् एव वनम् प्रवषिटः। ततश् च करकट-दमनक-नकि्षप्ति-राज्य-भारः सम्जीवकेन सह सुभाषति-गोष्ठीम् अनुभवंन् आस्ते। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

यद्दृच्छयाप्य् उपनतम् सकृत् सज्जन-संगतम्।

भवत्य् अजरम् अत्यंतम् नाभ्यास-क्रमम् ईक्षते॥पञ्च_१.१६२॥

सम्जीवकेनाप्य् अनेक-शास्त्रावगाहनाद् उत्पन्न-बुढि-प्रिागल्भ्येन स्तोकैर् एवाहोभरि् मूढ-मतिः पगिलको धीमाम्स् तथा कृतो यथारण्य-धर्माद् वियोज्य ग्राम्य-धर्मेषु नयोजतिः। कमि् बहुना प्रत्यहम् पगिलक-सम्जीवकाव् एव केवलम् रहसि मंत्रयतः। शेषः सर्वो पि मृग-जनो दूरीभूतस् तषि्ठति करटक-दमनकाव् अपि प्रवेशम् न लभेते। अंयच् च समि्ह-पराक्रमाभावात् सर्वो पि मृग-जनस् तौ च शृगालौ क्षुधा-व्याधि-बाधति एकाम् दशिम् आश्रत्य स्थितिः।

उक्तम् च-

फल-हीनम् अंड्पम् भृत्याः कुलीनम् अपि चोन्नतम्।

संत्य् अज्यांय् अत्र गच्छंति शुष्कम् वृक्षम् इवांडजाः॥पञ्च_१.१६३॥

तथा च-

अपि सम्मान-सम्युक्ताः कुलीना भक्ति-तत्-पराः।

वृत्तति-भंगान् महीपालम् त्यजंत्य् एव हि सेवकाः॥पञ्च_१.१६४॥

अंयच् च-

कालातक्रिमणम् वृत्तेर्यो न कुर्वीत भूपतिः।

कदाचित् तम् न मुञ्चंति भर्त्सति अपि सेवकाः॥पञ्च_१.१६५॥

तथा च केवलम् सेवका इठंभूता यावत् समस्तम् अप्य् एतज् जगत् परस्परम् भक्षणार्थम् सामादभिरि् उपायैस् तषि्ठति तद् यथा-

देशानाम् उपरि क्षमाभृद् आतुराणाम् चकित्सिकाः।

वणजिो ग्राहकाणाम् च मूर्खाणाम् अपि पंडतिाः॥पञ्च_१.१६६॥

प्रमादनिम् तथा चौरा भक्षिुका गृढ-मेधनिम्।

गणकिाः कामनिम् चैव सर्व-लोकस्य शल्पिनिः॥पञ्च_१.१६७॥

सामाद-सिज्जतैः पाशैः प्रतीक्षते दवि-नशिम्।

उपजीवंति शक्त्या हि जलजा जलदान् इव॥पञ्च_१.१६८॥

अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

सर्पाणाम् च खलानाम् च पर-द्रव्यापहारणिाम्।

अभप्रिाया न सध्यिंति तेनेदम् वर्तते जगत्॥पञ्च_१.१६९॥

अत्तुम् वाञ्छति शांभवो गणपतेर् आखुम् क्षुधार्तः फणी

तम् च क्रौञ्च-रपिोः शखिी गरि-सुता-समि्हो पि नागाशनम्।

इठम् यत्र परिग्रहस्य घटना शंभोर् अपि स्याद् गृहे
तत्रापय् अस्य कथम् न भावि जगतो यस्मात् स्वरूपम् हि तत्॥पञ्च_१.१७०॥
ततः स्वामि-प्रसाद-रहितौ कृपुत्-कृपाम-कंठौ परस्परम् करटक-दमनकौ मंत्रयेते। तत्र दमनको ब्रूते-आर्य करटक। आवाम् तावद् अप्रधानताम् गतौ। ऐष पिंगलकः समुजीवकानुरक्तः स्व-व्यापार-पराङ्मुखः समुजातः। सर्वो पि परिजनो गतः। तत् किम् क्रियते।
करटक आह-यद्यपि त्वदीय-वचनम् न करोति तथापि स्वामी स्व-दोष-नाशाय वाच्यः। उक्तम् च-
अशङ्कंन् अपि बोढव्यो मंत्रभिः पृथिवी-पतिः।
यथा स्व-दोष-नाशाय वदिरेणांबकिसुतः॥पञ्च_१.१७१॥
तथा च-
मदोन्मत्तस्य भूपस्य कुञ्जरस्य च गच्छतः।
उन्मार्गम् वाच्यताम् यांति महामात्राः समीपगाः॥पञ्च_१.१७२॥
तत् त्वयैष शष्प-भोजी स्वामिनिः सकाशम् आनीतः। तत् स्वहस्तेनांगाराः कर्षितिः।
दमनक आह-सत्यम् ऐतत्। ममायम् दोषः। न स्वामिनिः। उक्तम् च-
जंबूको हुडु-युद्धेन वयम् चाषाढ-भूतिनि।
दूतकि पर-कार्येण त्रयो दोषाः स्वयम् कृताः॥पञ्च_१.१७३॥
करटक आह-कथम् ऐतत्?
सो ब्रवीत्-

कथा ४ देवशर्म-परिव्राजक-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् विविक्ति-प्रदेशे मठायतनम्। तत्र देव-शर्मा नाम परिव्राजकः प्रतिवसति स्म। तस्यानेक-साधु-जन-दत्त-सूक्ष्म-वस्त्र-विक्रय-वशात् कालेन महती वित्ति-मात्रा सञ्जाता। ततः स न कस्यचिद् विश्वसिति नक्तम् दिनम् कक्षांतरात् ताम् मात्राम् न मुञ्चति अथवा साधु चेदम् उच्यते-
अर्थानाम् अर्जने दुःखम् अर्जितानाम् च रक्षणे।
नाशे दुःखम् व्यये दुःखम् धिग् अर्थाः कष्ट-संश्रयाः॥पञ्च_१.१७४॥
अथाषाढ-भूतिर् नाम पर-वित्तापहारी धूर्तस् ताम् अर्थ-मात्राम् तस्य कक्षांतर-गताम् लक्षयित्वा व्यचिंतयत्-कथम् मयास्येयम् अर्थ-मात्रा हर्तव्या इति
तद् अत्र मठे तावद् दृढ-शिला-सञ्चय-वशाद् भित्ति-भेदो न भवति उच्चैस्तरत्वाच् च द्वारे प्रवेशो न स्यात्। तद् ऐनम् माया-वचनैर् विश्वास्याहम् छात्रताम् व्रजामि येन स विश्वस्तः कदाचिद् विश्वासम् ऐति उक्तम् च-
नस्निग्धो नाधिकारी स्यान् नाकामी मंडन-प्रियः।
नावदिग्धः प्रियम् ब्रूयात् स्फुट-वक्ता न वञ्चकः॥पञ्च_१.१७५॥
ऐवम् निश्चित्य तस्यांतिकम् उपगम्य-ओम् नमः शिवाय-इति प्रोच्चार्य साष्टांगम् प्रणम्य च स-प्रश्रयम् उवाच-भगवन् असारः संसारो यम्। गिरि-नदी-वेगोपमम् यौवनम्। तृणाग्र-निसम् जीवितम्। शरद्-अभ्र-च्छाया-सदृशा भोगाः स्वप्न-सदृशो मित्र-पुत्र-कलत्र-भृत्य-वर्ग-संबंधः। ऐवम् मया सम्यक् परिज्ञातम्। तत् किम् कुर्वतो मे संसार-समुद्रोत्तरणम् भविष्यति
तच् छ्रुत्वा देव-शर्मा सादरम् आह-वत्स! धंयो सि यत् प्रथमे वयस्य् ऐवम् विरक्ती-भावः। उक्तम् च-
पूर्वम् वयसि यः शांतः स शांत इति मे मतिः।
धातुषु क्षीयमाणेषु शमः कस्य न जायते॥पञ्च_१.१७६॥
आदौ चित्ते ततः काये सताम् संजायते जरा।
असताम् च पुनः काये नैव चित्ते कदाचन॥पञ्च_१.१७७॥
यच् च माम् संसार-सागरोत्तरणोपायम् पृच्छसि तच् छ्रूयताम्-
शूद्रो वा यदि वांयो पि चंडालो पि जटाधरः।
दीक्षितिः शिव-मंत्रेण स भस्मांगी शिवो भवेत्॥पञ्च_१.१७८॥
षड्-अक्षरेण मंत्रेण पुष्पम् ऐकम् अपि स्वयम्।
लिंगस्य मूर्ध्नि यो दद्यान् न स भूयो भजियते॥पञ्च_१.१७९॥
तच् छ्रुत्वाषाढ-भूतिसि तत्-पादौ गृहीत्वा स-प्रश्रयम् इदम् आह-भगवन्, तर्हि दीक्षया मेनुग्रहम् कुरु।
देवशर्मा आह-वत्स अनुग्रहम् ते करिष्यामि परंतु रात्रौ त्वया मठ-मध्ये न प्रवेष्टव्यम्। यत्-कारणम् निःसंगता यतीनाम् प्रशस्यते तव च ममापि चि। उक्तम् च-
दुर्मंत्रान् अंङ्पतरि विनिश्यति यतिः संगात् सुतो लालसाद्
विप्रो नध्ययनात् कुलम् कुतनयाच् छीलम् खलोपासनात्।
मैत्री चाप्रणयात् समृद्धिरि अनयात् स्नेहः प्रवासाश्रयात्
स्त्री गर्वाद् अनवेक्षणाद् अपि कृषिसि त्यागात् प्रमादाद् धनम्॥पञ्च_१.१८०॥
तत् त्वया व्रत-ग्रहणानंतरम् मठ-द्वारे तृण-कुटीरके शयितव्यम् इति

स आह-भगवन्! भवद्-आदेशः प्रमाणम्। परन्तु हितेन मे प्रयोजनम्।

अथ कृत-शयन-समयम् देवशर्म-नगिरहम् कृत्वा शास्त्रोक्त-वधिना शषियताम् अनयत्। सो पिहस्त-पादावमर्दनादि-परचिर्यया तम् परतोषम् अनयत्। पुनस् तथापि मुनिः कक्षांतरान् मात्राम् न मुञ्चति। अथैवम् गच्छति काले आषाढ-भूतशि चतियामास-अहो, न कथञ्चिद् ऐष मे वशिवासम् आगच्छति। तत् किम् दविापि शस्त्रेण मारयामि, किम् वा वषिम् प्रयच्छामि? किम् वा पशु-धर्मेण व्यापादयामि? इति।

ऐवम् चतियतस् तस्य देवशर्मणो पिशिय-पुत्रः कश्चिद् ग्रामाद् आमंत्रणार्थम् समायातः। प्राह च-भगवन्, पवत्रिारोपण-कृते मम गृहम् आगम्यताम् इति।

तच् छ्रुत्वा देवशर्माषाढभूतनि सह प्रहृष्ट-मनाः प्रस्थितः। अथैवम् तस्य गच्छतो ग्रे काचनि नदी समायाता। ताम् दृष्ट्वा मात्राम् कक्षांतराद् अवतार्य कंथा-मध्ये सुगुप्ताम् नधिाय स्नात्वा देवार्चनम् वधिाय तद्-अनंतरम् आषाढभूतम् इदम् आह-भो आषाढभूते! यावद् अहम् पुरीषोत्सर्गम् कृत्वा समागच्छामि, तावद् ऐषा कंथा योगेश्वरस्य स्वावधानतया रक्षणीया। इत्य् उक्त्वा गतः।

आषाढभूतर् अपि तस्मन् अदर्शनी-भूते मात्राम् आदाय सत्वरम् प्रस्थितः। देवशर्मापि छात्र-गुणानुरञ्जति-मनाः सुवशिवस्तो यावद् उपवषिटस् तषिठति तावत् सुवर्ण-रोम-देह-यूथ-मध्ये हुडु-युदम् अपश्यत्। अथ रोष-वशाद् धुडु-युगलस्य दूरम् अपसरणम् कृत्वा भूयो पिसमुपेत्य लालट-पट्टाभ्याम् प्रहरतो भूरि युधरिम् पतति। तच् च जंबूको जहिवा-लौल्येन रंग-भूमिम् प्रावेशयास्वादयति। देवशर्मापि तद् आलोक्य व्यचतियत्-अहो मंद-मतर् अयम् जंबूकः। यदि कथम् अप्य् अनयोः संघट्टे पतषियति तिन् नूनम् मृत्युम् अवाप्स्यतीति वितिर्कयामि।

क्षणांतरे च तथैव रक्तास्वादन-लौल्यान् मध्ये प्रवशिमस् तयोः शरिः-संपाते पतओित् मृतश् च शृगालः। देवशर्मापि तम् शोचमानो मात्राम् उद्दशिय शनैः शनैः प्रस्थितो यावद् आषाढभूतम् न पश्यति ततश् चोत्सुक्येन शौचम् वधिाय यावत् कंथाम् आलोकयति तावन् मात्राम् न पश्यति। ततश् च-हा हा मुषतो स्मि इति जल्पन् पृथ्वी-तले मूर्च्छया नपिपात। ततः क्षणाच् चेतनाम् लब्ध्वा भूयो पिसमुठाय फूत्कर्तुम् आरब्धः-भो आषाढभूते! क्व माम् वञ्चयत्वि गतो सि? तद् देहि मे प्रतविचनम्।

ऐवम् बहु वलिप्य तस्य पद-पढतम् अंवेषयन् शनैः शनैः प्रस्थितः। अथैव गच्छन् सायंतन-समये कञ्चिद् ग्रामम् आससाद। अथ तस्माद् ग्रामात् कश्चित् कौलकिः सभार्हयो मद्य-पान-कृते समीप-वर्तनि नगरे प्रस्थितः। देवशर्मापि तम् आलोक्य प्रोवाच-भो भद्र वयम् सूर्योढा अतथियस् तवांतकिम् प्राप्ताः। न कम् अप्य् अत्र ग्रामे जानीमः। तद् गृह्यताम् अतथि-धर्मः। उक्तम् च-

संप्राप्तो यो तथिः सायम् सूर्योढे गृह-मेधनिम्।

पूजया तस्य देवत्वम् प्रयांति गृह-मेधनिः॥पञ्च_१.१८१॥

तथा च-

तृणानि भूमर् उदकम् वाक्-चतुर्थी च सूंता।

सताम् ऐतानि हर्म्येषु नोच्छद्यंते कदाचन॥पञ्च_१.१८२॥

स्वागतेनाग्नयस् तृप्ता आसनेन शतक्रतुः।

पाद-शौचेन पतिरः अर्घाच् छंभुस् तथातथिः॥पञ्च_१.१८३॥

कौलकिो पि तच् छ्रुत्वा भार्याम् आह-प्रयि, गच्छ त्व् अतथिम् आदाय गृहम् प्रति पाद-शौच-भोजन-शयनादभिः सत्कृत्य त्वम् तत्रैव तषिठ। अहम् तव कृते प्रभूत-मद्यम् आनेष्यामि। ऐवम् उक्त्वा प्रस्थितः। सापि भार्या पुम्श्चली तम् आदाय प्रहसति-वदना देवदत्तम् मनसि ध्यायंती गृहम् प्रति प्रतस्थे। अथवा साधु चेदम् उच्यते-

दुर्दविसे घन-तमिरे दुःसञ्चारासु नगर-वीथीषु।

पत्युर् वदिश-गमने परम-सुखम् जघन-चपलायाः॥पञ्च_१.१८४॥

तथा च-

पर्यंकेष्व् आस्तरणम् पतमि् अनुकूलम् मनोहरम् शयनम्।

तृणम् इव लघु मंयंते कामयिश् चौर्य-रत-लुब्धाः॥पञ्च_१.१८५॥

तथा च-

केलमि् प्रदहति लज्जा शृंगारो स्थीनि चाटवः कटवः।

वंध-त्रयाः परतोषो न कमि्चिद् इष्टम् भवेत् पत्यौ॥पञ्च_१.१८६॥

कुल-पतनम् जन-गर्हाम् बंधनम् अपि जीवतिव्य-संदेहम्।

अंगीकरोति कुलटा सततम् पर-पुरुष-समसक्ता॥पञ्च_१.१८७॥

अथ कौलकि-भार्या गृहम् गत्वा देव-शर्मणे गतास्तरणम् भग्नाम् च खट्वाम् समर्प्येदम् आह-भो भगवन्! यावद् अहम् स्व-सखीम् ग्रामाद् अभ्यागताम् संभाव्य द्रुतम् आगच्छामि तावत् त्वया मद्-गृहेप्रमत्तेन भाव्यम्।

ऐवम् अभधिाय शृंगार-वधिमि् वधिाय यावद्-देवदत्तम् उद्दशिय व्रजति तावत् तद्-भर्ता सम्मुखो मद-वह्विलांगो मुक्त-केशः पदे पदे प्रस्खलन् गृहीत-मद्य-भांडः समभ्येति। तम् च दृष्ट्वा सा द्रुततरम् व्याघुट्य स्व-गृहम् प्रवशिय नुक्त-शृंगार-वेशा यथा-पूर्वम् अभवत्। कौलकिो पि ताम् पलायमानाम् कृत्ताद्भुत-शृंगाराम् वलिोक्य प्राग् ऐव कर्ण-परंपरया तस्याः शुरुतावपवाद-क्षुभति-हृदयः स्वाकारम् नगूहिमानः सदैवास्ते। ततश् च तथावधिम् चेष्टतिम् अवलोक्य दृष्ट-प्रत्ययः क्रोध-वशगो गृहम् प्रवशिय ताम् उवाच-आः पापे पुम्श्चलि! क्व प्रस्थतिासि?

सा प्रोवाच-अहम् त्वत्-सकाशाद् आगता न कुत्रचिद् अपि निर्गिता। तत् कथम् मद्य-पान-वशाद् अप्रस्तुतम् वदसि? अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

वैकल्यम् धरणी-पातम् अयथोचति-जल्पनम्।

सम्नपितस्य चह्निानि मद्यम् सर्वाणि दर्शयेत्॥पञ्च_१.१८८॥

कर-स्पंदौ अंबर-त्यागस् तेजो-हानिः सरागता।
वारुणी-संगजावस्था भानुनाप्य् अनुभूयते॥पञ्च_१.१८९॥
सो पि तच् छ्रुत्वा प्रतिकूल-वचनम् वेश-विपर्ययम् चावलोक्य तम् आह-पुम्श्चलि! चिरि-कालम् शुतो मया तवापवादः। तद् अद्य स्वयम् सञ्जात-प्रत्ययस् तव यथोचितम् निग्रहम् करोमि इत्य् अभिधाय लगुड-प्रहारैस् ताम् जर्जरति-देहाम् विधाय स्थूणया सह दृढ-बंधनेन बद्ध्वा सो पि मद-विह्वलो विज्ञाय ताम् गत्वेदम् आह-सखि! स देवदत्तस् तस्मिन् स्थाने त्वाम् प्रतीक्षते। तच् छीघ्रम् आगम्यताम् इति।
सा चाह-पश्य ममावस्थाम्। तत् कथम् गच्छामि? तद् गत्वा ब्रूहि तम् कामिनिम् यद् अस्याम् रात्रौ न त्वया सह समागमः।
नापितो प्राह-सखि, मा मैवम् वद। नायम् कुलटा-धर्मः। उक्तम् च-
विषम-स्थ-स्वादु-फल-ग्रहण-व्यवसाय-निश्चयो येषाम्।
उष्ट्राणाम् इव तेषाम् मयेहम् शम्सतिम् जन्म॥पञ्च_१.१९०॥
तथा च-
संदिग्धे पर-लोके जनापवादे च जगति बहु-चित्रे।
स्वाधीने पर-रमणे धंयास् तारुण्य-फल-भाजः॥पञ्च_१.१९१॥
अंयच् च-
यदि भवति दैव-योगात् पुमान् विरूपो पि बंधको रहसि।
न तु कृच्छ्राद् अपि भद्रम् निजि-कांतम् सा भजत्य् एव॥पञ्च_१.१९२॥
साब्रवीत्-यद्य् एवम् तर्हि कथय कथम् दृढ-बंधन-बढा सती तत्र गच्छामि संनिहितिश् चायम् पापात्मा मत्-पतिः।
नापित्य् आह-सखि, मद-विह्वलो यम् सूर्य-कर-स्पृष्टः प्रबोधम् यास्यति तद् अहम् त्वम् उन्मोचयामि माम् आत्म-स्थाने बद्ध्वा द्रुततरम् देव-दत्तम् संभाव्यागच्छ।
साब्रवीत्-एवम् अस्तु इति।
तद् अनु सा नापितो ताम् स्व-सखीम् बंधनाद् विमोच्य तस्याः स्थाने यथा-पूर्वम् आत्मानम् बद्ध्वा ताम् देवदत्त-सकाशे संकेत-स्थानम् प्रेषितवती। तथानुष्ठिते कौलकिः कस्मिंश्चित् क्षणे समुठाय किंचिद् गत-कोपो विमिदस् ताम् आह-हे पुरुष-वादिनि! यद् अद्य-प्रभृत्य् गृहान् निष्क्रमणम् न करोषि, न च पुरुषम् वदसि, ततस् त्वाम् उन्मोचयामि।
नापित्य् अपि स्वर-भेद-भयाद् यावन् न किंचिद् ऊचे, तावत् सो पि भूयो भूयस् ताम् तद् एवाह। अथ सा यावत् प्रत्युत्तरम् किं अपि ददौ, तावत् स प्रकुपितस् तीक्ष्ण-शस्त्रम् आदाय नासिकाम् अच्छिनत्। आह च-रे पुम्श्चलि! तिष्ठेदानीम्। त्वाम् भूयस् तोषयिष्यामि इति जल्पन् पुनर् अपि निद्रा-वशम् अगात्।
देवशर्मापि वित्त-नाशात् क्षुत्क्षाम-कंठो नष्ट-निद्रस् तत् सर्वम् स्त्री-चरित्रम् अपश्यत्। सापि कौलकि-भार्या यथेच्छया देवदत्तेन सह सुरत-सुखम् अनुभूय कस्मिंश्चित् क्षणे स्व-गृहम् आगतय ताम् नापितीम् इदम् आह-अयि! शविम् भवत्याः। नायम् पापात्मा मम गताया उठितिः।
नापित्य् आह-शविम् नासिकया विना शेषस्य शरीरस्य। तद् द्रुतम् ताम् मोचय बंधनाद् यावन् नायम् माम् पश्यति, येन स्व-गृहम् गच्छामि।
तथानुष्ठिते भूयो पि कौलकि उठाय ताम् आह-पुम्श्चलि! किं अद्यापि न वदसि? किं भूयो प्य् अतो दुष्टतरम् निग्रहम् करण-च्छेदेन करोमि?
अथ सा स-कोपम् साधिक्षेपम् इदम् आह-धिङ् महा-मूढ! को माम् महा-सतीम् धर्षयितुम् व्यंगयितुम् वा समर्थः? तच् छ्रुण्वंतु सर्वे पि लोक-पालाः।
आदित्य-चंद्र-हरि-शम्कर-वासवाद्याः
शक्ता न जेतुम् अतिदुःख-कराणि यानि।
तानीद्रियाणि बलवंति सुदुर्जयानि
ये निर्जयंति भुवने बलिनस् त एके॥पञ्च_१.१९३॥
तद् यदि मम सतीत्वम् अस्ति, मनसापि पर-पुरुषो नाभिलषितः, ततो देवा भूयो पि मे नासिकाम् तादृग्-रूपाक्षताम् कुर्वंतु। अथवा यदि मम चित्ते पर-पुरुषस्य भ्रांतिर् अपि भवति, माम् भस्मसान् नयंतु। एवम् उक्त्वा भूयो पि तम् आह-भो दुरात्मन्! पश्य मे सतीत्व-प्रभावेण तादृश्य् एव नासिका सम्वृत्ता।
अथासाव् उल्मुकम् आदाय यावत् पश्यति, तावत् तद्-रूपाम् नासिकाम् च भूतले रक्त-प्रवाहम् च महांतम् अपश्यत्। अथ स विस्मित-मनास् ताम् बंधनाद् विमुच्य शय्यायाम् आरोप्य च चाटु-शतैः पर्यतोषयत्। देवशर्मापि तम् सर्व-वृत्तांतम् आलोक्य विस्मित-मना इदम् आह-
शंबरस्य च या माया या माया नमुचेर् अपि।
बलेः कुंभीनसश् चैव सर्वास् ता योषितो विदुः॥पञ्च_१.१९४॥
हसंतम् प्रहसंत्य् एता रुदंतम् प्ररुदंत्य् अपि।
अप्रियम् प्रिय-वाक्यैश् च गृह्णंति काल-योगतः॥पञ्च_१.१९५॥
उशना वेद यच् छास्त्रम् यच् च वेद बृहस्पतिः।
स्त्री-बुद्ध्या न विशिष्यंते ताः सम रक्ष्याः कथम् नरैः॥पञ्च_१.१९६॥
अंत्तम् सत्यम् इत्य् आहुः सत्यम् चापि तथांत्तम्।
इति यास् ताः कथम् वीर सम्रक्ष्याः पुरुषैर् इह॥पञ्च_१.१९७॥
अंयत्राप्य् उक्तम्-
नातिप्रसंगः प्रमदासु कार्यो
नेच्छेद् बलम् स्त्रीषु विवर्धमानम्।

अतप्रिसक्तैः पुरुषैर् यतस् ताः
क्रीडंति काकैर् इव लून-पक्षैः ॥पञ्च_१.१९८॥
सुमुखेन वदंति विगुना प्रहरंत्य् एव शतिन चेतसा।
मधु तष्ठिति वाचि योषतिम् हृद्यये हालाहलम् महद्-वषिम् ॥पञ्च_१.१९९॥
अत एव नपीयतेधरो हृद्यम् मुष्टभिर् एव ताड्यते।
पुरुषैः सुख-लेश-वञ्चतैर् मधु-लुब्धैः कमलम् यथालभिः ॥पञ्च_१.२००॥

संबंधति कडियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
    1. कथा-मुखम् १-७
    2. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १-५०
    3. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ५१-१००
    4. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १०१-१५०
    5. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १५१-२००
    6. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २०१-२५०
    7. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २५१-३००
    8. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३०१-३५०
    9. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३५१-४००
    10. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४०१-४५०
    11. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४५१-४६१
    12. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्र-संप्राप्तिः १-५०
    13. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्र-संप्राप्तिः ५१-१००
    14. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
    15. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
    16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
    17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
    18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
    19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
    20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
    21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
    22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
    23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
    24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् १-५०
    25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 02घ

अपि च-

आवृतः सम्शयानाम् अवनिय-भवनम् पत्तनम् साहसानाम् दोषाणाम् सम्नधिनम् कपट-शत-मयम् क्षेत्रम् अप्रत्ययानाम्।

स्वर्ग-द्वारस्य वघ्निम् नरक-पुर-मुखम् सर्व-माया-करंडम् स्त्री-यंत्रम् केन सृष्टम् वषिम् अम्ड्त-मयम् प्राणि-लोकस्य पाशः ॥पञ्च_१.२०१॥

कार्कश्यम् स्तनयोर् द्ड्शोस् तरलतालीकम् मुखे श्लाघ्यते कौटल्यम् कच-सम्चये च वचने मांद्यम् त्रिके स्थूलता।

भीरुत्वम् हृद्दये सदैव कथतिम् माया-प्रयोगः प्रयि यासाम् दोष-गणो गुणो म्द्ग-द्ड्शाम् ताः स्युर् नराणाम् प्रयिः ॥पञ्च_१.२०२॥

एता हसंति च रुदंति च कार्य-हेतोर्

वश्विासयंति च परम् न च वश्विसंति।

तस्मान् नरेण कुल-शील-समंवतिन नार्यः श्मशान-घटिका इव वर्जनीयाः ॥पञ्च_१.२०३॥

तस्मान् नरेण कुलशीलवता सदैव

नार्यः श्मशान-वटिका इव वर्जनीयाः।

व्यकीर्ण-केसर-कराल-मुखा म्ड्गेंद्रा

नागाश् च भूरि-मद-राज-वरिजमानाः ॥पञ्च_१.२०४॥

कुर्वंति तावत् प्रथमम् प्रयिाणि

यावन् न जानंति निरम् प्रसक्तम्।

ज्ञात्वा च तम् मन्मथ-पाश-बढम्

ग्रस्तामषिम् मीनम् इवोढरंति॥पञ्च_१.२०५॥

समुद्र-वीचीव चल-स्वभावाः

संध्याभ्र-रेखेव मुहूर्त-रागाः।

स्त्रयिः क्ड्तार्थाः पुरुषम् नरिर्थम्

नष्पिीडोतालक्तकवत् त्यजंति॥पञ्च_१.२०६॥

अंड्तम् साहसम् माया मूर्खत्वम् अतलिुब्धता।

अशौचम् नर्दियत्वम् च स्त्रीणाम् दोषाः स्वभावजाः ॥पञ्च_१.२०७॥

संमोहयंतमिदयंति विडिंबयंति

नर्भिर्स्तयंति रमयंति विषादयंति।

एताः प्रवश्य सरलम् हृद्दयम् नराणाम्

किम् वा न वाम-नयना न समाचरंति॥पञ्च_१.२०८॥

अंतर्-वषि-मया ह्य् एता बहश् चैव मनोरमाः।

गुञ्जा-फल-समाकारा योषितः केन निर्मिताः ॥पञ्च_१.२०९॥

एवम् चतियतस् तस्य परव्राजकस्य सा नशा महता क्ड्च्छ्रेणातचिक्राम। सा च दूतिका छन्नि-नासिका स्व-गृहम् गत्वा चतियामास-किम् इदानीम् कर्तव्यम्? कथम् एतन् महच्-छद्रिम् स्थगयतिव्यम्?

अथ तस्या एवम् वचितियंत्या भर्ता कार्य-वशाद् राज-कुले पर्युपतिः प्रत्यूषे च स्व-गृहम् अभ्युपेत्य द्वार-देश-स्थो ववधि-पौर-क्ड्त्योत्सुकतया ताम् आह-भद्रे शीघ्रम् आनीयताम् क्षुर-भांडम् येन क्षौर-कर्म-करणाय गच्छामि।

सापि छन्निनासिका गृह-मध्य-स्थतैव कार्य-करणपेक्षया क्षुर-भांडात् क्षुरम् एकम् समाक्ड्ष्य तस्याभमुखम् प्रेषयामास। नापितो प्य् उत्सुकतया तम् एकम् क्षुरम् अवलोक्य कोपावष्टिः सन् तद्-अभमुखम् एव तम् क्षुरम् प्राहणोत्। एतस्मन् अंतरे सा दुष्टोर्ध्व-बाहू वधाय फुतकर्तु-मना गृहान् नश्चिक्राम। अहो पश्यत पापेनानेन मम सद्-आचार-वर्तयिः नासिका-च्छेदो वहितः। तत्-परत्रियताम् परत्रियताम्।

अत्रांतरे राज-पुरुषाः समभ्येत्य तम् नापतिम् लगुड-प्रहारैर् जर्जरीक्ड्त्य द्ड्ढ-बंधनैर् बढ्वा तया छन्निनासिकिया सह धर्माधकिरण-स्थानम् नीत्वा सभ्यान् ऊचुः-शृण्वंतु भवंतः सभासदः। अनेन नापतिनापराधम् वनि स्त्री-रत्नम् एतद् व्यंगतिम्। तद् अस्य यद् युज्यते तत् क्रयिताम्।

इत्य् अभहिति सभ्या ऊचुः-रे नापति! किम्-अर्थम् त्वया भार्या व्यंगिता। किम् अनया पर-पुरुषो भलिषतिः। उंत स्वति् प्राण-द्रोहः क्ड्तः, किम् वा चौर्य-कर्माचरतिम्। तत् कथ्यताम् अस्या अपराधः?

नापितो पि प्रहार-पीडति-तनुर् वक्तुम् न शशाक। अथ तम् तूष्णीम्भूतम् द्ड्ष्ट्वा पुनर् ऊचुः-अहो, सत्यम् एतद् राज-पुरुषाणाम् वचः। पापात्मायम्। अनेनेयम् नर्दोषा वराकी दूषिता। उक्तम् च-

भन्नि-स्वर-मुख-वर्णः शंकति-द्ड्ष्टिः समुत्पतति-तेजाः।

भवति हि पापम् क्ड्त्वा स्व-कर्म-संत्रासतिः पुरुषः ॥पञ्च_१.२१०॥

तथा च-

आयाति स्खलितैः पादैर् मुख-वैवर्ण्य-सम्युतः।

ललाट-स्वेद-भाग् भूरि-गद्गदम् भाषते वचः ॥पञ्च_१.२११॥
अधो-दृष्टिर् वदेत् कृत्वा पापम् प्राप्तः सभाम् नरः।
तस्माद् यत्नात् परिज्ञेयाश् चिह्नैर् एतैर् वचिक्षणैः ॥पञ्च_१.२१२॥
अंयच् च-
प्रसन्न-वदनो दृष्टः स्पष्ट-वाक्यः सरोष-दृक्।
सभायाम् वक्ति सामर्षम् सावष्टंभो नरः शुचिः ॥पञ्च_१.२१३॥
तद् एष दुष्ट-चरित्र-लक्षणो दृश्यते। स्त्री-धर्षणाद् वध्य इति। तच् छूलीयाम् आरोप्यताम् इति।
अथ वध्य-स्थाने नीयमानम् तम् अवलोक्य देव-शर्मा तान् धर्माधिकृतान् गत्वा प्रोवाच-भो भोः, अंयायेनैष वराको वध्यते नापतिः। साधु-समाचार एषः। तच् छ्रूयताम् मे वाक्यम्-जंबूको हुडु-युद्धेन इति।
अथ ते सभ्या ऊचुः-भो भगवन्! कथम् एतत्?
ततो देवशर्मा तेषाम् त्रयाणाम् अपि वृत्तांतम् विस्तरेणाकथयत्। तद् आकर्ण्य सुविस्मित-मनसस् ते नापतिम् विमोच्य मिथः प्रोचुः-अहो!
अवध्या ब्राह्मणा गावो स्त्रियो बालाश् च ज्ञातयः।
येषाम् चान्नानि भुञ्जीत ये च स्युः शरणागताः ॥पञ्च_१.२१४॥
तद् अस्या नासिका-च्छेदः स्व-कर्मणा हि समुद्भूतः। ततो राज-निग्रहस् तु कर्ण-च्छेदः कार्यः। तथानुष्ठिते देवशर्मापि वित्त-नाश-समुद्भूत-शोक-रहितः पुनर् अपि स्वकीयम् मठायतनम् जगाम। अतो हम् ब्रवीमि-जंबूको हुडु-युद्धेन (१।१७४) इति।
करटक आह-एवम्-विधे व्यतकिरे किम् कर्तव्यम् आवयोः?
दमनको ब्रवीत्-एवम्-विधेपि समये मम बुद्धि-स्फुरणम् भविष्यति, येन सञ्जीवकम् प्रभोर् विश्लेषयिष्यामि। उक्तम् च, यतः-
एकम् हंयान् न वा हंयाद् इषुः क्षिप्तो धनुष्मता।
प्राज्ञेन तु मतिः क्षिप्ता हंयाद् गर्भ-गतान् अपि ॥पञ्च_१.२१५॥
तद् अहम् माया-प्रपञ्चेन गुप्तम् आश्रित्य तम् स्फोटयिष्यामि।
करटक आह-भद्र, यदि कथम् अपि तव माया-प्रवेशम् पिंगलको ज्ञास्यति, सञ्जीवको वा तदा नूनम् विघात एव।
सो ब्रवीत्-तात, मैवम् वद। गूढ-बुद्धिभिर् आपत्-काले विधुरेपि दैवे बुद्धिः प्रयोक्तव्या। नोद्यमस् त्याज्यः। कदाचिद् घुणाक्षर-अंयायेन बुद्धेः साम्राज्यम् भवति। उक्तम् च-
त्याज्यम् न धैर्यम् विधुरेपि दैवे
धैर्यात् कदाचित् स्थितिम् आप्नुयात् सः।
याते समुद्रेपि हि पोत-भंगे
साम्यात्रकी वाञ्छति किम् एव ॥पञ्च_१.२१६॥
तथा च-
उद्योगिनम् सततम् अत्र समेति लक्ष्मीर्
दैवम् हि दैवम् इति कापुरुषा वदंति।
दैवम् निहत्य कुरु पौरुषम् आत्म-शक्त्या यत्ने कृते यदि न सिध्यति को त्र दोषः ॥पञ्च_१.२१७॥
तद् एवम् ज्ञात्वा सुगूढ-बुद्धि-प्रभावेण यथा तौ द्वाव् अपि न ज्ञास्यतः, तथा मिथो वियोजयिष्यामि। उक्तम् च-
सुप्रयुक्तस्य दंभस्य ब्रह्माप्य् अंतम् न गच्छति।
कौलिको विष्णु-रूपेण राज-कंयाम् निषेवते ॥पञ्च_१.२१८॥
करटक आह-कथम् एतत्?
सो ब्रवीत्-

कथा ५ कौलिक-रथकार-कथा

कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने कौलिक-रथकारौ मित्रे प्रतिवसतः स्म। तत्र च बाल्यात्-प्रभृति सहचारिणौ परस्परम् अतीव स्नेह-परौ सदैक-स्थान-विहारिणौ कालम् नयतः। अथ कदाचित् तत्राधिष्ठाने कस्मिंश्चिद् देवायतने यात्रा-महोत्सवः समुद्भूतः। तत्र च नट-नर्तक-चारण-संकुले नाना-देशागत-जनाव्रृते तौ सहचरौ भ्रमंतौ काञ्चिद् राज-कंयाम् करेणुकारूढाम् सर्व-लक्षण-सनाथाम् कञ्चुकि-वर्ष-धर-परिवारिताम् देवता-दर्शनार्थम् समायाताम् दृष्ट्वंतौ। अथासौ कौलिकिस् ताम् दृष्ट्वा विषीदति इव दुष्ट-ग्रह-गृहीत इव काम-शरैर् हंयमानः सहसा भूतले निपपात। अथ तम् तद्-अवस्थम् अवलोक्य रथकारस् तद्-दुःख-दुःखित आप्त-पुरुषैस् तम् समुत्क्षिप्य स्व-गृहम् आनाययत्। तत्र च विविधैः शीतोपचारैश् चिकित्सकोपदिष्टैर् मंत्र-वादभिर् उपचर्यमाणैश् चिरात् कथम्चित् स-चेतनो बभूव।
ततो रथकारेण पृष्टः-भो मित्र! किम् एवम् त्वम् अकस्माद् विचेतनः सञ्जातः? तत् कथ्यताम् आत्म-स्वरूपम्?
स आह-वयस्य! यद्य् एवम् तच् छ्रृणु मे रहस्यम् येन सर्वाम् आत्म-वेदनाम् ते वदामि। यदि त्वम् माम् सुहृद्दम् मंयसे ततः काष्ठ-प्रदानेन प्रसादः क्रियताम्। क्षम्यताम् यद् वा किंचित् प्रणय्>अतिरेकाद् अयुक्तम् तव मयानुष्ठितम्।
सो पि तद् आकर्ण्य बाष्प-पिहित-नयनः स-गद्गदम् उवाच-वयस्य, यत् किंचिद् दुःख-कारणम् तद् वद येन प्रतीकारः क्रियते, यदि शक्यते कर्तुम्। उक्तम् च-
औषधार्थ-सुमंत्राणाम् बुद्धेश् चैव महात्मनाम्।

असाध्यम् नास्ति लोकेत्र यद् ब्रह्मांडस्य मध्यगम्॥पञ्च_१.२१९॥

तद् ऐषाम् चतुर्णाम् यदि साध्यम् भवष्यिति तदाहम् साधयष्यिामि।

कौलकि आह-वयस्य, ऐतेषाम् अयेषाम् अपि सहस्राणाम् उपायानाम् असाध्यम् तन् मे दुःखम्। तस्मान् मम मरणे मा काल-क्षेपम् कुरु।

रथकार आह-भो मत्रि! यद्यप्य् असाध्यम् तथापि निवेदय येनाहम् अपि तद् असाध्यम् मत्वा त्वया समम् वह्नौ प्रवशिामि। न क्षणम् अपि त्वद्-वयोगम् सहष्यि। ऐष मे नश्चियः।

कौलकि आह-वयस्य, यासौ राज-कंया करेणुम् आरूढा तत्रोत्सवे द्ड्ष्टा, तस्या दर्शनानंतरम् मकर-ध्वजेन ममेयम् अवस्था वहिति। तन् न शक्नोमि तद्-वेदनाम् सोढुम्। तथा चोक्तम्-

मत्तेभ-कुंभ-परणिाहनि कुंकुमार्द्रे

तस्याः पयोधर-युगे रति-खेद-खन्निः।

वक्षो नधिाय भुज-पञ्जर-मध्य-वर्ती

स्वप्स्ये कदा क्षणम् अवाप्य तदीय-संगम्॥पञ्च_१.२२०॥

तथा च-

रागी बबिाधरो सौ स्तन-कलश-युगम् यौवनारूढ-गर्वम्

नीचा नाभिः प्रक्ड्त्या कुटलिकम् अलकम् स्वल्पकम् चापि मध्यम्।

कुर्वत्व् ऐतानि नाम प्रसभम् इह मनश् चतितिांय् आशु खेदम्

यन् माम् तस्याः कपोलौ दहत इति मुहुः स्वच्छकौ तन् न युक्तम्॥पञ्च_१.२२१॥

रथकारो प्य् ऐवम् स-कामम् तद्-वचनम् आकर्ण्य स-स्मतिम् इदम् आह-वयस्य! यद्य् ऐवम् तर्हि दष्टि्या सढिम् नः प्रयोजनम्। तद् अद्यैव तया सह समागमः क्रयिताम् इति।

कौलकि आह-वयस्य, यत्र कंयांतःपुरे वायुम् मुक्त्वा नांयस्य प्रवेशो स्ति तत्र रक्षा-पुरुषाधष्ठिति कथम् मम तस्या सह समागमः? तत् कमि् माम् असत्य-वचनेन वडिंबयसि?

रथकार आह-मत्रि, पश्य मे बुढ-िबलम्।

ऐवम् अभधिाय तत्-क्षणात् कील-सञ्चारणिम् वैनतेयम् बाहु-युगलम् वायुज-व्ड्क्ष-दारुणा शंख-चक्र-गदा-पद्मांवतिम् स-करीट-कौस्तुभम् अघटयन्। ततस् तस्मनि् कौलकिम् समारोप्य वष्णिु-चह्नितिम् क्ड्त्वा कील-सञ्चरण-वज्ञिानम् च दर्शयत्वि प्रोवाच-वयस्य, अनेन वष्णिु-रूपेण गत्वा कंयांतःपुरे नशिीथे ताम् राजकंयाम् ऐकाकनिीम् सप्त-भूमकि-प्रासाद-प्रांत-गताम् मुग्ध-स्वभावाम् त्वाम् वासुदेवम् मंयमानाम् स्वकीय-मथि्या-वक्रोक्तभिी रञ्जयत्वि वात्स्यायनोक्त-वधिनिा भज।

कौलकिो पि तद् आकर्ण्य तथा-रूपस् तत्र गत्वा ताम् आह-राज-पुत्रि, सुप्ता कमि् वा जागर्षि? अहम् तव क्ड्ते समुद्रात् सानुरागो लक्ष्मीम् वहिायैवागतः। तत् क्रयिताम् मया सह समागमः इति।

सापि गरुडारूढम् चतुर्भुजम् सायुधम् कौस्तुभोपेतम् अवलोक्य स-वस्मिया शयनाद् उठाय प्रोवाच-भगवन्! अहम् मानुषी कीटकिाशुचिः। भगवाम्स् त्रैलोक्य-पावनो वंदनीयश् च। तत् कथम् ऐतद् युज्यते।

कौलकि आह-सुभगे, सत्यम् अभहितिम् भवत्या। परम् कमि् तु राधा नाम मे भार्या गोप-कुल-प्रसूता प्रथम आसीत्। सा त्वम् अत्रावतीर्णा। तेनाहम् अत्रायातः।

इत्य् उक्ता सा प्राह-भगवन्, यद्य् ऐवम् तन् मे तातम् प्रार्थय। सो प्य् अवकिल्पम् माम् तुभ्यम् प्रयच्छति।

कौलकि आह-सुभगे, नाहम् दर्शन-पथम् मानुषाणाम् गच्छामि। कमि् पुनर् आलाप-करणम्। त्वम् गांधर्वेण वव्हिानेआत्मानम् प्रयच्छ। नो चेच् छापम् दत्त्वा सांवयम् ते पतिरम् भस्मसात् करष्यिामि इति। ऐवम् अभधिाय गरुडाद् अवतीर्य सव्ये पाणौ ग्ढीत्वा ताम् सभयाम् सलज्जाम् वेपमानाम् शय्यायाम् आनयत्। ततश् च रात्रि-शेषम् यावद् वात्स्यायनोक्त-वधिनिा नषिेव्य प्रत्यूषे स्व-ग्ढम् अलक्षतिो जगाम।

ऐवम् तस्य ताम् नत्यिम् सेवमानस्य कालो याति। अथ कदाचत् कञ्चुकनिस् तस्या अधरोष्ठ-प्रवाल-खंडनम् द्ड्ष्ट्वा मथिः प्रोचुः-अहो! पश्यतास्या राज-कंयायाः पुरुषोपभुक्ताया इव शरीरावयवा वभिाव्यंते। तत् कथम् अयम् सुरक्षतिेप्य् अस्मनि् ग्ढ ऐवम्वधिो व्यवहारः। तद् राज्ञे नविेदयामः।

ऐवम् नश्चित्यि सर्वे समेत्य राजानम् प्रोचुः-देव! वयम् न वद्मिः। परम् सुरक्षतिेपि कंयांतः-पुरे कश्चत् प्रवशिति। तद् देवः प्रमाणम् इति। तच् छ्रुत्वा राजातीव व्याकुलति-चत्तिो व्यचतियत्-

पुत्रीति जाता महतीह चतिा

कस्मै प्रदेयेति महान् वतिर्कः।

दत्त्वा सुखम् प्राप्स्यति वा न वेति

कंया-पत्ड्त्वम् खलु नाम कष्टम्॥पञ्च_१.२२२॥

नद्यश् च नार्यश् च सद्ड्क्-प्रभावास्

तुल्यानि कूलानि कुलानि तासाम्।

तोयैश् च दोषैश् च नपिातयंति

नद्यो हि कूलानि कुलानि नार्यः॥पञ्च_१.२२३॥

जननी-मनो हरति जातवती

परविर्धते सह शुचा सुह्ड्दाम्।

पर-सात्क्ड्तापकिुरुते मलनिम्

दुरति-क्रमा दुहतिरो वपिद: ॥पञ्च_१.२२४॥

ऐवम् बहु-वधिम् वचित्यि देवीम् रह:-स्थाम् प्रोवाच-देवि, ज्ञायताम् कमि् ऐते कञ्चुकनिो वदंति? तस्य क्ड्तांत: कुपतिो यैनैतद् ऐवम् क्रयिते।

देव्य् अपतिद् आकर्ण्य व्याकुली-भूता सत्वरम् कंयांत:पुरे गत्वा ताम् खंडतिधराम् नख-वलिखिति-शरीरावयवाम् दुहतिरम् अपश्यत्। आह च-आ: पापे! कुल-कलंक-कारणि! कमि् ऐव शील-खंडनम् क्ड्तम्। को यम् क्ड्तांतावलोकतिस् त्वत्-सकाशम् अभ्येति। तत् कथ्यताम् ममाग्रे सत्यम्।

इतकिोपाटोप-वसिंकटम् वदत्याम् मातरि राज-पुत्री भय-लज्जानताननम् प्रोवाच-अंब, साक्षान् नारायण: प्रत्यहम् गरुडारूढो नशिि समायाति। चेद् असत्यम् मम वाक्यम्, तत् स्व-चक्षुषा वलिोकयतु नगिुढतरा नशिीथे भगवंतम् रमा-कांतम्।

तच् छ्रुत्वा सापि प्रहसति-वदना पुलकांकति-सर्वांगी सत्वरम् राजानम् ऊचे-देव, दष्टि्या वर्धसे। नत्यिम् ऐव नशिीथे भगवान् नारायण: कंयका-पार्श्वेभ्येति। तेन गांधर्व-ववाहेन सा ववाहति। तद् अद्य त्वया मया च रात्रौ वातायन-गताभ्याम् नशिीथे द्रष्टव्य:। यतो न स मानुषै: सहालापम् करोति।

तच् छ्रुत्वा हर्षतिस्य राज्ञस् तद् दनिम् वर्ष-शत-प्रायम् इव कथञ्चजि् जगाम। ततस् तु रात्रौ नभि्ड्तो भूत्वा राज्ञी-सहतिो राजा वातायनस्-स्थो गगनासक्त-द्ड्ष्टरि् यावत् तष्ठिति, तावत् तस्मनि् समये गरुडारूढम् तम् शंक-चक्र-गदा-पद्म-हस्तम् यथोक्त-चह्निांकतिम् व्योम्नो वतरंतम् नारायणम् अपश्यत्। तत: सुधा-पूर-प्लावतिम् इवात्मानम् मंयमानस् ताम् उवाच-प्रयि! नास्त्य् अंयो धंयतरो लोके मत्तस् त्वत्तश् च। तत् प्रसूतमि् नारायणो भजते। तत्-सढि: सर्वेस्माकम् मनोरथा:। अधुना जामात्ड्-प्रभावेण सकलाम् अपविसुमतीम् वश्याम् करष्यिामि।

ऐवम् नश्चित्यि सर्वै: सीमाधपि: सह मर्यादा-व्यतक्रिमम् अकरोत्। ते च तम् मर्यादा-व्यतक्रिमेण वर्तमानम् आलोक्य सर्वे समेत्य तेन सह वग्रिहम् चक्रु:।

अत्रांतरे स राजा देवी-मुखेन ताम् दुहतिरम् उवाच-पुत्रि, त्वयि दुहतिरि वर्तमानायाम् नारायणे भगवति जामातरि स्थति तत् कमि् ऐवम् युज्यते यत् सर्वे पार्थवि मया सह वग्रिहम् कुर्वंति। तत् संबोध्यो द्य त्वया नजि-भर्ता, यथा मम शत्रून् व्यापादयति।

ततस् तया स कौलकिो रात्रौ स-वनियम् अभहिति:-भगवन्, त्वयि जामातरि स्थति मम तातो यच् छत्रुभि: परभूियते तन् न युक्तम्। तत् प्रसादम् क्ड्त्वा सर्वाम्स् तान् शत्रून् व्यापादय।

कौलकि आह-सुभगे! कयिन्-मात्रास् त्व् ऐते तव पतिु: शत्रव:। तद्-वश्विवस्ता भव। क्षणेनापि सुदर्शन-चक्रेण सर्वाम्स् तलिश: खंडयष्यिामि।

अथ गच्छता कालेन सर्व-देशम् शत्रुभरि् उद्वास्य स राजा प्राकार-शेष: क्ड्त:। तथापि वासुदेव-रूप-धरम् कौलकिम् अजानन् राज नत्यिम् ऐव वशिषत: कर्पूरागुरु-कस्तूरकिादि-परिमल-वशिषान् नाना-प्रकार-वस्त्र-पुष्प-भक्ष्य-पेयाम्श् च प्रेषयन् दुहत्ड्-मुखेन तम् ऊचे-भगवन्, प्रभाते नूनम् स्थान-भंगो भवष्यिति। यतो यवसेधन-क्षय: सञ्जातस् तथा सर्वो पजिन: प्रहारैर् जर्जरति-देह: सम्व्ड्त्तो योढुम् अक्षम: प्रचुरो म्ड्तश् च। तद् ऐवम् ज्ञात्वात्र काले यद् उचतिम् भवति तद् वधियम् इति।

तच् छ्रुत्वा कौलकिो प्य् अचतियत्-स्थान-भंगे जाते ममानया सह वयोगो भवष्यति æ तस्माद् गरुडम् आरुह्य सायुधम् आत्मानम् आकाशे दर्शयामि। कदाचनि् माम् वासुदेवम् मंयमानास् ते साशंका राज्ञो योद्ध्भरि् हंयते। उक्तम् च-

नर्विषेणापि सर्पेण कर्तव्या महती फणा।

वषिम् भवतु वा माभूत् फणाटोपो भयंकर: ॥पञ्च_१.२२५॥

अथ यदि मम स्थानार्थम् उद्यतस्य म्ड्त्युर् भवष्यति तद् अपि सुंदरतरम्। उक्तम् च-

गवाम् अर्थे ब्राह्मणार्थे स्वाम्य्-अर्थे स्वीक्ड्तेथवा।

स्थानार्थे यस् त्यजेत् प्राणाम्स् तस्य लोका: सनातना: ॥पञ्च_१.२२६॥

चंद्रे मंडल-सम्स्थे वग्रिद्यते राहुणा दनिाधीश:।

शरणागतेन सार्धम् वपिद् अपि तेजस्वनि श्लाघ्या ॥पञ्च_१.२२७॥

ऐवम् नश्चित्यि प्रत्यूषे दंत-धावनम् क्ड्त्वा ताम् प्रोवाच-सुभगे! समस्तै: शत्रुभरि् हतैर् अन्नम् पानम् चास्वादयष्यिामि। कमि् बहुना, त्वयापि सह संगमम् तत: करष्यिामि। परम् वाच्यस् त्वयात्म-पति यत् प्रभाते प्रभूतेन सैन्येन सह नगरान् नष्क्रिम्य योढव्यम्। अहम् चाकाश-स्थति ऐव सर्वाम्स् तान् नस्तिेजस: करष्यिामि। पश्चात् सुखेन भवता हंतव्या: यदि पुनर् अहम् तान् स्वयम् ऐव सूदयामि तत् तेषाम् पापात्मनाम् वैकुंठीया गति: स्यात्। तस्मात् ते तथा कर्तव्या यथा पलायंतो हंयमाना: स्वर्गम् न गच्छंति।

सापि तद् आकर्ण्य पतिु: समीपम् गत्वा सर्वम् व्ड्त्तांतम् अंयवेदयत्। राजापि तस्या वाक्यम् श्रद्दधान: प्रत्यूषे समुठाय समुन्नढ-सैंयो युढार्थम् नश्चिक्राम। कौलकिो पि मरणे क्ड्त-नश्चिययश् चाप-पाणरि् गगन-गतरि् गरुडारूढो युढाय प्रस्थति:।

अत्रांतरे भगवता नारायणेनातीतानागत-वर्तमान-वेदनि, सम्ड्त-मात्रो वैनतेय: संप्राप्तो वहिस्य प्रोक्त:-भो गरुत्मन्! जानासि त्वम् यन् मम रूपेण कौलकिो दारु-मय-गरुडे समारूढो राज-कंयाम् कामयते।

सो ब्रवीत्-देव, सर्वम् ज्ञायते तच् चेष्टतिम्। तत् कमि् कुर्म: सांप्रतम्?

श्री-भगवान् आह-अद्य कौलकिो मरणे क्ड्त-नश्चययो वहिति-नयिमो युढार्थे वनिर्गित: स नूनम् प्रधान-क्षत्रयैर् मलित्वा वासुदेवो गरुडश् च नपिातति:। तत: परम् लोको यम् आवयो: पूजाम् न करष्यिति। ततस् त्वम् द्रुततरम् तत्र दारु-मय-गरुडे संक्रमणम् कुरु। अहम् अपि कौलकि-शरीरे प्रवेशम् करष्यिामि। येन स शत्रून् व्यापादयति। ततश् च शत्रु-वधाद् आवयोर् माहात्म्य-व्ड्द्धि: स्यात्।

अथ गरुडे तथेति प्रतपि्ने श्री-भगवन्-नारायणस् तच्-छरीरे संक्रमणम् अकरोत्। ततो भगवन्-माहात्म्येन गगन-स्थ: स कौलकि: शंख-चक्र-गदा-चाप-चह्निति: क्षणाद् ऐव लीलयैव समस्तान् अपि प्रधान-क्षत्रयिान् नस्तिेजसश् चकारर्। ततस् तेन राज्ञा स्व-सैंय-परव्ड्तेन संग्रामे जति नहिताश् च ते सर्वेपि शत्रव:। जातश् च लोक-मध्ये प्रवादो, यथा-अनेन वष्णि-जामात्ड्-प्रभावेण सर्वे शत्रवो नहिता इति।

कौलकिो पितान् हतान् द्ड्ष्ट्वा प्रमुदति-मना गगनाद् अवतीर्ण: सन्, यावद् राजामात्य-पौर-लोकास् तम् नगर-वास्तव्यम् कौलकिम् पश्यंति तत: प्ड्ष्ट: कमि् ऐतद् इति। तत:

सौ पिमूलाद् आरभ्य सर्वम् प्राग्-वृत्तांतम् अंयवेदयत्। ततश् च कौलकि-साहसानुरञ्जति-मनसा शत्रु-वधाद् अवाप्त-तेजसा राज्ञा सा राज-कंया सकल-जन-प्रत्यक्षम् विवाह-विधिना तस्मै समर्पिता देशश् च प्रदत्तः। कौलकिौ पितया सार्धम् पञ्च-प्रकारम् जीव-लौक-सारम् विषय-सुखम् अनुभवन् कालम् ननाय। अतस् तूच्यते सुप्रयुक्तस्य दंभस्य (२१८) इति।

तच् छ्रुत्वा करटक आह-भद्र, अस्त्य् एवम्। परम् तथापि महन् मे भयम्। यतौ बुढमिान् सञ्जीवकौ रौद्रश् च समिहः। यद्यपि ते बुढ-प्रागल्भ्यम् तथापि त्वम् पिगलिकात् तम् वियोजयितुम् असमर्थ एव।

दमनक आह-भ्रातः! असमर्थौ पि समर्थ एव। उक्तम् च-

उपायेन हि यच् छक्यम् न तच् छक्यम् पराक्रमैः।

काकी कनक-सूत्रेण कृष्ण-सर्पम् अघातयत्॥पञ्च_१.२२८॥

करटक आह-कथम् एतत्?

सौ ब्रवीत्-

कथा ६ वायस-दंपति-कथा

अस्ति कस्मिंश्चित् प्रदेशे महान् अंयग्रोध-पादपः। तत्र वायस-दंपती प्रतिवसतः स्म। अथ तयोः प्रसव-काले वृक्ष-विवरान् निष्क्रम्य कृष्ण-सर्पः सदैव तद्-अपत्यानि भक्षयति। ततस् तौ निर्वेदाद् अंय-वृक्ष-मूल-निवासिनिम् प्रयि-सुहृदम् शृगालम् गत्वोचतुः-भद्र! किम् एवम्विधे सञ्जात आवयोः कर्तव्यम् भवति। एवम् तावद् दुष्टात्मा कृष्ण-सर्पो वृक्ष-विवरान् निर्गत्यावयोर् बालकान् भक्षयति। तत् कथ्यताम् तद्-रक्षार्थम् कश्चिद् उपायः।

यस्य क्षेत्रम् नदी-तीरे भार्या च पर-संगता।

स-सर्पे च गृहे वासः कथम् स्यात् तस्य निर्वृतिः॥पञ्च_१.२२९॥

अंयच् च-

सर्प-युक्ते गृहे वासौ मृत्युर् एव न संशयः।

यद् ग्रामाते वसेत् सर्पस् तस्य स्यात् प्राण-संशयः॥पञ्च_१.२३०॥

अस्माकम् अपि तत्र-स्थितिनाम् प्रतिदिनिम् प्राण-संशयः।

स आह-नात्र विषये स्वल्पो पि विषादः कार्यः। नूनम् स लुब्धो नोपायम् अंतरेण वध्यः स्यात्।

उपायेन जयो याद्ग् रिपोस् ताद्ङ् न हेतिभिः।

उपाय-ज्ञो ल्प-कायो पि शूरैः परिभूयते॥पञ्च_१.२३१॥

तथा च-

भक्षयित्वा बहून् मत्स्यान् उत्तमाधम-मध्यमान्।

अतिलौल्याद् बकः कश्चिन् मृतः कर्कटक-ग्रहात्॥पञ्च_१.२३२॥

ताव् ऊचतुः-कथम् एतत्?

सौ ब्रवीत्-

कथा ७ बक-कुलीरक-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् वन-प्रदेशे नाना-जल-चर-सनाथम् महत् सरः। तत्र च कृताश्रयो बक एको वृद्ध-भावम् उपागतो मत्स्यान् व्यापादयितुम् असमर्थः। ततश् च क्षुत्क्षाम-कंठः सरस्-तीरे उपविष्टो मुक्ता-फल-प्रकर-सदृशैर् अश्रु-प्रवाहैर् धरा-तलम् अभिषिञ्चन् रुरोद। एकः कुलीरको नाना-जल-चर-समेतः समेत्य तस्य दुःखेन दुःखितः सादरम् इदम् ऊचे-माम! किम् अद्य त्वया नाहार-वृत्तिर् अनुष्ठीयते? केवलम् अश्रु-पूरण-नेत्राभ्याम् स-निःश्वासेन स्थीयते।

स आह-वत्स! सत्यम् उपलक्षितिम् भवता। मया हि मित्स्यादनम् प्रति परम-वैराग्यतया सांप्रतम् प्रायोपवेशनम् कृतम्। तेनाहम् समीपागतान् अपि मित्स्यान् न भक्षयामि।

कुलीरकस् तच् छ्रुत्वा प्राह-माम, किम् तद् वैराग्य-कारणम्?

स प्राह-वत्स, अहम् अस्मिन् सरसि जातो वृद्धिम् गतश् च। तन् मयैतच् छ्रुतम् यद् द्वादश-वर्षकियानावृष्टिः संपद्यते लग्ना।

कुलीरक आह-कस्मात् तच् छ्रुतम्?

बक आह-दैवज्ञ-मुखाद् एष शनैश्चरो हि रोहणी-शकटम् भित्त्वा भौमम् शकरम् च प्रयास्यति। उक्तम् च वराह-महिरेण-

यदि भिते सूर्य-सुतो रोहण्याः शकटम् इह लोके।

द्वादश वर्षाणि तदा नहि वर्षति वासवो भूमौ॥पञ्च_१.२३३॥

तथा च-

प्राजापत्ये शकटे भिने कृत्वैव पातकम् वसुधा।

भस्मास्थि-शकलाकीर्णा कापालकिम् इव व्रतम् धत्ते॥पञ्च_१.२३४॥

तथा च-

रोहिणी-शकटम् अर्क-नंदनश् चेद्
भिन्नत्तरिुधरिो थवा शशी।
किम् वदामि तद्-अनष्टि-सागरे
सर्व-लोकम् उपयाति संक्षयः ॥पञ्च_१.२३५॥
रोहिणी-शकट-मध्य-सम्स्थिते
चंद्रम् अस्य शरणी-क्ड्ता जनाः।
क्वापि यांति शिशुपाचिताशनाः
सूर्य-तप्त-भिदुरांबु-पायनिः ॥पञ्च_१.२३६॥
तद् ऐतत् सरः स्वल्प-तोयम् वर्तते। शीघ्रम् शोषम् यास्यति। अस्मिन् शुष्के यैः सहाहम् व्ड्ढम्ि गतः, सदैव क्रीडतिश् च, ते सर्वे तोयाभावान् नाशम् यास्यंति। तत् तेषाम् वियोगम् द्रष्टुम् अहम् असमर्थः। तेनैतत् प्रायोपवेशनम् क्ड्तम्। सांप्रतम् सर्वेषाम् स्वल्प-जलाशयानाम् जलचरा गुरु-जलाशयेषु स्व-स्वजनैर् नीयंते। केचिच् च मकर-गोधा-शिशुमार-जलहस्ति-प्रभ्ड्तयः स्वयम् ऐव गच्छंति। अत्र पुनः सरसि ये जलचरास् ते निश्चिताः संति, तेनाहम् विशेषाद् रोदमि यद् बीज-शेस-मात्रम् अप्य् अत्र नोढरष्यिति।
ततः स तद् आकर्ण्यांयेषाम् अपि जलचराणाम् तत् तस्य वचनम् निवेदयामास। अथ ते सर्वे भय-त्रस्त-मनसो मत्स्य-कच्छप-प्रभ्ड्तयस् तम् अभ्युपेत्य पप्रच्छुः-माम! अस्ति कश्चिद् उपायो येनास्माकम् रक्षा भवति?
बक आह-अस्त्य् अस्य जलाशयस्य नातिदूरे प्रभूत-जल-सनाथम् सरः पद्मिनी-खंड-मंडितम् यच् चतुर्वम्िशत्य् अपि वर्षाणाम् अव्ड्ष्ट्या न शोषम् ऐष्यति। तद् यदि मम प्ड्ष्ठम् कश्चिद् आरोहति, तद् अहम् तम् तत्र नयामि।
अथ ते तत्र विश्वासम् आपन्नाः, तात मातुल भ्रातः इति ब्रुवाणाः अहम् पूर्वम् अहम् पूर्वम् इति समंतात् परितस्थुः। सो पि दुष्टाशयः क्रमेण तान् प्ड्ष्ठ आरोप्य जलाशयस्य नातिदूरे शिलाम् समासाद्य तस्याम् आक्षिप्य स्वेच्छया भक्षयित्वा भूयो पि जलाशयम् समासाद्य जलचर्णाणाम् मिथ्या-वार्ता-संदेशकैर् मनाम्सि रञ्जयन् नित्यम् ऐवाहार-व्ड्त्तिम् अकरोत्।
अंयस्मिन् दिने च कुलीरकेणोक्तः-माम! मया सह ते प्रथमः स्नेह-संभाषः सञ्जातः। तत् किम् माम् परित्यज्यांयान् नयसि? तस्माद् अद्य मे प्राण-त्राणम् कुरु।
तद् आकर्ण्य सो पि दुष्टाशयश् चिंतितवान्-निर्विणो हम् मत्स्य-माम्सादनेन तद् अद्यैनम् कुलीरकम् व्यञ्जन-स्थाने करोमि। इति विचिंत्य तम् प्ड्ष्टे समारोप्य ताम् वध्य-शिलाम् उद्दिश्य प्रस्थितः। कुलीरको पि दूराद् ऐवास्थि-पर्वतम् शिलाश्रयम् अवलोक्य मस्त्यास्थीनि परिज्ञाय तम् अप्ड्च्छत्-माम, कियद् दूरे स जलाशयः? मदीय-भारेणातिश्रांतस् त्वम्। तत् कथय।
सो पि मंद-धीर् जलचरो यम् इति मत्वा स्थले न प्रभवतीति स-स्मितम् इदम् आह-कुलीरक, कुतो अंयो जलाशयः? मम प्राण-यात्रेयम्। तस्मात् स्मर्यताम् आत्मनो भीष्ट-देवता। त्वाम् अप्य् अंयाम् शिलायाम् निक्षिप्य भक्षयिष्यामि। इत्य् उक्तवति तस्मिन् स्व-वदन-दम्श-द्वयेन म्ड्णाल-नाल-धवलायाम् म्ड्दु-ग्रीवायाम् ग्ढीतो म्ड्तश् च।
अथ स ताम् बक-ग्रीवाम् समादाय शनैः शनैस् तज् जलाशयम् आससाद। ततः सर्वैर् ऐव जलचरैः प्ड्ष्टः-भोः कुलीरक! किम् निव्ड्त्तस् त्वम्? स मातुलो पि नायातः। तत् किम् चरियति? वयम् सर्वे सोत्क्सुकाः क्ड्त-क्षणास् तिष्ठामः।
ऐवम् तैर् अभिहिते कुलीरको पि विहस्योवाच-मूर्खाः! सर्वे जलचरास् तेन मिथ्या-वादिना वञ्चयित्वा नातिदूरे शिला-तले प्रक्षिप्य भक्षिताः। तन् ममायुः-शेषतया तस्य विश्वास-घातकस्याभिप्रायम् ज्ञात्वा ग्रीवेयम् आनीता। तद् अलम् संभ्रमेण। अधुना सर्व-जल-चराणाम् क्षेमम् भविष्यति।
अतो हम् ब्रवीमि-भक्षयित्वा बहून् मत्स्यान् इति।
वायस आह-भद्र! तत् कथय कथम् स दुष्ट-सर्पो वधम् उपैष्यति।
श्ड्गाल आह-गच्छतु भवान् कञ्चिन् नगरम् राजाधिष्ठानम्। तत्र कस्यापि धनिनो राजामात्यादेः प्रमादिनः कनक-सूत्रम् हारम् वा ग्ढीत्वा तत्-कोटरे प्रक्षिपि, येन सर्पस् तद्-ग्रहणेन वध्यते।
तत्-क्षणात् काकः काकी च तद् आकर्ण्यात्मेच्छयोत्पतितौ। ततश् च काकी कञ्चित् सरः प्राप्य यावत् पश्यति, तावत् तन्-मध्ये कस्यचिद् राज्ञो अंतःपुरम् जलासन्नम् अंयस्त-कनक-सूत्रम् मुक्त-मुक्ताहार-वस्त्राभरणम् जल-क्रीडाम् कुरुते। अथ सा वायसी कनक-सूत्रम् ऐकम् आदाय स्व-ग्ढाभिमुखम् प्रतस्थे। ततश् च कञ्चुकिनो वर्ष-वराश् च तन्-नीयमानम् उपलक्ष्य ग्ढीत-लगुडाः सत्वरम् अनुययुः। काक्य् अपि सर्प-कोटरे तत्-कनक-सूत्रम् प्रक्षिप्य सुदूरम् अवस्थिता।
अथ यावद् राज-पुरुषास् तम् व्ड्क्षम् आरुह्य तत्-कोटरम् अवलोकयंति, तावत् क्ड्ष्ण-सर्पः प्रसारित-भोगस् तिष्ठति। ततस् तम् लगुड-प्रहारेण हत्वा कनक-सूत्रम् आदाय यथाभिलषितम् स्थानम् गताः। वायस-दंपती अपि ततः परम् सुखेन वसतः। अतो हम् ब्रवीमि-उपायेन हि यत् कुर्यात् इति।

तन् न किम्चिद् इह बुढमिताम् असाध्यम् अस्ति। उक्तम् च-
यस्य बुढर्ि बलम् तस्य निर्बुढेस् तु कुतो बलम्।
वने सिम्हो मदोन्मत्तः शशकेन निपातितः ॥पञ्च_१.२३७॥
करटक आह-कथम् ऐतत्?
स आह-

कथा ८ भासुरकाख्य-समिहि-कथा

कस्मिंश्चिद् वने भासुरको नाम समिहः प्रतिवसति स्म। अथासौ वीर्यातिरेकान् नित्यम् एवानेकान् मृग-शशकादीन् व्यापादयन् नोपरराम। अथायेद्युस् तद्-वनजाः सर्वे सारंग-वराह-महिष-शशकादयो मिलित्वा तम् अभ्युपेत्य प्रोचुः-स्वामिन्! किमि अनेन सकल-मृग-वधेन नित्यम् एव, यतस् तवैकेनापि मृगेण तृप्तिरि भवति तत् क्रियताम् अस्माभिः सह समय-धरमः। अद्य-प्रभृति तवात्रोपविष्टिस्य जातिक्रमेण प्रतिदिनिम् एको मृगो भक्षणार्थम् समेष्यति। एवम् कृते तव तावत् प्राण-यात्रा क्लेशम् विनापि भविष्यति। अस्माकम् च पुनः सर्वोच्छेदनम् न स्यात्। तद् एष राज-धर्मो नुष्ठीयताम्। उक्तम् च-

शनैः शनैश् च यो राज्यम् उपभुंक्ते यथा-बलम्।
रसायनम् इव प्राज्ञः स पुष्टिमि परमाम् व्रजेत्॥पञ्च_१.२३८॥

विधिना मंत्र-युक्तेन रूक्षापि मथितापि च।
प्रयच्छति फलम् भूमिरि अरणीव हुताशनम्॥पञ्च_१.२३९॥

प्रजानाम् पालनम् शस्यम् स्वर्ग-कौशस्य वर्धनम्।
पीडनम् धर्म-नाशाय पापायायशसे स्थितिम्॥पञ्च_१.२४०॥

गोपालेन प्रजाधेनोर् वित्त-दुग्धम् शनैः शनैः।
पालनात् पोषणाद् ग्राह्यम् अंयाय्याम् वृत्तिमि समाचरेत्॥पञ्च_१.२४१॥

अजाम् इव प्रजाम् मोहाद् यो हंयात् पृथिवी-पतिमि।
तस्यैका जायते तृप्तिरि न द्वितीया कथञ्चन॥पञ्च_१.२४२॥

फलार्थी अंप्तिरि लोकान् पालयेद् यत्नम् आस्थितिः।
दान-मानादि-तोयेन मालाकारो अंकुरान् इव॥पञ्च_१.२४३॥

अंप-दीपो धन-स्नेहम् प्रजाभ्यः समहरंन् अपि।
आंतर-स्थैर् गुणैः शुभ्रैर् लक्ष्यते नैव केनचित्॥पञ्च_१.२४४॥

यथा गौर् दुह्यते काले पाल्यते च तथा प्रजाः।
सिच्यते चीयते चैव लता पुष्प-फल-प्रदा॥पञ्च_१.२४५॥

यथा बीजांकुरः सूक्ष्मः प्रयत्नेनाभरिक्षितिः।
फल-प्रदो भवेत् काले तद्वल् लोकः सुरक्षितिः॥पञ्च_१.२४६॥

हरिण्य-धांय-रत्नानि यानानि विविधानि च।
तथांयद् अपि यित् किंचित् प्रजाभ्यः स्यान् महीपतेः॥पञ्च_१.२४७॥

लोकानुग्रह-कर्तारः प्रवर्धंते नरेश्वराः।
लोकानाम् संक्षयाच् चैव क्षयम् यांति न समशयः॥पञ्च_१.२४८॥

अथ तेषाम् तद्-वचनम् आकर्ण्य भासुरक आह-अहो सत्यम् अभिहितिम् भवद्भिः। परम् यदि ममोपविष्टिस्यात्र नित्यम् एव नैकः श्वापदः समागमिष्यति। तन् नूनम् सर्वान् अपि भक्षयिष्यामि। अथ ते तथैव प्रतिज्ञाय निर्विघ्नि-भाजस् तत्रैव वने निर्भयाः पर्यटंति। एकश् च प्रतिदिनिम् क्रमेण याति वृद्धो वा, वैराग्य-युक्तो वा, शोक-ग्रस्तो वा, पुत्र-कलत्र-नाश-भीतो वा, तेषाम् मध्यात् तस्य भोजनार्थम् मध्याह्न-समय उपतिष्ठते।

अथ कदाचिज् जातिक्रमाच् छशकस्यावसरः समायातः। स समस्त-मृगैः प्रेरितो निच्छिंन् अपि मंदम् मंदम् गत्वा तस्य वधोपायम् चिंतयन् वेलातिक्रमम् कृत्वाव्याकुलति-हृदयो यावद् गच्छति तावन्-मार्गे गच्छता कूपः संदृष्टः। यावत् कूपोपरि पाति तावत् कूप-मध्य आत्मनः प्रतिबिंबिम् ददर्श। दृष्ट्वा च तेन हृदये चिंतिमि-यद् भाव्य उपायो स्ति अहम् भासुरकम् प्रकोप्य स्व-बुद्ध्यास्मनि कूपे पातयिष्यामि।

अथासौ दिनि-शेषे भासुरक-समीपम् प्राप्तः। समिहो पि वेलातिक्रमेण क्षुत्क्षाम-कंठः कोपावष्टिः सृक्कणी परिलिहिद् व्यचिंतयत्-अहो! प्रतार्-आहाराय निःसित्त्वम् वनम् मया कर्तव्यम्। एवम् चिंतयतस् तस्य शशको मंदम् मंदम् गत्वा प्रणम्य तस्याग्रे स्थितिः। अथ तम् प्रज्वलितात्मा भासुरको भर्त्सयंन् आह-रे शशकाधम एकस् तावत् त्वम् लघुः प्राप्तो परतो वेलातिक्रमेण। तद् अस्माद् अपराधात् त्वाम् निपात्य प्रातः सकलांय् अपि मृग-कुलांय् उच्छेदयिष्यामि।

अथ शशकः स-विनयम् प्रोवाच-स्वामिन्! नापराधो मम। न च सत्त्वानाम्। तच् छ्यूतम् कारणम्।

समिहि आह-सत्वरम् निवेदय यावन् मम दमष्ट्रांतर्गतो न भवान् भविष्यति इति।

शशक आह-स्वामिन्, समस्त-मृगैर् अद्य जातिक्रमेण मम लघुतरस्य प्रस्तावम् विज्ञाय ततो हम् पञ्च-शशकैः समम् प्रेषितः। ततश् चाहम् आगच्छेन् अंतराले महता केनचिद् अपरेण समिहेन विवरान् निर्गत्याभिहितः-अभीष्ट-देवताम् स्मरत।

ततो मयाभिहितिम्-वयम् स्वामिनो भासुरक-समिहस्य सकाशम् आहारार्थम् समय-धर्मेण गच्छामः।

ततस् तेनाभिहितिम्-यद्य् एवम् तर्हि मदीयम् एतद्-वनम्। मया सह समय-धर्मेण समस्तैर् अपि श्वापदैर् वर्तितव्यम्। चोर-रूपी स भासुरकः। अथ यदि सो त्र राजा। विश्वास-स्थाने चतुरः शशकान् अत्र धृत्वा तम् आहूय द्रुततरम् आगच्छ। येन यः कश्चिद् आवयोर् मध्यात् पराक्रमेण राजा भविष्यति स सर्वान् एतान् भक्षयिष्यति इति।

ततो हम् तेनादिष्टः स्वामि-सकाशम् अभ्यागतः। एतद् वेला व्यतिक्रम-कारणम्। तद् अत्र स्वामी प्रमाणम्।

तच् छ्रुत्वा भासुरक आह-भद्र, यद्य् एवम् तत् सत्वरम् दर्शय मे तम् चोर-समिहः येनाहम् मृग-कोपम् तस्योपरि क्षिप्त्वा स्वस्थो भवामि। उक्तम् च-

भूमिरि मित्रम् हरिण्यम् च विग्रहस्य फल-त्रयम्।
नास्त्य् एकम् अपि यद्य् एषाम् न तम् कुर्यात् कथञ्चन॥पञ्च_१.२४९॥

यत्र न स्यात् फलम् भूरि यत्र चस्यात् पराभवः।
न तत्र मतिमान् युद्धम् समुत्पाद्य समाचरेत्॥पञ्च_१.२५०॥

संबंधित कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
    1. कथा-मुखम् १-७
    2. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १-५०
    3. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ५१-१००
    4. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १०१-१५०
    5. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १५१-२००
    6. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २०१-२५०
    7. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २५१-३००
    8. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३०१-३५०
    9. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३५१-४००
    10. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४०१-४५०
    11. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४५१-४६१
    12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १-५०
    13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
    14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
    15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
    16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
    17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
    18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
    19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
    20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
    21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
    22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
    23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
    24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् १-५०
    25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कड़ियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 02च

शशाक आह-स्वामन्! सत्यम् इदम्। स्व-भूमि-हेतोः परभिवाच् च युध्यते क्षत्रियाः। परम् स दुर्गाश्रयः दुर्गान् निष्क्रम्य वयम् तेन विक्रंभिताः। ततो दुर्गस्थो दुःसध्यो भवति रिपुः। उक्तम् च-

न गजानाम् सहस्रेण न च लक्षेण वाजिनाम्। यत् कृत्यम् सध्यति राज्ञाम् दुर्गेणैकेन विग्रहे॥पञ्च_१.२५१॥ शतम् ऐको पि समुधत्ते प्राकारस्थो धनुर्धरः। तस्माद् दुर्गम् प्रशम्संति नीतिशास्त्रविचक्षणाः॥पञ्च_१.२५२॥ पुरा गुरोः समादेशाद् हरिण्यकशपोर् भयात्। शक्रेण विहितम् दुर्गम् प्रभावाद् विश्वकर्मणः॥पञ्च_१.२५३॥ तेनापि च वरो दत्तो यस्य दुर्गम् स भूपतिः। विजयी स्यात् ततो भूमौ दुर्गाणि स्युः सहस्रशः॥पञ्च_१.२५४॥ दम्पृट्रावरहितो नागो मदहीनो यथा गजः। सर्वेषाम् जायते वश्यो दुर्गहीनस् तथा अंड्पः॥पञ्च_१.२५५॥

तच् छ्रुत्वा भासुरक आह। भद्र दुर्गस्थम् अपि दर्शय तम् चौर-समिहम् येन व्यापादयामि उक्तम् च-

जात-मात्रम् न यः शत्रुम् रोगम् च प्रशमम् नयेत्। महाबलो पि तेनैव वृद्धिम् प्राप्य स हंयते॥पञ्च_१.२५६॥

तथा च-

उत्तिष्ठमानस् तु परो नोपेक्ष्यः पथ्यम् इच्छता। समौ हि शिष्टैर् आम्नातौ वर्त्स्यंताव् आमयः स च॥पञ्च_१.२५७॥

अपि च-

उपेक्षितः क्षीण-बलो पि शत्रुः प्रमाद-दोषात् पुरुषैर् मदांधैः। साध्यो पि भूत्वा प्रथमम् ततो साव्
असाध्यताम् व्याधरि इव प्रयाति॥पञ्च_१.२५८॥

तथा च-

आत्मनः शक्तिम् उद्वीक्ष्य मनोत्साहम् च यो व्रजेत्। बहून् हंति स ऐको पि क्षत्रियान् भारगवो यथा॥पञ्च_१.२५९॥

शशक आह-अस्त्य् ऐतत्। तथापि बलवान् स मया दृष्टः। तन् न युज्यते स्वामिनिस् तस्य तस्य सामर्थ्यम् अवदित्वा गंतुम्। उक्तम् च-

अवदित्वात्मनः शक्तिम् परस्य च समुत्सुकः। गच्छंन् अभिमुखो वह्नौ नाशम् याति पतंगवत्॥पञ्च_१.२६०॥ यो बलात् प्रोन्नतम् याति निहंतुम् सबलो प्य् अरिम्। वमिदः स नविर्तेत शीर्ण-दंतो गजो यथा॥पञ्च_१.२६१॥

भासुरक आह-भोः किम् तवानेन व्यापारेण। दर्शय मे तम् दुर्गस्थम् अपि।

अथ शशक आह-यद्य् ऐवम् तर्ह्य् आगच्छतु स्वामी। ऐवम् उक्त्वाग्रे व्यवस्थितः।

ततश् च तेनागच्छता यः कूपो दृष्टो भूत् तम् ऐव कूपम् आसाद्य भासुरकम् आह-स्वामिन् कस् ते प्रतापम् सोढुम् समर्थः? त्वाम् दृष्ट्वा दूरतो पि चौर-समिहः प्रविष्टः स्वम् दुर्गम्। तद् आगच्छ यथा दर्शयामीति भासुरक आह-दर्शय मे दुर्गम्। तद् अनु दर्शितिस् तेन कूपः। ततः सो पि मूर्खः समिहः कूप-मध्य आत्म-प्रतिबिंबम् जल-मध्य-गतम् दृष्ट्वा समिह-नादम् मुमोच। ततः प्रतिशब्देन कूप-मध्याद् द्वि-गुणतरो नादः समुत्थितः।

अथ तेन तम् शत्रुम् मत्वात्मानम् तस्योपरि प्रक्षिप्य प्राणाः परित्यक्ताः। शशको पि हृष्ट-मनाः सर्व-मृगान् आनंद्य तैः सह प्रशस्यमानो यथा-सुखम् तत्र वने निवसति स्म। अतो हम् ब्रवीमि-यस्य बुद्धिर् बलम् तस्य इति

तद् यदि भवान् कथयति तत् तत्रैव गत्वा तयोः स्व-बुद्धि-प्रभावेण मैत्री-भेदम् करोमि

करटक आह-भद्र! यद्य् ऐवम् तर्हि गच्छ। शिवास् ते पंथानः संतु। यथाभिप्रेतम् अनुष्ठीयताम्।

अथ दमनकः सञ्जीवक-वियुक्तम् पिंगलकम् अवलोक्य तत्रांतरे प्रणम्याग्रे समुपविष्टः। पिंगलको पि तम् आह-भद्र, किम् चिरात् दृष्टः?

दमनक आह-न कञ्चिद् देव-पादानाम् अस्माभिः प्रयोजनम्। तेनाहम् नागच्छामि तथापि राज-प्रयोजन-विनाशम् अवलोक्य संदह्यमान-हृदयो व्याकुलतया स्वयम् ऐवाभ्यागतो वक्तुम्। उक्तम् च-

प्रियम् वा यदि वा द्वेष्यम् शुभम् वा यदि वाशुभम्।
अपृष्टो पि हितम् वक्ष्येद् यस्य नेच्छेत् पराभवम्॥पञ्च_१.२६२॥

अथ तस्य साभिप्रायम् वचनम् आकर्ण्य पिंगलक आह-किम् वक्तु-मना भवान्? तत् कथ्यताम् यत् कथनीयम् अस्ति

स प्राह-देव सञ्जीवको युष्मत्-पादानाम् उपरि द्रोह-बुद्धिर् इति विश्वास-गतस्य मम विजने इदम् आह-भो दमनक! दृष्टा मयास्य पिंगलकस्य सारासारता। तद् अहम् ऐनम् हत्वा सकल-मृगाधिपत्यम् त्वत्-साचिव्य-पदवी-समंवतिम् करिष्यामि पिंगलको पि तद्-वज्र-सार-प्रहार-सदृशम् दारुणम् वचः समाकर्ण्य मोहम् उपगतो न कञ्चिद् अप्य् उक्तवान्। दमनको पि तस्य तम् आकारम् आलोक्य चिंतितवान्-अयम् तावत् सञ्जीवक-नबिद्ध-रागः। तन् नूनम् अनेन मंत्रणा राजा विनाशम् अवाप्स्यति इति उक्तम् च-

ऐकम् भूमि-पतिः करोति सचिवम् राज्ये प्रमाणम् यदा तम् मोहाच् छ्रयते मदः स च मदाद् दास्येन निर्विद्यते।
निर्विणस्य पदम् करोति हृदये तस्य स्वतंत्र-सृद्धा- स्वातंत्र्य-सृद्धया ततः स अंड्पतेः प्राणान् अभिद्रुह्यति॥पञ्च_१.२६३॥

तत् किम् अत्र युक्तम् इति पिंगलको पि चेतनाम् समासाद्य कथम् अपि तम् आह-सञ्जीवकस् तावत् प्राण-समो भृत्यः। स कथम् ममोपरि द्रोह-बुद्धिम् करोति

दमनक आह-देव, भृत्यो भृत्य इत्य् अनेकांतकिम् ऐतत्। उक्तम् च-

न सो स्ति पुरुषो राज्ञाम् यो न कामयते श्रियम्।
अशक्ता ऐव सर्वत्र नरेंद्रम् परयुपासते॥पञ्च_१.२६४॥

पिंगलक आह-भद्र, तथापि मम तस्योपरि चित्त-वृत्तिर् न विकृतिम् याति अथवा साधु इदम् उच्यते-

अनेक-दोष-दुष्टस्य कायः कस्य न वल्लभः।

कुर्वन् अपि व्यलीकानि: प्रयि: प्रयि ऐव स:॥पञ्च_१.२६५॥
दमनक आह-अत ऐवायम् दोष:। उक्तम् च-
यस्मिन् ऐवाधकिम् चक्षुर् आरोपयति पार्थवि:।
अकुलीन: कुलीनो वा स श्रयो भाजनम् नर:॥पञ्च_१.२६६॥
अपरम् केन गण-वशेषेण स्वामी सञ्जीवकम् निर्गुणकम् अपि निकिटे धारयति। अथ देव, यद्य् ऐवम् चतियसि महा-कायो यम्। अनेन रपूिन् व्यापादयष्यिामि। तद् अस्मान् न सध्यिति, यतो यम् शष्प-भोजी। देव-पादानाम् पुन: शत्रवो मामसाशनि:। तद्-रपुि-साधनम् अस्य साहाय्येन न भवति। तस्माद् ऐनम् दूषयत्वि हंयताम् इति।
पगिलक आह-
उक्तो भवति य: पूर्वम् गुणवान् इति सम्सदि।
तस्य दोषो न वक्तव्य: प्रतज्ञि-भंग-भीरुणा॥पञ्च_१.२६७॥
अंयच् च। मयास्य तव वचनेनाभय-प्रदानम् दत्तम्। तत् कथम् स्वयम् ऐव व्यापादयामि। सर्वथा सञ्जीवको यम् सुहृद्द् अस्माकम्। न तम् प्रति किश्चनि् मंयुर् इति। उक्तम् च-
इत: स दैत्य: प्राप्त-श्रीर् नेत ऐवार्हति क्षयम्।
वषि-वृक्षो पि सम्वर्ध्य स्वयम् छेत्तुम् असांप्रतम्॥पञ्च_१.२६८॥
आदौ न वा प्रणयनिीम् प्रणयो वधियो
दत्तो थवा प्रतदिनिम् परपोषणीय:।
उत्क्षपि्य यत् क्षपिति तित् प्रकरोति लिज्जाम्
भूमौ स्थतिस्य पतनाद् भयम् ऐव नास्ति॥पञ्च_१.२६९॥
उपकारषिु य: साधु: साधुत्वे तस्य को गुण:।
अपकारषिु य: साधु: स साधु: सद्भरि् उच्यते॥पञ्च_१.२७०॥
तद्-द्रोह-बुढेर् अपि मियास्य न वरिुढम् आचरणीयम्।
दमनक आह-स्वामनि्! नैष राज-धर्मो यद् द्रोह-बुढरि् अपि क्षम्यते। उक्तम् च-
तुल्यार्थम् तुल्य-सामर्थ्यम् मर्मज्ञम् व्यवसायनिम्।
अर्ध-राज्य-हरम् भ्रत्यम् यो न हंयात् स हंयते॥पञ्च_१.२७१॥
अपरम् त्वयास्य सखत्वि‍ात् सर्वो पि राज-धर्म: परत्यिक्त: राज-धर्माभावात् सर्वो पि परजिनो वरिक्तमि् गत:। य: सञ्जीवक: शष्प-भोजी। भवान् मामसाद:। तव प्रकृत्यश् च यत् तवावध्यव्यसाय-बाह्यम् कुतस् तासाम् मामसाशनम्। यद्-रहतिास् त्वाम् त्यक्त्वा यास्यंति ततो पि त्वम् वनिष्ट ऐव। अस्य संगत्या पुनस् ते न कदाचद् आखेटके मतरि् भवष्यति। उक्तम् च-
याद्शै: सेव्यते भ्रत्यैर् याद्शामश् चोपसेवते।
कदाचनि् नात्र संदेहस् ताद्ग् भवति पूरुष:॥पञ्च_१.२७२॥
तथा च-
संतप्तायसि सम्स्थतिस्य पयसो नामापि न ज्ञायते
मुक्त-कारतया तद् ऐव नलनी-पत्र-स्थतिम् राजते।
स्वातौ सागर-शुक्ति-कुक्षि-पततिम् तज् जायते मौक्तकिम्
प्रायेणाधम-मध्यमोत्तम-गुण: सम्वासतो जायते॥पञ्च_१.२७३॥
तथा च-
असताम् संग-दोषेण सती यात मितरि् भ्रमम्।
ऐक-रात्रि-प्रवासेन काष्ठम् मुञ्जे प्रलंबतिम्॥पञ्च_१.२७४॥
अत ऐव संतो नीच-संगम् वर्जयंति। उक्तम् च-
न ह्य् अवज्ञात-शीलस्य प्रदातव्य: प्रतश्रिय:।
मत्-कुणस्य च दोषेण हता मंद-वसिर्पणी॥पञ्च_१.२७५॥
पगिलक आह--कथम् ऐतत्?
सो ब्रवीत्-

कथा ९ मंद-वसिर्पणी-नाम-यूका-कथा

अस्ति कस्यचिन् महीपतेर् मनोरमम् शयन-स्थानम्। तत्र श्वेततर-पट-युगल-मध्य-सम्स्थिति मंद-वसिर्पणी यूका प्रतिवसति स्म। सा च तस्य महीपते रक्तम् आस्वादयंती सुखेन कालम् नयमाना तिष्ठति अथ-द्युश् च तत्र शयने क्वचिद् भ्राम्यन् अग्नमुखो नाम मत्कुणः समायातः। अथ तम् दृष्ट्वा सा वर्षिण-वदना प्रोवाच। भो ग्नमुख कुतस् त्वम् अत्रानुचति-स्थाने समायातः। तद् यावन् न कश्चिद् वेत्ति तावच् छीघ्रम् गम्यताम् इति।

स आह-भगवति गृहागतस्यासाधोर् अपि नैतद् युज्यते वक्तुम्। उक्तम् च-

ऐहय् आगच्छ समावशिसनम् इदम् कस्माच् चरिद् दृश्यसे का वार्तेति सुदुर्बलो सि कुशलम् प्रीतो स्मि ते दर्शनात्।

ऐवम् ये समुपागतान् प्रणयनिः प्रत्यालपंत्य् आदरात् तेषाम् युक्तम् अशंकितेन मनसा हर्म्याणि गंतुम् सदा॥पञ्च_१.२७६॥

अपरम् मयानेक-मानुषाणाम् अनेक-वधिनि रुधरिण्य् आस्वादितिय् आहार-दोषात् कटु-तिक्त-कषायाम्ल-रसास्वादानि च कदाचिन् मधुर-रक्तम् समास्वादितम्। तद् यदि त्वम् प्रसादम् करोषि तद् अस्य अंड्पतेर् विविधि-व्यञ्जनान्न-पान-चोष्य-लेह्य-स्वाद्व्-आहार-वशाद् अस्य शरीरे यन् मष्टिम् रक्तम् सम्जातम् तद्-आस्वादनेन सौख्यम् संपादयामि जहिवाया इति उक्तम् च-

रंकस्य अंड्पतेर् वापि जिह्वा-सौख्यम् समम् सम्ड्तम्। तन्-मात्रम् च सम्ड्तम् सारम् तद्-अर्थम् यतते जनः॥पञ्च_१.२७७॥

यद्य् ऐव न भवेल् लोके करम जिह्वा-प्रतुष्टदिम्। तन् न भ्ड्त्यो भवेत् कश्चिति कस्यचिद् वशगो थ वा॥पञ्च_१.२७८॥ यद् असत्यम् वदेन् मर्त्यो यद् वासेव्यम् च सेवते। यद् गच्छति विदेशम् च तत् सर्वम् उदरार्थतः॥पञ्च_१.२७९॥

तन् मया गृहागतेन बुभुक्षया पीड्यमानेनापि त्वत्-सकाशाद् भोजनम् अर्थनीयम्। तन् न त्वयैकाकयिस्य भूपते रक्त-भोजनम् कर्तुम् युज्यते।

तच् छ्रुत्वा मंदवसिर्पणिय् आह-भो मत्कुण! अस्य अंड्पतेर् नदिरा-वशम् गतस्य रक्तम् आस्वादयामि

पुनस् त्वम् अग्नमुखश् चपलश् च-तद् यदि मया सह रक्त-पानम् करोषि तिं तिष्ठ। अभीष्टतर-रक्तम् आस्वादय।

सो ब्रवीत्-भगवत्य् ऐवम् करिष्यामि यावत् त्वम् नास्वादयसि प्रथमम् अंड्प-रक्तम् तावन् मम देव-गुरु-कृतः शपथः स्याद् यदि तद् आस्वादयामि

ऐवम् तयोः परस्परम् वदतोः स राजा तच्-छयनम् आसाद्य प्रसुप्तः। अथासौ मत्कुणो जहिवा-लौल्यौत्कृष्टौत्सुक्याज् जागरतम् अपि तम् मही-पतिम् अदशत्। अथ वा साध्व् इदम् उच्यते।

स्वभावो नोपदेशेन शक्यते कर्तुम् अंयथा। सुतप्तम् अपि पानीयम् पुनर् गच्छति शीतताम्॥पञ्च_१.२८०॥ यदि स्याच् छीतलो वह्निः शीताम्शुर् दहनात्मकः। न स्वभावो तर मर्त्यानाम् शक्यते कर्तुम् अंयथा॥पञ्च_१.२८१॥

अथासौ महीपतिः सूच्य्-अग्र-वढि इव तच्-छयनम् त्यक्त्वा तत्-कृषणाद् ऐवोठितिः। अहो ज्ञायताम् अत्र प्रच्छादन-पटे मत्कुणो यूका वा नूनम् तिष्ठति येनाहम् दष्ट इति। अथ ये कञ्चुकनिस् तत्र स्थितास् ते सत्वरम् प्रच्छादन-पटम् गृहीत्वा सूक्ष्म-दृष्ट्या वीक्षाम् चक्रुः। अत्रांतरे स मत्कुणश् चापल्यात् खट्वांतम् प्रविष्टः सा मंदवसिर्पणिय् अपि वस्तर-संध्य्-अंतर्-गता तैर् दृष्टा व्यापादिता च। अतो हम् ब्रवीमि-न हय् अविज्ञात-शीलस्य इति।

ऐवम् ज्ञात्वा त्वयषि वध्यः। नो चेत् त्वाम् व्यापादयिष्यतीति उक्तम् च-

त्यक्ताश् चाभ्यंतरा येन बाह्याश् चाभ्यंतरीकृताः।

स ऐव मृत्युम् आप्नोति यथा राजा ककुद्-द्रुमः॥पञ्च_१.२८२॥

पंगिलक आह--कथम् ऐतत्?

सो ब्रवीत्-

कथा १० चंडरव-नाम-शृगाल-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे चंडरवो नाम शृगालः प्रतिवसति स्म। स कदाचित् क्षुधावष्टो जहिवा-लौल्यान् नगर-मध्ये प्रविष्टः। अथ तम् नगर-वासिनः सारमेया अवलोक्य सर्वतः शब्दायमानाः परिधाव्य तीक्ष्ण-दम्ष्ट्राग्रैर् भक्षयितुम् आरब्धाः। सो पि तैर् भक्ष्यमाणः प्राण-भयात् प्रत्यासन्न-रजक-गृहम् प्रविष्टः। तत्र नीली-रस-परिपूर्णम् महा-भांडम् सज्जीकृतम् आसीत्। तत्र सारमेयैर् आकृतो भांड-मध्ये पतितः। अथ यावन् निष्क्रांतस् तावन् नीली-वर्णः सञ्जातः। तत्रापरे सारमेयास् तम् शृगालम् अजानंतो यथाभीष्ट-दशिम् जग्मुः। चंडरवो पि दूरतरम् प्रदेशम् आसाद्य काननाभिमुखम् प्रतस्थे। न च नील-वर्णेन कदाचिन् निजि-रंगस् त्यज्यते। उक्तम् च-

वज्र-लेपस्य मूर्खस्य नारीणाम् कर्कटस्य च। ऐको ग्रहस् तु मीनानाम् नीलीमद्यपयोर् यथा॥पञ्च_१.२८३॥

अथ तम् हर-गल-गरल-तमाल-सम-प्रभम् अपूर्वम् सत्त्वम् अवलोक्य सर्वे समिहि-व्याघ्र-द्वीपि-वृक-प्रभृतयो रण्य-निवासिनो भय-व्याकुलति-चित्तिः समंतात् पलायन-क्रियाम् कुर्वंति कथयंति च-न ज्ञायतेस्य कीदृग् चेष्टितिम् पौरुषम् च। तद् दूरतरम् गच्छामः। उक्तम् च-

न यस्य चेष्टितिम् विद्यान् न कुलम् न पराक्रमम्।

न तस्य वशिवसेत् प्राज्ञो यदीच्छेच् छ्रयिम् आत्मनः॥पञ्च_१.२८४॥

चंडरवो पि भय-व्याकुलितान् विज्ञायेदम् आह-भो भोः श्वापदाः! कमि यूयम् माम् दृष्ट्वैव समुत्रस्ता व्रजथ। तन् न भेतव्यम्। अहम् ब्रह्मणाद्य स्वयम् ऐव सृष्ट्वाभहितिः-यच् छ्वापदानाम् कश्चिद् राजा नास्ति, तत् त्वम् मयाद्य सर्व-श्वापद-प्रभुत्वेभषिक्तिः ककुद्-द्रुमाभधिः। ततो गत्वा क्षितिं-तले तान् सर्वान् परिपालयेति। ततो हम् अत्रागतः। तन् मम च्छत्र-च्छायायाम् सर्वैर् अपि श्वापदैर् वर्तितव्यम्। अहम् ककुद्द्रुमो नाम राजा त्रैलोक्येपि सञ्जातः।

तच् छ्रुत्वा समिहि-व्याघ्र-पुरः-सराः श्वापदाः स्वामिनि प्रभो समादिशेति वदंतस् तम् परिवव्रुः। अथ तेन समिहस्यामात्य-पदवी प्रदत्ता। व्याघ्रस्य शय्या-पालकत्वम्। द्वीपिनस् तांबूलाधिकारः। वृकस्य द्वार-पालकत्वम्। ये चात्मीयाः शृगालास् तैः सहालाप-मात्रम् अपि न करोति शृगालाः सर्वेप्य् अधर्म-चंद्रम् दत्त्वा निःसारितिः।

ऐवम् तस्य राज्य-क्रयियाम् वर्तमानस्य ते सम्हिादयो म्ड्गान् व्यापाद्य तत्-पुरतः प्रक्षपिति। सो पि प्रभु-धर्मेण सर्वेषाम् तान् प्रवभिज्य प्रयच्छति।

ऐवम् गच्छति काले कदाचित् तेन समागतेन दूर-देशे शब्दायमानस्य श्ड्गाल-व्ड्ंदस्य कोलाहलो श्रावि। तम् शब्दम् शुत्वा पुलकति-तनुर् आनंदाशु-पूर्ण-नयन उठाय तार-स्वरेण वरितुम् आरब्धवान्। अथ ते सम्हिादयस् तम् तार-स्वरम् आकर्ण्य श्ड्गालो यम् इति मत्वा लज्जायाधो-मुखाः क्षणम् स्थत्विा प्रोचुः-भोः! वाहिता वयम् अनेन क्षुद्र-श्ड्गालेन। तद् वध्यताम् इति।

सो पि तद् आकर्ण्य पलायतुिम् इच्छम्स् तत्र स्थान ऐव सम्हिादभिः खंडशः क्ड्तो म्ड्तश् च।

अतो हम् ब्रवीमि-त्यक्ताश् चाभ्यंतरा येन इति।

तद् आकर्ण्य पगिलक आह-भो दमनक! कः प्रत्ययो त्र वषिये यत् स ममोपरि दुष्ट-बुढिः।

स आह-यद् अद्य ममाग्रे तेन नश्चियः क्ड्तो यत् प्रभाते पगिलकम् वधष्यिामि। तद् अत्रैव प्रत्ययः। प्रभातेवसर-वेलायाम् आरक्त-मुख-नयनः स्फुरतिाधरो दशिो वलोकयंन् अनुचति-स्थानोपवष्टिस् त्वाम् क्रूर-द्ड्ष्ट्या वलिोकयष्यिति। ऐवम् ज्ञात्वा यद् उचतिम् तत् कर्तव्यम्। इति कथयत्विा सञ्जीवक-सकाशम् गतस् तम् प्रणम्योपवष्टिः। सञ्जीवको पि सोद्वेगाकारम् मंद-गत्या समायांतम् तम् उद्वीक्ष्य सादरतरम् उवाच-भो मत्रि! स्वागतम्। चरिाद् द्ड्ष्टो सि। अपि शविम् भवतः। तत् कथय येनादेयम् अपि तुभ्यम् गृढागताय प्रयच्छामि। उक्तम् च-

ते धंयास् ते वविेक-ज्ञास् ते सभ्या इह भूतले।

आगच्छंति गृढे येषाम् कार्यार्थम् सुहृद्दो जनाः॥पञ्च_१.२८५॥

दमनक आह-भोः! कथम् शविम् सेवक-जनस्य।

संपत्तयः परायत्ताः सदा चत्तिम् अनर्व्ड्तम्।

स्व-जीवतिेप्य् अवश्विासस् तेषाम् ये राज-सेवकाः॥पञ्च_१.२८६॥

तथा च-

सेवया धनम् इच्छद्भिः सेवकैः पश्य यत् क्ड्तम्।

स्वातंत्र्यम् यच् छरीरस्य मूढैस् तद् अपि हारतिम्॥पञ्च_१.२८७॥

तावज् जन्मातिदुःखाय ततो दुर्गतता सदा।

तत्रापि सेवया व्ड्त्तरि् अहो दुःख-परंपरा॥पञ्च_१.२८८॥

जीवंतो पि म्ड्ताः पञ्च शूर्यंते कलि भारते।

दरद्रिो व्याधतिो मूर्खः प्रवासी नत्यि-सेवकः॥पञ्च_१.२८९॥

नाश्नाति स्वच्छयोत्सुक्याद् वनिद्रिो न प्रबुध्यते।

न निःशंकम् वचो ब्रूते सेवको प्य् अत्र जीवति॥पञ्च_१.२९०॥

सेवा श्व-व्ड्त्तरि् आख्याता यैस् तैर् मथ्यिा प्रजल्पतिम्।

स्वच्छंदम् चरति स्वात्र सेवकः पर-शासनात्॥पञ्च_१.२९१॥

भू-शय्या ब्रह्मचर्यम् च क्ड्शत्वम् लघु-भोजनम्।

सेवकस्य यतेर् यद्वद् वशिेषः पाप-धर्मजः॥पञ्च_१.२९२॥

शीतातपादि-कष्टानि सहते यानि सेवकः।

धनाय तानि चाल्पानि यदि धर्मान् न मुच्यते॥पञ्च_१.२९३॥

म्ड्दुनापि सुव्ड्त्तेन सुश्लष्टिेनापि हारणिा।

मोदकेनापि किम्ि तेन नष्पित्तरि् यस्य सेवया॥पञ्च_१.२९४॥

सञ्जीवक आह-अथ भवान् किम्ि वक्तु-मनाः?

सो ब्रवीत्-मत्रि, सचविानाम् मंत्र-भेदम् न युज्यते। उक्तम् च-

यो मंत्रम् स्वामनिो भद्यिात् साचव्यिे सन्-नयिोजतिः।

स हत्वा अंड्प-कार्यम् तत् स्वयम् च नरकम् व्रजेत्॥पञ्च_१.२९५॥

येन यस्य क्ड्तो भेदः सचविेन महीपतेः।

तेनाशस्त्र-वधस् तस्य क्ड्त इत्य् आह नारदः॥पञ्च_१.२९६॥

तथापि मया तव स्नेह-पाश-बढेन मंत्र-भेदः क्ड्तः। यतस् त्वम् मम वचनेनात्र राज-कुले वश्विस्तः प्रवष्टिश् च। उक्तम् च-

वश्रिंभाद् यस्य यो म्ड्त्युम् अवाप्नोति कथञ्चन।

तस्य हत्या तद्-उठा सा प्राहेदम् वचनम् मनुः॥पञ्च_१.२९७॥

तत् तवोपरि पगिलको यम् दुष्ट-बुढिः कथतिम् चाद्यानेन मत्-पुरतश् चतुष्कर्णतया-यत् प्रभाते सञ्जीवकम् हत्वा समस्त-म्ड्ग-परविारम् चरिात् त्ड्प्तम्ि नेष्यामि।

ततः स मयोक्तः-स्वामनि्! न युक्तम् इदम् यन् मत्रि-द्रोहेण जीवनम् क्रयिते। उक्तम् च-

अपि ब्रह्म-वधम् क्ड्त्वा प्रायश्चत्तिेन शुध्यति।

तद्-अर्थेन वचिीर्णेन न कथञ्चति् सुहृद्द्-द्रुहः॥पञ्च_१.२९८॥

ततस् तेनाहम् समरेणोक्तः-भो दुष्ट-बुद्धे, सञ्जीवकस् तावच् छष्प-भोजी, वयम् मामसाशनिः। तद् अस्माकम् स्वाभावकिम् वैरम् इति कथम् रिपुर् उपेक्ष्यते? तस्मात् सामादभिर् उपायैर् हंयते। न च हते तस्मिन् दोषः स्यात्। उक्तम् च-

दत्त्वापि किंयकाम् वैरी नहितव्यो वपिश्चति।

अंयोपायैर् अशक्यो यो हते दोषो न वद्यिते॥पञ्च_१.२९९॥

क्ड्त्याक्ड्त्यम् न मंयेत क्षत्रयियो युधि संगतः।

प्रसुप्तो द्रोण-पुत्रेण धृष्टद्युम्नः पुरा हतः॥पञ्च_१.३००॥

संबंधति कडियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
   1. कथा-मुखम् १-७
   2. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १-५०
   3. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ५१-१००
   4. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १०१-१५०
   5. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १५१-२००
   6. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २०१-२५०
   7. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २५१-३००
   8. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३०१-३५०
   9. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३५१-४००
   10. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४०१-४५०
   11. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४५१-४६१
   12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १-५०
   13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
   14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
   15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
   16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
   17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
   18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
   19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
   20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
   21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
   22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
   23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
   24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् १-५०
   25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 02छ

तद् अहम् तस्य निश्चयम् ज्ञात्वा त्वत्-सकाशम् इहागतः। सांप्रतम् मे नास्ति विश्वास-घातक-दोषः। मया सुगुप्त-मंत्रस् तव निवेदितः। अथ यत् ते प्रतिभाति तत् कुरुष्व इति।
अथ सञ्जीवकस् तस्य तद्वज्र-पात-दारुणम् वचनम् श्रुत्वा मोहम् उपगतः। अथ चेतनाम् लब्ध्वा स-वैराग्यम् इदम् आह-भो साधो इदम् उच्यते-
दुर्जन-गम्या नार्यः प्रायेणास्नेहवान् भवति राजा।
कृष्णानुसारि च धनम् मेघो गिरि-दुर्ग-वर्षी च॥पञ्च_१.३०१॥
अहम् हि सम्मतो राज्ञो य ऐवम् मंयते कुधीः।
बलीवर्दः स वज्रेयो विषाण-परिवर्जितः॥पञ्च_१.३०२॥
वरम् वनम् वरम् भैक्षम् वरम् भारोपजीवनम्।
वरम् व्याधरि मनुष्याणाम् नाधिकारेण संपदः॥पञ्च_१.३०३॥
तद् युक्तम् मया कृतम् तद् अनेन सह मैत्री विहिता। उक्तम् च-
ययोर् ऐव समम् वित्तम् ययोर् ऐव समम् कुलम्।
तयोर् मैत्री विवाहश् च न तु पुष्ट-विपुष्टयोः॥पञ्च_१.३०४॥
तथा च-
मृगा मृगैः संगम् अनुव्रजंति
गावश् च गोभिस् तुरगास् तुरगैः।
मूर्खाश् च मूर्खैः सुधियः
सुधीभिः समान-शील-व्यसनेन सख्यम्॥पञ्च_१.३०५॥
तद् यदि गत्वा तम् प्रसादयामि, तथापि न प्रसादम् यास्यति। उक्तम् च-
निमित्तम् उद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति
ध्रुवम् स तस्यापगमे प्रशाम्यति।
अकारण-द्वेष-परो हि यो भवेत्
कथम् नरस् तम् परितोषयति॥पञ्च_१.३०६॥
अहो साधु चेदम् उच्यते-
भक्तानाम् उपकारिणाम् पर-हित-व्यापार-युक्तात्मनाम्
सेवा-सम्व्यवहार-तत्त्व-विदुषाम् द्रोह-च्युतानाम् अपि।
व्यापत्तिः स्खलितांतरेषु नयिता सिद्धिर् भवेद् वा न वा
तस्माद् अंबुपतेर् इवावनि-पतेः सेवा सदा शंकिनी॥पञ्च_१.३०७॥
तथा च-
भाव-स्निग्धैर् उपकृतम् अपि द्वेष्यताम् याति लोके
साक्षाद् अंयैर् अपकृतम् अपि प्रीतये चोपयाति।
दुर्ग्राहयत्वान् अंतःपति-मिनसाम् नैक-भावाश्रयाणाम्
सेवा-धर्मः परम-गहनो योगिनाम् अप्य् अगम्यः॥पञ्च_१.३०८॥
तत् परिज्ञातम् मया मत्-प्रसादम् असहमानैः समीपवर्तिभिर् ऐष पिंगलकः प्रकोपितः। तेनायम् ममादोषस्याप्य् ऐवम् वदति। उक्तम् च-
प्रभोः प्रसादम् अंयस्य न सहंतीह सेवकाः।
सपत्न्य इव संक्रुद्धाः सपत्न्याः सुकृतैर् अपि॥पञ्च_१.३०९॥
भवति चैवम् यद् गुणवत्सु समीप-वर्तिषु गुण-हीनानाम् न प्रसादो भवति। उक्तम् च-
गुणवत्तर-पात्रेण छाद्यंते गुणिनाम् गुणाः।
रात्रौ दीप-शिखा-कांतिर् न भानाव् उदिते सति॥पञ्च_१.३१०॥
दमनक आह-भो मित्रि! यद्य् ऐवम् तन् नास्ति ते भयम्। प्रकोपितो पि सि दुर्जनैस् तव वचन-रचनया प्रसादम् यास्यति।
स आह-भोः! न युक्तम् उक्तम् भवता। लघूनाम् अपि दुर्जनानाम् मध्ये वस्तुम् न शक्यते। उपायांतरम् विधाय ते नूनम् घ्नंति। उक्तम् च-
बहवः पंडितो: क्षुद्राः सर्वे मायोपजीविनः।
कुर्युः कृत्यम् अकृत्यम् वा उष्ट्रे काकादयो यथा॥पञ्च_१.३११॥
दमक आह--कथम् ऐतत्?
सो ब्रवीत्-

कथा ११ मदोत्कट-समिहि-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे मदोत्कटो नाम सिंहः प्रतिवसति स्म। तस्य चानुचरा अंये द्वीपि-वायस-गोमायवः संति। अथ कदाचित् तैर् इतस् ततो भ्रमद्भिः सार्थाद् भ्रष्टः क्रथनको नामोष्ट्रो दृष्टः। अथ सिंह आह-अहो अपूर्वम् इदम् सत्त्वम्। तज् ज्ञायताम् किं ऐतद् आरण्यकम् ग्राम्यम् वेति।

तच् छ्रुत्वा वायस आह-भोः स्वामिन्! ग्राम्यो यम् उष्ट्र-नामा जीव-विशेषस् तव भोज्यः। तद् व्यापाद्यताम्।

सिंह आह-नाहम् गृढम् आगतम् हनिमि। उक्तम् च-

गृढम् शत्रुम् अपि प्राप्तम् विश्वस्तम् अकुतोभयम्। यो हंयात् तस्य पापम् स्याच् छतब्राह्मणघातजम्॥पञ्च_१.३१२॥

तद् अभय-प्रदानम् दत्त्वा मत्-सकाशम् आनीयताम् येनास्यागम-कारणम् पृच्छामि।

अथासौ सर्वैर् अपि विश्वास्याभय-प्रदानम् दत्त्वा मदोत्कट-सकाशम् आनीतः प्रणम्योपविष्टश् च। ततस् तस्य पृच्छतस् तेनात्म-वृत्तांतः सार्थ-भ्रमंश-समुद्भवो निवेदितः। ततः सिंहेनोक्तम्-भोः क्रथनक! मा त्वम् ग्रामम् गत्वा भूयो पि भारोद्वहन-कष्ट-भागी भूयाः। तद् अत्रैवारण्ये निर्विशंको मरकत-सद्दशानि शष्पाग्राणि भक्षयन् मया सह सदैव वस। सो पि तथेत्य् उक्त्वा तेषाम् मध्ये विचरन् न कुतो पि भयम् इति सुखेनास्ते।

तथायेद्युर् मदोत्कटस्य महा-गजेनारण्य-चारणि सह युद्धम् अभवत्। ततस् तस्य दंत-मुसल-प्रहारैर् व्यथा सञ्जाता। व्यथितः कथम् अपि प्राणैर् न वियुक्तः। अथ शरीरासामर्थ्यान् न कुत्रचित् पदम् अपि चलितुम् शक्नोति। ते सर्वे काकादयो पय् अप्रभुत्वेन क्षुधावष्टिः परम् दुःखम् भेजुः।

अथ तान् सिंहः प्राह-भोः! अंवष्यिताम् कुत्रचित् किंचित् सत्त्वम् येनाहम् ऐताम् अपि दशाम् प्राप्तस् तद् धत्वा युष्मद्-भोजनम् संपादयामि।

अथ ते चत्वारो पि भ्रमितुम् आरब्धा यावन् न किंचित् सत्त्वम् पश्यंति तावद् वायस-शृङ्गालौ परस्परम् मंत्रयतः। शृङ्गाल आह-भो वायस! किं प्रभूत-भ्रांतेन। अयम् अस्माकम् प्रभोः क्रथनको विश्वस्तस् तिष्ठति। तद् ऐनम् हत्वा प्राण-यात्राम् कुर्मः।

वायस आह-युक्तम् उक्तम् भवता। परम् स्वामिनि तस्याभय-प्रदानम् दत्तम् आस्ते न वध्यो यम् इति।

शृङ्गाल आह-भो वायस! अहम् स्वामिनिम् विज्ञाप्य तथा करिष्ये यथा स्वामी वधम् करिष्यति। तत् तिष्ठंतु भवंतो त्रैव, यावद् अहम् गृढम् गत्वा प्रभोर् आज्ञाम् गृहीत्वा चागच्छामि।

ऐवम् अभिधाय सत्वरम् सिंहम् उद्दिश्य प्रस्थितिः। अथ सिंहम् आसाद्येदम् आह-स्वामिन्! समस्तम् वनम् भ्रांत्वा वयम् आगताः। न किंचित् सत्त्वम् आसादितम्। तत् किं कुर्मो वयम्। संप्रति वयम् बुभुक्षया पदम् ऐकम् अपि प्रचलितुम् न शक्नुमः। देवो पि पथ्याशी वर्तते। तद् यदि देवादेशो भवति तत् क्रथनक-पिशितेनाद्य पथ्य-क्रिया क्रियते।

अथ सिंहस् तस्य तद् दारुणम् वचनम् आकर्ण्य स-कोपम् इदम् आह-धिक् पापाधम! यद्य् ऐवम् भूयो पि वदसि ततस् त्वाम् तत्-क्षणम् ऐव वधिष्यामि ततो मया तस्याभयम् प्रदत्तम्। तत् कथम् व्यापादयामि। उक्तम् च-

न गो-प्रदानम् न मही-प्रदानम्
न चान्न-दानम् हि तथा प्रधानम्। यथा वदंतीह बुधाः प्रधानम्
सर्व-प्रदानेष्व् अभय-प्रदानम्॥पञ्च_१.३१३॥

तच् छ्रुत्वा शृङ्गाल आह-स्वामिन् यद्य् अभयप्रदानम् दत्त्वा वधः क्रियते तद् ऐष दोषो भवति। पुनर् यदि देवपादानाम् भक्त्या सात्मनो जीवितव्यम् प्रयच्छति तिन् न दोषः।

ततो यदि स्वयम् ऐवात्मानम् वधाय नियोजयति तद् वध्यो अंयथास्माकम् मध्याद् ऐकतमो वध्य इति यतो देवपादाः पथ्याशिनः क्षुंनिरोधाद् अंत्याम् दशाम् यास्यंति।

तत् किं ऐतैः प्राणैर् अस्माकम् ये स्वाम्यर्थे न यास्यंति। अपरम् पश्चाद् अप्य् अस्माभिर् वह्नि-प्रवेशः कार्यो यदि स्वामि-पादानाम् किंचिद् अनिष्टम् भविष्यति। उक्तम् च-

यस्मिन् कुले यः पुरुषः प्रधानः
स सर्व-यत्नैः परिरक्षणीयः। तस्मिन् विनष्टे स्व-कुलम् विनष्टम्
न नाभि-भंगे हय् अरका वहंति॥पञ्च_१.३१४॥

तद् आकर्ण्य मदोत्कट आह-यद्य् ऐवम् तत् कुरुष्व यद् रोचते।

तच् छ्रुत्वा स सत्वरम् गत्वा तान् आह-भोः! स्वामिनो महत्य् अवस्था वर्तते। तत् किं पर्यटितेन? तेन विना को त्रास्मान् रक्षयिष्यति? तद् गत्वा तस्य क्षुद्-रोगात् पर-लोकम् प्रस्थितिस्यात्म-शरीर-दानम् कुर्मो येन स्वामि-प्रसादस्य अंड्णताम् गच्छामः। उक्तम् च-

आपदम् प्राप्नुयात् स्वामी यस्य भृत्यस्य पश्यतः।
प्राणेषु वद्यिमानेषु स भृत्यो नरकम् व्रजेत्॥पञ्च_१.३१५॥

तद्-अनंतरम् ते सर्वे बाष्प-पूरित-दृशो मदोत्कटम् प्रणम्योपविष्टाः। तान् दृष्ट्वा मदोत्कट आह-भोः! प्राप्तम् दृष्टम् वा किंचित् सत्त्वम्।

अथ तेषाम् मध्यात् काकः प्रोवाच-स्वामिन्! वयम् तावत् सर्वत्र पर्यटितिः परम् न किंचित् सत्त्वम् आसादितम् दृष्टम् वा। तद् अद्य माम् भक्षयित्वा प्राणान् धारयतु स्वामी, येन देवस्याश्वासनम् भवति मम पुनः स्वर्ग-प्राप्तिर् इति। उक्तम् च-

स्वाम्य्-अर्थे यस् त्यजेत् प्राणान् भृत्यो भक्ति-समंवितः। स परम् पदम् आप्नोति जरा-मरण-वर्जितम्॥पञ्च_१.३१६॥

तच् छ्रुत्वा शृङ्गाल आह-भोः! स्वल्प-कायो भवान्। तव भक्षणात् स्वामिनिस् तावत् प्राण-यात्रा न भवति। अपरो दोषश् च तावत् समुत्पद्यते। उक्तम् च-

काक-मांसम् तथोच्छिष्टम् स्तोकम् तद् अपि दुर्बलम्।
भक्षितेनापि किं तेन येन तृप्तिर् न जायते॥पञ्च_१.३१७॥

तद् दर्शितो स्वामि-भक्तिर् भवता गतम् च आंड्ण्यम् भृत्ड्-पंडिस्य प्राप्तश् चोभय-लोके साधु-वादः। तद् अपसराग्रतः। अहम् स्वामिनिम् विज्ञापयामि। तथानुष्ठिते शृङ्गालः सादरम् प्रणम्योपविष्टः प्राह-स्वामिन्! माम् भक्षयित्वाद्य प्राण-यात्राम् विधाय ममोभय-लोक-प्राप्तिम् कुरु। उक्तम् च-

स्वाम्य्-आयत्ताः सदा प्राणा भृत्यानाम् अर्जितो धनैः। यतस् ततो न दोषो स्ति तेषाम् ग्रहण-संभवः॥पञ्च_१.३१८॥
अथ तच् छ्रुत्वा द्वीप्य् आह-भोः साधूक्तम् भवता पुनर् भवान् अपि स्वल्प-कायः स्व-जातिश् च नखायुधत्वाद् अभक्ष्य ऐव। उक्तम् च-
नाभक्ष्यम् भक्षयेत् प्राज्ञः प्राणैः कंठ-गतैर् अपि वशिषात् तद् अपि स्तोकम् लोक-द्वय-विनाशकम्॥पञ्च_१.३१९॥
तद् दर्शितम् त्वयात्मनः कौलीयम्। अथ वा साधु चेदम् उच्यते-
ऐतद्-अर्थम् कुलीनानाम् अंड्पाः कुर्वंति संग्रहम्। आदि-मध्यावसानेषु न ते गच्छंति विक्रियाम्॥पञ्च_१.३२०॥
तद् अपसराग्रतः, येनाहम् स्वामिनम् विज्ञापयामि तथानुष्ठितो द्वीपी प्रणम्य मदोत्कटम् आह-स्वामिन्! क्रियताम् अद्य मम प्राणैः प्राण-यात्रा। दीयताम् अक्षयो वासः स्वर्गे। मम वस्तिर्यताम् क्षितिं-तले प्रभूतम् यशः। तन् नात्र विस्मयः कार्यः। उक्तम् च-
मृत्यानाम् स्वामिनः कार्ये भृत्यानाम् अनुवर्तनाम्। भवेत् स्वर्गे अक्षयो वासः कीर्तिश् च धरणी-तले॥पञ्च_१.३२१॥
तच् छ्रुत्वा क्रथनकश् चिंतयामास-ऐतैस् तावत् सर्वैर् अपि शोभा-वाक्यांय् उक्तानि चैको पि स्वामिनो विनाशितः। तद् अहम् अपि प्राप्त-कालम् वक्ष्यामि चित्रकम् येन मद्-वचनम् ऐते त्रयो पि समर्थयंति इति निश्चित्य प्रोवाच-भोः सत्यम् उक्तम् भवता परम् भवान् अपि नखायुधः। तत् कथम् भवंतम् स्वामी भक्षयति उक्तम् च-
मनसापि स्वजात्यानाम् यो नष्टानि प्रचिंतयेत्। भवंति तस्य तांय् ऐव इह लोके परत्र च॥पञ्च_१.३२२॥
तद् अपसराग्रतः, येनाहम् स्वामिनम् विज्ञापयामि तथानुष्ठितो क्रथनको ग्रे स्थित्वा प्रणम्योवाच-स्वामिन्! ऐतेभक्ष्यास् तव तन् मम प्राणैः प्राण-यात्रा विधीयताम् येन ममोभय-लोक-प्राप्तिर् भवति उक्तम् च-
न यज्वानो पि गच्छंति ताम् गतिम् नैव योगिनः। याम् यांति प्रोज्झिति-प्राणाः स्वाम्य्-अर्थे सेवकोत्तमाः॥पञ्च_१.३२३॥
ऐवम् अभिहिते ताभ्याम् शृगाल-चित्रकाभ्याम् विदितोभय-कुक्षिः क्रथनकः प्राणान् अत्याक्षीत्। ततश् च तैः क्षुद्र-पंडितैः सर्वैर् भक्षितः।
अतो हम् ब्रवीमि-बिहवः पंडिताः क्षुद्राः इति।

तद् भद्र, क्षुद्र-परिवारो यम् ते राजा मया सम्यग् जातः। सताम् असेव्यम् च। उक्तम् च-
अशुद्ध-प्रकृतौ राज्ञि जनता नानुरज्यते।
यथा गृध्र-समासन्नः कलहम्सः समाचरेत्॥पञ्च_१.३२४॥
तथा च-
गृध्राकारो पि सेव्यः स्याद् धम्सकारैः सभासदैः।
हम्सकारो पि संत्याज्यो गृध्राकारैः स तैर् अंड्पः॥पञ्च_१.३२५॥
तन् नूनम् ममोपरि केनचिद् दुर्जनेनायम् प्रकोपितः, तेनैवम् वदति अथवा भवत्य् ऐतत्। उक्तम् च-
मृद्दुना सलिलेन खंयमा
नांयवद् धृष्यंति गिरिर् अपि स्थलानि
उपजापवदिम् च कर्ण-जापैः
कम् उ चेताम्सि मृद्दूनि मानवानाम्॥पञ्च_१.३२६॥
कर्ण-वेणि च भग्नः कम् कम् न करोति बालिशो लोकः।
क्षपणकताम् अपि धत्ते पिबति सुराम् नरक-पालेन॥पञ्च_१.३२७॥
अथवा साधव् इदम् उच्यते-
पादाहतो पि दृढ-दंड-समाहतो पि
यम् दम्ष्ट्रया सृप्दृशति तम् कलि हंति सर्पः।
को प्य् ऐष ऐव पिशुनोग्र-मनुष्य-धर्मः
कर्णे परम् सृप्दृशति हंति परम् समूलम्॥पञ्च_१.३२८॥
तथा च-
अहो खल-भुजंगस्य विपरीतो वध-क्रमः।
कर्णे लगति चांयस्य प्राणैर् अंयो वियुज्यते॥पञ्च_१.३२९॥
तद् ऐवम् गते पि किम् कर्तव्यम् इत्य् अहम् त्वाम् सुहृद्-भावात् पृच्छामि
दमनक आह-तद्-देशांतर-गमनम् युज्यते। नैवम्-विधस्य कुस्वामिनः सेवाम् विधातुम्। उक्तम् च-
गुरोर् अप्य् अवलिप्तस्य कार्याकार्यम् अजानतः।
उत्पथ-प्रतिपन्नस्य परित्यागो विधीयते॥पञ्च_१.३३०॥
सञ्जीवक आह-अस्माकम् उपरि स्वामिनि कुपिते गंतुम् न शक्यते, न चांयत्र गतानाम् अपि निर्वृत्तिर् भवति उक्तम् च-
महताम् यो पराध्येन दूरस्थो स्मीति नाश्वसेत्।
दीर्घौ बुढमितो बाहू ताभ्याम् हम्सति हम्सकम्॥पञ्च_१.३३१॥
तद् युढम् मुक्त्वा मे नांयद् असति श्रेयस्करम्। उक्तम् च-
न तान् हतिर्थैस् तपसा च लोकान्

स्वर्गैषिणो दान-शतैः सुवृत्तैः।
क्षणेन यान् यांति रणेषु धीराः
प्राणान् समुज्झंति हि ये सुशीलाः॥पञ्च_१.३३२॥
मृत्तैः संप्राप्यते स्वर्गो जीवद्भिः कीर्तिर् उत्तमा।
तद् उभाव् अपि शूराणाम् गुणाव् एतौ सुदुर्लभौ॥पञ्च_१.३३३॥
ललाट-देशे रुधिरम् स्रवत् तु
शूरस्य यस्य प्रविशेच् च वक्त्रे।
तत् सोमपानेन समम् भवेच् च
संग्राम-यज्ञे विधिवित् प्रदिष्टम्॥पञ्च_१.३३४॥
तथा च-
होमार्थैर् विधिवित् प्रदान-विधिना सद्-विप्र-वृन्दार्चनैर्
यज्ञैर् भूरि-सुदक्षिणैः सुविहितैः संप्राप्यते यत् फलम्।
सत्-तीर्थाश्रम-वास-होम-नियमैश् चांद्रायणाद्यैः कृतैः
पुंभिस् तत्-फलम् आहवे विनिहितैः संप्राप्यते तत्-क्षणात्॥पञ्च_१.३३५॥
तद् आकर्ण्य दमनकश् चिंतयामास-युद्धाय कृत-निश्चयो यम् दृश्यते दुरात्मा। तद् यदि कदाचित् तीक्ष्ण-शृङ्गालाभ्याम् स्वामिनिम् प्रहरिष्यति तिन् महान् अनर्थः संपत्स्यते। तद् एनम् भूयो पि स्व-बुद्ध्या प्रबोध्य तथा करोमि, यथा देशांतर-गमनम् करोति। आह च-भो मित्रि! सम्यग् अभिहितिम् भवता। परम् कः स्वामि-भृत्ययोः संग्रामः। उक्तम् च-
बलवंतम् रिपुम् दृष्ट्वा कलित्मानम् प्रगोपयेत्।
बलवद्भिश् च कर्तव्या शरच्-चंद्र-प्रकाशता॥पञ्च_१.३३६॥
अंयच् च-
शत्रोर् विक्रिमम् अज्ञात्वा वैरम् आरभते हि यः।
स पराभवम् आप्नोति समुद्रष् टिट्टिभाद् यथा॥पञ्च_१.३३७॥
सञ्जीवक आह--कथम् एतत्?
सो ब्रवीत्-

कथा १२ टिट्टिभि-दंपती-कथा

कस्मिंश्चित् समुद्रैक-देशे टिट्टिभि-दंपती वसतः। ततो गच्छति काल ऽतु-समयम् आसाद्य टिट्टिभी गर्भम् आधत्त। आसन्न-प्रसवा सती सा टिट्टिभिम् ऊचे-भोः कांत! मम प्रसव-समयो वर्तते। तद् विचिंत्यताम् किम् अपि निरुपद्रवम् स्थानम् येन तत्राहम् अंडक-मोक्षणम् करोमि।
टिट्टिभिः प्राह-भद्रे रम्यो यम् समुद्र-प्रदेशः। तद् अत्रैव प्रसवः कार्यः।
सा प्राह-अत्र पूर्णमि-दिनि समुद्र-वेला चरति। सा मत्त-गजेंद्रान् अपि समाकर्षति। तद् दूरम् अंयत्र किंचित् स्थानम् अंवेष्यताम्।
तच् छ्रुत्वा वहिस्य टिट्टिभि आह-भद्रे न युक्तम् उक्तम् भवत्या। का मात्रा समुद्रस्य या मम दूषयिष्यति प्रसूतिम्। किम् न श्रुतम् भवत्या-
बद्धांबर-चर-मार्गम् व्यपगत-धूमम् सदा महद् भयदम्।
मंद-मतिः कः प्रविशति हुताशनम् स्वेच्छया मनुजः॥पञ्च_१.३३८॥
मत्तेभ-कुंभ-विदिलन-कृत-श्रमम् सुप्तम् अंतक-प्रतिमिम्।
यम-लोक-दर्शनेच्छुः समिहः बोधयति को नाम॥पञ्च_१.३३९॥
को गत्वा यम-सदनम् स्वयम् अंतकम् आदिशित्य् अजात-भयः।
प्राणान् अपहर मत्तो यदि शक्तिः काचिद् अस्ति तव॥पञ्च_१.३४०॥
प्रालेय-लेश-मिश्रे मरुति प्राभातिके च वाति जडे।
गुण-दोष-ज्ञः पुरुषो जलेन कः शीतम् अपनयति॥पञ्च_१.३४१॥
तस्माद् विश्रब्धात्रैव गर्भम् मुञ्च। उक्तम् च-
यः पराभव-संत्रस्तः स्व-स्थानम् संत्यजेन् नरः।
तेन चेत् पुत्रिणी माता तद् वंध्या केन कथ्यते॥पञ्च_१.३४२॥
तच् छ्रुत्वा समुद्रश् चिंतयाम् आस-अहो गर्वः पक्षि-कीटस्यास्य। अथ वा साध्व् इदम् उच्यते-
उत्क्षिप्य टिट्टिभिः पादाव् आस्ते भ गभयाद् दिवः।
स्व-चित्त-कल्पितो गर्वः कस्य नात्रापि विद्यते॥पञ्च_१.३४३॥
तन् मयास्य प्रमाणम् कुतूहलाद् अपि द्रष्टव्यम्। किम् ममैषो अंडापहारे कृते करिष्यति। इति चिंतयित्वा स्थितिः। अथ प्रसवानंतरम् प्राणयात्रार्थम् गतायाष् टिट्टिभ्याः समुद्रो वेलाव्याजेनांडांय् अपजहार। अथायाता सा टिट्टिभी प्रसवस्थानम् शूंयम् अवलोक्य प्रलपंती टिट्टिभिम् ऊचे-भो मूर्ख! कथितिम् आसीन् मया ते यत् समुद्रवेलया अंडानाम् विनाशो भविष्यति तद् दूरतरम् व्रजावः परम् मूढतयाहम्कारम् आश्रित्य मम वचनम् न करोषि। अथवा साध्व् इदम् उच्यते।

सुहृद्दाम् हितिकामानाम् न करोतीह यो वचः। स कूर्म इव दुर्बुद्धिः काष्ठाद् भ्रष्टो विनश्यति॥पञ्च_१.३४४॥
टिट्टिभि आह-कथम् एतत्?
साब्रवीत्-

कथा १३ कंबुग्रीवाख्य-कूर्म-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिज् जलाशये कंबु-ग्रीवो नाम कच्छपः। तस्य च संकट-विकट-नाम्नी मित्रे हंस-जातीये परम-स्नेह-कोटिम् आश्रिते नित्यम् एव सरस्-तीरम् आसाद्य तेन सहानेक-देवर्षि-महर्षीणाम् कथाः कृत्वास्त-मय-वेलायाम् स्व-नीडा-समीपम् कुरुतः। अथ गच्छता कालेनावृष्टि-वशात् सरः शनैः शनैः शोषम् अगमत्। ततस् तद्-दुःख-दुःखितौ ताव् ऊचतुः-भो मित्र! जंबाल-शेषम् एतत्-सरः सञ्जातम्। तत् कथम् भवान् भविष्यतीति व्याकुलत्वम् नो हृदि वर्तते।
तच् छ्रुत्वा कंबुग्रीव आह-भोः, सांप्रतम् नास्त्य् अस्माकम् जीवितव्यम् जलाभावात्। तथाप्य् उपायश् चिन्त्यताम् इति उक्तम् च-
त्याज्यम् न धैर्यम् विधुरेपि काले
धैर्यात् कदाचिद् गतिम् आप्नुयात् सः।
यथा समुद्रेपि च पोत-भंगे
साम्यात्तरकी वाञ्छति तरितुम् एव॥पञ्च_१.३४५॥
अपरम् च-
मित्रार्थे बांधवार्थे च बुद्धिमान् यतते सदा।
जातास्व् आपत्सु यत्नेन जगादेदम् वचो मनुः॥पञ्च_१.३४६॥
तद् आनीयताम् काचिद् दृढ-रज्जुर् लघु-काष्ठम् वा। अंवष्यिताम् च प्रभूत-जल-सनाथम् सरः, येन मया मध्य-प्रदेशे दंतैर् गृहीते सति युवाम् कोटि-भागयोस् तत्-काष्ठम् मया सहितम् संगृह्य तत्-सरो नयथः।
ताव् ऊचतुः-भो मित्र! एवम् करिष्यावः। परम् भवता मौन-व्रतेन स्थातव्यम्। नो चेत् तव काष्ठात् पातो भविष्यति।
तथानुष्ठिते गच्छता कंबुग्रीवेणाधोभाग-व्यवस्थितिम् किंचित् पुरम् आलोकितम्। तत्र ये पौरास् ते तथा नीयमानम् वलोक्य सविस्मयम् इदम् ऊचुः-अहो चक्राकारम् किम् अपि पक्षभ्याम् नीयते। पश्यत पश्यत।
अथ तेषाम् कोलाहलम् आकर्ण्य कंबुग्रीव आह-भोः! किम् एष कोलाहलः? इति विकृतु-मना अर्धोक्ते पततिः पौरैः खंडशः कृतश् च। अतो हम् ब्रवीमि-सुहृद्दाम् हति-कामानाम् इति तथा च-
अनागत-विधाता च प्रत्युत्पन्न-मतिस् तथा।
द्वाव् एतौ सुखम् एधेते यद्-भविष्यो विनश्यति॥पञ्च_१.३४७॥
टिट्टिभि आह-कथम् एतत्?
साब्रवीत्-

कथा १४ अनागत-विधातादि-मत्स्य-त्रय-कथा

कस्मिंश्चिज् जलाशयेनागत-विधाता प्रत्युत्पन्न-मतिर् यद्-भविष्यश् चेति त्रयो मत्स्याः संति। अथ कदाचित् तम् जलाशयम् दृष्ट्वा गच्छद्भिर् मत्स्य-जीवभिर् उक्तम्-यद् अहो बहु-मत्स्यो यम् ह्रदः। कदाचिद् अपि नास्माभिर् अंवेषितः। तद् अद्य तावद् आहार-वृत्तिः सञ्जाता। संध्या-समयश् च सम्वृत्तः। ततः प्रभातेत्रागंतव्यम् इति निश्चयः।
अतस् तेषाम् तत्-कुलिश-पातोपमम् वचः समाकर्ण्यानागत-विधाता सर्वान् मत्स्यान् आहूयेदम् ऊचे-अहो, श्रुतम् भवद्भिर् यन् मत्स्य-जीवभिर् अभिहितम्। तद् रात्राव् अपि गम्यताम् कञ्चिन् निकटम् सरः। उक्तम् च-
अशक्तैर् बलिनः शत्रोः कर्तव्यम् प्रपलायनम्।
सम्श्रितव्यो थवा दुर्गो नांया तेषाम् गतिर् भवेत्॥पञ्च_१.३४८॥
तन् नूनम् प्रभात-समये मत्स्य-जीवनो त्र समागम्य मत्स्य-संक्षयम् करिष्यंति ऐतन् मम मनसि वर्तते। तन् न युक्तम् सांप्रतम् क्षणम् अप्य् अत्रावस्थातुम्। उक्तम् च-
वद्यिमाना गतिर् येषाम् अंयत्रापि सुखावहा।
ते न पश्यंति विद्वाम्सो देह-भंगम् कुल-क्षयम्॥पञ्च_१.३४९॥
तद् आकर्ण्य प्रत्युत्पन्न-मतिः प्राह-अहो सत्यम् अभिहितम् भवता। ममाप्य् अभीष्टम् एतत्। तद् अंयत्र गम्यताम् इति उक्तम् च-
पर-देश-भयात् भीता बहु-माया नपुम्सकाः।
स्व-देशे नधिनम् यांति काकाः कापुरुषा म्ङ्गाः॥पञ्च_१.३५०॥

संबंधित कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
   1. कथा-मुखम् १-७
   2. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १-५०
   3. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ५१-१००
   4. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १०१-१५०
   5. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १५१-२००
   6. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २०१-२५०
   7. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २५१-३००
   8. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३०१-३५०
   9. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३५१-४००
   10. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४०१-४५०
   11. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४५१-४६१
   12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १-५०
   13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
   14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
   15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
   16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
   17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
   18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
   19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
   20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
   21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
   22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
   23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
   24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् १-५०
   25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कड़ियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 02ज

यस्यास्तिसर्वत्र गतिः स कस्मात्
स्व-देश-रागेण हि यातिनाशम्।
तातस्य कूपो यम् इति ब्रुवाणाः
क्षार-जलम् कापुरुषाः पबन्ति॥पञ्च_१.३५१॥
अथ तत् समाकर्ण्य प्रोच्चैर् वहिस्य यद्-भवष्यिः प्रोवाच-अहो, न भवद्भ्याम् मंत्रतिम् सम्यग् ऎतद् इति, यतः कमि् वाङ्-मात्रेणापि तेषाम् पत्ति्-पैतामहकिम् ऎतत् सरस्त्यक्तुम् युज्यते। यद्य् आयुः-क्षयो स्ति तद् अंयत्र गतानाम् अपि म्ड्त्युर् भवष्यित्य् ऎव। उक्तम् च-
अरक्षतिम् तष्ठिति दैव-रक्षतिम्
सुरक्षतिम् दैव-हतम् विनश्यति।
जीवत्य् अनाथो पि वने वसिर्जतिः
क्ड्त-प्रयत्नो पि गृहे न जीवति॥पञ्च_१.३५२॥
तद् अहम् न यास्यामि भवद्भ्याम् च यत् प्रतिभाति तित् कर्तव्यम्।
अथ तस्य तम् निश्चयम् ज्ञात्वानागत-वधिता प्रत्युत्पन्न-मतशि् च नषि्क्रान्तौ सह परजिनेन। अथ प्रभाते तैर् मत्स्य-जीवभिर् जालैस् तज् जलाशयम् आलोड्य यद्-भवष्यिेण सह तत्-सरो नरि्मत्स्यताम् नीतम्। अतो हम् ब्रवीमि-अनागत-वधिता चेति।
तच् छ्रुत्वा टट्टिभि आह-भद्रे, कमि् माम् यद्भवष्यि-सद्ड्शम् संभावयसि। तत् पश्य मे बुद्धि-प्रभावम् यावद् ऎनम् दुष्ट-समुद्रम् स्व-चञ्च्वा शोषयामि।
टट्टिभि्य् आह-अहो कस् ते समुद्रेण सह वग्रिहः। तन् न युक्तम् अस्योपरि कोपम् कर्तुम्। उक्तम् च-
पुम्साम् असमर्थानाम् उपद्रवायात्मनो भवेत् कोपः।
पठिरम् ज्वलद्-अतमित्रम् नजि-पार्श्वान् ऎव दहततिराम्॥पञ्च_१.३५३॥
तथा च-
अवदिति्वात्मनः शक्तमि् परस्य न समुत्सुकः।
गच्छंन् अभमिुखो वह्नौ नाशम् याति पतंगवत्॥पञ्च_१.३५४॥
टट्टिभि आह-प्रयि, मा मैवम् वद। येषाम् उत्साह-शक्तरि् भवति ते स्वल्पा अपि गुरून् वक्रिमते। उक्तम् च-
वशिषात् परपूरिणस्य याति शत्रोर् अमर्षणः।
आभमिुख्यम् शशांकस्य यथाद्यापि विधुितुदः॥पञ्च_१.३५५॥
तथा च-
प्रमाणाद् अधकिस्यापि गंड-श्याम-मद-च्युतेः। पदम् मूर्ध्नि समाधत्ते केसरी मत्त-दंतनिः॥पञ्च_१.३५६॥
तथा च-
बालस्यापि रवेः पादाः पतंत्य् उपरि भूभ्ड्ताम्।
तेजसा सह जातानाम् वयः कुत्रोपयुज्यते॥पञ्च_१.३५७॥
हस्तौ स्थूलतरः स चांकुश-वशः कमि् हस्तनि-मात्रो अंकुशो
दीपे प्रज्वलति प्रणश्यति तिमः कमि् दीप-मात्रम् तमः।
वज्रेणापि हताः पतंति गरियिः कमि् वज्र-मात्रो गरिसि्
तेजो यस्य वरिजते स बलवान् स्थूलेषु कः प्रत्ययः॥पञ्च_१.३५८॥
तद् अनया चञ्च्वास्य सकलम् तोयम् शुष्क-स्थलताम् नयामि।
टट्टिभि्य् आह-भोः कांत! यत्र जाह्नवी नव-नदी-शतानि ग्ढीत्वा नत्यिम् ऎव प्रवशिति, तथा सधिुश् च। तत् कथम् त्वम् अष्टादश-नदी-शतैः पूर्यमाणम् तम् वपिुष-वाहयि। चञ्च्वा शोषयष्यिसि? तत् कमि् अश्रद्धो येनोक्तेन।
टट्टिभि आह-प्रयि!
अनरि्वेदः श्रयो मूलम् चञ्चुर् मे लोह-संनभि।
अहो-रात्राणि दीर्घाणि समुद्रः कमि् न शुष्यति॥पञ्च_१.३५९॥
दुरधगिमः पर-भागो यावत् पुरुषेण पौरुषम् न क्ड्तम्।
जयति तुलाम् अधरिूढो भास्वान् अपि जलद-पटलानि॥पञ्च_१.३६०॥
टट्टिभि्य् आह-यदि त्वयावश्यम् समुद्रेण सह वग्रिहानुष्ठानम् कार्यम्। तद् अंयान् अपि विहंगमान् आहूय सुहृड्ज्-जन-सहति ऎवम् समाचर। उक्तम् च-
बहूनाम् अप्य् असाराणाम् सम्वायो हि दुर्जयः।
तृड्णैर् आवेष्ट्यते रज्जुर् यथा नागो पि बद्ध्यते॥पञ्च_१.३६१॥
तथा च-
चटकाकाष्ठ-कूटेन मक्षकि-दर्दुरैस् तथा।

महाजन-वरोधेन कुञ्जरः प्रलयम् गतः ॥पञ्च_१.३६२॥

टट्टिभि आह-कथम् एतत्?

सा प्राह-

कथा १५ कुञ्जर-चटक-दंपती-कथा

कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे चटक-दंपती तमाल-तरु-कृत-नलियौ प्रतिवसतः स्म। अथ तयोर् गच्छता कालेन संततरि अभवत्। अंयस्मिन् अहनि प्रमत्तौ वन-गजः कश्चित् तम् तमाल-वृक्षम् घर्मार्तश् छायार्थी समाश्रितः। ततो मदोत्कटात् ताम् तस्य शाखाम् चटकाश्रिताम् पुष्करागरेणाकृष्य बभञ्ज। तस्या भंगेन चटकांडानि सर्वाणि विशीर्णानि। आयुः-शेषतया च चटकौ कथम् अपि प्राणैर् न वियुक्तौ।

अथ चटका सांड-भंगाभिभूता प्रलापान् कुर्वाणा न कञ्चित् सुखम् आससाद। अत्रांतरे तस्यास् तान् प्रलापान् शृत्वा काष्ठ-कूटो नाम पक्षी तस्याः परम-सुहृत्-तद्-दुःख-दुःखितो भ्येत्य ताम् उवाच-भगवति! किमि वृथा प्रलापेन। उक्तम् च-

नष्टम् मृतम् अतिक्रांतम् नानुशोचंति पंडिताः।

पंडितानाम् च मूर्खाणाम् विशेषो यम् यतः स्मृतः ॥पञ्च_१.३६३॥

तथा च-

अशोच्यानीह भूतानि यो मूढस् तानि शोचति।

तद्-दुःखाल् लभते दुःखम् द्वावाव् अनर्थौ नषेवते ॥पञ्च_१.३६४॥

अंयच् च-

श्लेष्माशु बांधवैर् मुक्तम् प्रेतो भुंक्ते यतो वशः।

तस्मान् न रोदितव्यम् हि क्रियाः कार्याश् च शक्तितः ॥पञ्च_१.३६५॥

चटका प्राह-अस्तव् एतत्। परम् दुष्ट-गजेन मदान् मम संतान-क्षयः कृतः। तद् यदि मम त्वम् सुहृत्-सत्यस् तद् अस्य गजापसदस्य को पि वधोपायश् चिंत्यताम्। यस्यानुष्ठानेन मे संततिनाश-दुःखम् अपसरति। उक्तम् च-

आपदि येनोपकृतम् येन च हसितम् दशासु वषिमासु।

उपकृत्य तयोर् उभयोः पुनर् अपि जातम् नरम् मंये ॥पञ्च_१.३६६॥

काष्ठ-कूट आह-भगवति, सत्यम् अभिहितम् भवत्या। उक्तम् च-

स सुहृद्-व्यसने यः स्याद् अंय-जात्य्-उद्भवो पि सन्।

वृद्धौ सर्वो पि मित्रम् स्यात् सर्वेषाम् एव देहिनाम् ॥पञ्च_१.३६७॥

स सुहृद्-व्यसने यः स्यात् स पुत्रो यस् तु भक्तमान्।

स भृत्यो यो वधियज्ञः सा भार्या यत्र निर्वृतिः ॥पञ्च_१.३६८॥

तत् पश्य मे बुद्धि-प्रभावम्। परम् ममापि सुहृद्-भूता वीणारवा नाम मक्षिकास्ति। तत् ताम् आहूयागच्छामि, येन स दुरात्मा दुष्ट-गजो बध्यते।

अथासौ चटकया सह मक्षिकाम् आसाद्य प्रोवाच-भद्रे, ममेष्टेयम् चटका केनचिद् दुष्ट-गजेन पराभूतांड-स्फोटनेन। तत् तस्य वधोपायम् अनुतिष्ठतो मे साहाय्यम् कर्तुम् अर्हसि।

मक्षिकाप्य् आह-भद्र! किमि उच्यतेत्र वषिये। उक्तम् च-

पुनः प्रत्युपकाराय मित्राणाम् क्रियते प्रियम्।

यत् पुनर् मित्र-मित्रस्य कार्यम् मित्रैर् न किमि कृतम् ॥पञ्च_१.३६९॥

सत्यम् एतत्। परम् ममापि भेको मेघनादो नाम मित्रम् तिष्ठति। तम् अप्य् आहूय यथोचितम् कुरुः। उक्तम् च-

हितैः साधु-समाचारैः शास्त्रज्ञैर् मति-शालिभिः।

कथञ्चिन् न विकल्पंते विद्विद्भिश् चेतिति नयाः ॥पञ्च_१.३७०॥

अथ ते त्रयो पि गत्वा मेघनादस्यागरे समस्तम् वृत्तांतम् निवेद्य तस्थुः। अथ स प्रोवाच-कयिन् मात्रो सौ वराको गजो महाजनस्य कुपतिस्यागरे। तन् मदीयो मंत्रः कर्तव्यः। मक्षिके, त्वम् गत्वा मध्याह्न-समये तस्य मदोढतस्य गजस्य कर्णे वीणा-रव-सदृशम् शब्दम् कुरु। येन श्रवण-सुख-लालसो निमीलति-नयनो भवति। ततश् च काष्ठ-कूट-चञ्च्वा स्फोटति-नयनो अंधीभूतस् तृष्णार्तो मम गर्त-तटाश्रितस्य सपरकिरस्य शब्दम् शृत्वा जलाशयम् मत्वा समभ्येति। ततो गर्तम् आसाद्य पतिष्यति पञ्चत्वम् यास्यति चेति। एवम् समवायः कर्तव्यो यथा वैर-साधनम् भवति।

अथ तथानुष्ठिते स मत्त-गजो मक्षिका-गेय-सुखान् निमीलति-नेत्रः काष्ठ-कूट-हृत-चक्षुर् मध्याह्न-समये भ्राम्यन् मंडूक-शब्दानुसारी गच्छन् महतीम् गर्तम् आसाद्य पतितो मृतश् च। अतो हम् ब्रवीमि-चटका काष्ठ-कूटेन इति।

टट्टिभि आह-भद्रे, एवम् भवतु। सुहृद्-वर्ग-समुदायेन सह समुद्रम् शोषयिष्यामि इति निश्चित्य बक-सारस-मयूरादीन् समाहूय प्रोवाच-भोः पराभूतो हम् समुद्रेणांडकापहरेण। तच् चिंत्यताम् अस्य शोषणोपायः।

ते संमंत्र्य प्रोचुः-अशक्ता वयम् समुद्र-शोषणे। तत् किमि वृथा प्रयासेन। उक्तम् च-

अबलः प्रोन्नतम् शत्रुम् यो याति मद-मोहितः।

युद्धार्थम् स निवर्तेत शीर्ण-दंतो यथा गजः ॥पञ्च_१.३७१॥

तद् अस्माकम् स्वामी वैनतेयो स्ति तस्मै सर्वम् एतत्-परभिव-स्थानम् निवेद्यताम्, येन स्वजाति-परभिव-कुपितो वैरांड्ण्यम् गच्छति अथवात्रावलेपम् करिष्यति तथापि नास्ति वो दुःखम्। उक्तम् च-

सुहृद्दि निरंतर-रचितं गुणवति भृत्ये नुवर्तनि कलत्रे।

स्वामिनि शक्ति-समेते निवेद्य दुःखम् सुखी भवति॥पञ्च_१.३७२॥

तद् यामो वनितेय-सकाशम् यतो साव् अस्माकम् स्वामी।

तथानुष्ठिते सर्वे ते पक्षिणो विषण-वदना बाष्प-पूरित-दृशो वैनतेय-सकाशम् आसाद्य करुण-स्वरेण फूत्करुतुम् आरब्धाः-अहो! अब्रह्मण्यम् अब्रह्मण्यम्! अधुना सदाचारस्य टिट्टिभस्य भवति नाथे सति समुद्रेणांडांय् अपहृतानि तत्-प्रनष्टम् अधुना पक्षि-कुलम्। अयेपि स्वेच्छया समुद्रेण व्यापादिष्यते। उक्तम् च-

क्व कस्य कर्म समवीक्ष्य करोत्य् अयो पि गृह्णति।

गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः॥पञ्च_१.३७३॥

चाटु-तस्कर-दुर्वृत्तैस् तथा साहसिकादिभिः।

पीड्यमानाः प्रजा रक्ष्याः कटूच्छद्मादिभिस्ति तथा॥पञ्च_१.३७४॥

प्रजानाम् धर्म-षड्-भागो राज्ञो भवति रक्षितुः।

अधर्माद् अपि षड्-भागो जायते यो न रक्षति॥पञ्च_१.३७५॥

प्रजा-पीडन-संतापात् समुद्भूतो हुताशनः।

राज्ञः श्रियम् कुलम् प्राणान् नादग्ध्वा विनिवर्तते॥पञ्च_१.३७६॥

राजा बंधुर् अबंधूनाम् राजा चक्षुर् अचक्षुषाम्।

राजा पिता च माता च सर्वेषाम् अंयाय-वर्तिनाम्॥पञ्च_१.३७७॥

फलार्थी पार्थिवो लोकान् पालयेद् यत्नम् आस्थितः।

दान-मानादि-तोयेन मालाकारो अंकुरान् इव॥पञ्च_१.३७८॥

यथा बीजांकुरः सूक्ष्मः प्रत्नेनाभिरक्षितः।

फल-प्रदो भवेत् काले तद्वल् लोकः सुरक्षितः॥पञ्च_१.३७९॥

हिरण्य-धांय-रत्नानि यानानि विविधानि च।

तथांयद् अपि यत् किंचित् प्रजाभ्यः स्यान् अंड्पस्य तत्॥पञ्च_१.३८०॥

अथैवम् गरुडः समाकर्ण्य तद्-दुःख-दुःखितः कोपावष्टिश् च व्यचिंतयत्-अहो! सत्यम् उक्तम् एतैः पक्षिभिः। तद् अद्य गत्वा तम् समुद्रम् शोषयामः।

एवम् चिंतयतस् तस्य विष्णु-दूतः समागत्याह-भो गरुत्मन्! भगवता नारायणेनाहम् तव पार्श्वे प्रेषितः। देव-कार्याय भगवान् अमरावत्याम् यास्यतीति तत् सत्वरम् आगम्यताम्।

तच् छ्रुत्वा गरुडः साभिमानम् प्राह-भो दूत! किम् मया कुभृत्येन भगवान् करिष्यति तद् गत्वा तम् वद यद् अयो भृत्यो वाहनायसमत्-स्थाने क्रियताम्। मदीयो नमस्कारो वाच्यो भगवतः। उक्तम् च-

यो न वेत्ति गुणान् यस्य न तम् सेवेत पंडितः।

न हि तस्मात् फलम् किंचित् सुक्ष्टाद् ऊषराद् इव॥पञ्च_१.३८१॥

दूत आह-भो वैनतेय! कदाचिद् अपि भगवंतम् प्रति त्वया नैतद् अभिहितम् ईद्ङ्क्। तत् कथय, किम् ते भगवतापमान-स्थानम् कृतम्?

गरुड आह-भगवद्-आश्रय-भूतेन समुद्रेणास्मद् टिट्टिभांडांय् अपहृतानि। तद् यदि निग्रहम् न करोति तद् अहम् भगवतो न भृत्य इत्य् एष निश्चयस् त्वया वाच्यः। तद् द्रुततरम् गत्वा भवता भगवतः समीपे वक्तव्यम्।

अथ दूत-मुखेन प्रणय-कुपितम् वैनतेयम् वज्रिणा संमान-पुरःसरम् तम् आनयामि उक्तम् च-

भक्तम् शक्तम् कुलीनम् च न भृत्यम् अवमानयेत्।

पुत्रवल् लालयेन् नित्यम् य इच्छेच् छ्रियम् आत्मनः॥पञ्च_१.३८२॥

अंयच् च-

राजा तुष्टो पि भृत्यानाम् अर्थ-मात्रम् प्रयच्छति।

ते तु संमानितास् तस्य प्राणैर् अप्य् उपकुर्वते॥पञ्च_१.३८३॥

इत्य् एवम् संप्रधार्य रुक्म-पुरे वैनतेय-सकाशम् सत्वरम् अगमत्। वैनतेयो पि गृढागतम् भगवंतम् अवलोक्य त्रपाधोमुखः प्रणम्योवाच-भगवन्! त्वद्-आश्रयोन्मत्तेन समुद्रेण मम भृत्यास्यांडांय् अपहृत्य ममापमानो विहितः। परम् भगवल्-लज्जया मया विलंबितम्। नो चेद् एनम् अहम् स्थलांतरम् अद्यैव नयामि यतः स्वामि-भयाच् छ्रवणो पि प्रहारो न दीयते। उक्तम् च-

येन स्याल् लघुता वाथ पीडा चित्ते प्रभोः क्वचित्।

प्राण-त्यागेपि तत् कर्म न कुर्यात् कुल-सेवकः॥पञ्च_१.३८४॥

तच् छ्रुत्वा भगवान् आह-भो वैनतेय! सत्यम् अभिहितम् भवता। उक्तम् च-

भृत्यापराधजो दंडः स्वामिनो जायते यतः।

तेन लज्जापितस्योठा न भृत्यस्य तथा पुनः॥पञ्च_१.३८५॥

तद् आगच्छ येनांडानि समुद्राद् आदाय टिट्टिभिम् संभावयावः। अमरावतीम् च गच्छावः।

तथानुष्ठिते समुद्रो भगवता नर्भिर्स्याग्नेयम् शरम् संध्यायाभहितिः-भो दुरात्मन्! दीयंताम् टट्टिभिांडानि। नो चेत् स्थलताम् त्वाम् नयामि।
ततः समुद्रेण स-भयेन टट्टिभिांडानि तानि प्रदत्तानि। टट्टिभिेनापि भार्यायै समर्पितानि। अतो हम् ब्रवीमि-शत्रोर् बलम् अवज्ञिाय इति। तस्मात् पुरुषेणोद्यमो न त्याज्यः।
तद् आकर्ण्य सञ्जीवकस् तम् एव भूयो पि पप्रच्छ-भो मत्रि! कथम् ज्ञेयो मयासौ दुष्ट-बुढरि् इति। इयंतम् कालम् यावद् उत्तरोत्तर-स्नेहेन प्रसादेन चाहम् द्ड्ष्टः। न कदाचित् तद्-वकि्ड्तरि् द्ड्ष्टा। तत् कथ्यताम् येनाहम् आत्म-रक्षार्थम् तद्-वधायोद्यमम् करोमि।
दमनक आह-भद्र, कमि् अत्र ज्ञेयम्? एष ते प्रत्ययः। यदि रक्त-नेत्रस् त्रशिखिाम् भ्रूकुटमि् दधानः स्ड्क्कणी परलिेलहिन् त्वाम् द्ड्ष्ट्वा भवति, तद् दुष्ट-बुढः। अंयथा सुप्रसादश् चेति। तद् आज्ञापय माम्। स्वाश्रयम् प्रति गच्छामि। त्वया च यथायम् मंत्र-भेदो न भवति तथा कार्यम्। यदि निशिामुखम् प्राप्य गंतुम् शक्नोषि तद्-देश-त्यागः कार्यः। यतः-
त्यजेद् एकम् कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलम् त्यजेत्।
ग्रामम् जनपदस्यार्थे स्वात्मार्थे प्ड्थविीम् त्यजेत्॥पञ्च_१.३८६॥
आपद्-अर्थे धनम् रक्षेद् दारान् रक्षेद् धनैर् अपि।
आत्मानम् सततम् रक्षेद् दारैर् अपि धनैर् अपि॥पञ्च_१.३८७॥
बलवताभभिूतस्य वदिेश-गमनम् तद्-अनुप्रवेशो वा नीतिः। तद्-देश-त्यागः कार्यः। अथवात्मा सामादभिरि् उपायैर् आभरक्षणीयः। उक्तम् च-
अपि पुत्र-कलत्रैर् वा प्राणान् रक्षेत पंडतिः।
वद्यिमानैर् यतस् तैः स्यात् सर्वम् भूयो पि देहनिाम्॥पञ्च_१.३८८॥
तथा च-
येन केनाप्य् उपायेन शुभेनाप्य् अशुभेन वा।
उढरेद् दीनम् आत्मानम् समर्थो धर्मम् आचरेत्॥पञ्च_१.३८९॥
यो मायाम् कुरुते मूढः प्राण-त्यागे धनादषिु।
तस्य प्राणाः प्रणश्यंति तैर् नष्टैर् नष्टम् एव तत्॥पञ्च_१.३९०॥
एवम् अभधिाय दमनकः करटक-सकाशम् अगमत्। करटको पि तम् आयांतम् द्ड्ष्ट्वा प्रोवाच-भद्र! कमि् क्ड्तम् तत्रभवता?
दमनक आह-मया तावन् नीति-बीज-नरि्वापणम् क्ड्तम्। परतो दैव-वहितिायत्तम्। उक्तम् च-
पराङ्मुखेपि दैवेत्र क्ड्त्यम् कार्यम् वपिश्चति।
आत्म-दोष-वनिाशाय स्व-चत्ति-स्तंभनाय च॥पञ्च_१.३९१॥
तथा च-
उद्योगनिम् पुरुष-समि्हम् उपैति लक्ष्मीर्
दैवेन देयम् इति कापुरुषा वदंति।
दैवम् नहित्य कुरु पौरुषम् आत्म-शक्त्या यत्नेे क्ड्ते यदि न सध्यिति को त्र दोषः॥पञ्च_१.३९२॥
करटक आह-तत् कथय कीद्ड्क् त्वया नीति-बीजम् नरि्वापतिम्।
सो ब्रवीत्-मयांयोयम् ताभ्याम् मथि्या-प्रजल्पेन भेदस् तथा वहितिो यथा भूयो पि मंत्रयंताव् एक-स्थान-स्थतिौ न द्रक्ष्यसि।
करटक आह-अहो, न युक्तम् भवता वहितिम् यत् परस्परम् तौ स्नेहार्द्र-ह्ड्दयौ सुखाश्रयौ कोप-सागरे प्रक्षपि्तौ। उक्तम् च-
अवरुिढम् सुख-स्थम् यो दुःख-मार्गे नयिोजयेत्।
जन्म-जन्मांतरे दुःखी स नरः स्याद् असम्शयम्॥पञ्च_१.३९३॥
अपरम् त्वम् यद् भेद-मात्रेणापि ह्ड्ष्टस् तद् अप्य् अयुक्तम्, यतः सर्वतो पि जनो वरूिप-करणे समर्थो भवति नोपकर्तुम्। उक्तम् च-
घातयतिुम् एव नीचः पर-कार्यम् वेत्ति न प्रसादयतिुम्।
पातयतिुम् अस्ति शक्तरि् वायोर् व्ड्क्षम् न चोन्नमतिुम्॥पञ्च_१.३९४॥
दमनक आह-अनभज्ञिो भवान् नीति-शास्त्रस्य, तेनैतद् ब्रवीषि। उक्तम् च यतः-
जात-मात्रम् न यः शत्रुम् व्याधमि् च प्रशमम् नयेत्।
महा-बलो पि तेनैव व्ड्ढमि् प्राप्य स हंयते॥पञ्च_१.३९५॥
तच्-छत्रु-भूतो यम् अस्माकम् मंत्रि-पदाहरणात्। उक्तम् च-
पत्ड्ि-पैतामहम् स्थानम् यो यस्यात्र जगिीषते।
स तस्य सहजः शत्रुर् उच्छेद्यो पि प्रयिे स्थतिः॥पञ्च_१.३९६॥
तन् मया स उदासीनतया समानीतो भय-प्रदानेन यावत् तावद् अहम् अपि तेन साचवि्यात् प्रच्यावतिः। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-
दद्यात् साधुर् यदि निजि-पदे दुर्जनाय प्रवेशम्
तन्-नाशाय प्रभवति तितो वाञ्छमानः स्वयम् सः।
तस्माद् देयो वपिुल-मतभिरि् नावकाशो धमानाम्
जारापि स्याद् ग्ढ-पतरि् इति श्रूयते वाक्यतो त्र॥पञ्च_१.३९७॥
तेन मया तस्योपरि विधोपाय एव वरिच्यते। देश-त्यागाय वा भवष्यिति। तच् च त्वाम् मुक्त्वांयो न ज्ञास्यति। तद् उक्तम् एतत् ते स्वार्थायानुष्ठतिम्। उक्तम् च-

नस्त्रिमिशम् हृदयम् कृत्वा वाणीम् इक्षु-रसोपामाम्।
वकिल्पो त्र न कर्तव्यो हंयात् तत्रापकारणिम्॥पञ्च_१.३९८॥
अपरम् मृतो पय् अस्माकम् भोज्यो भवष्यिति तद् ऐकम् तावद् वर-साधनम्। अपरम् साचव्यिम् च भवष्यिति तृप्तशि चेति तद्-गुण-त्रयेस्मनि् उपस्थिते कस्मान् माम् दूषयसि त्वम् जाड्य-भावात्। उक्तम् च-
परस्य पीडनम् कुर्वन् स्वार्थ-सिद्धिम् च पंडितः।
मूढ-बुद्धर् न भक्षेत वने चतुरको यथा॥पञ्च_१.३९९॥
करटक आह-कथम् ऐतत्?
स आह-

कथा १६ वज्र-दम्ष्ट्र-नाम-समि्ह-कथा

अस्ति कस्मिश्चद् वनोद्देशे वज्र-दम्ष्ट्रो नाम समि्हः। तस्य चतुरक-क्रव्यमुख-नामानौ शृगाल-वृकौ भृत्य-भूतौ सदैवानुगतौ तत्रैव वने प्रतविसतः। अथांय-दनि समि्हेन कदाचद् आसन्न-प्रसवा प्रसव-वेदनया स्व-यूथाद् भ्रष्टोष्ट्रय् उपवष्टि कस्मिश्चद् वन-गहने समासादति। अथ ताम् व्यापाद्य यावद् उदरम् स्फोटयति, तावज् जीवन् लघु-दासेरक-शशिुर् नष्क्रांतः। समि्हो पि दासेरक्याः पशितिन सपरवारः पराम् तृप्तम् उपागतः। परम् स्नेहाद् बाल-दासेकम् त्यक्तम् गृढम् आनीयेदम् उवाच-भद्र, न तेस्ति भृत्योर् भयम् मत्तो नांयस्माद् अपि ततः स्वेच्छयात्र वने भ्राम्यताम् इति यतस् ते शंकु-सदृशौ कर्णौ। ततः शंकुकर्णो नाम भवष्यति।
ऐवम् अनुष्ठिते चत्वारो पि ने ऐक-स्थाने वहिरणिः परस्परम् अनेक-प्रकार-गोष्ठी-सुखम् अनुभवंतस् तष्ठिंति शंकुकर्णो पि यौवन-पदवीम् आरूढः क्षणम् अपि तम् समि्हम् मुञ्चति।
अथ कदाचद् वज्र-दम्ष्ट्रस्य केनचद् वंयेन मत्त-गजेन सह युढम् अभवत्। तेन मद-वीर्यात् स दंत-प्रहारैस् तथा क्षत-शरीरो वहिर्तो यथा प्रचलतुम् न शक्नोति तदा क्षुत्-क्षाम-कंठस् तान् प्रोवाच-भोः! अंवष्यिताम् कञ्चित् सत्त्वम् येनाहम् ऐवम् स्थितो पि तम् व्यापाद्यात्मनो युष्माकम् च क्षुत्-प्रणाशम् करोमि।
तच् छ्रुत्वा ते त्रयो पि वने संध्या-कालम् यावद् भ्रांताः, परम् न कञ्चित् सत्त्वम् आसादतिम्। अथ चतुरकश् चतियामास-यदि शंकुकर्णो यम् व्यापाद्येत ततः सर्वेषाम् कतचिद् दनिानि तृप्तरि् भवति। परम् नैनम् स्वामी मत्रित्वाद् आश्रय-समाश्रतित्वाच् च वनिाशयष्यिति। अथवा बुढि-प्रभावेण स्वामनिम् प्रतबोध्य तथा करष्यि यथा व्यापादयष्यिति। उक्तम् च-
अवध्यम् वाथवागम्यम् अकृत्यम् नास्ति किम्चिन।
लोके बुढमिताम् अत्र तस्मात् ताम् योजयाम्य् अहम्॥पञ्च_१.४००॥

संबंधति कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
    1. कथा-मुखम् १-७
    2. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १-५०
    3. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ५१-१००
    4. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १०१-१५०
    5. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १५१-२००
    6. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २०१-२५०
    7. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २५१-३००
    8. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३०१-३५०
    9. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३५१-४००
    10. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४०१-४५०
    11. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४५१-४६१
    12. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १-५०
    13. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः ५१-१००
    14. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १०१-१५०
    15. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १५१-१९६
    16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
    17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
    18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
    19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
    20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०

21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् १-५०
25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् ५१-९८

2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 02झ

ऐवम् विचिन्त्य शंकुकर्णम् इदम् आह-भोः शंकुकर्ण! स्वामी तावत् पथ्यम् विना क्षुधया परपीड्यते। स्वाम्य-भावाद् अस्माकम् अपि ध्रुवम् विनाश ऐव। ततो वाक्यम् किञ्चित् स्वाम्य्-अर्थे वदिष्यामि तच् छ्रूयताम्।

शंकुकर्ण आह-भोः शीघ्रम् निवेद्यताम्, येन ते वचनम् शीघ्रम् निर्विकल्पम् करोमि अपरम् स्वामिनोहिते क्ष्ते मया सुक्ष्त-शतम् क्ष्तम् भविष्यति।

अथ चतुरक आह-भो भद्र! आत्म-शरीरम् द्विगुण-लाभेन स्वामिने प्रयच्छ, येन ते द्विगुणम् शरीरम् भवति स्वामिनः पुनः प्राण-यात्रा भवति।

तद् आकर्ण्य शंकुकर्णः प्राह-भद्र! यद्य् ऐवम् तन् मदीय-प्रयोजनम् ऐतद् उच्यताम्। स्वाम्य्-अर्थः क्रियताम् इति परम् अत्र धर्मः प्रतिभूः इति।

ते वचित्य सर्वे सिंह-सकाशम् आजग्मुः। ततश् चतुरक आह-देव! न किञ्चित् सत्त्वम् प्राप्तम्। भगवान् आदित्यो प्य् अस्तम् गतः। तद् यदि स्वामी द्विगुणम् शरीरम् प्रयच्छति ततः शंकुकर्णो यम् द्विगुण-व्ष्ढ्या स्व-शरीरम् प्रयच्छति धर्म-प्रतिभुवा।

सिंह आह-भोः, यद्य् ऐवम् तत् सुंदरतरम्। व्यवहारस्यास्य धर्मः प्रतिभूः क्रियताम् इति।

अथ सिंह-वचनानंतरम् व्ष्क-शृगालाभ्याम् विदितोभय-कुक्षिः शंकुकर्णः पञ्चत्वम् उपागतः।

अथ वज्र-दंष्ट्रश् चतुरकम् आह-भोश् चतुरक! यावद् अहम् नदीम् गत्वा स्नानम् देवतार्चन-विधिम् क्ष्त्वागच्छामि, तावत् त्वयात्रापमत्तेन भाव्यम् इत्य् उक्त्वा नद्याम् गतः।

अथ तस्मिन् गते चतुरकश् चतियामास-कथम् ममैकाकिनो भोज्यो यम् उष्ट्रो भविष्यति इति विचिन्त्य क्रव्यमुखम् आह-भोः क्रव्यमुख! क्षुधालुर् भवान्। तद् यावद् असौ स्वामी नागच्छति, तावत् त्वम् अस्योष्ट्रस्य मांसम् भक्षय। अहम् त्वाम् स्वामिनो निर्दोषम् प्रतिपादयिष्यामि।

सो पि तच् छ्रुत्वा यावत् किञ्चिन् मांसम् आस्वादयति तावच् चतुरकेणोक्तम्-भोः क्रव्यमुख! समागच्छति स्वामी। तत् त्यक्त्वैनम् दूरे तिष्ठ, येनास्य भक्षणम् न विकल्पयति।

तथानुष्ठिते सिंहः समायातो यावद् उष्ट्रम् पश्यति तावद् रिक्तीक्ष्त-हृद्दयो दासेरकः। ततो भ्ङ्कुटिम् क्ष्त्वा परुषतरम् आह-अहो केनैष उष्ट्र उच्छिष्टिताम् नीतो, येन तम् अपि व्यापादयामि।

ऐवम् अभिहिते क्रव्यमुखश् चतुरक-मुखम् अवलोकयति अथ चतुरको विहस्योवाच-भोः! माम् अनाद्ष्त्य पशितिम् भक्षयित्वाधुना मन्-मुखम् अवलोकयसि तद्-आस्वादयास्य दुर्णय-तरोः फलम् इति।

तद् आकर्ण्य क्रव्यमुखो जीव-नाश-भयाद् दूर-देशम् गतः। ऐतस्मिन् अंतरे तेन मार्गेण दासेरक-सार्थो भाराक्रांतः समायातः। तस्यार्गेसरोष्ट्रस्य कंठे महती घंटा बढा। तस्याः शब्दम् दुरतो प्य् आकर्ण्य सिंहो जंबुकम् आह-भद्र, ज्ञायताम् किमि ऐष रौद्रः शब्दः श्रूयतेश्रुत-पूर्वः?

तच् छ्रुत्वा, चतुरकः किञ्चिद् वनांतरम् गत्वा सत्वरम् अभ्युपेत्य प्रोवाच-स्वामिन्! गम्यताम् गम्यताम् यदि शक्नोषि गंतुम्।

सो ब्रवीत्-भद्र, किमि ऐवम् माम् व्याकुलयसि तत् कथय किमि ऐतत्?

इति चतुरक आह-स्वामिन्, ऐष धर्मराजस् तवोपरि कुपितः। यद् अनेनाकाले दासेरको यम् मदीयो व्यापादितः। तत् सहस्र-गुणम् उष्ट्रम् अस्य सकाशाद् ग्रहीष्यामि इति निश्चित्य ब्ढन्-मानम् आदायार्गेसरस्योष्ट्रस्य ग्रीवायाम् घंटाम् बढ्वा बध्य-दासेरक-सक्तान् अपि पित्ड्-पितामहान् आदाय वैर-निर्यातनार्थम् आयात ऐव।

सिंहो पि तच् छ्रुत्वा सर्वतो दूराद् ऐवावलोक्य मृद्तम् उष्ट्रम् परित्यज्य प्राण-भयात् प्रणष्टः। चतुरको पि शनैः शनैस् तस्योष्ट्रस्य मांसम् भक्षयामास। अतो हम् ब्रवीमि-पिरसय पीडनम् कुर्वन् (३९९) इति।

अथ दमनके गते सञ्जीवकश् चतियामास-अहो किमि ऐतन् मया क्ष्तम्? यच् छष्पादो पि मांसाशतिस् तस्यानुगः समुव्ष्त्तः। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

अगम्यानि पुमान् यातियो सेव्यांश् च नषिवते।

स मृत्युम् उपगृद्णाति गिरभम् अश्वतरी यथा॥पञ्च_१.४०१॥

तत् किमि करोमि? क्व गच्छामि? कथम् मे शांतिर् भविष्यति? अथवा तम् ऐव पिंगलकम् गच्छामि कदाचिन् माम् शरणागतम् रक्षति प्राणैर् न वियोजयति यत उक्तम् च-

धर्मार्थम् यतताम् अपीह वपिदो देवाद् यदि स्युः क्वचित्

तत् तासाम् उपशांतये सुमतभिः कार्यो वशिषान् नयः।
लोके ख्यातमि् उपागतात्र सकले लोकोक्तरि् ऐषा यतो
दग्धानाम् कलि वह्ननि हति-करः सेको पितस्योद्भवः॥पञ्च_१.४०२॥
तथा च-
लोकेथवा तनु-भृताम् नजि-कर्म-पाकम्
नित्यम् समाश्रतिवताम् सुहति-क्रयिाणाम्।
भावार्जतिम् शुभम् अथाप्य् अशुभम् नकिामम्
यद् भावितद् भवतिनात्र वचिार-हेतुः॥पञ्च_१.४०३॥
अपरम् चायत्र गतस्यापिमे कस्यचदि् दुष्ट-सत्त्वस्य मामसाशनिः सकाशान् मृत्युर् भवष्यिति तद् वरम् समिहात्। उक्तम् च-
महद्भिः स्पर्धमानस्य वपिद् ऐव गरीयसी।
दंत-भंगेपि नागानाम् श्लाघ्यो गरि-विदारणे॥पञ्च_१.४०४॥
तथा च-
महतो पिक्षयम् लब्ध्वा श्लाघ्यम् नीचो पिगच्छति
दानार्थी मधुपो यद्वद् गज-कर्ण-समाहतः॥पञ्च_१.४०५॥
ऐवम् नश्चित्य स स्थलति-गतमि् मंदम् गत्वा समिहाश्रयम् पश्यंन् अपठत्-अहो, साध्व् इदम् उच्यते-
अंतर्-लीन-भुजंगमम् गृहम् इवांतःस्थोग्र-समिहम् वनम्
ग्राहाकीर्णम् इवाभरिाम-कमल-च्छाया-सनाथम् सरः।
कालेनार्य-जनापवाद-पशिुनैः क्षुद्रैर् अनार्यैः श्रतिम्
दुःखेन प्रवगिाह्यते स-चकतिम् राज्त्राम् मनः सामयम्॥पञ्च_१.४०६॥
ऐवम् पठन् दमनकोक्ताकारम् पगिलकम् दृष्ट्वा प्रचकतिः समुद्वृत-शरीरो दूरतरम् प्रणाम-कृतमि् वनिाप्य् उपवष्टिः। पगिलको पितथावधिम् तम् वलिोक्य दमनक-वाक्यम् श्रद्दधानः कोपात् तस्योपरि पपात।
अथ सञ्जीवकः खर-नख-वकिर्तति-प्रष्ठः शृङ्गाभ्याम् तद्-उदरम् उल्लखि्य कथम् अपितस्माद् अपेतः शृङ्गाभ्याम् हंतुम् इच्छन् युढायावस्थतिः। अथ द्वाव् अपितौ पुष्पति-पलाश-प्रतमिौ परस्पर-वध-कांक्षणिौ दृष्ट्वा करटको दमनकम् आह-भो मूढ-मते! अनयोर् वरिोधम् वतिवता त्वया साधु न कृतम्। न च त्वम् नीत-तित्त्वम् वेत्सि। नीतविद्भिर् उक्तम् च-
कार्याण्य् उत्तम-दंड-साहस-फलांय् आयास-साध्यानि ये प्रीत्या समुशमयंति नीति-कुशलाः साम्नैव ते मंत्रणिः।
निःसाराल्प-फलानि ये त्व् अवधिनि वाञ्छंति दंडोद्यमैस्
तेषाम् दुर्नय-चेष्टतिैर् नरपतेर् आरोप्यते श्रीस् तुलाम्॥पञ्च_१.४०७॥
तद् यदि स्वाम्य्-अभघिातो भवष्यिति तत् कमि् तवदीय-मंत्र-बुद्ध्या क्रयिते। अथ सञ्जीवको न बध्यते तथाप्य् अभव्यम्। यतः प्राण-संदेहात् तस्य च वधः। तन् मूढ! कथम् त्वम् मंत्रि-पदम् अभलिषसि। साम-सढिमि् न वेत्सि। तद् वृथा मनोरथो यम् ते दंडरुचेः। उक्तम् च-
सामादि-दंड-पर्यंतो नयः प्रोक्तः स्वयंभुवा।
तेषाम् दंडस् तु पापीयामस् तम् पश्चाद् वनियोजयेत्॥पञ्च_१.४०८॥
तथा च-
साम्नैव यत्र सढिरि् न तत्र दंडो बुधेन वनियोज्यः।
पत्तिम् यदि शिरकरया शाम्यति को रथः पटोलेन॥पञ्च_१.४०९॥
तथा च-
आदौ साम प्रयोक्तव्यम् पुरुषेण वजिानता।
साम-साध्यानि कार्याणि विक्रयिाम् यांति क्वचत्॥पञ्च_१.४१०॥
न चंद्रेण न चाउषध्या न सूर्येण न वह्ननि।
साम्नैव वलियम् याति विद्वेष-प्रभवम् तमः॥पञ्च_१.४११॥
तथा यत् त्वम् मंत्रित्वम् अभलिषसि, तद् अप्य् अयुक्तम्। यतस् त्वम् मंत्रि-गतमि् न वेत्सि यतः पञ्च-वधो मंत्रः। स च कर्मणाम् आरंभोपायः, पुरुष-द्रव्य-संपत्, देश-काल-वभिागः, वनिपित-प्रतीकारः, कार्य-सढिशि् चेति सो यम् स्वाम्य्-अमात्ययोर् ऐकतमस्य कमि् वा द्वयोर् अपि विनिपितः समुत्पद्यते लग्नः। तद् यदि काचचि् छक्तरि् अस्ति तद् वचित्यिताम् वनिपित-प्रतीकारः। भन्नि-संधाने हि मंत्रणिम् बुढि-परीक्षा। तन् मूर्ख! तत् कर्तुम् असमर्थत्वम् यतो वपिरीत-बुढरि् असि। उक्तम् च-
मंत्रणिम् भन्नि-संधाने भषिजाम् सामनपितकि।
कर्मणि व्यज्यते प्रज्त्रा सुस्थे को वा न पंडतिः॥पञ्च_१.४१२॥
अंयच् च-
घातयतुम् ऐव नीचः पर-कार्यम् वेत्ति न प्रसाधयतुम्।
पातयतुम् ऐव शक्तरि् नाखोरुढर्तुम् अन्न-पटिकम्॥पञ्च_१.४१३॥

अथवा न ते दोषो यम्। स्वामिनो दोषः। यस् ते वाक्यम् श्रद्दधाति उक्तम् च-
नराधिपो नीच-जनानुवर्तिनो
बुधोपदिष्टेन पथा न यांति ये।
विशंत्य् अतो दुर्गम-मार्ग-निर्गमम्
समस्त-संबाधम् अनर्थ-पञ्जरम्॥पञ्च_१.४१४॥
तद् यदि त्वम् अस्य मंत्री भविष्यसि तदायो पि कश्चिन् नास्य समीपे साधु-जनः समेष्यति उक्तम् च-
गुणालयो प्य् असन् मंत्री अंड्पतरि् नाधिगिम्यते।
प्रसन्न-स्वादु-सलिलो दुष्ट-ग्राह्यो यथा ह्रदः॥पञ्च_१.४१५॥
तथा च शिष्ट-जन-रहितस्य स्वामिनो पि नाशो भविष्यति उक्तम् च-
चित्रास्वाद-कथैर् भ्ड्त्यैर् अनायासति-कार्मुकैः।
ये रमंते अंड्पास् तेषाम् रमंते रपिवः श्रयि॥पञ्च_१.४१६॥
तत् किम् मूर्खोपदेशेन। केवलम् दोषो न गुणः। उक्तम् च-
नानाम्यम् नमते दारु नाश्मनि स्यात् कुपुर-क्रयि।
सूची-मुखम् विजिनीहि नाशिष्यायोपश्यते॥पञ्च_१.४१७॥
दमनक आह--कथम् ऐतत्?
सो ब्रवीत्-

कथा १७ वानर-यूथ-कथा

अस्ति किस्मिंश्चित् पर्वतैक-देशे वानर-यूथम्। तच् च कदाचिद् धेमंत-समयेतिकठोर-वात-सम्स्पर्श-वेपमान-कलेवरम् तुषार-वर्षोढत-प्रवर्ष-घन-धारा-निपात-समाहतम् न कथञ्चिच् छांतिम् अगमत्। अथ केचिद् वानरा वह्नि-किण-सद्द्शानि गुञ्जा-फलांय् अवचित्य वह्नि-वाञ्छया फूत्कुर्वंतः समंतात् तस्थुः।
अथ सुचीमुखो नाम पक्षी तेषाम् तम् व्ड्थायासमवलोक्य प्रोवाच-भोः, सर्वे मूर्खा यूयम्। नैते वह्नि-किणाः गुञ्जा-फलानि ऐतानि तत् किम् व्ड्था श्रमेण। नैतस्माच् छीत-रक्षा भविष्यति तद् अंविष्यताम् कश्चिन् निर्वातो वन-प्रदेशो गुहा गिरि-किंदरम् वा। अद्यापि स-टोपा मेधा द्ड्श्यते।
अथ तेषाम् ऐकतमो व्ड्ढ-वानरस् तम् उवाच-भो मूर्ख! किम् तावद् अनेन व्यापारेण। तद् गम्यताम्। उक्तम् च-
मुहुर् विघ्निति-कर्माणम् द्यूत-कारम् पराजितम्।
नालापयेद् विवेक-ज्ञो यदीच्छेत् सिद्धिम् आत्मनः॥पञ्च_१.४१८॥
तथा च-
आखेटकम् व्ड्थाक्लेशम् मूर्खम् व्यसनसम्स्थितिम्।
समालापेन यो युंक्ते स गच्छति पराभवम्॥पञ्च_१.४१९॥
सो पि तम् अनाद्ड्त्य भूयो पि वानरान् अनवरतम् आह-भोः! किम् व्ड्था क्लेशेन? अथ यावद् असौ न कथञ्चित् प्रलपन् विरमति तावद् ऐकेन वानरेण व्यर्थ-श्रमत्वात् कुपितेन पक्षाभ्याम् गृहीत्वा शिलायाम् आस्फालति उपरतश् च।
अतो हम् ब्रवीमि-नानम्यम् नमते दारु इत्य् आदि तथा च-
उपदेशो हि मूर्खाणाम् प्रकोपाय न शांतये।
पयः-पानम् भुजंगानाम् केवलम् विष-वर्धनम्॥पञ्च_१.४२०॥
अंयच् च-
उपदेशो न दातव्यो याद्द्शे ताद्द्शे नरे।
पश्य वानरमूर्खेण सुगृही निर्गृहीक्ड्ता॥पञ्च_१.४२१॥
दमनक आह-कथम् ऐतत्?
सो ब्रवीत्-

कथा १८

कस्मिंश्चिद् वने शमी-व्ड्क्ष-शाखालंबति-वसथम् क्ड्त्वारण्य-चटक-दंपती प्रतिवसतः स्म। अथ कदाचित् तयोः सुख-सम्स्थयोर् हेमंत-मेघो मंदम् मंदम् वर्षितुम् आरब्धः। अत्रांतरे कश्चिच् छाखा-म्ड्गो वातासार-समाहतः प्रोढूषति-शरीरो दंतवीणाम् वादयन् वेपमानस् तस्याः शम्या मूलम् आसाद्योपविष्टः। अथ तम् ताद्ड्षम् अवलोक्य चटका प्राह-भो भद्र!
हस्त-पाद-समोपेतो द्द्श्यसे पुरुषाक्ड्तिः। शीतेन भद्यिसे मूढ कथम् न कुरुषे गृहम्॥पञ्च_१.४२२॥
ऐतच् छ्रुत्वा ताम् वानरः सकोपम् आह-अधमे कस्मान् न त्वम् मौन-व्रता भवसि? अहो धार्ष्ट्यम् अस्याः। अद्य माम् उपहसति-
सूची-मुखि दुराचारा रंडा पंडति-वादिनी।

नाशंकते प्रजल्पंती तत् कमि ऐनाम् न हन्म्य् अहम्॥पञ्च_१.४२३॥
ऐवम् प्रलप्य ताम् आह-मुग्धे! कमि मम चतिया तव प्रयोजनम्? उक्तम् च-
वाच्यम् श्रद्धा-समेतस्य पृच्छतेश् च विशेषतः।
प्रोक्तम् श्रद्धा-विहीनस्य अरण्य-रुदितोपमम्॥पञ्च_१.४२४॥
तत् कमि बहुना तावत्। कुलाय-स्थतिया तया पुनर् अप्य् अभहितिः। स तावत् ताम् शमीम् आरुह्य तस्याः कुलायम् शतधा खंडशो करोत्। अतो हम् ब्रवीमि-उपदेशो न दातव्यः इति।
तन् मूर्ख! शक्षिापतिो पि शक्षिपतिस् त्वम्। अथवा न ते दोषो स्ति, यतः साधोः शक्षिा गुणाय संपद्यते, नासाधोः। उक्तम् च-
कमि करोत्य् ऐव पांडत्यिम् अस्थाने वनियोजतिम्।
अंधकार-प्रतचि्छने घटे दीप इवाहतिः॥पञ्च_१.४२५॥
तद्-व्यर्थ-पांडत्यिम् आश्रत्यि मम वचनम् अश्ड्ण्वंन् आत्मनः शांतमि् अपवित्सि तन् नूनम् अपजातस् त्वम्। उक्तम् च-
जातः पुत्रो नुजातश् च अतजिातस् तथैव च।
अपजातश् च लोकेस्मनि् मंतव्याः शास्त्र-वेदभिः॥पञ्च_१.४२६॥
मात्ड्-तुल्य-गुणो जातस् त्व् अनुजातः पतिुः समः।
अतजिातो धकिस् तस्माद् अपजातो धमाधमः॥पञ्च_१.४२७॥
अप्य् आत्मनो विनाशम् गणयति खलः पर-व्यसन-हृष्टः।
प्रायो मस्तक-नाशे समर-मुखे अंड्त्यति कबंधः॥पञ्च_१.४२८॥
अहो, साध्व् इदम् उच्यते-
धर्म-बुद्धः कुबुद्धश् च द्वाव् ऐतौ वदितौ मम।
पुत्रेण व्यर्थ-पांडत्यिात् पतिा धूमेन घाततिः॥पञ्च_१.४२९॥
दमनक आह--कथम् ऐतत्?
सो ब्रवीत्-

कथा २० कृष्ण-सर्प-कथा

कस्मम्िश्चद् देशे धर्मबुद्धः पापबुद्धश् च द्वे मत्रिे प्रतविसतः। अथ कदाचत् पापबुद्धनि चतिमि् यद्-अहम् तावन् मूर्खो दारद्र्योपेतश् च। तद् ऐनम् धर्मबुद्धमि् आदाय देशांतरम् गत्वा अस्याश्रयेणार्थोपार्जनाम् कृत्वैनम् अपवित्रयत्वि सुखीभवामि।
अथांयस्मनि् अहनि पापबुद्धर् धर्मबुद्धमि् प्राह-भो मत्रि! वार्धक-भावे कमि् त्व् आत्म-वचिेष्टतिम् स्मरसि देशांतरम् अदृष्ट्वा काम् शष्टि-जनस्य वार्त्ताम् कथयष्यिसि? उक्तम् च-
देशांतरेषु बहु-वधि-भाषा-वेषादयेन न ज्ञातम्।
भ्रमता धरणी-पीठे तस्य फलम् जन्मनो व्यर्थम्॥पञ्च_१.४३०॥
तथा च-
वद्यिाम् वत्तिम् शल्पिम् तावन् नाप्नोति मानवः सम्यक्।
यावद् व्रजति भूमौ देशाद् देशांतरम् हृष्टः॥पञ्च_१.४३१॥
अथ तस्य तद्-वचनम् आकर्ण्य प्रहृष्ट-मनास् तेनैव सह गुरु-जनानुज्ञातः शुभेहनि देशांतरम् प्रस्थतिः। तत्र च धर्मबुद्धि-प्रभावेण भ्रमता पापबुद्धनि प्रभूततरम् वत्तिम् आसादतिम्। ततश् च तौ द्वाव् अपि प्रभूतोपार्जति-द्रव्यौ प्रहृष्टौ स्व-गृहम् प्रत्य् औत्सुक्येन प्रस्थतिौ। उक्तम् च-
प्राप्त-वद्यिार्थ-शल्पिानाम् देशांतर-नविासनिम्।
क्रोश-मात्रो पि भू-भागः शत-योजनवद् भवेत्॥पञ्च_१.४३२॥
अथ स्व-स्थान-समीप-वर्तनि पापबुद्धनि धर्मबुद्धर् अभहितिः-भद्र! न सर्वम् ऐतद् धनम् गृहम् प्रतनिेतुम् युज्यते। यतः कुटुंबनि बांधवाश् च प्रार्थयष्यिंते। तद् अत्रैव वन-गहने क्वापि भूमौ नक्षिप्यि कञ्चिनि् मात्रम् आदाय गृहम् प्रवशिावः। भूयो पि प्रयोजने सञ्जाते तन्-मात्रम् समेत्यास्मात् स्थानान् नेष्यावः। उक्तम् च-
न वत्तिम् दर्शयेत् प्राज्ञः कस्यचत् स्वल्पम् अप्य् अहो।
मुनेर् अपयितस् तस्य दर्शनाच् चलते मनः॥पञ्च_१.४३३॥
तथा च-
यथामषिम् जले मत्स्यैर् भक्ष्यते श्वापदैर् भुवि।
आकाशे पक्षभिश् चैव तथा सर्वत्र वत्तिवान्॥पञ्च_१.४३४॥
तद् आकर्ण्य धर्मबुद्धर् आह-भद्र ऐवम् क्रयिताम्। तथानुष्ठतिं द्वाव् अपि तौ स्व-गृहम् गत्वा सुखेन समुस्थतिवंतौ। अथांयस्मनि् अहनि पापबुद्धर् नशीथेटव्याम् गत्वा तत् सर्वम् वत्तिम् समादाय गर्तम् पूरयत्वि स्व-भवनम् जगाम।
अथायेद्युर् धर्मबुद्धमि् समेत्य प्रोवाच-सखे बहु-कुटुंबा वयम् वत्ताभावात् सीदामः। तद् गत्वा तत्र स्थाने कमि्चनि् मात्रम् धनम् आनयावः।
सो ब्रवीत्-भद्र, ऐवम् क्रयिताम्।

अथ द्वाव् अपि गत्वा तत् स्थानम् यावत् खनतस् तावद् रक्तिम् भांडम् दृष्टवंतौ। अत्रांतरे पापबुद्धिः शिरसि ताडयन् प्रोवाच-भो धर्मबुद्धे! त्वया हृतम् एतद् धनम्, नायेन। यतो भूयो पि गर्तापूरणम् कृतम्। तत् प्रयच्छ मे तस्यार्धम्। अंयथाहम् राज-कुले निवेदयिष्यामि।

स आह-भो दुरात्मन्! मा मैवम् वद। धर्मबुद्धिः खलु अहम्। नैतच् चौर-कर्म करोमि। उक्तम् च-

मातृवत् पर-दाराणि पर-द्रव्याणि लोष्टवत्।

आत्मवत् सर्व-भूतानि वीक्षंते धर्म-बुद्धयः॥पञ्च_१.४३५॥

एवम् द्वाव् अपि विवदमानौ धर्माधिकारिणम् गतौ? प्रोचतुश् च परस्परम् दूषयंतौ। अथ धर्माधिकरणाधिष्ठिति-पुरुषैर् दिव्यार्थम् यावन् नियोजितौ तावत् पापबुद्धिर् आह-

अहो न सम्यग्-दृष्टो अंयायः। उक्तम् च-

विवादे अंविष्यते पत्रम् तद्-अभावेपि साक्षिणः।

साक्ष्य् अभावात् ततो दिव्यम् प्रवदंति मनीषिणः॥पञ्च_१.४३६॥

तद् अत्र विषये मम वृक्ष-देवताः साक्षि-भूतास् तिष्ठंति। ता अप्य् आवयोर् एकतरम् चौरम् साधुम् वा करिष्यंति। अथ तैः सर्वैर् अभिहितम्-भो युक्तम् उक्तम् भवता। उक्तम् च-

अंत्यजो पि यदा साक्षी विवादे संप्रजायते।

न तत्र युज्यते दिव्यम् किम् पुनर् वन-देवताः॥पञ्च_१.४३७॥

तद् अस्माकम् अप्य् अत्र विषये महत् कौतूहलम् वर्तते। प्रत्यूष-समये युवाभ्याम् अप्य् अस्माभिः सह तत्र वनोद्देशे गंतव्यम् इति। एतस्मिन् अंतरे पापबुद्धिः स्व-गृहम् गत्वा स्व-जनकम् उवाच-तात, प्रभूतो यम् मयार्थो धर्मबुद्धेश् चौरतिः। स च तव वचनेन परणितम् गच्छति। अंयथास्माकम् प्राणैः सह यास्यति।

स आह-वत्स, दुरुतम् वद येन प्रोच्य तद् द्रव्यम् स्थरिताम् नयामि।

पापबुद्धिर् आह-तात, अस्ति तत्-प्रदेशे महा-शमी। तस्याम् महत् कोटरम् अस्ति। तत्र त्वम् साम्प्रतम् एव प्रवशि। ततः प्रभाते यदाहम् सत्य-श्रावणम् करोमि, तदा त्वया वाच्यम् यद् धर्मबुद्धश् चौर इति।

तथानुष्ठिते प्रत्यूषे स्नात्वा पापबुद्धिः धर्मबुद्धि-पुरः-सरो धर्माधिकरणकैः सह ताम् शमीम् अभ्येत्य तार-स्वरेण प्रोवाच।

आदित्यचंद्राव् अनिलो नलश् च

द्यौर् भूमिर् आपो हृदयम् यमश् च। अहश् च रात्रिश् च उभे च संध्ये

धर्मो हि जानाति नरस्य वृत्तम्॥पञ्च_१.४३८॥

भगवति वन-देवते! आवयोर् मध्ये यश् चौर तत् कथयत।

अथ पापबुद्धि-पिता शमी-कोटर-स्थः प्रोवाच-भो, धर्मबुद्धिना हृतम् एतद् धनम्।

तद् आकर्ण्य सर्वे ते राज-पुरुषा विस्मयोत्फुल्ल-लोचना यावद् धर्मबुद्धेर् वर्ति-हरणोचितिम् निग्रहम् शास्त्र-दृष्ट्यावलोकयंति तावद् धर्मबुद्धिना तच् छमी-कोटरम् वह्नि-भोज्य-द्रव्यैः परिवेष्ट्य वह्निना संदीपतिम्। अथ ज्वलति तस्मिन् शमी-कोटरेर्ध-दग्ध-शरीरः स्फुटितिक्षणः करुणम् परिदेवयन् पापबुद्धि-पिता निश्चक्राम। ततश् च तैः सर्वैः पृष्टः-भो किम् इदम्?

इत्य् उक्ते इदम् सर्वम् कुकृत्यम् पापबुद्धेः कारणाज् जातम् इत्य् उक्त्वा मृतः। ततस् ते राज-पुरुषाः पापबुद्धिम् शमी-शाखायाम् प्रतलिंब्य धर्मबुद्धिम् प्रशम्स्येदम् ऊचुः-

अहो साध्व् इदम् उच्यते-

उपायम् चिंतयेत् प्राज्ञस् तथापायम् अपि चिंतयेत्।

पश्यतो बक-मूर्खस्य नकुलैर् भक्षितिः सुताः॥पञ्च_१.४३९॥

धर्म-बुद्धिः प्राह-कथम् एतत्?

ते प्रोचुः-

कथा २१

अस्ति किस्मिंश्चिद् वनोद्देशे बहु-बक-सनाथो वट-पादपः। तस्य कोटरे कृष्ण-सर्पः प्रतिवसति स्म। स च बक-बालकान् अजात-पक्षान् अपि सदैव भक्षयन् कालम् नयति। अथैको बकस् तेन भक्षितांय् अपत्यानि दृष्ट्वा शिशु-वैराग्यात् सरस्-तीरम् आसाद्य बाष्प-पूरित-नयनो धो-मुखस् तिष्ठति। तम् च तादृक्-चेष्टितिम् अवलोक्य कुलीरकः प्रोवाच-माम किम् एवम् रुद्यते भवतादृय?

स आह-भद्र किम् करोमि? मम मंद-भाग्यस्य बालकाः कोटर-निवासिनो सर्पेण भक्षितिः। तद्-दुःख-दुःखितो हम् रोदमि। तत् कथय मे यद्य् अस्ति कश्चिद् उपायस् तद्-विनाशाय।

तद् आकर्ण्य कुलीरकश् चिंतयामास-अयम् तावद् अस्मत्-सहज-वैरी। तथापदेशम् प्रयच्छामि सत्यांद्तम् यथायेपि बिकाः सर्वे संक्षयम् आयांति। उक्तम् च-

नवनीत-समाम् वाणीम् कृत्वा चित्तम् तु निर्दयम्।

तथा प्रबोध्यते शत्रुः सांवयो म्रियते यथा॥पञ्च_१.४४०॥

आह च-माम, यद्य् एवम् तन् मत्स्य-मांस-खंडानि नकुलस्य बलि-द्वारात् सर्प-कोटरम् यावत् प्रक्षपि यथा नकुलस् तन्-मार्गेण गत्वा तम् दुष्ट-सर्पम् विनाशयति।

अथ तथानुष्ठिते मत्स्य-मांसानुसारिणा नकुलेन तम् कृष्ण-सर्पम् निहत्य तेपि तद्-वृक्षाश्रयाः सर्वे बकाश् च शनैः शनैर् भक्षितिः। अतो वयम् ब्रूमः-उपायम् चिंतयेद् इति।

एवम् मूढ! त्वयाप्य् अपायश् चिंतितो नोपायः पाप-बुद्धवित्। तन् न भवसि त्वम् सज्जनः। केवलम् पाप-बुद्धिर् असि। ज्ञातो मया स्वामिनिः प्राण-संदेहानयनात्। प्रकटीकृतम्

त्वया स्वयम् ऐवात्मनो दुष्टत्वम् कौटल्यम् च। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

यत्नाद् अपि कः पश्येच् छखिनोम् आहार-निःसरण-मार्गम्।

यदि जलद-ध्वनि-मुदितास् त ऐव मूढा न अंड्त्येयुः ॥पञ्च_१.४४१॥

यदि त्वम् स्वामिनम् ऐनाम् दशाम् नयसि तद् अस्मद्-वधिस्य का गणना? तस्मान् ममासनेन भवता न भाव्यम्। उक्तम् च-

तुलाम् लोह-सहस्रस्य यत्र खादंति मूषकाः।

राजम्स् तत्र हरेच् छ्येनो बालकम् नात्र सम्शयः ॥पञ्च_१.४४२॥

दमनक आह--कथम् ऐतत्?

सो ब्रवीत्-

कथा २२ जीर्णधन-नाम-वणिक्-पुत्र-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने जीर्णधनो नाम वणिक्-पुत्रः। स च द्रव्य-क्षयाद् देशांतर-गमन-मना व्यचिंतयत्-

यत्र देशे अथ वा स्थाने भोगान् भुक्त्वा स्ववीर्यतः।

तस्मिन् विभिवहीनो यो वसेत् स पुरुषाधमः ॥पञ्च_१.४४३॥

तथा च-

येनाहम्कारयुक्तेन चरिम् वलिसतिम् पुरा।

दीनम् वदति तित्रैव यः परेषाम् स निंदितः ॥पञ्च_१.४४४॥

तस्य च गृहे सहस्र-लोह-भार-घटिता पूर्व-पुरुषोपार्जिता तुलासीत्। ताम् च कस्यचिद् छ्रेष्टिनो गृहे निक्षेप-भूताम् कृत्वा देशांतरम् प्रस्थितः। ततः सुचिरम् कालम् देशांतरम् यथेच्छया भ्रांत्वा पुनः स्व-पुरम् आगत्य तम् श्रेष्ठिनम् उवाच-भोः श्रेष्ठिन्! दीयताम् मे सा निक्षेप-तुला।

स आह-भो! नास्ति सा त्वदीया तुला। मूषकैर् भक्षिता।

जीर्णधन आह-भोः श्रेष्ठिन्! नास्ति दोषस् ते यदि मूषकैर् भक्षितेति ईदृग् ऐवायम् सम्सारः। न किंचिद् अत्र शाश्वतम् अस्ति। परम् अहम् नद्याम् स्नानार्थम् गमिष्यामि। तत् त्वम् आत्मीयम् शिशुम् ऐनम् धनदेव-नामानम् मया सह स्नानोपकरण-हस्तम् प्रेषयेति।

सो पि चौर्य-भयात् तस्य शंकितः स्व-पुत्रम् उवाच-वत्स, पितृव्यो यम् तव स्नानार्थम् नद्याम् यास्यति। तद् गम्यताम् अनेन सार्धम् स्नानोपकरणम् आदायेति। अहो साध्व् इदम् उच्यते-

न भक्त्या कस्यचित् को पि प्रियिम् प्रकुरुते नरः।

मुक्त्वा भयम् प्रलोभम् वा कार्य-कारणम् ऐव वा ॥पञ्च_१.४४५॥

तथा च-

अत्यादरो भवेद् यत्र कार्य-कारण-वर्जितः।

तत्र शंका प्रकर्तव्या परिणामेसुखावहा ॥पञ्च_१.४४६॥

अथासौ वणिक्-शिशुः स्नानोपकरणम् आदाय प्रहृष्ट-मनास् तेनाभ्यागतेन सह प्रस्थितः। तथानुष्ठिते वणिक् स्नात्वा तम् शिशुम् नदी-गुहायाम् प्रक्षिप्य तद्-द्वारम् बृहच्-छलियाच्छाद्य सत्वरम् गृहम् आगतः। पृष्टश् च तेन वणिजा-भो भ्यागत तत् कथ्यताम् कुत्र मे शिशुर् यस् त्वया सह नदीम् गतः इति।

स आह-नदी-तटात् स श्येनेन हृत इति।

श्रेष्ठ्य् आह-मथ्या-वादिन्! किम् क्वचिच् छ्येनो बालम् हर्तुम् शक्नोति? तत् समर्पय मे सुतम्, अंयथा राज-कुले निवेदयिष्यामीति।

स आह-भोः सत्यवादिन्! यथा श्येनो बालम् न नयति तथा मूषिका अपि लोह-भार-घटिताम् तुलाम् न भक्षयंति। तद् अर्पय मे तुलाम् यदि दारकेण प्रयोजनम्। ऐवम् विवदमानौ द्वाव् अपि राज-कुलम् गतौ।

तत्र श्रेष्ठी तार-स्वरेण प्रोवाच-भो ब्रह्मण्यम् अब्रह्मण्यम्। मम शिशुर् अनेन चौरेणापहृतः।

अथ धर्माधिकारिणस् तम् ऊचुः-भोः समर्प्यताम् श्रेष्ठि-सुतः।

स आह-किम् करोमि? पश्यतो मे नदी-तटाच् छ्येनेनापहृतः शिशुः।

तच् छ्रुत्वा ते प्रोचुः-भो न सत्यम् अभिहितम् भवता। किम् श्येनः शिशुम् हर्तुम् समर्थो भवति?

स आह-भो भोः शृयताम् मद्-वचः।

तुलाम् लोह-सहस्रस्य यत्र खादंति मूषिकाः।

राजम्स् तत्र हरेच् छ्येनो बालकम् नात्र सम्शयः ॥पञ्च_१.४४७॥

ते प्रोचुः-कथम् ऐतत्?

ततः श्रेष्ठी सभ्यानाम् अग्रे सर्वम् वृत्तांतम् निवेदयामास। ततस् तैर् वहिस्य द्वाव् अपि तौ परस्परम् संबोध्य तुला-शिशु-प्रदानेन संतोषितौ।

अतो हम् ब्रवीमि-तुलाम् लोह-सहस्रस्य इति।

तन् मूर्ख! सञ्जीवक-प्रसादम् असहमानेन त्वयैतत् कृतम्। अहो साध्व् इदम् उच्यते-

प्रायेणात्र कुलांवितिम् कुकुलजाः श्री-वल्लभम् दुर्भगा

दातारम् क्ड्पणा ड्जून् अंड्जवो वर्त्ति स्थतिम् नर्धिनाः।
वैरूप्योपहड्ताश् च कांत-वपुषम् धर्माश्रयम् पापनो
नाना-शास्त्र-वचिक्षणम् च पुरुषम् नदिंति मूर्खाः सदा॥पञ्च_१.४४८॥
तथा च-
मूर्खाणाम् पंडतिो द्वेष्या नर्धिनानाम् महाधनाः।
व्रतनिः पाप-शीलानाम् असतीनाम् कुल-स्त्रयिः॥पञ्च_१.४४९॥
तन् मूर्ख त्वया हतिम् अप्य् अहतिम् क्ड्तम्। उक्तम् च-
पंडतिो पिवरम् शत्रुर् न मूर्खो हति-कारकः।
वानरेण हतो राजा वप्राश् चीरेण रक्षतिः॥पञ्च_१.४५०॥

संबंधति कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
   1. कथा-मुखम् १-७
   2. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १-५०
   3. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ५१-१००
   4. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १०१-१५०
   5. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १५१-२००
   6. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २०१-२५०
   7. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २५१-३००
   8. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३०१-३५०
   9. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३५१-४००
   10. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४०१-४५०
   11. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४५१-४६१
   12. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्र-संप्राप्तिः १-५०
   13. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्र-संप्राप्तिः ५१-१००
   14. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
   15. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
   16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
   17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
   18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
   19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
   20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
   21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
   22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
   23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
   24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् १-५०
   25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हन्दी में)]
4. हतोपदेशम्

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 02ट

दमनक आह--कथम् ऎतत्?

सॊ ब्रवीत्-

कथा २३

कस्यचदि् राज्ञॊ नत्यिम् वानरॊ तभिक्त-िपरॊ अंग-सॆवकॊ अंत:-पुरॆ अप्य् अप्रतषिढि-प्रसरॊ तविश्विास-स्थानम् अभूत्। ऎकदा राज्ञॊ नदि्राम् गतस्य वानरॆ व्यजनम् नीत्वा वायुम् वदिधत िराज्ञॊ वक्ष:-स्थलॊपर िमक्षकिॊपवष्टिा। व्यजनॆन मुहुर् मुहुर् नषिध्यिमानापि पुन: पुनस् तत्र ऎवॊपवशित।ि ततस् तॆन स्वभाव-चपलॆन मूर्खॆण वानरॆण क्रुढॆन सता तीक्ष्णम् खड्गम् आदाय तस्या उपर िप्रहारॊ वहिति:। ततॊ मक्षकिॊड्डीय गता, परम् तॆन शति-धारॆणासनिा राज्ञॊ वक्षॊ द्वधिा जातम् राजा म्ड्तश् च। तस्माच् चरियुर् इच्छता अंड्पॆण मूर्खॊ नुचरॊ न रक्षणीय:।

अपरम् ऎकस्मन्ि नगरॆ कॊ प िवप्रिॊ महा-वद्विान् परम् पूर्व-जन्म-यॊगॆन चौरॊ वर्ततॆ। तस्मन्ि पुरॆय-दॆशाद् आगताम्श् चतुरॊ वप्रिान् बहून िवस्तून िवक्रिीणतॊ द्ड्ष्ट्वा चतिितिवान्-अहॊ कॆनॊपायॆनैषाम् धनम् लभॆ। इत िवचित्यि तॆषाम् पुरॊ नॆकान िशास्त्रॊक्तान िसुभाषतिान िचातप्रियिाण िमधुराण िवचनान िजल्पता तॆषाम् मनस िवश्विासम् उत्पाद्य सॆवा कर्तुम् आरब्धा। अथवा साध्व् इदम् उच्यतॆ-

असती भवत िसलज्जा क्षारम् नीरम् च शीतलम् भवत।ि

दंभी भवत िविवॆकी प्रयिवक्ता भवत िधूर्तजन:॥पञ्च_१.४५१॥

अथ तस्मन्ि सॆवाम् कुर्वत ितैर् वप्रिै: सर्व-वस्तून िवक्रिीय बहु-मूल्यान िरत्नान िक्रीतान।ि ततस् तान िजंघा-मध्यॆ तत्-समक्षम् प्रक्षप्यि स्व-दॆशम् प्रत िगंतुम् उद्यमॊ वहिति:। तत: स धूर्त-वप्रिस् तान् वप्रिान् गंतुम् उद्यतान् प्रॆक्ष्य चतिॊ-व्याकुलति-मना: सम्जात:-

अहॊ धनम् ऎतन् न कम्चिन्ि मम चटतिम्। अथैभ:ि सह याम।ि पथ िक्वाप िवषिम् दत्त्वैतान् नहित्य सर्व-रत्नान िग्द्णाम।ि इत िवचित्यि तॆषाम् अग्रॆ स-करुणम् वलिप्यॆदम् आह-भॊ मत्रिाण!ि यूयम् माम् ऎकाकनिम् मुक्त्वा गंतुम् उद्यता:। तन् मॆ मनॊ भवद्भ:ि सह स्नॆह-पाशॆन बढम् भवद्-वरिह-नाम्नैवाकुलम् सञ्जातम् यथा ध्ड्तम्ि क्वाप िन धत्तॆ। यूयम् अनुग्रहम् वधिाय सहाय-भूतम् माम् अप िसहैव नयत।

तद्-वच: श्रुत्वा तॆ करुणार्द्र-चत्तिास् तॆन समम् ऎव स्व-दॆशम् प्रत िप्रस्थति:। अथाध्वन ितॆषाम् पञ्चानाम् अप िपल्ली-पुर-मध्यॆ व्रजताम् ध्वांक्षा: कथयतिुम् आरब्धा:-रॆ रॆ करिाता:! धावत धावत। स-पाद-लक्ष-धननिॊ यांत।ि ऎतान् नहित्य धनम् नयत।

तत: करिातैर् ध्वांक्ष-वचनम् आकर्ण्य सत्वरम् गत्वा तॆ वप्रिा लगुड-प्रहारैर् जर्जरी-क्ड्त्य वस्त्राण िमॊचयत्विा वलिॊकति:, परम् धनम् कम्चिन्ि न लब्धम्। तदा तै: करिातैर् अभहितिम्-भॊ: पांथा:! पुरा कदाप िध्वांक्ष-वचनम् अंड्तम् नासीत्। ततॊ भवताम् सम्नधिौ क्वाप िधनम् वद्यितॆ तद् अर्पयत। अंयथा सर्वॆषाम् अप िवधम् वधिाय चर्म वदिार्य प्रत्यंगम् प्रॆक्ष्य धनम् नॆष्याम:।

तदा तॆषाम् ईद्ड्शम् वचनम् आकर्ण्य चौर-वप्रिॆण मनस िचतिितिम्-यदैषाम् वप्रिाणाम् वधम् वधिायांगम् वलिॊक्य रत्नान िनॆष्यंत,ि तदाप िमाम् वधष्यिंत िततॊ हम् पूर्वम् ऎवात्मानम् अरत्नम् समर्प्यैतान् मुञ्चाम।ि उक्तम् च-

म्ड्त्यॊर् बभिॆष िकम्ि बाल न स भीतम् वमिुञ्चत।ि

अद्य वाब्द-शतातॆ वा म्ड्त्युर् वै प्राणनिाम् ध्रुव:॥पञ्च_१.४५२॥

तथा च-

गवार्थॆ ब्राह्मणार्थॆ च प्राण-त्यागम् करॊत िय:।

सूर्यस्य मंडलम् भत्त्विा स यात िपरमाम् गतम्ि॥पञ्च_१.४५३॥

इत िनश्चित्याभहितिम्-भॊ: करिाता:! यद्य् ऎवम् ततॊ माम् पूर्वम् नहित्य वलिॊकयत। ततस् तैस् तथानुष्ठतिॆ तम् धन-रहतिम् अवलॊक्यापरॆ चत्वारॊ प िमुक्ता:।

अतॊ हम् ब्रवीम-िपंडतिॊ प िवरम् शत्रु: इत।ि

अथैवम् सम्वदतॊ: सञ्जीवक: क्षणम् ऎकम् पींगलकॆन सह युढम् क्ड्त्वा तस्य खर-नखर-प्रहाराभहितिॊ गतासुर् वसुंधरा-पीठॆ नपिपात। अथ तम् गतासुम् अवलॊक्य पगिलकस् तद्-गुण-स्मरणार्द्र-ह्ड्दय: प्रॊवाच-भॊ:, अयुक्तम् मया पापॆन क्ड्तम् सञ्जीवकम् व्यापादयता। यतॊ वश्विास-घाताद् अंयन् नास्त िपापतरम् कर्म। उक्तम् च-

मत्रि-द्रॊही क्ड्तघ्नश् च यश् च वश्विास-घातक:।

तॆ नरा नरकम् यांत ियावच् चंद्र-दविाकरौ॥पञ्च_१.४५४॥

भूम-िक्षयॆ राज-वनिाश ऎव

भ्ड्त्यस्य वा बुढमितॊ वनिाशॆ।

नॊ युक्तम् उक्तम् ह्य् अनयॊ: समत्वम्

नष्टापि भूमिः सुलभा न भूत्याः ॥पञ्च_१.४५५॥
तथा मया सभा-मध्ये स सदैव प्रशंसितः। तत् किं कथयिष्यामि तेषाम् अग्रतः। उक्तं च-
उक्तो भवति यः पूर्वम् गुणवान् इति संसदि
न तस्य दोषो वक्तव्यः प्रतिज्ञा-भंग-भीरुणा ॥पञ्च_१.४५६॥
ऐवम्-विधिं प्रलपंतम् दमनकः समेत्य सहर्षम् इदम् आह-देव, कातरतमस् तवैष अंयायो यद् द्रोह-कारणिं शष्प-भुजं हत्वेठम् शोचसि। तन् नैतद् उपपन्नम् भूभुजाम्। उक्तम् च-
पिता वा यदि वा भ्राता पुत्रो भार्याथवा सुहृत्।
प्राण-द्रोहम् यदा गच्छेद् धंतव्यो नास्ति पातकम् ॥पञ्च_१.४५७॥
तथा च-
राजा घृणी ब्राह्मणः सर्व-भक्षी
सूत्री चात्रपा दुष्टमतिः सहायः।
प्रेष्यः प्रतीपो धिक्कृतः प्रसादी
त्याज्या अमी यश् च कृतम् न वेत्ति ॥पञ्च_१.४५८॥
अपि च-
सत्यांङ्ता च पुरुषा प्रियि-वादिनी च
हिंस्रा दयालुर् अपि चार्थ-परा वदांया।
भूरि-व्यथा प्रचुर-वित्ति-समागमा च
वेश्यांगनेव अंङ्प-नीतिर् अनेक-रूपा ॥पञ्च_१.४५९॥
अपि च-
अकृतोपद्रवः कश्चिन् महान् अपि न पूज्यते।
पूजयंति निरा नागान् न तार्क्ष्यम् नाग-घातिनिम् ॥पञ्च_१.४६०॥
तथा च-
अशोच्यान् अंवशोचस् त्वम् प्रज्ञा-वादांश् च भाषसे।
गतासून् अगतासूंश् च नानुशोचंति पंडिताः ॥पञ्च_१.४६१॥
ऐवम् तेन संबोधितः पिंगलकः सञ्जीवक-शोकम् त्यक्त्वा दमनक-साचिव्येन राज्यम् अकरोत्।
इति श्री-विष्णु-शर्म-विरचिते पञ्चतंत्रे
मित्र-भेदो नाम प्रथमम् तंत्रम्।

संबंधित कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
   1. कथा-मुखम् १-७
   2. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १-५०
   3. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ५१-१००
   4. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १०१-१५०
   5. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १५१-२००
   6. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २०१-२५०
   7. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २५१-३००
   8. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३०१-३५०
   9. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३५१-४००
   10. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४०१-४५०
   11. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४५१-४६१
   12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १-५०
   13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
   14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
   15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
   16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
   17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००

18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् १-५०
25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् ५१-९८

2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

mitra-saṃprāptiḥ

पञ्चतन्त्रम् 03

लेखक: वष्णि शर्मा

पञ्चतन्त्रम्

अथ मित्र-संप्राप्तिः

अथेदम् आरभ्यते मित्र-संप्राप्तिर् नाम द्वितीयम् तंत्रम्। यस्यायम् आद्यः श्लोकः-

असाधना अपि राज्ञा बुढमिनीत् बहु-शृतः।

साधयंत्य् आशु कार्याणि काकाखु-मृग-कूर्मवत्॥पञ्च_२.१॥

तद् यथानुशूयते-

प्रस्तावना-कथा लघुपतनक-चित्रग्रीव-वृत्तांतः

अस्ति दाक्षणात्ये जनपदे महलिरोप्यम् नाम नगरम्। तस्य नातदूरस्थो महोच्छ्रायवान् नाना-वहिंगोपभुक्त-फलः कीटैर् आवृत-कोटरश् छायाश्वासति-पथकि-जन-समूहो अंयग्रोध-पादपो महान्। अथवा युक्तम्-

छाया-सुप्त-मृगः शकुंत-नविहैर् वष्विग्-वलिप्त-च्छदः

कीटैर् आवृत-कोटरः कपि-कुलैः स्कंधे कृत-प्रश्रयः।

वशिरबधम् मधुपैर् नपीत-कुसुमः श्लाघ्यः स ऐव द्रुमः

सर्वांगैर् बहु-सत्त्व-संग-सुखदो भू-भार-भूतो परः॥पञ्च_२.२॥

तत्र च लघुपतनको नाम वायसः प्रतविसति स्म। स कदाचित् प्राण-यात्रार्थम् पुरम् उद्दशिय प्रचलितो यावत् पश्यति, तावज् जाल-हस्तो तिक्ष्ण-तनुः स्फुटति-चरण ऊर्ध्व-केशो यम-ककिराकारो नरः सम्मुखो बभूव। अथ तम् दृष्ट्वा शंकति-मना व्यचतियत्-यद् अयम् दुरात्माद्य ममाश्रय-वट-पादप-संमुखो भ्येति तन् न ज्ञायते किम् अद्य वट-वासनिम् वहिंगमानाम् संक्षयो भवष्यति न वा।

ऐवम् बहुवधिम् वचित्य तत्-क्षणान् नविर्त्य तम् ऐव बट-पादपम् गत्वा सर्वान् वहिंगमान् प्रोवाच-भोः! अयम् दुरात्मा लुब्धको जाल-तंडुल-हस्तः समभ्येति तत् सर्वथा तस्य न वशिवसनीयम्। ऐष जालम् प्रसार्य तंडुलान् प्रक्षेप्स्यति ते तंडुला भवद्भिः सर्वैर् अपि कालकूट-सदृशा द्रष्टव्याः।

ऐवम् वदतस् तस्य स लुब्धकस् तत्र बट-तल आगत्य जालम् प्रसार्य सदि-वार-सदृशाम्स् तंडुलान् प्रक्षप्य नातदूरम् गत्वा नभ्रिंतः स्थितिः। अथ ये पक्षणिस् तत्र स्थितास् ते लघु-पतनक-वाक्यार्गलया नविरतास् ताम्स् तंडुलान् हालाहालांकुरान् इव वीक्षमाणा नभ्रिंतास् तस्थुः।

अत्रांतरे चित्रग्रीवो नाम कपोतराजः सहस्र-परविरः प्राण-यात्रार्थ-परभ्रिमम्स् ताम्स् तंडुलान् दूरतो पि पश्यन् लघुपतनकेन नविर्यमाणो पि जिह्वा-लौल्याद् भक्षणार्थम् अपतत्। स-परविरो नबिढश् च। अथवा साधव् इदम् उच्यते-

जिह्वा-लौल्य-प्रसक्तानाम् जल-मध्य-नविसनिम्।

अचितितो वधो ज्ञानाम् मीनानाम् इव जायते॥पञ्च_२.३॥

अथवा दैव-प्रतपितकूलतया भवत्य् ऐवम्। न तस्य दोषो स्ति उक्तम् च-

पौलस्त्यः कथम् अंय-दार-हरणे दोषम् न वज्ञिातवान्

रामेणापि कथम् न हेम-हरणिस्यासंभवो लक्षतिः।

अक्षैश् चापि युधष्ठिरेण सहसा प्राप्तो ह्य् अनर्थः कथम्

प्रत्यासन्न-वपित्तन्-मूढ-मनसाम् प्रायो मतिः क्षीयते॥पञ्च_२.४॥

तथा च-

कृतांत-पाश-बढानाम् दैवोपहत-चेतसाम्।

बुढयः कुब्ज-गामयो भवंति महताम् अपि॥पञ्च_२.५॥

अत्रांतरे लुब्धकस् तान् बढान् वज्ञिाय प्रहृष्ट-मनाः प्रोद्यत-यष्टिस् तद्-वधार्थम् प्रधावतिः। चित्रग्रीवो प्य् आत्मानम् स-परविरम् बढम् मत्वा लुब्धकम् आयांतम् दृष्ट्वा तान् कपोतान् ऊचे-अहो, न भेतव्यम्। उक्तम् च-

व्यसनेष्व् ऐव सर्वेषु यस्य बुढिर् न हीयते।

स तेषाम् पारम् अभ्येति तत्-प्रभावाद् असम्शयम्॥पञ्च_२.६॥

संपत्तौ च वपित्तौ च महताम् ऐक-रूपता।

उदये सविता रक्तो रक्तश् चास्त-मये तथा॥पञ्च_२.७॥

तत् सर्वे वयम् हेलयोड्डीय स-पाश-जाला अस्यादर्शनम् गत्वा मुक्तम्मि प्राप्नुमः। नो चेद् भय-वक्लिवाः संतो हेलया समुत्पातम् न करिष्यथ। ततो मृत्युम् अवाप्स्यथ। उक्तम् च-

तंतवो प्य् आयता नित्यम् तंतवो बहुलाः समाः।

बहून् बहुत्वाद् आयासान् सहंतीत्य् उपमा सताम्॥पञ्च_२.८॥

तथानुष्ठिते लुब्धको जालम् आदायाकाशे गच्छताम् तेषाम् पृष्ठतो भूमिस्थो परिधावत्। तत ऊर्ध्वानः श्लोकम् ऐनम् अपठत्।

जालम् आदाय गच्छंति समूहताः पक्षिणो प्य् अमी।

यावच् च विविदिष्यते पतिष्यंति न संशयः॥पञ्च_२.९॥

लघुपतनको प्राण-यात्रा-क्रयिम् त्यक्त्वा किम् अत्र भविष्यंतीति कुतूहलात् तत्-पृष्ठतो नुसरति। अथ दृष्टेर् अगोचरताम् गतान् विज्ञाय लुब्धको निराशः श्लोकम् अपठन् निर्वृत्तश् च-

नहि भवति यन् न भाव्यम् भवति च भाव्यम् विनापि यत्नेन।

करतल-गतम् अपि नश्यति यस्य हि भवितव्यता नास्ति॥पञ्च_२.१०॥

तथा च-

पराङ्मुखे विधौ चेत् स्यात् कथञ्चिद् द्रविणोदयः।

तत् सो अंयद् अपि संगृह्य याति शंख-निधिर् यथा॥पञ्च_२.११॥

तद् आस्ताम् तावद् विहिगामिषि-लोभो यावत् कुटुंब-वर्तनोपाय-भूतम् जालम् अपि मे नष्टम्। चित्रिग्रीवो पि लुब्धकम् अदर्शनीभूतम् ज्ञात्वा तान् उवाच-भोः! निर्वृत्तः स दुरात्मा लुब्धकः। तत् सर्वैर् अपि स्वस्थैर् गम्यताम् महलिरोप्यस्य प्राग्-उत्तर-दिग्-भागे। तत्र मम सुहृद् धरिण्यको नाम मूषकः सर्वेषाम् पाश-च्छेदम् करिष्यति। उक्तम् च-

सर्वेषाम् एव मर्त्यानाम् व्यसने समुपस्थिते।

वाङ्-मात्रेणापि साहाय्यम् मित्राद् अंयो न संदधे॥पञ्च_२.१२॥

एवम् ते कपोताश् चित्रिग्रीवेण संबोधिता महलिरोप्ये नगरे हरिण्यक-बलि-दुर्गम् प्रापुः। हरिण्यको पि सहस्र-मुख-बलि-दुर्गम् प्रविष्टः संन् अकुतोभयः सुखेनास्त। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

दम्पष्ट्रा-विरहितः सर्पो मद-हीनो यथा गजः।

सर्वेषाम् जायते वश्यो दुर्ग-हीनस् तथा अंड्पः॥पञ्च_२.१३॥

तथा च-

न गजानाम् सहस्रेण न च लक्षेण वाजिनाम्।

तत् कर्म सध्यते राज्ञाम् दुरेणैकेन यद् रणे॥पञ्च_२.१४॥

शतम् एको पि संधत्ते प्राकारस्थो धनुर्धरः।

तस्माद् दुर्गम् प्रशम्संति नीति-शास्त्र-विदो जनाः॥पञ्च_२.१५॥

अथ चित्रिग्रीवो बलिम् आसाद्य तार-स्वरेण प्रोवाच-भो भो मित्र हरिण्यक! सत्वरम् आगच्छ। महती मे व्यसनावस्था वर्तते।

तच् छ्रुत्वा हरिण्यको पि बलि-दुर्गांतर्गतः सन् प्रोवाच-भोः! को भवान्? किम् अर्थम् आयातः? किम् कारणम्? कीदृक् ते व्यसनावस्थानाम्? तत् कथ्यताम् इति।

तच् छ्रुत्वा चित्रिग्रीव आह-भोः! चित्रिग्रीवो नाम कपोत-राजो हम् ते सुहृत्। तत् सत्वरम् आगच्छ। गुरुतरम् प्रयोजनम् अस्ति।

तद् आकर्ण्य पुलकति-तनुः प्रहृष्टात्मा स्थिर-मनास् त्वरमाणो निष्क्रांतः। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

सुहृदः स्नेह-संपन्ना लोचनानंद-दायिनः।

गृहे गृहवताम् नित्यम् नागच्छंति महात्मनाम्॥पञ्च_२.१६॥

आदित्यस्योदयम् तात तांबूलम् भारती कथा।

इष्टा भार्या सुमित्रम् च अपूर्वाणि दिने दिने॥पञ्च_२.१७॥

सुहृद्दो भवने यस्य समागच्छंति नित्यशः।

चित्ते च तस्य सौख्यस्य न कश्चित् प्रतिमिम् सुखम्॥पञ्च_२.१८॥

अथ चित्रम् ग्रीवम् सपरिवारम् पाश-बद्धम् आलोक्य हरिण्यकः स-विषादम् इदम् आह-भोः, किम् एतत्?

स आह-भोः, जानंन् अपि किम् पृच्छसि? उक्तम् च यतः-

यस्माच् च येन च यदा च यथा च यच् च

यावच् च यत्र च शुभाशुभम् आत्म-कर्म।

तस्माच् च तेन च तदा च तथा च तच् च

तावच् च तत्र च कृतांत-वशाद् उपैति॥पञ्च_२.१९॥

तत् प्राप्तम् मयैतद् बंधनम् जहिवा-लौल्यात्। सांप्राप्तम् त्वम् सत्वरम् पाश-विमोक्षम् कुरु। तद् आकर्ण्य हरिण्यकः प्राह-

अर्धार्धाद् योजन-शताद् आमिषम् वीक्षते खगः।

सो पि पार्श्व-स्थितिम् दैवाद् बंधनम् न च पश्यति॥पञ्च_२.२०॥

तथा च-

रवि-निशाकरयोर् ग्रह-पीडनम्

गज-भुजंग-विहंगम-बंधनम्।

मतिमताम् च निरीक्ष्य दरिद्रता

विधिर् अहो बलवान् इति मे मतिः॥पञ्च_२.२१॥

तथा च-

व्योमैकांत-विचारिणो पि विहंगाः संप्राप्नुवंत्य् आपदम्

बध्यंते निपुणैर् अगाध-सललिन् मीनाः समुद्राद् अपि

दुर्नीतम् किम् इहास्ति किम् च सुकृतम् कः स्थान-लाभे गुणः

कालः सर्व-जनान् प्रसारित-करो गृह्णाति दूराद् अपि॥पञ्च_२.२२॥

ऐवम् उक्त्वा चित्रग्रीवस्य पाशम् छेत्तुम् उद्यतम् स तम् आह-भद्र, मा मैवम् कुरु। प्रथमम् मम भृत्यानाम् पाश-च्छेदम् कुरु। तद् अनु ममापि च।

तच् छ्रुत्वा कुपितो हिरण्यकः प्राह-भोः! न युक्तम् उक्तम् भवता। यतः स्वामिनो नंतरम् भृत्याः।

स आह-भद्र, मा मैवम् वद। मद्-आश्रयाः सर्व ऐते वराकाः। अपरम् स्व-कुटुंबम् परित्यज्य समागताः। तत् कथम् ऐतावन्-मात्रम् अपि सम्मानम् न करोमि उक्तम् च-

यः सम्मानम् सदा धत्ते भृत्यानाम् क्षपतिपो धकिम्।

वित्ताभावेपि तम् दृष्ट्वा ते त्यजंति न कर्हचित्॥पञ्च_२.२३॥

तथा च-

विश्वासः संपदाम् मूलम् तेन यूथपतिर् गजः।

सिंहो मृगाधपित्येपि मृगैः परिवार्यते॥पञ्च_२.२४॥

अपरम् मम कदाचित् पाश-च्छेदे कुर्वतस् ते दंत-भंगो भवति अथवा दुरात्मा लुब्धकः संभ्येति तन् नूनम् नरक-पात ऐव। उक्तम् च-

सदाचारेषु भृत्येषु सम्सीदत्सु च यः प्रभुः।

सुखी स्यान् नरकम् याति परत्रेह च सीदति॥पञ्च_२.२५॥

तच् छ्रुत्वा प्रहृष्टो हिरण्यकः प्राह-भोः, वेद्म्य् अहम् राज-धर्मम्। परम् मया तव परीक्षा कृता। तत् सर्वेषाम् पूर्वम् पाश-च्छेदम् करिष्यामि भवान् अप्य् अनेन बहु-कपोत-परिवारेण भविष्यति। उक्तम् च-

कारुण्यम् सम्वभिगश् च यथा भृत्येषु लक्ष्यते।

चित्तेनानेन ते शंक्या त्रैलोक्यस्यापि नाथता॥पञ्च_२.२६॥

ऐवम् उक्त्वा सर्वेषाम् पाश-च्छेदम् कृत्वा हिरण्यकश् चित्रग्रीवम् आह-मित्र, गम्यताम् अधुना स्वाश्रयम् प्रति भूयो पि व्यसने प्राप्ते समागंतव्यम् इति।

तान् संप्रेष्य पुनर् अपि दुर्गम् प्रविष्टः। चित्रग्रीवो पि सपरिवारः स्वाश्रयम् अगमत्। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

मित्रवान् साधयत्य् अर्थान् दुःसाध्यान् अपि वै यतः।

तस्मान् मित्राणि कुर्वीत समानांय् ऐव चात्मनः॥पञ्च_२.२७॥

लघुपतनको पि वायसः सर्वम् तम् चित्रग्रीव-बंधु-मोक्षम् अवलोक्य विस्मितमना व्यचिंतयत्-अहो बुद्धिर् अस्य हिरण्यकस्य शक्तिश् च दुर्ग-सामग्री च। तद् ईदृग् ऐव विधि-विहंगानाम् बंधन-मोक्षात्मकः। अहम् च न कस्यचिद् विश्वसमि चिल-प्रकृतिश् च। तदाप्य् ऐनम् मित्रम् करोमि उक्तम् च-

अपि संपूर्णता-युक्तैः कर्तव्याः सुहृदो बुधैः।

नदीशः परिपूर्णो पि चंद्रोदयम् अपेक्षते॥पञ्च_२.२८॥

ऐवम् संप्रधार्य पादपाद् अवतीर्य बलि-द्वारम् आश्रित्य चित्रग्रीववच् छब्देन हिरण्यकम् समाहूतवान्-ऐहय् ऐहि भो हिरण्यक, ऐहि।

तच् छब्दम् श्रुत्वा हिरण्यको व्यचिंतयत्-किम् अयो पि कश्चित् कपोतो बंधन-शेषस् तिष्ठति येन माम् व्याहरति आह च-भोः! को भवान्?

स आह-अहम् लघुपतनको नाम वायसः।

तच् छ्रुत्वा विशेषाद् अंतर्लीनो हिरण्यक आह-भोः! द्रुतम् गम्यताम् अस्मात् स्थानात्।

वायस आह-अहम् तव पार्श्वे गुरु-कार्येण समागतः। तत् किम् न क्रियते मया सह दर्शनम्?

हिरण्यक आह-न मेस्ति त्वया सह संगमेन प्रयोजनम् इति।

स आह-भोः! चित्रग्रीवस्य मया तव सकाशात् पाश-मोक्षणम् दृष्टम्। तेन मम महती प्रीतिः सञ्जाता। तत् कदाचिन् ममापि बंधने जाते तव पार्श्वान् मुक्तैर् भविष्यति। तत् क्रियताम् मया सह मैत्री।

हिरण्यक आह-अहो त्वम् भोक्ता। अहम् ते भोज्य-भूतः। तत् का त्वया सह मम मैत्री? तद् गम्यताम्। मैत्री विरोध-भावात् कथम्? उक्तम् च-

ययोर् ऐव समम् वित्तम् ययोर् ऐव समम् कुलम्।

तयोर् मैत्री विवाहश् च न तु पुष्ट-विपुष्टयोः॥पञ्च_२.२९॥

तथा च-

यो मित्रम् कुरुते मूढ आत्मनो सदृशम् कुधीः।

हीनम् वाप्य् अधिकम् वापि हास्यताम् यात्य् असौ जनः॥पञ्च_२.३०॥

तद् गम्यताम् इति।

वायस आह-भो हरिण्यक! एषो हम् तव दुर्ग-द्वार उपविष्टः। यदि त्वम् मैत्री न करोषि तो हम् प्राण-मोक्षणम् तवाग्रे करिष्यामि। अथवा प्रायोपवेशनम् मे स्यात् इति।

हरिण्यक आह-भोः! त्वया वैरिणा सह कथम् मैत्रीम् करोमि? उक्तम् च-

वैरिणा न हि संदध्यात् सुश्लिष्टेनापि संधिना।

सुतप्तम् अपि पानीयम् शमयत्य् एव पावकम्॥पञ्च_२.३१॥

वायस आह-भोः! त्वया सह दर्शनम् अपि नास्ति। कुतो वैरम्? तत् किम् अनुचितम् वदसि?

हरिण्यक आह-द्वविधम् वैरम् भवति। सहजम् कृत्रिमम् च। तत् सहज-वैरी त्वम् अस्माकम्। उक्तम् च-

कृत्रिमम् नाशम् अभ्येति वैरम् द्राक् कृत्रिमैर् गुणैः।

प्राण-दानम् विना वैरम् सहजम् याति न क्षयम्॥पञ्च_२.३२॥

वायस आह-भोः! द्वविधस्य वैरस्य लक्षणम् श्रोतुम् इच्छामि। तत् कथ्यताम्।

हरिण्यक आह-भोः! कारणेन निर्वृत्तम् कृत्रिमम्। तत्-तद्-अर्होपकार-करणाद् गच्छति स्वाभाविकम् पुनः कथम् अपि न गच्छति। तद् यथा नकुल-सर्पाणाम्, शष्पभुङ्-नखायुधानाम्, जल-वह्नयोः, देव-दैत्यानाम्, सारमेय-मार्जराणाम्, ईश्वर-दरिद्राणाम्, सपत्नीनाम्, सिंह-गजानाम्, लुब्धक-हरिणानाम्, श्रोत्रिय-भ्रष्ट-क्रियाणाम्, मूर्क-पंडितानाम्, पतिव्रता-कुलटानाम्, सज्जन-दुर्जनानाम्। न कश्चित् केनापि व्यापादितः, तथापि प्राणान् संतापयंति।

वायस आह-भोः! अकारणम् एतत्। श्रूयताम् मे वचनम्-

कारणान् मित्रताम् एति कारणाद् याति शत्रुताम्।

तस्मान् मित्रत्वम् एवात्र योज्यम् वैरम् न धीमता॥पञ्च_२.३३॥

तस्मात् कुरु मया सह समागमम् मित्र-धर्मार्थम्।

हरिण्यक आह-भोः, श्रूयताम् नीति-सर्वस्वम्-

सकृद् दुष्टम् अपीष्टम् यः पुनः संधातुम् इच्छति।

स मृत्युम् उपगृह्णाति गर्भम् अश्वतरी यथा॥पञ्च_२.३४॥

अथवा गुणवान् अहम्, न मे कश्चिद् वैर-यातनाम् करिष्यति। एतद् अपि संभाव्यम्। उक्तम् च-

सिंहो व्याकरणस्य कर्तुर् अहरत् प्राणान् परियान् पाणिनेर्

मीमांसा-कृतम् उन्ममाथ सहसा हस्ती मुनिम् जैमिनिम्।

छंदो-ज्ञान-निधिम् जघान मकरो वेला-तटे पिंगलम्

अज्ञानावृत-चेतसाम् अतिरुषा को र्थस् तिरश्चाम् गुणैः॥पञ्च_२.३५॥

वायस आह-अस्त्य् एतत्। यथापि श्रूयताम्-

उपकाराच् च लोकानाम् नमित्तान् मृग-पक्षिणाम्।

भयाल् लोभाच् च मूर्खाणाम् मैत्री स्याद् दर्शनात् सताम्॥पञ्च_२.३६॥

मृद्-घट इव सुख-भेद्यो दुःसंधानश् च दुर्जनो भवति।

सुजनस् तु कनक-घट इव दुर्भेदः सुकर-संधश् च॥पञ्च_२.३७॥

इक्षोर् अग्रात् क्रमशः पर्वणि पर्वणि यथा रस-विशेषः।

तद्वत् सज्जन-मैत्री-विपरीतानाम् तु विपरीता॥पञ्च_२.३८॥

तथा च-

आरंभ-गुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धमिती च पश्चात्।

दिनस्य पूर्वार्ध-परार्ध-भिन्ना छायेव मैत्री खल-सज्जनानाम्॥पञ्च_२.३९॥

तत् साधुर् अहम्। अपरम् त्वाम् शपथादिभिर् निर्भयम् करिष्यामि।

स आह-न मे स्तीति शपथैः प्रत्ययः। उक्तम् च-

शपथैः संधितस्यापि न विश्वासम् व्रजेद् रिपोः।

श्रूयते शपथम् कृत्वा वृत्रः शक्रेण सूदितः॥पञ्च_२.४०॥

न विश्वासम् विना शत्रुर् देवानाम् अपि सिध्यति।

विश्वासात् त्रिदशेंद्रेण दितेर् गर्भो विदारितः॥पञ्च_२.४१॥

अंयच् च-

बृहस्पतेर् अपि प्राज्ञस् तस्मान् नैवात्र विश्वसेत्।

य इच्छेद् आत्मनो बुद्धिम् आयुष्यम् च सुखानि च॥पञ्च_२.४२॥

तथा च-

सुसूक्ष्मेणापि रंध्रेण प्रविशियाभ्यंतरम् रिपुः।

नाशयेच् च शनैः पश्चात् प्लवम् सलिल-पूरवत्॥पञ्च_२.४३॥

न विश्वसेद् अविश्वस्ते विश्वस्तेपि न विश्वसेत्।
विश्वासाद् भयम् उत्पन्नम् मूलांय् अपि निकृन्ततिपञ्च_२.४४॥
न बध्यते हय् अविश्वस्तो दुर्बलो पि बलोत्कटैः।
विश्वस्ताश् चाशु बध्यंते बलवंतो पि दुर्बलैः॥पञ्च_२.४५॥
सुकृत्यम् विष्णु-गुप्तस्य मत्रिप्तरि भार्गवस्य च।
बृढस्पतेर् अविश्वासो नीतरि-संधसि त्रधि स्थितिः॥पञ्च_२.४६॥
तथा च-
महताप्य् अर्थ-सारेण यो विश्वसति शत्रुषु।
भार्यासु सुवरिक्तासु तद्-अंतम् तस्य जीवितम्॥पञ्च_२.४७॥
तच् छ्रुत्वा लघुपतनको पि निरुत्तरश् चतियामास-अहो, बुढि-प्रागल्भ्यम् अस्य नीति-विषये। अथवा स ऐवास्योपरि मैत्री-पक्षपातः। स आह-भो हरिण्यक!
सताम् साप्तपदम् मैत्रम् इत्य् आहुर् वबुधा जनाः।
तस्मात् त्वम् मत्रितम् प्राप्तो वचनम् मम तच् छृण्॥पञ्च_२.४८॥
दुर्गस्थेनापि त्वया मया सह नित्यम् ऐवालापो गुण-दोष-सुभाषति-गोष्ठी-कथाः सर्वदा कर्तव्याः, यद्य् ऐवम् न विश्वसषि।
तच् छ्रुत्वा हरिण्यको पि व्यचतियत्-वदिग्ध-वचनो यम् दृश्यते लघुपतनकः सत्य-वाक्यश् च तद् युक्तम् अनेन मैत्री-करणम्। परम् कदाचिन् मम दुर्गे चरण-पातो पि न कार्यः। उक्तम् च-
भीत-भीतैः पुरा शत्रुर् मंदम् मंदम् वसिर्पति।
भूमौ प्रहेलया पश्चाज् जार-हस्तो अंगनास्व् इव॥पञ्च_२.४९॥
तच् छ्रुत्वा वायस आह-भद्र, ऐवम् भवतु। ततः-प्रभृति तौ द्वाव् अपि सुभाषति-गोष्ठी-सुखम् अनुभवंतौ तष्ठितः। परस्परम् कृतोपकारौ कालम् नयतः। लघुपतनको पि मामुस-शकलानि मेध्यानि बलशिषाण्य् अंयानि वात्सल्याहृतानि पक्वान्न-वशिषाणि हरिण्यकार्थम् आनयति। हरिण्यको पि तंडुलान् अंयामुश् च भक्ष्य-वशिषाल् लघुपतनकार्थम् रात्राव् आहृत्य तत्-कालायातस्यार्पयति। अथवा युज्यते द्वयोर् अप्य् ऐतत्। उक्तम् च-
ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्यम् आख्याति पृच्छति।
भुंक्ते भोजयते चैव षड्-वधिम् प्रीति-लक्षणम्॥पञ्च_२.५०॥

संबंधति कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
    1. कथा-मुखम् १-७
    2. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १-५०
    3. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ५१-१००
    4. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १०१-१५०
    5. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १५१-२००
    6. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २०१-२५०
    7. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २५१-३००
    8. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३०१-३५०
    9. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३५१-४००
    10. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४०१-४५०
    11. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४५१-४६१
    12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १-५०
    13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः ५१-१००
    14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १०१-१५०
    15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १५१-१९६
    16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
    17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
    18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
    19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
    20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
    21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
    22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०

23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् १-५०
25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् ५१-९८

2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 03क

नोपकारम् विना प्रीतिः कथञ्चित् कस्यचिद् भवेत्।
उपयाचति-दानेन यतो देवा अभीष्टदाः॥पञ्च_२.५१॥
तावत् प्रीतिर् भवेल् लोके यावद् दानम् प्रदीयते।
वत्सः क्षीर-क्षयम् दृष्ट्वा परित्यजति मातरम्॥पञ्च_२.५२॥
पश्य दानस्य माहात्म्यम् सद्यः प्रत्यय-कारकम्।
यत्-प्रभावाद् अपि द्वेषी मित्रताम् याति तत्-क्षणात्॥पञ्च_२.५३॥
पुत्राद् अपि प्रियतरम् खलु तेन दानम्
मये पशोर् अपि विवेक-विरजितस्य।
दत्ते खले तु निखिलम् खलु येन दुग्धम्
नित्यम् ददाति महिषी ससुतापि पश्य॥पञ्च_२.५४॥
किम् बहुना-
प्रीतिम् निरन्तराम् कृत्वा दुर्भेद्याम् नख-मांसवत्।
मूषको वायसश् चैव गतौ कृत्रिम-मित्रताम्॥पञ्च_२.५५॥
एवम् स मूषकस् तद्-उपकार-रञ्जितस् तथा वशिवस्तो यथा तस्य पक्ष-मध्ये प्रविष्टस् तेन सह सर्वदैव गोष्ठीम् करोति। अथांयस्मिन् अहनि वायसो शत्रु-पूर्ण-नयनः समभ्येत्य सगद्गदम् तम् उवाच-भद्र हरिण्यक, विरक्तिः सञ्जाता मे सांप्रतम् देशस्यास्योपरि तद् अंयत्र यास्यामि।
हरिण्यक आह-भद्र किम् विरक्तेः कारणम्।
स आह-भद्र, शृयताम्। अत्र देशे महत्यानावृष्ट्या दुर्भिक्षम् सञ्जातम्। दुर्भिक्षत्वाज् जनो बुभुक्षा-पीडितः को पि बलि-मात्रम् अपि न प्रयच्छति। अपरम् गृद्धे गृद्धे बुभुक्षति-जनैर् विहंगानाम् बंधनाय पाशाः प्रगुणीकृताः संति। अहम् अप्य् आयुः-शेषतया पाशेन बद्ध उद्धरितो स्मि। एतद् विरक्तेः कारणम् æ| तेनाहम् विदेशम् चलति इति बाष्प-मोक्षम् करोमि।
हरिण्यक आह-अथ भवान् क्व प्रस्थितिः?
स आह-अस्ति दक्षिणा-पथे वन-गहन-मध्ये महासरः। तत्र त्वत्तो धिकः परम-सुहृद् कूर्मो मंथरको नाम। स च मे मत्स्य-मांस-खंडानि दास्यति। तद्-भक्षणात् तेन सह सुभाषति-गोष्ठी-सुखम् अनुभवन् सुखेन कालम् नेष्यामि। नाहम् अत्र विहंगानाम् पाश-बंधनेन क्षयम् द्रष्टुम् इच्छामि। उक्तम् च-
अनावृष्टि-हते देशे सस्ये च प्रलयम् गते।
धंयास् तात न पश्यंति देश-भंगम् कुल-क्षयम्॥पञ्च_२.५६॥
को तभिरः समर्थानाम् किम् दूरम् व्यवसायिनाम्।
को विदेशः सविद्यानाम् कः परः प्रिय-वादिनाम्॥पञ्च_२.५७॥
विद्वत्त्वम् च अंड्पत्वम् च नैव तुल्यम् कदाचन।
स्व-देशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते॥पञ्च_२.५८॥
हरिण्यक आह-यद्य् एवम् तद् अहम् अपि त्वया सह गमिष्यामि ममापि महद् दुःखम् वर्तते।
वायस आह-भोः! तव किम् दुःखम्? तत् कथय।
हरिण्यक आह-भोः! बहु वक्तव्यम् अस्त्य् अत्र विषये। तत्रैव गत्वा सर्वम् सविस्तरम् कथयिष्यामि।
वायस आह-अहम् तावद् आकाश-गतिः। तत् कथम् भवतो मया सह गमनम्?
स आह-यदि मे प्राणान् रक्षसि तदा स्व-पृष्ठम् आरोप्य माम् तत्र प्रापयिष्यसि। नांयथा मम गतिर् अस्ति।
तच् छ्रुत्वा सानंदम् वायस आह-यद्य् एवम् तद् धंयो हम् यद् भवतापि सह तत्र कालम् नयामि। अहम् संपातादकिन् अषाव् उड्डीन-गति-विशिषान् वेद्मि। तत् समारोह मम

पृष्ठम्, येन सुखेन त्वाम् तत्-सरः प्रापयामि।
हरिण्यक आह-उड्डीनानाम् नामानि श्रोतुम् इच्छामि।
स आह-
संपातम् विपि्र-पातम् च महा-पातम् निपातनम्।
वक्रम् तिर्यक् तथा चोर्ध्वम् अष्टमम् लघु-समुज्जकम्॥पञ्च_२.५९॥
तच् छ्रुत्वा हरिण्यकस् तत्-क्षणाद् एव तद् उपरि समारूढः। सो पि शनैः शनैस् तम् आदाय संपातोड्डीन-प्रस्थितिः क्रमेण तत्-सरः प्राप्तः। ततो लघुपतनकम् मूषकाधिष्ठितिम् वलोक्य दूरतो पि देश-काल-विदि-सामांय-काको यम् इति ज्ञात्वा सत्वरम् मंथरको जले प्रविष्टिः। लघुपतनको पि तीरस्थ-तरु-कोटरे हरिण्यकम् मुक्त्वा शाखाग्रम् आरुह्य तार-स्वरेण प्रोवाच-भो मंथरक! आगच्छागच्छ। तव मत्रिम् अहम् लघुपतनको नाम वायसश् चरित् सोत्कंठः समायातः। तद् आगत्यालगिय माम्। उक्तम् च-
कमि् चंदनैः स-कर्पूरैस् तुहिनैः कमि् च शीतलैः।
सर्वे ते मत्रि-गात्रस्य कलाम् नार्हंति षोडशीम्॥पञ्च_२.६०॥
तथा च-
केनाम्ड्तम् इदम् सृष्टम् मत्रिम् इत्य् अक्षर-द्वयम्।
आपदाम् च परत्राणम् शोक-संताप-भेषजम्॥पञ्च_२.६१॥
तच् छ्रुत्वा निपुणतरम् परज्ञाय सत्वरम् सललिन् निष्क्रम्य पुलकति-तनुर् आनंदाशु-पूरति-नयनो मंथरकः प्रोवाच-एहय् एहि मित्रि, आलगिय माम्। चरि-कालान् मया त्वम् न सम्यक् परज्ञातः। तेनाहम् सललिंतः-प्रविष्टिः। उक्तम् च-
यस्य न ज्ञायते वीर्यम् न कुलम् न विचेष्टतिम्।
न तेन संगतमि् कुर्याद् इत्य् उवाच बृहस्पतिः॥पञ्च_२.६२॥
एवम् उक्ते लघुपतनको वृक्षाद् अवतीर्य तम् आलगितिवान्। अथवा साधु इदम् उक्तम्-
अम्ड्तस्य प्रवाहैः कमि् काय-क्षालन-संभवैः।
चरिन् मत्रि-परिष्वंगो यो सौ मूल्य-विरिजतिः॥पञ्च_२.६३॥
एवम् द्वाव् अपि तौ विहितालगितौ परस्परम् पुलकति-शरीरी वृक्षाद् अधः समुपविष्टौ प्रोचतुर् आत्म-चरत्रि-वृत्तांतम्। हरिण्यको पि मंथरकस्य प्रणामम् कृत्वा वायसाभ्याशे समुपविष्टिः। अथ तम् समालोक्य मंथरको लघुपतनकम् आह-भोः हरिण्यको नाम मूषको यम्। मम सुहृद्-द्वितीयम् इव जीवतिम्। तत् कमि् बहुना-
पर्जंयस्य यथा धारा यथा च दवि तारकाः।
सकिता-रेणवो यद्वत् संख्यया परविर्जता॥पञ्च_२.६४॥
गुणाः संख्या-परत्रियक्तास् तद्वद् अस्य महात्मनः।
परम् निर्वेदम् आपन्नः संप्राप्तो यम् तवांतकिम्॥पञ्च_२.६५॥
मंथरक आह-कमि् अस्य वैराग्य-कारणम्?
वायस आह-पृष्टो मया, परम् अनेनाभहितिम्, यद् बहु वक्तव्यम् इति तत् तत्रैव गतः कथयिष्यामि ममापि निवेदतिम्। तद् भद्र हरिण्यक! इदानीम् निवेद्यताम् उभयोर् अप्य् आवयोस् तद् आत्मनो वैराग्य-कारणम्।
सो ब्रवीत्-

कथा १ हरिण्यक-ताम्रचूड-कथा

अस्ति दक्षणित्ये जनपदे महलिरोप्यम् नाम नगरम्। तस्य नातदूरे मठायतनम् भगवतः श्री-महादेवस्य। तत्र च ताम्रचूडो नाम परविराजकः प्रतविसति स्म। स च नगरे भिक्षाटनम् कृत्वा प्राण-यात्राम् समाचरति भिक्षा-शेषम् च तत्रैव भिक्षा-पात्रे नधाय तद्-भिक्षा-पात्रम् नागदंतेवलंब्य पश्चाद् रात्रौ स्वपति प्रत्यूषे च तद्-अन्नम् कर्मकराणाम् दत्त्वा सम्यक् तत्रैव देवतायतने समुमार्जनोपलेपन-मंडनादकिम् समाज्ञापयति अंयस्मनि् अहनि मम बांधवैर् निवेदतिम्-स्वामनि्, मठायतने सढिम् अन्नम् मूषक-भयात् तत्रैव भिक्षा-पात्रे नहितिम् नागदंतेवलंबतिम् तिष्ठति सदैव। तद् वयम् भक्षयतुमि् न शक्नुमः। स्वामनिः पुनर् आगम्य कमि् अपि नास्ति तत् कमि् वृथाटनेनांयत्र। अद्य तत्र गत्वा यथेच्छम् भुञ्जामहे तव प्रसादात्।
तद् आकर्ण्याहम् सकल-यूथ-परविद्तस् तत्-क्षणाद् एव तत्र गतः। उत्पत्य च तस्मनि् भिक्षा-पात्रे समारूढः। तत्र भक्ष्य-वशिषाणि सेवकेभ्यो दत्त्वा पश्चात् स्वयम् एव भक्षयामि सर्वेषाम् तृप्तौ जातायाम् भूयः स्व-गृहम् गच्छामि एवम् नित्यम् एव तद् अन्नम् भक्षयामि परविराजको पि यथा-शक्ति रिक्षति परम् यदैव नद्रिांतरितो भवति, तदाहम् तत्रारुह्यात्म-कृत्यम् करोमि अथ कदाचित् तेन मम रक्षणार्थम् महान् यत्नः कृतः। जर्जर-वमूशः समानीतः। तेन सुप्तो पि मम भयाद् भिक्षा-पात्रम् ताडयति अहम् अप्य् अभिक्षितिप्य् अने प्रहार-भयाद् अपसर्पामि एवम् तेन सह सकलाम् रात्रमि् वग्रिह-परस्य कालो वृजति।
अथांयस्मनि् अहनि तस्य मठे बृहत्स्फङ्ि-नामा परविराजकस् तस्य सुहृत् तीर्थ-यात्रा-प्रसंगेन पांथः प्राघुणकिः समायातः। तम् दृष्ट्वा प्रत्युठान-वधिनि संभाव्य प्रतपित्तनि-पूर्वकम् अभ्यागत-क्रयिया नयोजतिः। ततश् च रात्राव् एकत्र कुश-समुस्तरे द्वाव् अपि प्रसुप्तौ धर्म-कथाम् कथयतुमि् आरब्धौ।
अथ बृहस्फकि्-कथा-गोष्ठीषु स ताम्रचूडो मूषक-त्रासार्थम् व्याक्षपित-मना जर्जर-वमूशेन भिक्षा-पात्रम् ताडयमुस् तस्य शूंयम् प्रतविचनम् प्रयच्छति तन्-मयो न कञ्चिद् उदाहरति अथासाव् अभ्यागतः परम् कोपम् उपागतस् तम् उवाच-भोस् ताम्रचूड! परज्ञातः न त्वम् सम्यक् सुहृत्। तेन मया सह साहलादम् न जल्पसि तद्-रात्राव् अपि त्वदीयम् मठम् त्यक्त्वांयत्र मज्हे यास्यामि उक्तम् च-
एहय् आगच्छ समावशिासनम् इदम् कस्माच् चरिद् दृश्यसे का वार्तेति सुदुर्बलो सकुशलम् प्रीतो स्मि ते दर्शनात्।

ऐवम् ये समुपागतान् प्रणयनिः प्रत्यालपंत्य् आदरात् तेषाम् युक्तम् अशंकतिन मनसा हर्म्याणि गंतुम् सदा॥पञ्च_२.६६॥
गृही यत्रागतम् दृष्ट्वा दर्शी वीक्षेत वाप्य् अधः।
तत्र ये सदने यांति ते शृंग-रहिता वृषाः॥पञ्च_२.६७॥
साभ्युठान-क्रिया यत्र नालापा मधुराक्षराः।
गुण-दोष-कथा नैव तत्र हर्म्यम् न गम्यते॥पञ्च_२.६८॥
तद् ऐक-मठ-प्राप्त्यापि त्वम् गर्वितः। त्यक्तः सुहृत्-स्नेहः। नैतद् वेत्सि यत् त्वया मठाश्रय-व्याजेन नरकोपार्जनम् कृतम्। उक्तम् च-
नरकाय मतिस् ते चेत् पौरोहित्यम् समाचार।
वर्षम् यावत् किम् अयेन मठ-चिंताम् दिन-त्रयम्॥पञ्च_२.६९॥
तन्-मुखम्, शौचतिव्यस् त्वम् गर्वम् गतः। तद् अहम् त्वदीयम् मठम् परित्यज्य यास्यामि
अथ तच् छ्रुत्वा भय-त्रस्त-मनास् ताम्रचूडस् तम् उवाच-भो भगवन्! मैवम् वद। न त्वत्-समो अयो मम सुहृत् कश्चिद् अस्ति परम् तच् छ्रूयताम् गोष्ठी-शैथिल्य-कारणम्। ऐष दुरात्मा मूषकः प्रोन्नत-स्थाने धृतम् अपि भिक्षा-पात्रम् उत्प्लुत्यारोहति, भिक्षा-शेषम्च तत्रस्थम् भक्षयति तद्-अभावाद् ऐव मठे मार्जन-क्रियापि भवति तन् मूषक
मुहुर् मुहुस् ताडयामि नांयत् कारणम् इति अपरम् ऐतत् कुतूहलम् पश्यास्य दुरात्मनो यन् मार्जार-मर्कटादयो पि तिरिस्कृता अस्योत्पतनेन।
बृढत्स्फिग् आह-अथ ज्ञायते तस्य बलिम् कस्मिंश्चित् प्रदेशे।
ताम्रचूड आह-भगवन् न वेद्मि सम्यक्।
स आह-नूनम् निधिनस्योपरि तस्य बलिम्। निधिनोष्मणा प्रकूरदते। उक्तम् च-
ऊष्मापि वित्तिजो वृद्धिम् तेजो नयति देहिनाम्।
किम् पुनस् तस्य संभोगस् त्याग-धर्म-समंवितः॥पञ्च_२.७०॥
तथा च-
नाकस्माच् छांडलि मातर् विक्रीणाति तिलैस् तिलान्।
लुञ्चितान् इतरैर् येन हेतुर् अत्र भविष्यति॥पञ्च_२.७१॥
ताम्रचूड आह-कथम् ऐतत्?
स आह-

कथा २ तिलचूर्ण-विक्रय-कथा

यदाहम् कस्मिंश्चित् स्थाने प्राव्ड्ट्-काले व्रत-ग्रहण-निमित्तम् कञ्चिद् ब्राह्मणम् वासार्थम् प्रार्थितवान्। ततश् च तद्-वचनात् तेनापि शुशूषितः सुखेन देवार्चन-परस् तिष्ठामि अथांयस्मिन् अहनि प्रत्यूषे प्रबुद्धो हम् ब्राह्मण-ब्राह्मणी-समूवादे दत्तावधानः शृणोमि ततर ब्राह्मण आह-ब्राह्मणि, प्रभाते दक्षणियन-संक्रांतरि अनंत-दान-फलदा भविष्यति तद् अहम् प्रतिग्रहार्थम् ग्रामांतरम् यास्यामि त्वया ब्राह्मणस्यैकस्य भगवतः सूर्यस्योद्देशेन किञ्चिद् भोजनम् दातव्यम् इति
अथ तच् छ्रुत्वा ब्राह्मणी परुषतर-वचनैस् तम् भर्त्सयमाना प्राह-कुतस् ते दारिद्र्योपहतस्य भोजन-प्राप्तिः। तत् किम् लज्जस ऐवम् ब्रुवाणः। अपि च न मया तव हस्त-लग्नया क्वचिद् अपि लब्धम् सुखम्। न मिष्ठान्नस्यास्वादनम्। न च हस्त-पाद-कंठादि-भूषणम्।
तच् छ्रुत्वा भय-त्रस्तो पि विप्रो मंदम् मंदम् प्राह-ब्राह्मणि! नैतद् युज्यते वक्तुम्। उक्तम् च-
ग्रासाद् अपि तद् अर्धम् च कस्मान् नो दीयतेर्थिषु।
इच्छानुरूपो वभिवः कदा कस्य भविष्यति॥पञ्च_२.७२॥
ईश्वरा भूरि-दानेन यल् लभते फलम् कलि।
दरिद्रस् तच् च काकिण्या प्राप्नुयाद् इति नि श्रुतिः॥पञ्च_२.७३॥
दाता लघुर् अपि सेव्यो भवति नि कृपणो महान् अपि सम्ड्ढया।
कूपो अंतः-स्वादु-जलः प्रीत्यै लोकस्य न समुद्रः॥पञ्च_२.७४॥
तथा च-
अकृत-त्याग-महिम्नाम् मथ्या किम् राज-राज-शब्देन।
गोप्तारम् न निधीनाम् महयंति महेश्वरम् विबुधाः॥पञ्च_२.७५॥
अपि च-
सदा दान-परिक्षीणः शस्त ऐव करीश्वरः।
अदानः पीन-गात्रो पि निद्रिय ऐव हि गर्दभः॥पञ्च_२.७६॥
सुशीलो पि सुवृत्तो पि यात्य् अदानाद् अधो घटः।
पुनः कुब्जापि काणापि दानाद् उपरि किरीटी॥पञ्च_२.७७॥
यच्छन् जलम् अपि जलदो वल्लभताम् ऐति सकल-लोकस्य।
नित्यम् प्रसारति-करो मित्रो पि न वीक्षितुम् शक्यः॥पञ्च_२.७८॥

ऐवम् ज्ञात्वा दरद्रियाभभिूतैर् अपि स्वल्पात् स्वल्पतरम् काले पात्रे च देयम्। उक्तम् च-

सत्-पात्रम् महती श्रढा देशे काले यथोचिते।

यद् दीयते विवेक-ज्ञैस् तद् अनंताय कल्पते॥पञ्च_२.७९॥

तथा च-

अतत्ड्ष्णा न कर्तव्या त्ड्ष्णाम् नैव परत्यिजेत्।

अतत्ड्ष्णाभभिूतस्य शखिा भवति मस्तके॥पञ्च_२.८०॥

ब्राह्मण्य् आह-कथम् ऐतत्?

स आह-

कथा ३ शवर-शूकर-कथा

अस्ति कस्मम्िश्चद् विनोद्देशे कश्चत् पुलदिः। स च पापर्ढम्ि कर्तुम् वनम् प्रति प्रस्थतिः। अथ तेन प्रसर्पता महान् अञ्जन-पर्वत-शखिराकारः क्रोडः समासादतिः। तम् द्ड्ष्ट्वा कर्णांताक्ड्ष्ट-नशिति-सायकेन समाहतः। तेनापि कोपावष्टिेन चेतसा बालेंदु-द्युतनिा दम्ष्ट्राग्रेण पाटतिोदरः पुलदिो गतासुर् भूतलेपतत्।

अथ लुब्धकम् व्यापाद्य शूकरो पि शर-प्रहार-वेदनया पञ्चत्वम् गतः। ऐतस्मनि् अंतरे कश्चद् आसन्न-म्ड्त्युः श्ड्गाल इतस् ततो नरिाहारतया पीडतिः परभ्रिमम्स् तम् प्रदेशम् आजगाम। यावद् वराह-पुलदिौ द्वाव् अपि पश्यति तावत् प्रह्ड्ष्टो व्यचतियत्-भोः! सानुकूलो मे वधिः। तेनैतद् अप्य् अचतितिम् भोजनम् उपस्थतिम्। अथवा साध्व् इदम् उक्तम्-

अक्ड्तेप्य् उद्यमे पुम्साम् अंय-जन्म-क्ड्तम् फलम्।

शुभाशुभम् समभ्येति विधिनिा सम्नयिोजतिम्॥पञ्च_२.८१॥

तथा च-

यस्मनि् देशे च काले च वयसा याद्ड्शेन च।

क्ड्तम् शुभाशुभम् कर्म तत् तथा तेन भुज्यते॥पञ्च_२.८२॥

तद् अहम् तथा भक्षयामि यथा बहूंय् अहानि मे प्राण-यात्रा भवति। तत् तावद् ऐनम् स्नायु-पाशम् धनुष्कोटि-गतम् भक्षयामि। उक्तम् च-

शनैः शनैश् च भोक्तव्यम् स्वयम् वत्तिम् उपार्जतिम्।

रसायनम् इव प्राज्ञैर् हेलया न कदाचन॥पञ्च_२.८३॥

इत्य् ऐवम् मनसा नश्चित्यि चाप-घटति-कोटम्ि मुख-मध्ये प्रक्षप्यि स्नायुम् भक्षतिुम् प्रव्ड्त्तः। ततश् च त्रुटति पाशे तालु-देशम् वदिार्य चाप-कोटर्मिस्तक-मध्येन नष्क्रिांता। सो पि तद्वद् ऐनया तत्-क्षणांतन् म्ड्तः। अतो हम् ब्रवीमि-अतत्ड्ष्णा न कर्तव्या इति।

स पुनर् अप्य् आह-ब्राह्मणि, न श्रुतम् भवत्या।

आयुः कर्म च वत्तिम् च वद्यिा नधिनम् ऐव च।

पञ्चैतानि हि स्ड्ज्यंते गर्भस्थस्यैव देहनिः॥पञ्च_२.८४॥

अथैवम् सा तेन प्रबोधति ब्राह्मण्य् आह-यद्य् ऐवम् तद् अस्ति मे ग्ढे स्तोकस् तलि-राशिः। ततस् तलिान् लुञ्चत्वि तलि-चूर्णेन ब्राह्मणम् भोजयष्यिामि इति।

ततस् तद्-वचनम् श्रुत्वा ब्राह्मणो ग्रामम् गतः। सापि तलिानुष्णोदकेन संमर्द्य कुटत्वि सूर्यातपे दत्तवती। अत्रांतरे तस्या ग्र्ह-कर्म-व्यग्रायास् तलिानाम् मध्ये कश्चत् सारमेयो मूत्रोत्सर्गम् चकार। तम् द्ड्ष्ट्वा सा चतितिवती-अहो नैपुण्यम् पश्य पराङ्मुखीभूतस्य वधिः। यद् ऐते तलिा अभोज्याः क्ड्ताः। तद् अहम् ऐतान् समादाय कस्यचत् ग्ढम् गत्वा लुञ्चतिैर् अलुञ्चतिान् आनयामि। सर्वो पि जनो नेन वधिनिा प्रदास्यति इति।

अथ यस्मनि् ग्ढेहम् भक्षिार्थम् प्रवष्टिस् तत्र ग्ढे सापि तलिान् आदाय प्रवष्टिा वक्रियम् कर्तुम्। आह च-ग्ढ्णातु कश्चद् अलुञ्चतिैर् लुञ्चतिाम्स् तलिान्।

अथ तद्-ग्ढ-ग्ढणिी-ग्ढम् प्रवष्टिा यावद् अलुञ्चतिैर् लुञ्चतिान् ग्ढ्णाति तावद् अस्याः पुत्रेण कामंदकी-शास्त्रम् द्ड्ष्ट्वा व्याह्ड्तम्-मातः! अग्राह्याः खल्व् इमे तलिाः। नास्या अलुञ्चतिैर् लुञ्चतिा ग्राह्याः। कारणम् कञ्चिद् भवष्यिति। तेनैषालुञ्चतिैर् लुञ्चतिान् प्रयच्छति।

तच् छ्रुत्वा अया परत्यिक्तास् ते तलिाः। अतो हम् ब्रवीमि-नाकस्माच् छांडलिी-मातः इति।

ऐतद् उक्त्वा स भूयो पि प्राह-अथ ज्ञायते तस्य क्रमण-मार्गः।

ताम्रचूड आह-भगवन्, ज्ञायते। यत ऐकाकी न समागच्छति, कत्वि् असंख्य-यूथ-परव्ड्तः पश्यतो मे परभ्रिमंन् इतस् ततः सर्व-जनेन सहागच्छति याति च।

अभ्यागत आह-अस्ति कञ्चित् खनत्रिकम्।

स आह-बाढम् अस्ति। ऐषा सर्व-लोह-मयी स्व-हस्तकिा।

अभ्यागत आह-तर्हि प्रत्यूषे त्वया मया सह स्थातव्यम्। येन द्वाव् अपि जन-चरण-मलनिायाम् भूमौ तत्-पदानुसारेण गच्छावः। मयापि तद्-वचनम् आकर्ण्य चतितिम्-अहो वनिष्टो स्मि, यतो स्य साभप्रिाय-वचाम्सि श्रूयंते। नूनम्, यथा नधिानम् ज्ञातम् तथा दुर्गम् अप्य् अस्माकम् ज्ञास्यति। ऐतद् अभप्रिायाद् ऐव ज्ञायते। उक्तम् च-

सक्ड्द् अपि द्ड्ष्ट्वा पुरुषम् वबिुधा जानंति सारताम् तस्य।

हस्त-तुलयापि निपुणाः पल-प्रमाणा वजिानंति॥पञ्च_२.८५॥

वाञ्छैव सूचयति पूर्वतरम् भवष्यिम्

पुम्साम् यद् अंय-तनुजम् त्व् अशुभम् शुभम् वा।
वज्रायते शशिर् अजात-कलाप-चह्निः
प्रत्युद्गतैर् अपसरन् सरलः कलापी॥पञ्च_२.८६॥
ततो हम् भय-त्रस्त-मनाः सपरिवारो दुर्ग-मार्गम् परित्यज्यांय-मार्गेण गंतुम् प्रवृत्तः। सपरिजनो यावद् अग्रतो गच्छामि तावत् संमुखो बृढत्कायो मार्जारः समायाति स च मूषक-वृंदम् अवलोक्य तन्-मध्ये सहसोत्पपात। अथ ते मूषका माम् कुमार्ग-गामिनम् अवलोक्य गर्हयंतो हत-शेषा रुधिर-प्लावित-वसुंधरास् तम् एव दुर्गम् प्रविष्टाः। अथवा साधु इदम् उच्यते-
छित्त्वा पाशम् अपास्य कूट-रचनाम् भंक्त्वा बलाद् वागुराम्
पर्यंताग्नि-शिखा-कलाप-जटिलान् निर्गत्य दूरम् वनात्।
व्याधानाम् शर-गोचराद् अपि जवेनोत्पत्य धावन् मृगः
कूपांतः-पतितः करोतु विधुरे किम् वा विधौ पौरुषम्॥पञ्च_२.८७॥
अथाहम् एको अंयत्र गतः। शेषा मूढतया तत्रैव दुर्गे प्रविष्टाः। अत्रांतरे स दुष्ट-परिव्राजको रुधिर-बिंदु-चर्चिताम् भूमिम् अवलोक्य तेनैव दुर्ग-मार्गेणागत्योपस्थितः।
यद् उत्साही सदा मर्त्यः पराभवति यज् जनान्।
यद् उद्धतम् वदेद् वाक्यम् तत् सर्वम् वित्तिजम् बलम्॥पञ्च_२.८८॥
अथाहम् तच् छ्रुत्वा कोपावष्टो भिक्षा-पात्रम् उद्दश्य वशिषाद् उत्कूर्दितो प्राप्त एव भूमौ निपतितः। तच् छ्रुत्वासौ मे शत्रुर् वहिस्य ताम्रचूडम् उवाच-भोः! पश्य पश्य कौतूहलम्। आह च-
अर्थेन बलवान् सर्वो प्य् अर्थ-युक्तः स पंडितः।
पश्यैनम् मूषकम् व्यर्थम् सजातेः समताम् मतम्॥पञ्च_२.८९॥
तत् स्वपहित्वम् गत-शंकः। यद् अस्योत्पतन-कारणम् तद् आवयोर् हस्त-गतम् जातम्। अथवा साधु इदम् उच्यते-
दंष्ट्रा-वरहितः सर्पो मद-हीनो यथा गजः।
तथार्थेन विहीनो त्र पुरुषो नाम-धारकः॥पञ्च_२.९०॥
तच् छ्रुत्वाहम् मनसा वचितितिवान्-यतो अंगुलि-मात्रम् अपि कूर्दन-शक्तिर् नास्ति, तद् धिग् अर्थ-हीनस्य पुरुषस्य जीवितम्। उक्तम् च-
अर्थेन च विहीनस्य पुरुषस्याल्प-मेधसः।
व्युच्छिद्यंते क्रियाः सर्वा ग्रीष्मे कुसरितो यथा॥पञ्च_२.९१॥
यथा काक-यवाः प्रोक्ता यथारण्य-भवास् तिलाः।
नाम-मात्रा न सिद्धौ हि धन-हीनास् तथा नराः॥पञ्च_२.९२॥
संतो पि न हि राजंते दरिद्रस्येतरे गुणाः।
आदित्य इव भूतानाम् शरीर् गुणानाम् प्रकाशनी॥पञ्च_२.९३॥
न तथा बाध्यते लोके प्रकृत्या निर्धनो जनः।
यथा द्रव्याणि संप्राप्य तैर् विहीनो सुखे स्थितिः॥पञ्च_२.९४॥
शुष्कस्य कीट-खातस्य वह्नि-दग्धस्य सर्वतः।
तरोर् अप्य् ऊषरस्थस्य वरम् जन्म न चार्थिनः॥पञ्च_२.९५॥
शंकनीया हि सर्वत्र निष्प्रतापा दरिद्रता।
उपकर्तुम् अपि हि प्राप्तम् निःस्वम् संत्यज्य गच्छति॥पञ्च_२.९६॥
उन्नम्योन्नम्य तत्रैव दरिद्राणाम् मनोरथाः।
पतंति हृदये व्यर्था विधिवास्त्रीस्तना इव॥पञ्च_२.९७॥
व्यक्तेपि वासरे नित्यम् दौर्गत्य-तमसावृतः।
अग्रतो पि स्थितो यत्नान् न केनापीह दृश्यते॥पञ्च_२.९८॥
एवम् विलप्याहम् भग्नोत्साहस् तन्-निधिनम् गंडोपधानीकृतम् दृष्ट्वा स्वम् दुर्गम् प्रभाते गतः। ततश् च मद्-भृत्याः प्रभाते गच्छंतो मथो जल्पंति-अहो, असमर्थो यम् उदर-पूरणेस्माकम्। केवलम् अस्य पृष्ठ-लग्नानाम् विडालादि-विपित्तयः तत् किम् अनेनाराधितेन? उक्तम् च-
यत्-सकाशान् न लाभाः स्यात् केवलाः स्युर् विपित्तयः।
स स्वामी दूरतस् त्याज्यो वशिषाद् अनुजीविभिः॥पञ्च_२.९९॥
एवम् तेषाम् वचाम्सि शिरुत्वा स्व-दुर्गम् प्रविष्टो हम्। यावन् न कश्चिन् मम सम्मुखेभ्येति तावन् मया चितितिम्-धिग् इयम् दरिद्रता। अथवा साधु इदम् उच्यते-
मृतो दरिद्रः पुरुषो मृतम् मैथुनम् अप्रजम्।
मृतम् अश्रोत्रियम् श्राढम् मृतो यज्ञस् त्व् अदक्षिणम्॥पञ्च_२.१००॥

संबंधित कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
   1. कथा-मुखम् १-७
   2. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १-५०
   3. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ५१-१००
   4. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १०१-१५०
   5. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १५१-२००
   6. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २०१-२५०
   7. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २५१-३००
   8. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३०१-३५०
   9. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३५१-४००
   10. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४०१-४५०
   11. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४५१-४६१
   12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १-५०
   13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
   14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
   15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
   16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
   17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
   18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
   19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
   20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
   21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
   22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
   23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
   24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् १-५०
   25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कड़ियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 03ख

व्यथयंति परम् चेतो मनोरथ-शतैर् जनाः।
नानुष्ठानैर् धनैर् हीनाः कुलजाः वधिवा इव॥पञ्च_२.१०१॥
दौर्गत्यम् देहिनाम् दुःखम् अपमान-करम् परम्।
येन स्वैर् अपि मंयते जीवंतो पि मृता इव॥पञ्च_२.१०२॥
दैयस्य पात्रताम् एति पराभूतेः परम् पदम्।
वपिदाम् आश्रयः शश्वद् दौर्गत्य-कलुषी-कृतः॥पञ्च_२.१०३॥
लज्जते बांधवास् तेन संबंधम् गोपयंति च।
मित्राण्य् अमित्रताम् यांति यस्य न स्युः कपर्दकाः॥पञ्च_२.१०४॥
मूर्तम् लाघवम् एवैतद् अपायानाम् इदम् गृढम्।
पर्यायो मरणस्यायम् निर्धनत्वम् शरीरिणाम्॥पञ्च_२.१०५॥
अजा-धूलिर् इव त्रस्तैर् मार्जनी-रेणुवज् जनैः।
दीप-खट्वोठ-च्छायेव त्यज्यते निर्धनो जनः॥पञ्च_२.१०६॥
शौचावशिष्टयाप्य् अस्ति किञ्चित् कार्यम् क्वचिन् मृदा।
निर्धनेन जनेनैव न तु किञ्चित् प्रयोजनम्॥पञ्च_२.१०७॥
अधनो दातु-कामो पि संप्राप्तो धननिम् गृढम्।
मंयते याचको यम् धिग् दारिद्र्यम् खलु देहिनाम्॥पञ्च_२.१०८॥
स्व-वित्त-हरणम् दृष्ट्वा यो हि रिक्षत्य् असून् नरः।
पतिरो पि गृह्णंति तद्-दत्तम् सलिआञ्जलिम्॥पञ्च_२.१०९॥
तथा च-
गवार्थे ब्राह्मणार्थे च स्त्री-वित्त-हरणे तथा।
प्राणाम्स् त्यजति यो युढे तस्य लोकाः सनातनाः॥पञ्च_२.११०॥
एवम् निशिति रात्रौ तत्र गत्वा नदिरावशम् उपागतस्य पेटायाम् मया छदिरम् कृतम् यावत्, तावत् प्रबुढो दुष्ट-तापसः। ततश् च जर्जर-वमुश-प्रहारेण शरिसि ताडतिः कथञ्चिद् आयुः-शेषतया निर्गतो हम्, न मृतश् च। उक्तम् च-
प्राप्तव्यम् अर्थम् लभते मनुष्यो
देवो पि तम् लंघयितुम् न शक्तः।
तस्मान् न शोचामि वस्मियो मे
यद् अस्मदीयम् न हि तत् परेषाम्॥पञ्च_२.१११॥
काक-कूर्मौ पृच्छतः-कथम् एतत्?
हरिण्यक आह-

कथा ४ सागरदत्त-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिन् नगरे सागरदत्तो नाम वणिक्। तत्-सूनुना रूपक-शतेन विक्रीयमाणम् पुस्तकम् गृढीतम्। तस्मिंश् च लिखितम् अस्ति-
प्राप्तव्यम् अर्थम् लभते मनुष्यो
देवो पि तम् लंघयितुम् न शक्तः।
तस्मान् न शोचामि वस्मियो मे
यद् अस्मदीयम् न हि तत् परेषाम्॥पञ्च_२.१११॥
तद् दृष्ट्वा सागरदत्तेन तनुजः पृष्टः-पुत्र, कयिता मूल्येनैतत् पुस्तकम् गृढीतम्?
सो ब्रवीत्-रूपक-शतेन।
तच् छ्रुत्वा सागरदत्तो ब्रवीत्-धिङ् मूर्ख! त्वम् लिखितैक-श्लोकम् रूपक-शतेन यद् गृह्णासि, एतया बुद्या कथम् द्रव्योपार्जनम् करिष्यसि तद् अद्य-प्रभृति त्वया मे गृढे न प्रवेष्टव्यम्।
एवम् निर्भर्त्स्य गृढान् निःसारितः। स च तेन निर्वेदेन विरिक्तम् देशांतरम् गत्वा कमि् अपि नगरम् आसाद्यावस्थितः। अथ कतपिय-दिवसैस् तन्-नगर-निवासिनि केनचिद् असौ पृष्टः-कुतो भवान् आगतः? कमि् नाम-धेयो वा? इति।
असाव् अब्रवीत्-प्राप्तव्यम् अर्थम् लभते मनुष्य इति। अथायेनापि पृष्टेनानेन तथैवोत्तरम् दत्तम्। एवम् च तस्य नगरस्य मध्ये प्राप्तव्यमर्थ इति तस्य प्रसढि-नाम जातम्।
अथ राज-कंया चंद्रवती नामाभनिव-रूप-यौवन-संपन्ना सखी-द्वितीयैकस्मिन् महोत्सव-दिवसे नगरम् निरीक्षमाणास्ति। तत्रैव च कश्चिद् राज-पुत्रो तीव-रूप-संपंनो मनोरमश् च

कथम् अपितस्या दृष्टिगोचरे गतः। तद्-दर्शन-सम-कालम् एव कुसुम-बाणाहतया तया निज-सख्य्-अभिहिता-सखी! यथा कलिनेन सह समागमो भवति तथाद्य त्वया यतितव्यम्।

एवम् च शुरुत्वा सा सखी तत्-सकाशम् गत्वा शीघ्रम् अब्रवीत्-यद् अहम् चंद्रवत्या तवांतकिम् प्रेषिता। भणतिम् च त्वाम् प्रति तया यन् मम त्वद्-दर्शनान् मनोभवेन पञ्चमिवस्था कृता। तद् यदि शीघ्रम् एव मद्-अंतकि न समेष्मसि तदा मे मरणम् शरणम्।

इति शुरुत्वा तेनाभिहितिम्-यद्य् अवश्यम् मया तत्रागंतव्यम्, तत् कथय केनोपायेन प्रवेष्टव्यम्?

अथ सख्याभिहितिम्-रात्रौ सौधावलंबतिया दृढ-वरत्रया त्वया तत्रारोढव्यम्।

सो ब्रवीत्-यद्य् एवम् निश्चयो भवत्यास् तद् अहम् एवम् करिष्यामि।

इति निश्चित्य सखी चंद्रवती-सकाशम् गता। अथागतायाम् रजंयाम् स राज-पुत्रः स्व-चेतसा व्यचंतियत्-अहो महद् अकृत्यम् एतत्। उक्तम् च-

गुरोः सुताम् मित्रि-भार्याम् स्वामि-सेवक-गेहिनीम्।

यो गच्छति पुमान्ल् लोके तम् आहुर् ब्रह्म-घातिनम्॥पञ्च_२.११२॥

अपरम् च-

अयशः प्राप्यते येन येन चाधो-गतिर् भवेत्।

स्वार्थाच् च भ्रश्यते येन तत् कर्म न समाचरेत्॥पञ्च_२.११३॥

इति सम्यग् विचार्य तत्-सकाशम् न जगाम। अथ प्राप्तव्यमर्थः पर्यटन् धवल-गृह-पार्श्वे रात्राव् अवलंबति-वरत्राम् दृष्ट्वा कौतुकावष्टि-हृदयस् ताम् आलंब्याधरूढः। तया च राज-पुत्र्या स एवायम् इत्य् आश्वस्त-चित्तिया स्नान-खादन-पानाच्छादनादिना संमांय तेन सह शयन-तलम् आश्रितिया तद्-अंग-सम्स्पर्श-सञ्जात-हर्ष-रोमाञ्चति-गात्र्यौक्तम्-युष्मद्-दर्शन-मात्रानुरक्तया मयात्मा प्रदत्तो यम्। त्वद्-वर्जम् अंयो भर्ता मनस्य् अपि मे न भविष्यति इति तत् कस्मान् अम्या सह न ब्रवीषि?

सो ब्रवीत्- प्राप्तव्यम् अर्थम् लभते मनुष्यः।

इत्य् उक्ते तयांयो यम् इति मत्वा धवल-गृहाद् उत्तार्य मुक्तः। स तु खंड-पाशकः प्राप्तः। तावद् असौ खंड-देव-कुले गत्वा सुप्तः। अथ तत्र कयाचित् स्वैरिण्या दत्त-संकेतको यावद् दंड-पाशकः प्राप्तः, तावद् असौ पूर्व-सुप्तस् तेन दृष्टो रहस्य-सम्रक्षणार्थम् अभिहितिश् च-को भवान्?

सो ब्रवीत्-प्राप्तव्यम् अर्थम् लभते मनुष्यः।

इति शुरुत्वा दंड-पाशकेनाभिहितिम्-यच् छूंयम् देव-गृहम् इदम्। तद् अत्र मदीय-स्थाने गत्वा स्वपिहि।

तथा प्रतिपद्य स मतरि विपर्यासाद् अंय-शयने सुप्तः। अथ तस्य रक्षकस्य कंया वनियवती नाम रूप-यौवन-संपन्ना कस्यापि पुरुषस्यानुरक्ता संकेतम् दत्त्वा तत्र शयने सुप्तासीत्। अथ सा तम् आयातम् दृष्ट्वा स एवायम् अस्मद्-वल्लभ इति रात्रौ घनतरांधकार-व्यामोहितोठाय भोजनाच्छादनादि-क्रियोम् कारयित्वा गांधर्व-विवाहेनात्मानम् विवाहयित्वा तेन समम् शयने स्थिति विकसति-वदन-कमला तम् आह-कमि अद्यापि मया सह वशिरब्धम् भवान् न ब्रवीति।

सो ब्रवीत्-प्राप्तव्यम् अर्थम् लभते मनुष्यः।

इति शुरुत्वा तया चिंतिम्-यत् कार्यम् असमीक्षितम् क्रियते तस्येदृक्-फल-विपाको भवति इति। एवम् विमृश्य स-विषादया तया निःसारितो सौ। स च यावद्-वीथी-मार्गेण गच्छति तावद् अंय-विषय-वासी वर-कीर्तिर् नाम वरो महता वाद्य-शब्देनागच्छति। प्राप्तव्यमर्थो पितैः समम् गंतुम् आरब्धः।

अथ यावत् प्रत्यासने लग्न-समये राज-मार्गासन्न-श्रेष्ठि-गृह-द्वारे रचति-मंडप-वेदकियाम् कृत-कौतुक-मंगल-वेशा वणिक्-सुतास्ति, तावन् मद-मत्तो हस्त्य्-आरोहकम् हत्वा प्रणश्यज्-जन-कोलाहलेन लोकम् आकुलयम्स् तम् एवोद्देशम् प्राप्तः। तम् च दृष्ट्वा सर्वे वरानुयायिनो वरेण सह प्रणश्य दिशो जगमुः।

अथास्मिन् अवसरे भय-तरल-लोचनाम् एकाकिनीम् कंयाम् अवलोक्य-मा भैषीः। अहम् परित्रातेति सुधीरम् स्थिरीकृत्य दक्षिणे-पाणौ संगृह्य महा-साहसकितया प्राप्तव्यमर्थः पुरुष-वाक्यैर् हस्तनिम् निर्भिर्त्सतिवान्। ततः कथम् अपि दैव-योगाद् अपाये हस्तनि स-सुहृद्-बांधवेनातिक्रांत-लग्न-समये वर-कीर्तिर् नागत्य तावत् ताम् कंयाम् अंय-हस्त-गताम् दृष्ट्वाभिहितिम्-भोः श्वशुर, वरिढम् इदम् त्वयानुष्ठितिम् यन् मह्यम् प्रदाय कंयांयस्मै प्रदत्ता इति।

सो ब्रवीत्-भोः! अहम् अपि हस्ति-भय-पलायितोभवद्भिः सहायातो न जाने किम् इदम् वृत्तम् इत्य् अभिधाय दुहितिरम् प्रष्टुम् आरब्धः-वत्से, न त्वया सुंदरम् कृतम्। तत् कथ्यताम् को यम् वृत्तांतः।

सो ब्रवीत्-यद् अहम् अनेन प्राण-सम्शयाद् रक्षिति, तद् एनम् मुक्त्वा मम जीवंत्या नांयः पाणिम् ग्रहीष्यति इति।

अनेन वार्ता-व्यतकिरेण रजनी व्युष्टा। अथ प्रातस् तत्र सञ्जाते महा-जन-समवाये वार्ता-व्यतकिरम् शुरुत्वा राज-दुहिता तम् उद्देशम् आगता। कर्ण-परंपरया शुरुत्वा दंडपाशक-सुतापि तत्रैवागता। अथ तम् महाजन-अमवायम् शुरुत्वा राजापि तत्र एवाजगाम।

प्राप्तव्यमर्थम् प्राह-भोः वशिरब्धम् कथय। कीदृशो सौ वृत्तांतः?

अथ सो ब्रवीत्-प्राप्तव्यमर्थम् लभते मनुष्यः इति।

राज-कंया सम्ङ्त्वा प्राह-देवो पितम् लंघयितुम् न शक्त इति।

ततो दंडपाशक-सुताब्रवीत्-तस्मान् न शोचामि वस्मियो मे इति।

तम् अखिलिलोक-वृत्तांतम् आकर्ण्य वणिक्-सुताब्रवीत्-यद् अस्मदीयम् न हितं परेषाम् इति।

ततो भय-दानम् दत्त्वा राजा पृथक् पृथग् वृत्तांतान् ज्ञात्वावगत-तत्त्वस् तस्मै प्राप्तव्यम् अर्थाय स्व-दुहितिरम् स-बहु-मानम् ग्राम-सहस्रेण समम् सर्वालंकार-परिवार-युताम् दत्त्वा त्वम् मे पुत्रो सीति नगर-वदितिम् तम् यौवराज्येभिषिक्तवान्। दंड-पासकेनापि स्व-दुहिता स्व-शक्त्या वस्त्र-दानादिना संभाव्य प्राप्तव्यमर्थाय प्रदत्ता।

अथ प्राप्तव्यमर्थेनापि स्वीय-पितृ-मातरौ समस्त-कुटुंबाव्ङ्तौ तस्मिन् नगरे संमान-पुरःसरम् समानीतौ। अथ सो पि स्व-गोत्रेण सह विविधि-भोगानुपभुञ्जानः सुखेनावस्थितः।

अतो हम् ब्रवीमि-प्राप्तव्यम् अर्थम् लभते मनुष्यः इति।
तद् एतत् सकलम् सुख-दुःखम् अनुभूय परम् वषिादम् उपागतो नेन मत्रिण त्वत्-सकाशम् आनीतः। तद् एतन् मे वैराग्य-कारणम्। मंथरक आह-भद्र, भवति सुहृद् अयम् असंदग्धिम् यः क्षुत्-क्षामो पि शत्रु-भूतम् त्वाम् भक्ष्य-स्थाने स्थतिम् एवम् पृष्ठम् आरोप्यानयति नि मारगेपि भक्षयति। उक्तम् च यतः-
वकिारम् यात नो चत्तिम् वर्ति यस्य कदाचन।
मत्रिम् स्यात् सर्व-काले च कारयेन् मत्रिम् उत्तमम्॥पञ्च_२.११४॥
वद्विद्भि सुहृद्दाम् अत्र चहिनैर् एतैर् असम्शयम्।
परीक्षा-करणम् प्रोक्तम् होमाग्नेर् इव पंडतिैः॥पञ्च_२.११५॥
तथा च-
आपत्-काले तु संप्राप्ते यन् मत्रिम् मत्रिम् एव तत्।
वृद्धि-काले तु संप्राप्ते दुर्जनो पि सुहृद्द् भवेत्॥पञ्च_२.११६॥
तन् ममाप्य् अद्यास्य वषिये वश्विासः समुत्पनो यतो नीत-विरुद्धेयम् मैत्री माम्साशभिर् वायसैः सह जलचराणाम्। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-
मत्रिम् को पि नि कस्यापि नितिम् न च वैर-कृत्।
दृश्यते मत्रि-वध्विस्तात् कार्याद् वैरी परीक्षतिः॥पञ्च_२.११७॥
तत् स्वागतम् भवतः। स्व-गृह-वदास्यताम् अत्र सरस्-तीरे। यच् च वत्ति-नाशो वदिश-वासश् च ते सञ्जातस् तत्र वषिये संतापो न कर्तव्यः। उक्तम् च-
अभ्रच्-छाया खल-प्रीतिः समुद्रति च मेदनी।
अल्पेनैव वनिश्यंति यौवनानि धनानि च॥पञ्च_२.११८॥
अत एव ववेकिनो जतिात्मानो धन-स्पृहाम् न कुर्वंति। उक्तम् च-
सुसञ्चतैर् जीवनवत् सुरक्षतैर्
नजिेपि देहे न वयोजतैः क्वचति्।
पुम्सो यमांतम् व्रजतो पि नषि्ठुरैर्
एतैर् धनैः पञ्चपदी न दीयते॥पञ्च_२.११९॥
अंयच् च-
यथामषिम् जले मत्स्यैर् भक्ष्यते श्वापदैर् भुवि।
आकाशे पक्षभिशि् चैव तथा सर्वत्र वत्तिवान्॥पञ्च_२.१२०॥
नर्दिोषम् अपि वत्तिाढ्य दोषैर् योजयते अंड्पः।
नधिनः प्राप्त-दोषो पि सर्वत्र नरुपद्रवः॥पञ्च_२.१२१॥
अर्थानाम् अर्जनम् कार्यम् वर्धनम् रक्षणम् तथा।
भक्ष्यमाणो नरिादायः सुमेरुरपि हीयते॥पञ्च_२.१२२॥
अर्थार्थी यानि कष्टानि मूढो यम् सहते जनः।
शताम्शेनापि मोक्षार्थी तानि चेन् मोक्षम् आप्नुयात्॥पञ्च_२.१२३॥
को धीरस्य मनस्विनः स्व-वषियः को वा वदिशः सम्द्तो
यम् देशम् श्रयते तम् एव कुरुते बाहु-प्रतापार्जतिम्।
यद् दम्ष्ट्रानखलांगुल-प्रहरणैः समिहो वनम् गाहते
तस्मनि् एव हत-द्वपिद्र-रुधरैस् त्द्ष्णाम् छनित्त्य् आत्मनः॥पञ्च_२.१२४॥
अर्थ-हीनः परे देशे गतो पि यः प्रज्ञावान् भवति स कथञ्चद्दि अपि न सीदति। उक्तम् च-
को तभिारः समर्थानाम् कमि् दूरम् व्यवसायनिाम्।
को वदिशः सुवृद्यानाम् कः परः प्रयि-वादनिाम्॥पञ्च_२.१२५॥
तत् प्रज्ञा-नधिरि् भवान् न प्राकृत-पुरुष-तुल्यः। अथवा-
उत्साह-संपन्नम् अदीर्घ-सूत्रम् क्रयि-वधिज्ञिम् व्यसनेष्व् असक्तम्।
शूरम् कृतज्ञम् दृढ-सौहृद्दम् च- लक्ष्मीः स्वयम् वाञ्छति वास-हेतोः॥पञ्च_२.१२६॥
अपरम् प्राप्तो प्य् अर्थः कर्म-प्राप्त्या नश्यति। तद् एतावंति दिनानि त्वदीयम् आसीत्। मुहूर्तम् अप्य् अनात्मीयम् भोक्तुम् न लभ्यते। स्वयम् आगतम् अपि विधिनापहरयिते।
अर्थस्योपार्जनम् कृत्वा नैवाभाग्यः समश्नुते।
अरण्यम् महदासाद्य मूढः सोमलिको यथा॥पञ्च_२.१२७॥
हरिण्यक आह--कथम् एतत्?
स आह-

कथा ५ सॊमलिक-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने सॊमलिकॊ नाम कौलिकॊ वसति स्म। सॊ नॆक-वधि-पट्ट-रचनारञ्जितानि पार्थिवॊचितानि सदैव वस्त्राण्य् उत्पादयति। परम् तस्य चानॆक-वधि-पट्ट-रचन-निपुणस्यापि न भॊजनाच्छादनाभ्यधिकम् कथम् अप्य् अर्थ-मात्रम् संपद्यतॆ। अथायॆ तत्र सामांय-कौलिकाः स्थूल-वस्त्र-संपादन-विज्ञानिनॊ महर्धि-संपन्नाः। तान् अवलॊक्य स स्व-भार्याम् आह-प्रियॆ! पश्यैतान् स्थूल-पट्ट-कारकान् धन-कनक-सम्ड्ढान्। तद् अधारणकम् ममैतत् स्थानम्। तद् अंयत्रॊपार्जनाय गच्छामि।

सा प्राह-भॊः प्रियतम! मथ्या प्रलपतिम् ऎतद् यद् अंयत्र-गतानाम् धनम् भवति, स्व-स्थानॆ न भवति। उक्तम् च-

उत्पतंति यद् आकाशॆ निपतंति महीतलॆ।

पक्षिणाम् तद् अपि प्राप्त्या नादत्तम् उपतिष्ठति॥पञ्च_२.१२८॥

तथा च-

न हि भवति यन् न भाव्यम्

भवति च भाव्यम् विनापि यत्नॆन।

कर-तल-गतम् अपि नश्यति

यस्य तु भवितव्यता नास्ति॥पञ्च_२.१२९॥

यथा धॆनु-सहस्रॆषु वत्सॊ विंदति मातरम्।

तथा पूर्व-क्ड्तम् कर्म कर्तारम् अनुगच्छति॥पञ्च_२.१३०॥

शॆतॆ सह शयानॆन गच्छंतम् अनुगच्छति।

नराणाम् प्राक्तनम् कर्म तिष्ठति तु सहात्मना॥पञ्च_२.१३१॥

यथा छाया-तपौ नित्यम् सुसंबढौ परस्परम्।

ऎवम् कर्म च कर्ता च सम्श्लिष्टाव् इतरॆतरम्॥पञ्च_२.१३२॥

कौलिक आह-प्रियॆ! न सम्यग् अभिहितम् भवत्या। व्यवसायम् विना न कर्म फलति। उक्तम् च-

यथैकॆन न हस्तॆन तालिका सम्प्रपद्यतॆ।

तथॊद्यम-परित्यक्तम् न फलम् कर्मणः स्म्ड्तम्॥पञ्च_२.१३३॥

पश्य कर्म-वशात् प्राप्तम् भॊज्यकालॆपि भॊजनम्।

हस्तॊद्यमम् विना वक्त्रॆ प्रविशॆन् न कथञ्चन॥पञ्च_२.१३४॥

तथा च-

उद्यॊगिनम् पुरुष-सिम्हम् उपैति लक्ष्मीर्

दैवॆन दॆयम् इति कापुरुषा वदंति।

दैवम् निहत्य कुरु पौरुषम् आत्म-शक्त्या यत्नॆ क्ड्तॆ यदि न सिध्यति कॊ त्र दॊषः॥पञ्च_२.१३५॥

तथा च-

उद्यमॆन हि सिध्यंति कार्याणि न मनॊरथैः।

न हि सुप्तस्य सिम्हस्य विशंति विदनॆ म्ड्गाः॥पञ्च_२.१३६॥ उद्यमॆन विना राजन् न सिध्यंति मनॊरथाः।

कातरा इति जल्पंति यद् भाव्यम् तद् भविष्यति॥पञ्च_२.१३७॥

स्व-शक्त्या कुर्वतः कर्म न चॆत् सिढिम् प्रयच्छति।

नॊपालभ्यः पुमाम्स् तत्र दैवांतरति-पौरुषः॥पञ्च_२.१३८॥

तन् मयावश्यम् दॆशांतरम् गंतव्यम्।

इति निश्चित्य वर्धमान-पुरम् गत्वा तत्र वर्ष-त्रयम् स्थित्वा सुवर्ण-शत-त्रयॊपार्जनम् क्ड्त्वा भूयः स्व-गढम् प्रस्थितः। अथार्ध-पथॆ गच्छतस् तस्य कदाचिद् अटव्याम् पर्यटतॊ भगवान् रविर् अस्तम् उपागतः। तत्र च व्याल-भयात् स्थूलतर-वट-स्कंध आरूह्य प्रसुप्तॊ यावत् तिष्ठति तावन् निशीथॆ द्वौ पुरुषौ रौद्राकारौ परस्परम् जल्पंताव् अश्ड्णॊत्।

तत्रैक आह-भॊः कर्तः त्वम् किम् सम्यङ् न वॆत्सि यद् अस्य सॊमलिकस्य भॊजनाच्छादनाद् ड्तॆधिका सम्ड्ढिर् नास्ति। तत् किम् त्वयास्य सुवर्ण-शत-त्रयम् दत्तम्।

स आह-भॊः कर्मन् मयावश्यम् दातव्यम् व्यवसायिनाम् तत्र च तस्य परिणतिस् त्वद् आयत्तॆति। अथ यावद् असौ कौलिकः प्रबुढः सुवर्ण-ग्रंथम् अवलॊकयति तावद् रिक्तम् पश्यति।

ततः साक्षॆपम् चिंतयामास। अहॊ किम् ऎतत्? महता कष्टॆनॊपार्जितम् वित्तम् हॆलया क्वापि गतम्। यद् व्यर्थ-श्रमॊ किञ्चिनः कथम् स्व-पत्ंया मित्राणाम् च मुखम् दर्शयिष्यामि। इति निश्चित्य तद् ऎव पत्तनम् गतः। तत्र च वर्ष-मात्रॆणापि सुवर्ण-शत-पञ्चकम् उपार्ज्य भूयॊ पि स्व-स्थानम् प्रति प्रस्थितः। यावद् अर्ध-पथॆ भूयॊ टवी-गतस्य भगवान् भानुर् अस्तम्जगामाथ सुवर्ण-नाश-भयात् सुश्रांतॊ पि न विश्राम्यति कॆवलम् क्ड्त-ग्ढॊत्कंठः सत्वरम् व्रजति।

अत्रांतरॆ द्वौ पुरुषौ ताद्ड्षौ द्ड्ष्टि-दॆशॆ समागच्छंतौ जल्पंतौ च श्ड्णॊति। तत्रैकः प्राह-भॊः कर्तः! किम् त्वयैतस्य सुवर्ण-शत-पञ्चकम् दत्तम्? तत् किम् न वॆत्सि यद् भॊजनाच्छादनाभ्यधिकम् अस्य किम्चिन् नास्ति।

स आह-भॊः कर्मन्! मयावश्यम् दॆयम् व्यवसायिनाम्। तस्य परिणामस् त्वद्-आयत्तः। तत् किम् माम् उपालंभयसि?

तच् छ्रुत्वा सॊमलिकॊ यावद् ग्रंथमि् अवलॊकयतितावत् सुवर्णम् नास्ति। ततः परम् दुःखम् आपंनॊ व्यचतियत्-अहॊ कमि् मम धन-रहतिस्य जीवतिन? तद् अत्र वट-व्ड्क्ष आत्मानम् उद्बध्य प्राणाम्स् त्यजामि।

ऎवम् नश्चिति्य दर्भ-मयीम् रज्जुम् वधिाय स्व-कंठे पाशम् नयिॊज्य शाखायाम् आत्मानम् नबिध्य यावत् प्रक्षपिति तावद् ऎकः पुमान् आकाश-स्थ ऎवॆदम् आह-भॊ भॊः सॊमलिक! मैवम् साहसम् कुरु। अहम् तॆ वति्तापहारकॊ न तॆ भॊजनाच्छादनाभ्यधकिम् वराटकिाम् अपि सहामि। तद् गच्छ स्व-ग्ढम् प्रति। अंयच् च भवदीय-साहसॆनाहम् तुष्टः। तथा मॆ न स्याद् व्यर्थम् दर्शनम्। तत् प्रार्थ्यताम् अभीष्टॊ वरः कश्चति्।

सॊमलिक आह-यद्य् ऎवम् तद् दॆहि मॆ प्रभूतम् धनम्।

स आह-भॊः! कमि् करष्यिसि भॊग-रहतिन धनॆन यतस् तव भॊजनाच्छादनाभ्यधकिा प्राप्तरि् अपि नास्ति? उक्तम् च-

कमि् तया क्रयितॆ लक्ष्म्या या वधूर् इव कॆवला।

या न वॆश्यॆव सामांया पथकिैर् उपभुज्यतॆ॥पञ्च_२.१३९॥

सॊमलिक आह-यद्य् अपि भॊगॊ नास्ति तथापि भवतु मॆ धनम्। उक्तम् च-

क्ड्पणॊ प्य् अकुलीनॊ पि सदा सम्श्रति-मानुषैः।

सॆव्यतॆ स नरॊ लॊकॆ यस्य स्याद् वति्त-सञ्चयः॥पञ्च_२.१४०॥

तथा च-

शथिलिौ च सुबढौ च पततः पततॊ न वा।

नरीक्षतिौ मया भद्रॆ दश वर्षाणि पञ्च च॥पञ्च_२.१४१॥

पुरुष आह-कमि् ऎतत्?

सॊ ब्रवीत्-

कथा ६ तीक्ष्ण-वषिाण-श्ड्गाल-कथा

कस्मम्िश्चदि् अधष्ठिानॆ तीक्ष्णवषिाणॊ नाम महा-व्ड्षभॊ वसति। स च मदातरिॆकात् परति्यक्त-नजि-यूठः श्ड्ंगाभ्याम् नदी-तटानि विदिारयन् स्वॆच्छया मरकत-सद्ड्शानि शष्पाणि भक्षयंन् अरण्य-चरॊ बभूव। अथ तत्रैव वनॆ प्रलॊभकॊ नाम श्ड्गालः प्रतविसति स्म। स कदाचति् स्व-भार्यया सह नदी-तीरॆ सुखॊपवष्टिस् तष्ठिति। अत्रांतरॆ स तीक्ष्णवषिाणॊ जलार्थम् तद् ऎव पुलनिम् अवतीर्णः। ततश् च तस्य लंबमानौ व्ड्षणाव् आलॊक्य श्ड्गाल्या श्ड्गालॊ भहितिः-स्वामनि्! पश्यास्य व्ड्षभस्य माम्स-पडिौ लंबमानौ यथा स्थतिौ। ततः क्षणॆन प्रहरॆण वा पतष्यितः। ऎवम् ज्ञात्वा भवता प्ड्ष्ठ-यायनिा भाव्यम्।

श्ड्गाल आह-प्रयि! न ज्ञायतॆ कदाचदि् ऎतयॊः पतनम् भवष्यिति वा न वा। तत् कमि् व्ड्था श्रमाय माम् नयिॊजयसि? अत्र-स्थस् तावज् जलार्थम् आगतान् मूषकान् भक्षयष्यिामि समम् त्वया। मार्गॊ यम् यतस् तॆषाम्। अथ यदा त्वाम् मुक्त्वास्य तीक्ष्णवषिाणस्य व्ड्षभस्य प्ड्ष्ठॆ गमष्यिामि तदागत्यांयः कश्चदि् ऎतत् स्थानम् समाश्रयष्यिति। नैतद् युज्यतॆ कर्तुम्। उक्तम् च-

यॊ ध्रुवाणि परति्यज्याध्रुवाणि नषिॆवतॆ।

ध्रुवाणि तस्य नश्यंति अध्रुवम् नष्टम् ऎव च॥पञ्च_२.१४२॥

श्ड्गाल्य् आह-भॊः कापुरुषस् त्वम् यत् कमि्चति् प्राप्तम् तॆनापि संतॊषम् करॊषि। उक्तम् च-

सुपूरा स्यात् कुनदकिा सुपूरॊ मूषकिाञ्जलिः।

सुसंतुष्टः कापुरुषः स्वल्पकॆनापि तुष्यति॥पञ्च_२.१४३॥

तस्मात् पुरुषॆण सदैवॊत्साहवता भाव्यम्। उक्तम् च-

यत्रॊत्साह-समारंभॊ यत्रालस्य-वनिग्रिहः।

नय-वक्रिम-सम्यॊगस् तत्र श्रीर् अचला ध्रुवम्॥पञ्च_२.१४४॥

तद् दैवम् इति सञ्चति्य त्यजॆन् नॊद्यॊगम् आत्मनः।

अनुयॊगम् वनिा तैलम् तलिानाम् नॊपजायतॆ॥पञ्च_२.१४५॥

अंयच् च-

यः स्तॊकॆनापि संतॊषम् कुरुतॆ मंदधीर् जनः।

तस्य भाग्य-वहिीनस्य दत्ता श्रीर् अपि मार्ज्यतॆ॥पञ्च_२.१४६॥

यच् च त्वम् वदसि। ऎतौ पतष्यितॊ न वॆति। तद् अप्य् अयुक्तम्। उक्तम् च-

क्ड्त-नश्चियनिॊ वंद्यास् तुंगमिा नॊपभुज्यतॆ।

चातकः कॊ वराकॊ यम् यस्यॆंद्रॊ वारविाहकः॥पञ्च_२.१४७॥

अपरम् मूषक-माम्सस्य नर्विणिाहम्। ऎतौ च माम्स-पडिौ पतन-प्रायौ द्ड्श्यॆतॆ। तत् सर्वथा नांयथा कर्तव्यम् इति। अथासौ तद् आकर्ण्य मूषक-प्राप्त-स्थिानम् परति्यज्य तीक्ष्णवषिाणस्य प्ड्ष्ठम् अंवगच्छत्। अथ वा साध्व् इदम् उच्यतॆ-

तावत् स्यात् सर्व-क्ड्त्यॆषु पुरुषॊ त्र स्वयम् प्रभुः।

स्त्री-वाक्यांकुश-वक्षिुंणॊ यावन् नॊ ध्रयितॆ बलात्॥पञ्च_२.१४८॥

अक्ड्त्यम् मंयतॆ क्ड्त्यम् अगम्यम् मंयतॆ सुगम्।

अभक्ष्यम् मंयते भक्ष्यम् स्त्री-वाक्य-प्रेरितो नरः ॥पञ्च_२.१४९॥

ऐवम् स तस्य प्ड्ष्ठतः स-भार्यः परभ्रिममूश् चरि-कालम् अनयत्। न च तयोः पतनम् अभूत्। ततश् च नर्विदात् पञ्चदशे वर्षे श्ड्गालः स्वभार्याम् आह-शथिलौ च सुबढौ च (१४१) इत्यादि

तयोस् तत्-पश्चाद् अपि पातो न भवष्यिति तत् तद् ऐव स्व-स्थानम् गच्छावः। अतो हम् ब्रवीमि-शथिलौ च सुबढौ च (१४१) इति

पुरुष आह-यद्य् ऐवम् तद् गच्छ भूयो पि वर्धमान-पुरम्। तत्र द्वौ वणक्-पुत्रौ वसतः। ऐको गुप्त-धनः। द्वतीय उपभुक्त-धनः। ततस् तयोः स्वरूपम् बुद्वैकस्य वरः प्रार्थनीयः। यदि ते धनेन प्रयोजनम् अभक्षितेन ततस् त्वाम् अपि गुप्त-धनम् करोमि अथवा दत्त-भोग्येन धनेन ते प्रयोजनम् तद् उपभुक्त-धनम् करोमीति ऐवम् उक्त्वादर्शनम् गतः।

सोमलिको पि विस्मित-मना भूयो पि वर्धमान-पुरम् गतः। अथ संध्या-समये श्रांतः कथम् अपि तत्-पुरम् प्राप्तो गुप्तधन-ग्ढम् प्ड्च्छन् क्ड्च्छ्राल् लब्ध्वास्तमति-सूर्ये प्रवष्टिः। अथासौ भार्या-पुत्र-समेतेन गुप्तधनेन नर्भिर्त्स्यमानो हठाद् ग्ढम् प्रवशियोपवष्टिः। ततश् च भोजन-वेलायाम् तस्यापि भक्ति-विर्जितम् किंचिद् अशनम् दत्तम्। ततश् च भुक्त्वा तत्रैव यावत् सुप्तो नशीथे पश्यति तावत् ताव् अपि द्वौ पुरुषौ परस्परम् मंत्रयतः। तत्रैक आह-भोः कर्तः! किम् त्वयास्य गुप्तधनस्यायो धको व्ययो नर्मितो यत् सोमलिकस्यानेन भोजनम् दत्तम्। तद् अयुक्तम् त्वया क्ड्तम्।

स आह-भोः कर्मन्! न ममात्र दोषः। मया पुरुषस्य लाभ-प्राप्तर् दातव्या। तत्-परणितिः पुनस् त्वद्-आयत्तेति अथासौ यावद् उत्तष्ठति तावद् गुप्तधनो वसूचकिया खद्यिमानो रुजाभभूतः क्षणम् तष्ठति ततो द्वतीयेह्नि तद्-दोषेण क्ड्तोपवासः सञ्जातः।

सोमलिको पि प्रभाते तद्-ग्ढान् नष्क्रिम्य उपभुक्तधन-ग्ढम् गतः। तेनापि चाभ्युठादनो सत्-क्ड्तो वहिति-भोजनाच्छादन-सम्मानस् तस्यैव ग्ढे भव्य-शय्याम् आरुह्य सुष्वाप। ततश् च नशीथे यावत् पश्यति तावत् ताव् ऐव द्वौ पुरुषौ मथो मंत्रयतः। अत्र तयोर् ऐक आह-भोः कर्तः! अनेन सोमलिकस्योपकारम् कुर्वता प्रभूतो व्ययः क्ड्तः। तत् कथय कथम् अस्योढारक-वधिर् भवष्यिति अनेन सर्वम् ऐतद् व्यवहारक-ग्ढात् समानीतम्।

स आह-भोः कर्मन्! मम क्ड्त्यम् ऐतत्। परणितसि् त्वद्-आयत्तेति अथ प्रभात-समये राज-पुरुषो राज-प्रसादजम् वत्तिम् आदाय समायात उपभुक्त-धनाय समर्पयाम् आस।

तद् द्ड्ष्ट्वा सोमलिकश् चतियामास। सञ्चय-रहितो पि विरम् ऐष उपभुक्तधनो नासौ कदर्यो गुप्तधनः। उक्तम् च-

अग्नहोत्र-फला वेदाः शील-व्ड्त्त-फलम् शुरुतम्।

रति-पुत्र-फला दारा दत्त-भुक्त-फलम् धनम्॥पञ्च_२.१५०॥

संबंधति कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
   1. कथा-मुखम् १-७
   2. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १-५०
   3. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ५१-१००
   4. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १०१-१५०
   5. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १५१-२००
   6. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २०१-२५०
   7. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २५१-३००
   8. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३०१-३५०
   9. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३५१-४००
   10. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४०१-४५०
   11. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४५१-४६१
   12. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्र-संप्राप्तिः १-५०
   13. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्र-संप्राप्तिः ५१-१००
   14. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
   15. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
   16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
   17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
   18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
   19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
   20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
   21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
   22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
   23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४

24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् १-५०
25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् ५१-९८

2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 03ग

तद् वधिाता माम् दत्त-भुक्त-धनम् करोतु। न कार्यम् मे गुप्तधनेन। ततः सोमलिको दत्तभुक्तधनः सम्जातः। अतो हम् ब्रवीमि-अर्थस्योपार्जनम् क्ड्त्वा इति।
ग्ढ-मध्य-नखिातेन धनेन धननिो यदि।
भवामः कमि् न तेनैव धनेन धननिो वयम्॥पञ्च_२.१५१॥
तद् भद्र! हरिण्यकैवम् ज्ञात्वा धन-वषिये संतापो न कार्यः। अथ वद्यिमानम् अपि धनम् भोज्य-बंध्यतया तद्-अवद्यिमानम् मंतव्यम्। उक्तम् च-
उपार्जतिानाम् अर्थानाम् त्याग ऐव हि रक्षणम्।
तडागोदर-सम्स्थानाम् परीवाह इवांभसाम्॥पञ्च_२.१५२॥
तथा च-
उपार्जतिानाम् अर्थानाम् त्याग ऐव हि रक्षणम्।
तडागोदर-सम्स्थानाम् परविाह इवांभसाम्॥पञ्च_२.१५३॥
अंयच् च-
दानम् भोगो नाशस् तसि्रो गतयो भवंति वित्तिस्य। यो न ददाति न भुंक्ते तस्य त्ड्तीया गतरि् भवति॥पञ्च_२.१५४॥
ऐवम् ज्ञात्वा ववेिकनिा न स्थत्यि्-अर्थम् वत्तिोपार्जनम् कर्तव्यम् यतो दुःखाय तत्। उक्तम् च-
धनादकिेषु वद्यिंते येत्र मूर्खाः सुखाशयाः।
तप्त-ग्रीष्मेण सेवंते शैत्यार्थम् ते हुताशनम्॥पञ्च_२.१५५॥
सर्पाः पबिंति पवनम् न च दुर्बलास् ते
शुष्कैस् त्ड्णैर् वन-गजा बलनिो भवंति।
कंदैः फलैर् मुनि-विरा गमयंति कालम्
संतोष ऐव पुरुषस्य परम् नधिानम्॥पञ्च_२.१५६॥
संतोषाम्ड्त-त्ड्प्तानाम् यत् सुखम् शांत-चेतसाम्।
कुतस् तद्-धन-लुब्धानाम् इतश् चेतश् च धावताम्॥पञ्च_२.१५७॥
पीयूषम् इव सम्तोषम् पबिताम् नरि्व्ड्तः परा।
दुःखम् नरिंतरम् पुम्साम् असम्तोषवताम् पुनः॥पञ्च_२.१५८॥
नरिोधाच् चेतसो क्षाणि निरुढांय् अखलिांय् अपि।
आच्छादति रवौ मेघैः सञ्छन्नाः स्युर् गभस्तयः॥पञ्च_२.१५९॥
वाञ्छा-वचि्छेदनम् प्राहुः स्वास्थ्यम् शांता मह-र्षयः।
वाञ्छा नविर्तते नार्थैः पपिासेवाग्नि-सेवनैः॥पञ्च_२.१६०॥ अनदि्यम् अपि निदिंति स्तुवंत्य् अस्तुत्यम् उच्चकैः।
स्वापतेय-क्ड्ते मर्त्याः कमि् कमि् नाम न कुर्वते॥पञ्च_२.१६१॥
धर्मार्थम् यस्य वत्तिेहा तस्यापि न शुभावहा।
प्रक्षालनाद्द् हि पंकस्य दूराद् अस्पर्शनम् वरम्॥पञ्च_२.१६२॥
दानेन तुल्यो नधिरि् अस्ति नांयो
लोभाच् च नांयो स्ति परः प्ड्थवि्याम्।
वभिूषणम् शील-समम् न चांयत्
संतोष-तुल्यम् धनम् अस्ति नांयत्॥पञ्च_२.१६३॥
दारद्रि्यस्य परा मूर्तरि् यन् मान-द्रवणिाल्पता।
जरद्-गव-धनः शर्वस् तथापि परमेश्वरः॥पञ्च_२.१६४॥

ऐवम् ज्ञात्वा भद्र त्वया संतोषः कार्य इति मंथरकवचनम् आकर्ण्य वायस आह-भद्र मंथरको यद् ऐवम् वदति तत् त्वया चित्ते कर्तव्यम्। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-
सुलभाः पुरुषा राजन् सततम् प्रिय-वादिनः।
अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः॥पञ्च_२.१६६॥
अप्रियाण्य् अपि पथ्यानि ये वदंति अंड्णाम् इह।
त ऐव सुहृद्दः प्रोक्ता अंये स्युर् नाम-धारकाः॥पञ्च_२.१६७॥
अथैवम् जल्पताम् तेषाम् चित्रांगो नाम हरिणो लुब्धक-त्रासतिस् तस्मिन् ऐव सरसि प्रविष्टः। अथायांतम् स-संभ्रमम् अवलोक्य लघुपतनको व्ड्क्षम् आरूढः। हिरण्यकः शरस्तंबम् प्रविष्टः। मंथरकः सललिशयम् आस्थितः। अथ लघुपतनको मृगम् सम्यक् परिज्ञाय मंथरकम् उवाच-ऐहय् ऐहि सखे मंथरक! मृगो यम् तृष्णार्तो त्र समायातः सरसि प्रविष्टः। तस्य शब्दो यम् न मानुष-संभव इति।
तच् छ्रुत्वा मंथरको देश-कालोचितिम् आह-भो लघुपतनक! यथायम् मृगो दृश्यते प्रभूतम् उच्छ्वासम् उद्वहन् उद्भ्रांत-दृष्ट्या पृष्ठतो वलोकयति तन् न तृष्णार्त ऐष नूनम् लुब्धक-त्रासतिः। तज् ज्ञायताम् अस्य पृष्ठे लुब्धका आगच्छंति न वेति। उक्तम् च-
भय-त्रस्तो नरः श्वासम् प्रभूतम् कुरुते मुहुः।
दिशो वलोकयत्य् ऐव न स्वास्थ्यम् व्रजति क्विचित्॥पञ्च_२.१६८॥
तच् छ्रुत्वा चित्रांग आह-भो मंथरक! ज्ञातम् त्वया सम्यङ् मे त्रास-कारणम्। अहम् लुब्धक-शर-प्रहाराद् उढारतिः कृच्छ्रेणात्र समायातः। मम यूथम् तैर् लुब्धकैर् व्यापादितिम् भविष्यति। तच् छरणागतस्य मे दर्शय कमिचिद् अगम्यम् स्थानम् लुब्धकानाम्।
तद् आकर्ण्य मंथरक आह-भोश् चित्रांग! शूयताम् नीति-शास्त्रम्।
द्वाव् उपायाव् इह प्रोक्तौ विमुक्तौ शत्रु-दर्शने।
हस्तयोश् चालनाद् ऐको द्वितीयः पाद-वेग-जः॥पञ्च_२.१६९॥
तद् गम्यताम् शीघ्रम् घनम् वनम् यावद् अद्यापि नागच्छंति ते दुरात्मानो लुब्धकाः।
अत्रांतरे लघुपतनकः सत्वरम् अभ्युपेत्योवाच-भो मंथरक! गतास् ते लुब्धकाः स्व-गृहोन्मुखाः प्रचुर-मामस-पिंड-धारिणः। तच् चित्रांग! त्वम् विश्रब्धो जलाद् बहिर् भव।
ततस् ते चत्वारो पि मित्र-भावम् आश्रितास् तस्मिन् सरसि मध्याह्न-समये व्ड्क्ष-च्छायाधस्तात् सुभाषित-गोष्ठी-सुखम् अनुभवंतः सुखेन कालम् नयंति। अथवा युक्तम् ऐतद् उच्यते-
सुभाषित-रसास्वाद-बढ-रोमाञ्च-कञ्चुकम्।
विनापि समागमम् सत्रीणाम् कवीनाम् सुखम् ऐधते॥पञ्च_२.१७०॥
सुभाषित-मय-द्रव्य-संग्रहम् न करोति यः।
स तु प्रस्ताव-यज्ञेषु काम् प्रदास्यति दिक्षणिम्॥पञ्च_२.१७१॥
तथा च-
सकृद् उक्तम् न गृह्णाति स्वयम् वा न करोति यः।
यस्य सम्पुटिका नास्ति कुतस् तस्य सुभाषितम्॥पञ्च_२.१७२॥
अथैकस्मिन् अहनि गोष्ठी-समये मृगो नायातः। अथ ते व्याकुलीभूताः परस्परम् जल्पतिम् आरब्धाः। अहो किम् अद्य सुहृद्न् न समायातः। किम् सम्हिादभिः क्वचिद् व्यापादिति उत लुब्धकैर् अथ वानले प्रपतितो गरता-वर्षमे वा नव-तृण-लौल्याद् इति। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-
स्व-गृहोद्यान-गतेपि स्निग्धैः पापम् विशंक्यते मोहात्।
किम् उ दृष्ट-बहव्-अपाय-प्रतिभय-कांतार-मध्य-स्थे॥पञ्च_२.१७३॥
अथ मंथरको वायसम् आह-भो लघुपतनकाहम् हिरण्यकश् च तावद् द्वाव् अप्य् अशक्तौ तस्यांवेषणम् कर्तुम् मंदगतित्वात्। तद् गत्वा त्वम् अरण्यम् शोधय यदि कुत्रचित् तम् जीवंतम् पश्यसीति।
तद् आकर्ण्य लघुपतनको नातिदूरे यावद् गच्छति तावत् पल्वल-तीरे चित्रांगः कूट-पाश-नियंत्रितस् तिष्ठति। तम् दृष्ट्वा शोक-व्याकुलति-मनास् तम् अवोचत्। भद्र किम् इदम्? चित्रांगो पि वायसम् अवलोक्य विशेषेण दुःखति-मना बभूव। अथवा युक्तम् ऐतत्-
अपि मंदत्वम् आपंनो नष्टो वापीष्ट-दर्शनात्।
प्रायेण प्राणिनाम् भूयो दुःखावेगो धिको भवेत्॥पञ्च_२.१७४॥
ततश् च वाष्पावसाने चित्रांगो लघुपतनकम् आह-भो मित्र सम्जातो यम् तावन् मम मृत्युः। तद् युक्तम् संपन्नम् यद् भवता सह मे दर्शनम् सञ्जातम्। उक्तम् च-
प्राणात्यये समुत्पंने यदि स्यान् मित्र-दर्शनम्।
तद् द्वाभ्याम् सुख-दम् पश्चाज् जीवतो पि मृतस्य च॥पञ्च_२.१७५॥
तत् क्षंतव्यम् यन् मया प्रणयात् सुभाषित-गोष्ठीष्व् अभिहितिम्। तथा हिरण्यक-मंथरको मम वाक्याद् वाच्यौ।
अज्ञानाज् ज्ञानतो वापि दुरुक्तम् यद् उदाहृतम्।
मया तत् क्षम्यताम् अद्य द्वाभ्याम् अपि प्रसादतः॥पञ्च_२.१७६॥
तच् छ्रुत्वा लघुपतनक आह-भद्र न भेतव्यम् अस्मद्-वधैर् मित्रैर् वद्यिमानैः। यावद् अहम् दुततरम् हिरण्यकम् गृहीत्वागच्छामि। अपरम् ये सत्-पुरुषा भवंति ते व्यसने न व्याकुलत्वम् उपयांति। उक्तम् च-
संपदि यस्य न हर्षो विपदि विषादो रणे न भीरुत्वम्। तम् भुवन-त्रय-तिलकम् जनयति जननी सुतम् विरलम्॥पञ्च_२.१७७॥

ऐवम् उक्त्वा लघुपतनकश् चत्रिांगम् आश्वास्य यत्र हरिण्यक-मंथरकौ तष्ठितस् तत्र गत्वा सर्वम् चत्रिांग-पाश-पतनम् कथतिवान्। हरिण्यकम् च चत्रिांग-पाश-मोक्षणम् प्रतकि्ड्त-नश्चियम् प्ड्ष्ठम् आरोप्य भूयो पसित्वरम् चत्रिांग-समीपे गतः। सो पमिूषकम् अवलोक्य कम्चिजि् जीवतिाशया सम्श्लष्टि आह-

आपन्-नाशाय वबिुधैः कर्तव्याः सुहृद्दो मलाः।

न तरत्य् आपदम् कश्चदि् यो त्र मत्रि-ववर्जतिः॥पञ्च_२.१७८॥

हरिण्यक आह-भद्र त्वम् तावन् नीत-िशास्त्र-ज्ञो दक्ष इति। तत् कथम् अत्र कूट-पाशे पततिः?

स आह-भो न कालो यम् ववािदस्य। तन् न यावत् स पापात्मा लुब्धकः समभ्येतितावद् द्रुततरम् कर्तयेमम् मत्-पाद-पाशम्।

तद् आकर्ण्य वहिस्याह हरिण्यकः-कम्मि् मय्य् अपसिमायाते लुब्धकाद् बभिेषतितः शास्त्रम् प्रतमिहती मे वरिक्तिः संपन्ना यद् भवद्-वधिा अपनीत-िशास्त्र-वदि ऐताम् अवस्थाम् प्राप्नुवंति। तेन त्वाम् प्ड्च्छामि।

स आह-भद्र कर्मणा बुढरि् अपहिंयते। उक्तम् च-

क्ड्तांत-पाश-बढानाम् दैवोपहत-चेतसाम्।

बुढयः कुब्ज-गामयिो भवंतमिहताम् अपि॥पञ्च_२.१७९॥

वधिात्रा रचतिा या सा ललाटेक्षर-मालकिा।

न ताम् मार्जयतिुम् शक्ताः स्व-शक्त्याप्य् अतपिंडतिाः॥पञ्च_२.१८०॥

ऐवम् तयोः प्रवदतोः सुहृद्द्-व्यसन-संतप्त-हृद्दयो मंथरकः शनैः शनैस् तम् प्रदेशम् आजगाम। तम् द्ड्ष्ट्वा लघुपतनको हरिण्यकम् आह-अहो न शोभनम् आपततिम्।

हरिण्यक आह-कम्मि् स लुब्धकः समायाति?

स आह-आस्ताम् तावल् लुब्धक-वार्ता। ऐष मंथरकः समागच्छति। तद् अनीतरि् अनुष्ठतिानेन यतो वयम् अप्य् अस्य कारणान् नूनम् व्यापादनम् यास्यामो यदसि पापात्मा लुब्धकः समागमष्यिति। तद् अहम् तावत् खम् उत्पतष्यिामि। त्वम् पुनर् बलिम् प्रवष्यिात्मानम् रक्षयष्यिसि। चत्रिांगो पविेगेन दगि्-अंतरम् यास्यति। ऐष पुनर् जलचरः स्थले कथम् भवष्यितीतव्यिाकुलो स्मि। अत्रांतरे प्राप्तो यम् मंथरकः।

हरिण्यक आह-भद्र, न युक्तम् अनुष्ठतिम् भवता यद् अत्र समायातः। तद् भूयो पदिुततरम् गम्यताम् यावद् असौ लुब्धको न समायाति।

मंथरक आह-भद्र, कम्मि् करोमि? न शक्नोमितत्र-स्थो मत्रि-व्यसनाग्न-िदाघम् सोढुम्। तेनाहम् अत्रागतः। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

दयति-जन-वप्रियोगो वत्ति-वयिोगश् च सह्याः स्युः।

यदसिुमहौषध-कल्पो वयस्य-जन-सम्गमो न स्यात्॥पञ्च_२.१८१॥

वरम् प्राण-परत्यिागो न वयिोगो भवाद्ड्शैः।

प्राणा जन्मांतरे भूयो न भवंतभिवद्-वधिाः॥पञ्च_२.१८२॥

ऐवम् तस्य प्रवदत आकर्ण-पूरति-शरासनो लुब्धको प्य् उपागतः। तम् द्ड्ष्ट्वा मूषकेण तस्य स्नायु-पाशस् तत्-क्षणात् खंडतिः। अत्रांतरे चत्रिांगः सत्वरम् प्ड्ष्ठम् अवलोकयन् प्रधावतिः। लघुपतनको व्ड्क्षम् आरूढः। हरिण्यकश् च समीप-वर्तबिलिम् प्रवष्टिः। अथासौ लुब्धको म्ड्ग-गमनाद् वषिण-वदनो व्यर्थ-श्रमस् तम् मंथरकम् मंदम् मंदम् स्थल-मध्ये गच्छंतम् द्ड्ष्टवान्। अचंतियच् च-यद्य् अपकिुरंगो धात्रापहृ्तस् तथाप्य् अयम् कूरम आहारार्थम् संपादतिः। तद् अद्यास्यामषिेण मे कुटुंबस्याहार-नर्व्ड्त्तरि् भवष्यिति।

ऐवम् वचिंत्यि तम् दर्भैः सञ्छाद्य धनुषु समारोप्य स्कंधे क्ड्त्वा गृढम् प्रतप्रिस्थतिः। अत्रांतरे तम् नीयमानम् अवलोक्य हरिण्यको दुःखाकुलः पर्यदेवयत्-कष्टम् भोः कष्टम् आपततिम्।

ऐकस्य दुःखस्य न यावद् अंतम्

गच्छाम्य् अहम् पारम् इवार्णवस्य।

तावद् द्वतिीयम् समुपस्थतिम् मे छद्रिेष्व् अनर्था बहुली-भवंति॥पञ्च_२.१८३॥

तावद् अस्खलतिम् यावत् सुखम् यातसिमे पथि।

स्खलति च समुत्पने वषिमे च पदे पदे॥पञ्च_२.१८४॥

यन् नम्रम् सरलम् चापयिच् चापत्सु न सीदति।

धनुर् मत्रिम् कलत्रम् च दुर्लभम् शुढ-वम्शजम्॥पञ्च_२.१८५॥

न मातरनि दारेषु न सोदर्ये न चात्मजे।

वश्रिंभस् ताद्ड्शः पुम्साम् याद्ड्ङ् मत्रिे नरिंतरे॥पञ्च_२.१८६॥

यदतिावत् क्ड्तांतेन मे धन-नाशो वहितिस् तन्-मार्ग-श्रांतस्य मे वश्राम-भूतम् मत्रिम् कस्माद् अपहृ्तम्। अपरम् अपमित्रिम् परम् मंथरक-समम् न स्यात्। उक्तम् च-

असंपत्तौ परो लाभो गुह्यस्य कथनम् तथा।

आपद्-वमोक्षणम् चैव मत्रिस्यैतत् फल-त्रयम्॥पञ्च_२.१८७॥

तद् अस्य पश्चान् नांयः सुहृ्न् मे। तत् कम्मि् ममोपर्य् अनवरतम् व्यसन-शरैर् वर्षतहिंत वधिः। यत आदौ तावद् वत्ति-नाशस् ततः परविार-भ्रम्शस् ततो देश-त्यागस् ततो मत्रि-वयिोग इति। अथवा स्वरूपम् ऐतत् सर्वेषाम् ऐव जंतूनाम् जीवति-धर्मस्य। उक्तम् च-

कायः सम्नहितिापायः संपदः पदम् आपदाम्।

समागमाः सापगमाः सर्वम् उत्पादभिंगुरम्॥पञ्च_२.१८८॥

तथा च-

क्षते प्रहारा नपितंत्र् अभीक्ष्णम्
धन-क्षये वर्धति जाठराग्निः।
आपत्सु वैराणि समुद्भवंति
च्छिद्रेष्व् अनर्था बहुली-भवंति॥पञ्च_२.१८९॥
अहो साधूक्तम् केनापि
प्राप्ते भये परित्राणम् प्रीति-विश्रंभ-भाजनम्।
केन रत्नम् इदम् सृष्टम् मित्रम् इत्य् अक्षर-द्वयम्॥पञ्च_२.१९०॥
अत्रांतरे आक्रंद-परौ चित्रांग-लघुपतनकौ तत्रैव समायातौ। अथ हरिण्यक आह-अहो कमि् वृथा-प्रलपतिन। तद् यावद् ऐष मंथरको दृष्टि-गोचरान् न नीयते तावद् अस्य मोक्षोपायश् चिंत्यताम् इति उक्तम् च-
व्यसनम् प्राप्य यो मोहात् केवलम् परिदेवयेत्।
क्रंदनम् वर्धयत्य् एव तस्यांतम् नाधिगच्छति॥पञ्च_२.१९१॥
केवलम् व्यसनस्योक्तम् भेषजम् नय-पंडितैः।
तस्योच्छेद-समारंभो विषाद-परिवर्जनम्॥पञ्च_२.१९२॥
अंयच् च-
अतीत-लाभस्य सुरक्षणार्थम्
भविष्य-लाभस्य च संगमार्थम्।
आपत्-प्रपन्नस्य च मोक्षणार्थम्
यन् मंत्र्यतेसौ परमो हि मंत्रः॥पञ्च_२.१९३॥
तच् छ्रुत्वा वायस आह-भो यद्य् ऐवम् तत् क्रियताम् मद्-वचः। ऐष चित्रांगो स्य मार्गे गत्वा कमि्चित् पल्वलम् आसाद्य तस्य तीरे निश्चेतनो भूत्वा पततु। अहम् अप्य् अस्य शिरसि समारुह्य मंदैश् चञ्चु-प्रहारैः शिरि उल्लेखिष्यामि येनासौ लुब्धको मुम् मृतम् मत्वा मम चञ्चु-प्रहार-प्रत्ययेन मंथरकम् भूमौ क्षिप्त्वा मृगार्थे धावति अत्रांतरे त्वया दर्भ-मय-बंधन-वेष्टनानि खंडनीयानि येनासौ मंथरको द्रुततरम् पल्वलम् प्रविशति
चित्रांगः प्राह-भो भद्रो यम् दृष्टो मंत्रस् त्वया। नूनम् मंथरको मुक्तो मंतव्यः। उक्तम् च-
सिद्धिमि् वा यदि वासिद्धिमि् चित्तोत्साहो निवेदयेत्।
प्रथमम् सर्व-जंतूनाम् प्राज्ञो वेत्ति न चेतरः॥पञ्च_२.१९४॥
तत् तद् ऐवम् क्रियताम्। तथानुष्ठिते स लुब्धकस् तथैव मार्गासन्न-पल्वल-तीरस्थम् चित्रांगम् वायस-सनाथम् अद्राक्षीत्। तम् दृष्ट्वा हर्षति-मना व्यचिंतयत्। नूनम् पाश-वेदनया वराको यम् मृगो गत्वायुः-शेष-जीवितः पाशम् त्रोटयित्वा कथम् अप्य् ऐतद् वनांतरम् प्रविष्टो यावन् मृतः। तद् वश्यो यम् मे कच्छपः सुयंत्रितित्वात्। तद् ऐनम् अपि तावद् गृह्णामीत्य् अवर्धाय कच्छपम् भू-तले प्रक्षिप्य मृगम् उपाद्रवत्।
अत्रांतरे हरिण्यकेन वज्रोपम-दमृष्ट्रा-प्रहारेण तद् दर्भ-वेष्टनम् तत्-क्षणात् खंडशः कृतम्। मंथरको पि तृण-मध्यान् निष्क्रम्य पल्वलम् प्रविष्टः। चित्रांगो प्य् अप्राप्तस्यापि तस्योठाय वायसेन सह द्रुतम् प्रनष्टः। अत्रांतरे वलिक्षो विषाद-परो निवृत्तो लुब्धको यावत् पश्यति तावत् कच्छपो पि गतः। ततश् च तत्रोपविश्येमम् श्लोकम् अपठत्-
प्राप्तो बंधनम् अप्य् अयम् गुरु-मृगस् तावत् त्वया मे हृतः
संप्राप्तः कमठः स चापि नियितम् नष्टस् तवादेशतः।
क्षुत्-क्षामो त्र वने भ्रमामि शिशुकैस् त्यक्तः समम् भार्यया
यच् चांयन् न कृतम् कृतांत कुरुते तच् चापि सह्यम् मया॥पञ्च_२.१९५॥
ऐवम् बहु-विधिम् विलिप्य स्व-गृहम् गतः। अथ तस्मिन् दूरी-भूते सर्वेपि ते काक-कूर्म-मृगाखवः परमानंद-भाजो मिलित्वा परस्परम् आलिंग्य पुनर् जातान् इवात्मनो मंयमानस् तद् ऐव सरः प्राप्य महा-सुखेन सुभाषति-गोष्ठी-विनोदम् कुर्वंतः कालम् नयंति स्म। ऐवम् ज्ञात्वा विवेकिनि मित्र-संग्रहः कार्यः। तथा मित्रेण सहाव्याजेन वर्तितव्यम्। उक्तम् च-
यो मित्राणि करोत्य् अत्र न कौटिल्येन वर्तते।
तैः समम् न पराभूतमि् संप्राप्नोति कथञ्चन॥पञ्च_२.१९६॥
इति श्री-विष्णु-शर्म-विरचिते पञ्चतंत्रे मित्र-संप्राप्तिर् नाम द्वितीयम् तंत्रम् समाप्तम्॥२॥

संबंधित कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
   1. कथा-मुखम् १-७
   2. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १-५०
   3. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ५१-१००
   4. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १०१-१५०
   5. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १५१-२००
   6. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २०१-२५०
   7. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २५१-३००
   8. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३०१-३५०
   9. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३५१-४००
   10. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४०१-४५०
   11. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४५१-४६१
   12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १-५०
   13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
   14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
   15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
   16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
   17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
   18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
   19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
   20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
   21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
   22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
   23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
   24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् १-५०
   25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कड़ियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

Kākolūkīyam

पञ्चतन्त्रम् 04

लेखक: विष्णु शर्मा

पञ्चतन्त्रम्

तृतीयम् तंत्रम्

अथ काकोलूकीयम्

प्रस्तावना कथा मेघवर्णारमिर्दन-वृत्तांत:

अथेदम् आरभ्यते काकोलूकीयम् नाम तृतीयम् तंत्रम्। यस्यायम् आद्य: श्लोक:-

न विश्वसेत् पूर्व-विरोधितस्य

शत्रोश् च मित्रत्वम् उपागतस्य।

दग्धाम् गुहाम् पश्य उलूक-पूर्णाम्

काक-प्रणीतेन हुताशनेन॥पञ्च_३.१॥

तद् यथानुश्रुयते-अस्ति दक्षिणात्ये जनपदे महिलारोप्यम् नाम नगरम्। तस्य समीपस्थो नेक-शाखासनाथो तघिनतर-पत्र-च्छंनो अंयग्रोध-पादपो स्ति। तत्र च मेघ-वर्णो नाम वायस-राजो नेक-काक-परिवार: प्रतिवसति स्म। स तत्र वहिति-दुर्ग-रचन: सपरिजन: कालम् नयति। तथांयो रि-मिर्दनो नामोलूक-राजो संख्योलूक-परिवारो गिरि-गुहा-दुर्गाश्रय: प्रतिवसति स्म। स च रात्राव् अभ्येत्य सदैव तस्य अंयग्रोधस्य समंतात् परिभ्रमति। अथोलूकराज: पूर्व-विरोध-वशाद्यम् कञ्चिद् वायस-समासादयति। तम् व्यापाद्य गच्छति। ऐवम् नित्याभिगमनाच् छनै: शनैस् तन् अंयग्रोध-पादपद्-दुर्गम् तेन समंतान् निर्वायसम् कृतम्। अथवा भवत्य् ऐवम्। उक्तम् च-

य उपेक्षेत शत्रुम् स्वम् प्रसरंतम् यदृच्छया।

रोगम् चालस्य-सम्युक्त: स शनैस् तेन हंयते॥पञ्च_३.२॥

तथा च-

जात-मात्रम् न य: शत्रुम् व्याधिम् च प्रशमम् नयेत्।

महाबलो पि तेनैव वृद्धिम् प्राप्य स हंयते॥पञ्च_३.३॥

अथांयेद्यु: स वायस-राज: सर्वान् सचिवान् आहूय प्रोवाच-भो:! उत्कटस् तावद् अस्माकम् शत्रुर् उद्यम-संपन्नश् च कालवचि् च नित्यम् ऐव निशागमे समेत्यास्मत्-पक्ष-कदनम् करोति। तत् कथम् अस्य प्रतिघितव्यम्? वयम् तावद् रात्रौ न पश्याम:। न च दिवा दुर्गम् विजिनीमो येन गत्वा प्रहराम:। तद् अत्र किम् युज्यते संधि-विग्रह-यानासन-समाश्रय-द्वैधी-भावानाम् मध्यात्। अथ ते प्रोचु:-युक्तम् अभिहितम् दैवेन यद् ऐष प्रश्न: कृत:। उक्तम् च-

अपृष्टेनापि वक्तव्यम् सचिवेनात्र किंचन।

पृष्टेन तु विशेषेण वाच्यम् पथ्यम् महीपते:॥पञ्च_३.४॥

यो न पृष्टो हितम् ब्रूते परिणामे सुखावहम्।

मंत्रो न प्रिय-वक्ता च केवलम् स रिपु: स्मृतम्॥पञ्च_३.५॥

तस्माद् ऐकांतम् आसाद्य कार्यो मंत्रो महीपते।

येन तस्य वयम् कुर्मो नियमम् कारणम् तथा॥पञ्च_३.६॥

उक्तम् च-

बलीयसि प्रणमताम् काले प्रहरताम् अपि।

संपदो नावगच्छंति प्रतीपम् इव निम्नगा:॥पञ्च_३.७॥

सत्याढ्यो धार्मिकश् चार्यो भ्रातृ-संघातवान् बली।

अनेक-विजयी चैव संधेय: स रिपुर् भवेत्॥पञ्च_३.८॥

संधि: कार्यो प्य् अनार्येण विजिगीषुणा प्राण-संशयम्।

प्राणै: संरक्षितै: सर्वम् यतो भवति रक्षितम्॥पञ्च_३.९॥

अनेक-युद्ध-विजयी संधानम् यस्य गच्छति।

तत्-प्रभावेण तस्याशु वशम् गच्छंत्य् अरातय:॥पञ्च_३.१०॥

संधिम् इच्छेत् समेनापि संदिग्धो विजयी युधि।

न हि सामशयकिम् कुर्याद् इत्य् उवाच बृहस्पति:॥पञ्च_३.११॥

संदग्धौ वजियौ युढे जनानाम् इह युद्ध्यताम्।
उपाय-त्रतियाद् ऊर्ध्वम् तस्माद् युढम् समाचरेत्॥पञ्च_३.१२॥
असंदधानौ मानांधः समेनापहतौ भृशम्।
आमकुंभम् इवाभत्वा नावतष्ठेत शक्तमिन्॥पञ्च_३.१३॥
समम् शक्तमिता युढम् अशक्तस्य हि मृत्यवे।
वृषत्कुंभम् यथा भत्वा तावत् तष्ठति शक्तमिन्॥पञ्च_३.१४॥
अंयच् च-
भूमरि मत्रिम् हरण्यम् वा वग्रिहस्य फल-त्रयम्।
नास्त्य् एकम् अपि यद्य् एषाम् वग्रिहम् न समाचरेत्॥पञ्च_३.१५॥
खनंन् आखु-बलिम् सिंहः पाषाण-शकलाकुलम्।
प्राप्नोति नख-भंगम् हि फलम् वा मूषको भवेत्॥पञ्च_३.१६॥
तस्मान् न स्यात् फलम् यत्र पुष्टम् युढम् तु केवलम्।
न हि तत् स्वयम् उत्पाद्यम् कर्तव्यम् न कथञ्चन॥पञ्च_३.१७॥
बलीयसा समाक्रांतो वैतसीम् वृत्तमि आश्रयेत्।
वाञ्छंन् अभ्रम्शनीम् लक्ष्मीम् न भौजंगी कदाचन॥पञ्च_३.१८॥
कुर्वन् हि वैतसीम् वृत्तमि प्राप्नोति महतीम् श्रयिम्।
भुजंग-वृत्तमि आपंनो वधम् अर्हति केवलम्॥पञ्च_३.१९॥
कौर्मम् संकोचम् आस्थाय प्रहारान् अपि मर्षयेत्।
काले काले च मतमिन् उत्तष्ठेत् कृष्ण-सर्पवत्॥पञ्च_३.२०॥
आगतम् वग्रिहम् वद्विान् उपायैः प्रशमम् नयेत्।
वजियस्य हय् अनत्यित्वाद् रभसेन न संपतेत्॥पञ्च_३.२१॥
बलिना सह योढव्यम् इति नास्ति निदर्शनम्।
प्रतवितम् न हि घनः कदाचिद् उपसर्पति॥पञ्च_३.२२॥
शत्रुणा न हि संदध्यात् सुश्लष्टिनापि संधिना।
सुतप्तम् अपि पानीयम् शमयत्य् एव पावकम्॥पञ्च_३.२३॥
उक्तम् च-
सत्य-धर्म-वहिनेन न संदध्यात् कथञ्चन।
सुगंधतो प्य् असाधुत्वाद् अचरिद् याति विक्रियिम्॥पञ्च_३.२४॥
तस्मात् तेन योढव्यम् इति मे मतिः। उक्तम् च यतः-
क्रूरो लुब्धो लसो सत्यः प्रमादी भीरुर् अस्थिरः।
मूढो योधावमंता च सुखोच्छेद्यो भवेद् रिपुः॥पञ्च_३.२५॥
अपरम् तेन पराभूता वयम्। तद् यदि संधान-कीर्तनम् करष्यिामस् तद् भूयो त्यंतम् कोपम् करष्यिति। उक्तम् च-
चतुर्थोपाय-साध्ये तु रिपौ सांत्वम् अपक्रयिा।
स्वेद्यम् आम-ज्वरम् प्राज्ञः को अंभसा परषिञ्चिति॥पञ्च_३.२६॥
सामवादाः सकोपस्य शत्रोः प्रत्युत दीपकाः।
प्रतप्तस्येव सहसा सर्पषिस् तोय-बिंदवः॥पञ्च_३.२७॥
प्रमाणाभ्यधकिस्यापि महत्-सत्त्वम् अधष्ठितिः।
पदम् मूर्ध्नि समाधत्ते केसरी मत्त-दंतनिः॥पञ्च_३.२८॥
उत्साह-शक्ति-संपंनो हंयाच् छत्रुम् लघुर् गुरुम्।
यथा कंठीरवो नागम् भारद्वाजः प्रचक्षते॥पञ्च_३.२९॥
मायया शत्रवो वध्या अवध्याः स्युर् बलेन ये।
यथा स्त्री-रूपम् आस्थाय हतो भीमेन कीचकः॥पञ्च_३.३०॥
तथा च-
मृत्योर् इवोग्र-दंडस्य राज्ञो यांति विशम् द्वषिः।
सर्वम्सहम् तु मंयंते तृणाय रपिवश् च तम्॥पञ्च_३.३१॥
न जातु शमनम् यस्य तेजस् तेजस्वि-तेजसाम्।
वृथा जातेन कमि तेन मातुर् यौवन-हारणा॥पञ्च_३.३२॥

या लक्ष्मीर् नानुलिप्तांगी वैर्-शोणित-कुंकुमैः।
कांतापि मनसः प्रीतिम् न सा धत्ते मनस्विनाम्॥पञ्च_३.३३॥
रिपु-रक्तेन सम्सिक्ता तत्-सत्री-नेत्रांबुभिस् तथा।
न भूमिर् यस्य भूपस्य का श्लाघा तस्य जीविते॥पञ्च_३.३४॥
बलोत्कटेन दुष्टेन मर्यादा-रहितेन च।
न संधि-विग्रहौ नैव विना यानम् प्रशस्यते॥पञ्च_३.३५॥
द्विधाकारम् भवेद् यानम् भवेत् प्राणार्थ-रक्षणम्।
ऐकम् अंयज् जिगीषोश् च यात्रालक्षणम् उच्यते॥पञ्च_३.३६॥
कार्त्तिके वाथ चैत्रे वा विजिगीषोः प्रशस्यते।
यानम् उत्कृष्ट-वीर्यस्य शत्रु-देशे न चांयदा॥पञ्च_३.३७॥
अवस्कंद-प्रदानस्य सर्वे कालाः प्रकीर्तितिः।
व्यसने वर्तमानस्य शत्रोच्छिद्रांवितिस्य च॥पञ्च_३.३८॥
स्वस्थानम् सुदृढम् कृत्वा शूरैश् चातैर् महाबलैः।
पर-देशम् ततो गच्छेत् प्रणधि-व्याप्तम् अग्रतः॥पञ्च_३.३९॥
अज्ञातवी-वधासार-तोय-शस्यो व्रजेत् तु यः।
पर-राष्ट्रम् न भूयः स स्व-राष्ट्रम् अधिगच्छति॥पञ्च_३.४०॥
तत् ते युक्तम् कर्तुम् अपसरणम्। अंयच् च-
तन् न युक्तम् प्रभो कर्तुम् द्वितीयम् यानम् ऐव च।
न विग्रहो न संधानम् बलिना तेन पापिना॥पञ्च_३.४१॥
अपरम् कारणापेक्षयापसरणम् क्रियते बुधैः। उक्तम् च-
यद् अपसरति मेषः कारणम् तत् प्रहर्तुम्
मृग-पतिर् अपि कोपात् संकुचत्य् उत्पतिष्णुः।
हृदय-निहित-भावा गूढ-मंत्र-प्रचाराः
किम् अपि विगणयंतो बुढमितः सहंते॥पञ्च_३.४२॥
अंयच् च-
बलवंतम् रिपुम् दृष्ट्वा देश-त्यागम् करोति यः।
युधिष्ठिर इवाप्नोति पुनर् जीवन् स मेदिनीम्॥पञ्च_३.४३॥
युध्यतेहंकृतम् कृत्वा दुर्बलो यो बलीयसा।
स तस्य वाञ्छितम् कुर्याद् आत्मनश् च कुल-क्षयम्॥पञ्च_३.४४॥
तद् बलवताभियुक्तस्यापसरण-समयो यम् न संधेर् विग्रहस्य च। ऐवम् अनुजीवि-मंत्रो पसरणस्य।
अथ तस्य वचनम् आकर्ण्य प्रजीवनम् आह-भद्र! त्वम् अप्य् आत्मनो भिप्रायम् वद।
सो ब्रवीत्-देव! मम संधि-विग्रह-यानानि त्रीण्य् अपि न प्रतिभांति। विशेषतश् चासनम् प्रतिभाति। उक्तम् च-
नक्रः स्व-स्थानम् आसाद्य गजेंद्रम् अपि कर्षति।
स ऐव प्रच्युतः स्थानाच् छुनापि परिभूयते॥पञ्च_३.४५॥
तथा-
अभियुक्तो बलवता तिष्ठिन् दुर्गे प्रयत्नवान्।
तत्रस्थः सुहृद्दाहवानम् कुर्वीतात्म-विमुक्तये॥पञ्च_३.४६॥
यो रिपोर् आगमम् श्रुत्वा भय-संत्रस्त-मानसः।
स्व-स्थानम् हि त्यजेत् तत्र न तु भूयो विशेच् च सः॥पञ्च_३.४७॥
दम्ष्ट्रा-विरहितः सर्पो मद-हीनो यथा गजः।
स्थान-हीनस् तथा राजा गम्यः स्यात् सर्व-जंतुषु॥पञ्च_३.४८॥
निज-स्थान-स्थितो प्य् ऐकः शतम् योद्धुम् सहेन् नरः।
शक्तानाम् अपि शत्रूणाम् तस्मात् स्थानम् न संत्यजेत्॥पञ्च_३.४९॥
तस्माद् दुर्गम् दृढम् कृत्वा सुभटासार-सम्युतम्।
प्राकार-परिखा-युक्तम् शस्त्रादिभिर् अलंकृतम्॥पञ्च_३.५०॥

संबंधित कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
   1. कथा-मुखम् १-७
   2. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १-५०
   3. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ५१-१००
   4. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १०१-१५०
   5. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १५१-२००
   6. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २०१-२५०
   7. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २५१-३००
   8. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३०१-३५०
   9. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३५१-४००
   10. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४०१-४५०
   11. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४५१-४६१
   12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १-५०
   13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
   14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
   15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
   16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
   17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
   18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
   19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
   20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
   21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
   22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
   23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
   24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् १-५०
   25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कड़ियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 04क

तष्ठिेन् मध्य-गतो नत्यिम् युढाय क्ड्त-नश्चिय:।
जीवन् संप्राप्त्स्यत राज्यम् म्ड्तो वा स्वर्गम् ऐष्यत।।पञ्च_३.५१॥ (युग्मकम्)
अंयच् च-
बलनिापि न बाध्यंते लघवो प्य् ऐक-सम्श्रया:।
वपिक्षेणापि मरुता यथैक-स्थान-वीरुधा:।।पञ्च_३.५२॥
महान् अप्य् ऐकजो व्ड्क्ष: बलवान् सुप्रतष्ठिति:।
प्रसह्य इव वातेन शक्यो धर्षयतुिम् यत:।।पञ्च_३.५३॥
अथ ये सम्हता व्ड्क्षा सर्वत: सुप्रतष्ठिता:।
ते न रौद्रानलिेनापि हंयंते ह्य् ऐक-सम्श्रयात्।।पञ्च_३.५४॥
ऐवम् मनुष्यम् अप्य् ऐकम् शौर्येणापि समंवतिम्।
शक्यम् द्वषितो मंयंते हम्सिंत चि तत: परम्।।पञ्च_३.५५॥
ऐवम् प्रजीव-मंत्र:। इदम् आसन-सम्ज्ञकम्।
ऐतत् समाकर्ण्य चरिञ्जीवनिम् प्राह-भद्र! त्वम् अपि स्वाभप्रिायम् वद।
सो ब्रवीत्-देव! षाड्गुण्य-मध्ये मम सम्श्रय: सम्यक् प्रतभिात। तत् तस्यानुष्ठानम् कार्यम्। उक्तम् च-
असहाय: समर्थो पि तेजस्वी कम्ि करष्यित।
नर्वाते ज्वलतिो वह्नि: स्वयम् ऐव प्रशाम्यत।।पञ्च_३.५६॥
संगत: श्रेयसी पुम्साम् स्व-पक्षे च वशिेषत:।
तुषैर् अपि परभ्रिष्टा न प्ररोहंत तिंडुला:।।पञ्च_३.५७॥
तद् अत्रैव स्थतिेन त्वया कश्चत् समर्थ: समाश्रयणीय:, यो वपित्-प्रतकिारम् करोत। यदि पुनस् त्वम् स्व-स्थानम् त्यक्त्वांयत्र यास्यस। तत् को पि ते वाङ्-मात्रेणापि सहायत्वम् न करष्यित। उक्तम् च, यत:-
वनानि दहतो वह्ने: सखी भवति मारुत:।
स ऐव दीप-नाशाय क्ड्शे कस्यास्ति सौह्ड्दम्।।पञ्च_३.५८॥
अथवा नैतद् ऐकांतम् यद् बलनिम् ऐकम् समाश्रयेत्। लघूनाम् अपि सम्श्रयो रक्षायै ऐव भवति। उक्तम् च, यत:-
संघातवान् यथा वेणुर् नविडिैर् वेणुभरि् व्ड्त:।
न शक्येत समुच्छेत्तुम् दुर्बलो पि यथा अंड्प:।।पञ्च_३.५९॥
यदि पुनर् उत्तम-सम्श्रयो भवति तत् कम्ि उच्यते? उक्तम् च-
महाजनस्य संपर्क: कस्य नोन्नत-िकारक:।
पद्म-पत्र-स्थतिम् तोयम् धत्ते मुक्ता-फल-श्रयिम्।।पञ्च_३.६०॥
तद् ऐवम् सम्श्रयम् वनिा न कश्चत् प्रतीकारो भवति इति मेभप्रिाय:। ऐवम् चरिञ्जीव-िमंत्र:।
अथैवम् अभहिति स मेघवर्णो राजा चरितेनम् पत्ड्-सचविम् दीर्घायुषम् सकल-नीत-िशास्त्र-पारंगतम् स्थरिजीव-िनामानम् प्रणम्य प्रोवाच-तात! यद् ऐते मया प्ड्ष्टा: सचविास् तावद् अत्र-स्थतिस्यापि तव तत्-परीक्षार्थम्, येन त्वम् सकलम् श्रुत्वा यद् उचतिम् तन् मे समादशिस। तद् यद्य् उक्तम् भवति स् समादेश्यम्।
स आह-वत्स! सर्वैर् अप्य् ऐतैर् नीत-िशास्त्राश्रयम् उक्तम् सचविै:। तद् उपयुज्यते स्व-कालोचतिम् सर्वम् ऐव। परम् ऐष द्वैधीभावस्य काल:। उक्तम् च-
अवश्विासम् सदा तष्ठिेत् संधनिा वग्रिहेण च।
द्वैधी-भावम् समाश्रत्यि पापे शत्रौ बलीयस।।पञ्च_३.६१॥
तच् छत्रुम् वश्विास्यावश्विस्तैर् लोभम् दर्शयद्भ: सुखेनोच्छद्यिते रपु:। उक्तम् च-
उच्छेद्यम् अपि वद्विाम्सो वर्धयंत्य् अरम्ि ऐकदा।
गुडेन वर्धति: श्लेष्मा यतो न:िशेषताम् व्रजेत्।।पञ्च_३.६२॥
तथा च-
स्त्रीणाम् शत्रो: कुमत्रिस्य पण्य-स्त्रीणाम् वशिेषत:।
यो भवेद् ऐक-भावो त्र न स जीवति मानव:।।पञ्च_३.६३॥
क्ड्त्यम् देव-द्वजिातीनाम् आत्मनश् च गुरोस् तथा।
ऐक-भावेन कर्तव्यम् शेषम् द्वैध-समाश्रतिम्।।पञ्च_३.६४॥
ऐको भाव: सदा शस्तो यतीनाम् भावतिात्मनाम्।
श्री-लुब्धानाम् न लोकानाम् वशिेषेण मही-भुजाम्।।पञ्च_३.६५॥
तद् द्वैधीभावम् सम्श्रतिस्य तव स्व-स्थाने वासो भवष्यित, लोभाश्रयाच् च शत्रुम् उच्चाटयष्यिस अपरम्-यदि कञ्चिच् छद्रिम् तस्य पश्यस, तद् गत्वा व्यापादयष्यिस।

मेघवर्ण आह-तात मया सौ वदिति समुश्रयः। तत् कथम् तस्य छद्रिम् ज्ञास्यामि?

स्थरिजीव्य् आह-वत्स! न केवलम् स्थानम्, छद्राण्य् अपि तस्य प्रकटीकरष्यामि प्रणधभिः। उक्तम् च-

गावो गंधेन पश्यंति वेदैः पश्यंति वै द्वजाः।

चारै पश्यंति राजानश् चक्षुर्भ्याम् इतरे जनाः॥पञ्च_३.६६॥

उक्तम् चात्र वषिये-

यस् तीर्थानि जिपक्षे पर-पक्षे वशिषतः।

गुप्तैश् चारैर् अंड्पो वेत्ति स दुर्गतम् आप्नुयात्॥पञ्च_३.६७॥

मेघवर्ण आह-तात, कानि तीर्थांय् उच्यंते? कति संख्यानि? कीद्ड्शा गुप्तचराः? तत् सर्वम् नविद्यताम् इति

स आह-अत्र वषिये भगवता नारदेन युधष्ठिरः प्रोक्तः। यच् छतु-पक्षेष्टादश-तीर्थानि, स्व-पक्षे पञ्चदश। त्रभिसि् त्रभिर् गुप्तचरैस् तानि ज्ञेयानि तैर् ज्ञातैः स्व-पक्षः पर-पक्षश् च वश्यो भवति उक्तम् च नारदेन युधष्ठिरम् प्रति-

कच्चिद् अष्टदशांय् एषु स्व-पक्षे दश पञ्च च।

त्रभिसि् त्रभिर् अवज्ञातैर् वेत्सि तीर्थानि चारकैः॥पञ्च_३.६८॥

तीर्थ-शब्देनायुक्त-कर्माभधीयते। तद् यदि तेषाम् कुत्सतिम् भवति तत् स्वामनो भघाताय, यदि प्रधानम् भवति तद्-वृद्धये स्याद् इति। तद् यथा-मंत्री, पुरोहतिः, सेनापतिः, युवराजः, दौवारकिः, अंतर्वासकिः, प्रशासकः, समाहर्त्ड्-संनधात्ड्-प्रदेष्ट्ड्-ज्ञापकाः, साधनाध्यक्षः, गजाध्यक्षः, कोशाध्यक्षः, दुर्गपाल-करपाल-सीमापाल-प्रोत्कट-भ्ड्त्याः। एषाम् भेदेन द्राग् रपुः साध्यते। स्व-पक्षे च देवी, जननी, कञ्चुकी, मालकिः, शय्या-पालकः, स्पशाध्यक्षः, साम्वत्सरकिः, भषिग्, तांबूल-वाहकः, आचार्यः, अंग-रक्षकः, स्थान-चतिकः, छत्रधरः, वलिसनी। एषाम् वैर-द्वारेण स्व-पक्षे वघातः। तथा च-

वैद्य-साम्वत्सराचार्याः स्व-पक्षेधकिड्ताश् चराः।

तथाहि-तुंडकिन्मत्ताः सर्वम् जानंति शत्रुषु॥पञ्च_३.६९॥

तथा च-

कृत्वा कृत्य-वदिस् तीर्थेष्व् अंतः प्रणधियः पदम्।

वदिंकुर्वंतु महतस् तलम् वद्विषिद्-अंभसः॥पञ्च_३.७०॥

एवम् मंत्रि-वाक्यम् आकर्ण्यात्रांतरे मेघवर्ण आह-तात! अथ कमि् नमित्तिम् एवम्वधिम् प्राणांतकिम् सदैव वायसोलूकानाम् वैरम्?

स आह-वत्स! कदाचद् धम्स-शुक-कोकलि-चातक-उलूक-मयूर-कपात-पारावत-वषिकरि-प्रभ्ड्तयः सर्वेपि पक्षणिः समेत्य सोद्वेगम् मंत्रयतुमि् आरब्धाः। अहो अस्माकम् तावद् वैनतेयो राजा, स च वासुदेव-भक्तो न काम् अपचितिम् अस्माकम् करोति तत् कमि् तेन वृद्थास्वामनो? यो लुब्धक-पाशैर् नत्यिम् नबिध्यमानानाम् न रक्षाम् वधित्ते। उक्तम् च-

यो न रक्षति वित्रिस्तान् पीड्यमानान् परैः सदा।

जंतून् पार्थवि-रूपेण स क्ड्तांतो न सम्शयः॥पञ्च_३.७१॥

यदि न स्यान् नरपतिः सम्यङ् नेताः ततः प्रजाः।

अकर्णधारा जलधौ वप्लिवेतेह नौर् इव॥पञ्च_३.७२॥

षड् इमान् पुरुषो जह्याद् भन्नि्नाम् नावम् इवार्णवे।

अप्रवक्तारम् आचार्यम् अनधीयानम् ड्त्वजिम्॥पञ्च_३.७३॥

अरक्षतिरम् राजानम् भार्याम् चापरि्य-वादनीम्।

ग्राम-काममु् च गोपालम् वन-काममु् च नापतिम्॥पञ्च_३.७४॥ (युग्मम्)

तत्, सञ्चत्यांयः कश्चद् राजा वहिंगमानाम् क्रयिताम् इति। अथ तैर् भद्राकारम् उलूकम् अवलोक्य सर्वैर् अभहितिम्-यद् एष उलूको राजास्माकम् भवष्यिति, तद् आनीयंताम् अंड्पाभषेक-संबंधनिः संभाराः इति।

अथ साधिते ववधि-तीर्थोदके, प्रगुणीकृत्ड्तेष्टोत्तर-शत-मूलकि-संघाते प्रदत्ते समिहासने, वर्तिते सप्तद्वीप-समुद्र-भूधर-वचित्रे धरत्री-मंडले, प्रस्तारिते व्याघ्र-चर्मणि आपूरितेषु हेम-कुंभेषु दीपेषु वाद्येषु च सज्जीकृत्ड्तेषु दर्पणादषु मांगल्य-वस्तुषु, पठत्सु वंदि-मुख्येषु, वेदोच्चारण-परेषु समुदति-मुखेषु ब्राह्मणेषु, गीत-परे युवति-जने, आनीतायाम् अग्र-महष्यिाम् कृत्कालकियाम्, उलूको भषेकार्थम् यावत् समिहासने उपवशिति तावत् कुतो पि वायसः समायातः सो चतियत्-अहो! कमि् एष सकल-पक्षि-समागमो महोत्सवश् च? अथ ते पक्षणिस् तम् दृष्ट्वा मथिः प्रोचुः। पक्षणिाम् मध्ये वायसश् चतुरः शूरयते। उक्तम् च-

नराणाम् नापतो धूरतः पक्षणिाम् चैव वायसः।

दम्ष्ट्रणिाम् च शृङ्गालस् तु श्वेभकिषुस् तपस्वनिम्॥पञ्च_३.७५॥

तद् अस्यापि वचनम् ग्राह्यम्। उक्तम् च-

बहुधा बहुभिः सार्धम् चतितोः सुनरूपितोः।

कथञ्चनि् न वलीयंते वद्विवद्भशि् चतितो नयाः॥पञ्च_३.७६॥

अथ वायसः समेत्य तान् आह-अहो! कमि् महाजन-समागमो यम् परम-महोत्सवश् च।

ते प्रोचुः-भोः! नास्ति कश्चद् वहिंगमानाम् राजा, तद् अस्योलूकस्य वहिंग-राज्याभषेको नरूपितस् तष्ठति समस्त-पक्षभिः। तत्त्वम् अपि स्व-मतम् देहि प्रस्तावे समागतो सि

अथासौ काको वहिस्याह-अहो! न युक्तम् ऐतत्। यन् मयूर-हम्स-कोकलि-चक्रवाक-शुक-कारंडव-हारीत-सारसादिषु पक्षि-प्रधानेषु वद्यिमानेषु दविंधस्यास्य कराल-वक्त्रस्याभषिकः क्रयिंते। तत्रैतन् मम मतम्। यतः-

वक्र-नासम् सुजह्मिाक्षम् क्रूरम् अप्रयि-दर्शनम्।

अक्रुढस्येद्ड्शम् वक्त्रम् भवेत् क्रुढस्य कीद्ड्शम्॥पञ्च_३.७७॥

स्वभाव-रौद्रम् अत्युग्रम् क्रूरम् अप्रयि-वादनिम्।

उलूकम् अंड्पतमि् क्ड्त्वा का नः सढिर् भवष्यिति॥पञ्च_३.७८॥

अपरम् वैनतेये स्वामनि स्थिति कमि् ऐष दविंधः क्रयिंते राजा? तद् यद्यपि गुणवान् भवति, तथाप्य् ऐकस्मनि् स्वामनि स्थिति नांयो भूपः प्रशस्यते।

ऐक ऐव हतिार्थाय तेजस्वी पार्थवो भुवः।

युगांत इव भास्वंतो बहवो त्र वपित्तये॥पञ्च_३.७९॥

तत् तस्य नाम्नापि यूयम् परेषाम् अगम्या भवष्यिथ। उक्तम् च-

गुरूणाम् नाम-मात्रेपि गृढीते स्वामि-संभवे।

दुष्टानाम् पुरतः क्षेमम् तत्-क्षणाद् ऐव जायते॥पञ्च_३.८०॥

तथा च-

व्यपदेशेन महताम् सद्दिः सञ्जायते परा।

शशनिो व्यपदेशेन वसंति शशकाः सुखम्॥पञ्च_३.८१॥

पक्षणि ऊचुः-कथम् ऐतत्?

स आह-

कथा १ चतुर्दंत-नाम-महा-गज-कथा

कस्मम्िश्चद् वने चतुर्दंतो नाम महा-गजो यूथाधपिः प्रतविसति स्म। तत्र कदाचनि् महत्य् अनाव्ड्ष्टः सञ्जाता प्रभूत-वर्षाणि यावत्। तया तडाग-ह्रद-पल्वल-सराम्सि शोषम् उपगतानि अथ तैः समस्त-गजैः स गजराजः प्रोक्तः-देव! पपिासाकुला गज-कलभा म्ड्त-प्राया अपरे म्ड्ताश् च। तद् अंवष्यिताम् कश्चजि् जलाशयो यत्र जल-पानेन स्वस्थताम् व्रजंति

ततश् चरिम् ध्यात्वा तेनाभहितिम्-अस्ति महा-ह्रदो ववक्तिे प्रदेशे स्थल-मध्य-गतः पाताल-गंगा-जलेन सदैव पूर्णः। तत् तत्र गम्यताम् इति

तथानुष्ठ्इते पञ्चरात्रम् उपसर्पद्भः समासादतिस् तैः स ह्रदः। तत्र स्वेच्छया जलम् अवगाह्यास् तम् अनवेलायाम् नष्क्रिांताः। तस्य च ह्रदस्य समंताच् छशक-बलिनि असंख्यानि सुकोमल-भूमौ तष्ठिंति तांय् अपि समस्तैर् अपि तैर् गजैर् इतस् ततो भ्रमद्भः परभिग्नानि बहवः शशकाः भग्न-पाद-शरी-ग्रीवा वहितिः। केचनि् म्ड्ताः केचजि् जीव-शेषा जाताः।

अथ गते तस्मनि् गज-यूथे शशकाः सोद्वेगा गजपाद-क्षुण्ण-समावासाः केचद् भग्न-पादाः। अंये जर्जरति-कलेवरा रुधरि-प्लुताः। अंये हत-शशिवो बाष्प-पहिति-लोचनाः समेत्य मथो मंत्रम् चक्रुः-अहो वनिष्टा वयम्। नत्यिम् ऐवैतद् गज-यूथम् आगमष्यति यतो नांयत्र जलम् अस्ति तत् सर्वेषाम् नाशो भवष्यति उक्तम् च-

स्प्ड्शंन् अपि गजो हंति जघ्रिंन् अपि भुजंगमः।

हसंन् अपि अंड्पो हंति मानयंन् अपि दुर्जनः॥पञ्च_३.८२॥

तच् चत्यिताम् कश्चद् उपायः। तत्रैकः प्रोवाच-गम्यताम् देश-त्यागेन। कमि् अंयत्? उक्तम् च मनुना व्यासेन च-

त्यजेद् ऐकम् कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलम् त्यजेत्।

ग्रामम् जनपदस्यार्थे आत्मार्थे प्ड्थवीम् त्यजेत्॥पञ्च_३.८३॥

क्षेम्याम् शस्य-प्रदाम् नत्यिम् पशु-व्ड्ढ-करीम् अपि

परत्यिजेन् अंड्पो भूममि् आत्मार्थम् अवचारयन्॥पञ्च_३.८४॥

आपद्-अर्थे धनम् रक्षेद् दारान् रक्षेद् धनैर् अपि

आत्मानम् सततम् रक्षेद् दारैर् अपि धनैर् अपि॥पञ्च_३.८५॥

ततश् चांये प्रोचुः-भोः! पत्रि्-पैतामहम् स्थानम् न शक्यते सहसा त्यक्तुम्। तत् क्रयिताम् तेषाम् क्ड्ते काचद् वभीषकि। यत् कथम् अपि दैवान् न समायांति उक्तम् च-

नर्विषिणापि सर्पेण कर्तव्या महती फटा।

वषिम् भवतु मा वास्तु फटाटोपो भयंकरः॥पञ्च_३.८६॥

अथांये प्रोचुः-यद्य् ऐवम् ततस् तेषाम् महद्-वभीषकि-स्थानम् अस्ति येन नागमष्यंति सा च चतुर-दूतायत्ता वभीषकि। यतो वजियदत्तो नामास्मत्-स्वामी शशकश् चंद्र-मंडले नविसति तत् प्रेष्यताम् कश्चनि् मथ्या-दूतो यूथाधपि-सकाशम् यच् चंद्रस् त्वाम् अत्र ह्रद आगच्छंतम् नषिधयति, यतो स्मत्-परग्रिहो स्य समंताद् वसति ऐवम् अभहिति श्रद्धेय-वचनात् कदापि नविर्तते। अथांये प्रोचुः-यद्य् ऐवम् तद् अस्ति लंबकर्णो नाम शशकः। स च वचन-रचना-चतुरो दूत-कर्मज्ञः। स तत्र प्रेष्यताम् इति उक्तम् च-

साकारो नःिस्पृढो वाग्मी नाना-शास्त्र-वचिक्षणः।

पर-चत्तिावगंता च राज्ञो दूतः स इष्यते॥पञ्च_३.८७॥

अंयच् च-

यो मूर्खम् लौल्य-संपन्नम् राज-द्वारकिम् आचरेत्।
मथ्या-वादम् वशेषेण तस्य कार्यम् न सध्यति॥पञ्च_३.८८॥
तद् अंवष्यताम् यद्य् अस्माद् व्यसनाद् आत्मनाम् सुनर्मुक्तः।
अथाये प्रोचुः-अहो युक्तम् एतत्। नायः कश्चद् उपायो स्माकम् जीवतस्य। तथैव क्रयताम्।
अथ लंबकर्णो गज-यूथाधप-समीपे नरूपतो गतश् च। तथानुष्ठते लंबकर्णो पगज-मार्गम् आसाद्यागम्यम् स्थलम् आरुह्य तम् गजम् उवाच-भोः भोः दुष्ट-गज! कम् एवम् लीलया नःशंकयात्र चंद्र-ह्रद आगच्छसे? तन् नागंतव्यम् नवर्त्यताम् इत
तद् आकर्ण्य वस्मित-मना गज आह-भोः! कस् त्वम्?
स आह-अहम् लंबकर्णो नाम शशकश् चंद्र-मंडले वसाम सांप्रतम् भगवता चंद्रमसा तव पार्श्वे प्रहतो दूतः। जानात्य् एव भवान्। यथार्थ-वादनो दूतस्य न दोषः करणीयः।
दूत-मुखा हराजानः सर्व एव। उक्तम् च-
उद्यतेष्व् अपशस्त्रेषु बंधु-वर्ग-वधेष्व् अप
पुरुषाण्य् अपजल्पतो वध्या दूता न भूभुजा॥पञ्च_३.८९॥
तच् छ्रुत्वा स आह-भोः शशक! तत् कथय भगवतश् चंद्रमसः संदेशम्। येन सत्वरम् क्रयते।
स आह-भवतातीत-दवसे यूथेन सहागच्छता प्रभूताः शशका नपातताः। तत् कम् न वेत्तभवान्। यन् मम परग्रहो यम्। तद् यदजीवतेन ते प्रयोजनम् तदा केनापप्रयोजनेनाप्य् अत्र ह्रदे नागंतव्यम् इतसंदेशः।
गज आह-अथ क्व वर्तते भगवान् स्वामी चंद्रः।
स आह-अत्र ह्रदे सांप्रतम् शशकानाम् भवद्-यूथ-मथतानाम् हत-शेषाणाम् समाश्वासनाय समायातस् तष्ठत अहम् पुनस् तवांतकम् प्रेषतः।
गज आह-यद्य् एवम् तद् दर्शय मे तम् स्वामनम् येन प्रणम्यायत्र गच्छाम
शशक आह-आगच्छ मया सहैककी येन दर्शयाम
तथानुष्ठते शशको नशा-समये तम् ह्रद-तीरे नीत्वा जल-मध्ये स्थतम् चंद्र-बबिम् अदर्शयत्। आह च-भोः एष नः स्वामी जल-मध्ये समाधस्थस् तष्ठतन्-नभ्ड्तम् प्रणम्य व्रजेत नो चेत्, समाधभंग-भयाद् भूयो पप्रभूतम् कोपम् करष्यत
अथ गजो पत्रस्त-मनास् तम् प्रणम्य पुनर् गमनाय प्रस्थतः। शशकश् च तद्-दनाद् आरभ्य स-परवाराः सुखेन स्वेषु स्थानेषु तष्ठंतस्म।

अतो हम् ब्रवीम व्यपदेशेन महताम् इत अपच-
क्षुद्रम् अलसम् कापुरुषम् व्यसननम् अक्ड्तज्ञम् जीवत-कामः।
प्ड्ष्ठ-प्रलपन-शीलम् स्वामत्वे नाभयोजयेत्॥पञ्च_३.९०॥
तथा च-
क्षुद्रम् अर्थपतम् प्राप्य अंयायावेषण-तत्-परौ।
उभाव् अपक्षयम् प्राप्तौ पुरा शशक-पञ्जलौ॥पञ्च_३.९१॥
ते प्रोचुः-कथम् एतत्?
स आह-

कथा २ शश-कपञ्जल-कथा

कस्मंश्चद् व्ड्क्षे पुराहम् अवसम्। तत्राधस्तात् कोटरे कपञ्जलो नाम चटकः प्रतवसतस्म। अथ सदैवास्तम् अनवेलायाम् आगतयोर् द्वयोर् अनेक-सुभाषत-गोष्ठ्या देवर्षब्रह्मर्षराजर्षपुराण-चरत-कीर्तनेन च पर्यटन-द्ड्ष्टानेक-कौतूहल-प्रकथनेन च परम-सुखम् अनुभवतोः कालो व्रजत अथ कदाचत् कपञ्जलः प्राण-यात्रार्थम् अंयैश् चटकैः सहांयम् पक्व-शालप्राग्रम् देशम् गतः। ततो यावन् नशा-समयेपनायातस् तावद् अहम् सोद्वेग-मनास् तद्-वप्रयोग-दुःखतश् चतितवान्-अहो कम् अद्य कपञ्जलो नायातः। कम् केनापपाशेन बढः? आहो स्वत् केनापव्यापादतः? सर्वथा यदकुशलो भवत, यन् माम् वना न तष्ठत
एवम् मे चतयतो बहूंय् अंयानव्यतक्रांतान ततश् च तत्र कोटरे कदाचच् छीघ्रगो नाम शशको स्तम् अनवेलायाम् आगत्य प्रवष्टः। मयापकपञ्जल-नराशत्वेन न नवारतः। अथायस्मन् अहनकपञ्जलः शाल-भक्षणाद् अतीव पीवर-तनुः स्वाश्रयम् स्म्ड्त्वा भूयो प्य् अत्रैव समायातः। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-
न ताद्ड्ग् जायते सौख्यम् अपस्वर्गे शरीरणाम्।
दारद्र्येपहयाद्ड्क् स्यात् स्व-देशे स्व-पुरे गृहे॥पञ्च_३.९२॥
अथासौ कोटरांतर्गतम् शशकम् द्ड्ष्ट्वा साक्षेपम् आह-भोः शशक! न त्वया सुंदरम् क्ड्तम्, यन् ममावसथ-स्थाने प्रवष्टो स तच् छीघ्रम् नष्क्रम्यताम्।
शशक आह-न तवेदम् गृहम्, कतु ममैव। तत् कम् मथ्या पुरुषाणजल्पस? उक्तम् च-
वापी-कूप-तडागानाम् देवालय-कुजन्मनाम्।
उत्सर्गात् परतः स्वाम्यम् अपकर्तुम् न शक्यते॥पञ्च_३.९३॥
तथा च-
प्रत्यक्षम् यस्य यद् भुक्तम् क्षेत्राद्यम् दश वत्सरान्।
तत्र भुक्तः प्रमाणम् स्याद् न साक्षी नाक्षराणवा॥पञ्च_३.९४॥

मानुषाणाम् अयम् अंयायॊ मुनभिः परकिीर्ततिः।

तरिश्चाम् च वहिंगानाम् यावद् ऎव समाश्रयः॥पञ्च_३.९५॥

तन् ममैतद् ग्ढम्, न तवॆति।

कपञ्जिल आह-भॊः! यदि स्म्ड्तमि् प्रमाणीकरॊषि, तद् आगच्छ मया सह यॆन स्म्ड्त-पिाठकम् प्ड्ष्ट्वा स यस्य ददाति स ग्ढ्णातु।

तथानुष्ठतिॆ मयापि चतितिम्-कमि् अत्र भवष्यिति? मया द्रष्टव्यॊ यम् अंयायः। ततः कौतुकाद् अहम् अपि ताव् अनुप्रस्थतिः। अत्रांतरॆ तीक्ष्णदम्ष्ट्रॊ नामारण्य-मार्जारस् तयॊर् वविादम् श्रुत्वा मार्गासन्नम् नदी-तटम् आसाद्य क्ड्त-कुशॊपग्रहॊ नमिीलति-नयन ऊर्ध्व-बाहुर् अर्ध-पाद-स्प्ड्ष्ट-भूमिः श्री-सूर्याभमिुख इमाम् धर्मॊपदॆशनाम् अकरॊत्-अहॊ! असारॊ यम् सम्सारः। क्षण-भंगुराः प्राणाः। स्वप्न-सद्ड्शः प्रयि-समागमः। इंद्र-जालवत् कुटुंब-परग्रिहॊ यम्। तद् धर्मम् मुक्त्वा नांया गतरि् अस्ति। उक्तम् च-

अनत्यिानि शरीराणि वभिवॊ नैव शाश्वतः।

नत्यिम् सम्नहितिॊ म्ड्त्युः कर्तव्यॊ धर्म-सम्ग्रहः॥पञ्च_३.९६॥

यस्य धर्म-वहिीनानि दनिांय् आयांति यांति च।

स लॊहकार-भस्त्रॆव श्वसंन् अपि न जीवति॥पञ्च_३.९७॥

नाच्छादयति कौपीनम् न दम्श-मशकापहम्।

शुनः-पुच्छम् इव व्यर्थम् पांडत्यिम् धर्म-वर्जतिम्॥पञ्च_३.९८॥

अंयच् च-

पुलाका इव धांयॆषु पूतकिा इव् पक्षषिु।

मशका इव मर्त्यॆषु यॆषाम् धर्मॊ न कारणम्॥पञ्च_३.९९॥

श्रॆयः पुष्प-फलम् व्ड्क्षाद् दध्नः श्रॆयॊ घ्ड्तम् स्म्ड्तम्।

श्रॆयस् तैलम् च पुण्याकाच् छ्रॆयान् धर्मस् तु मानुषात्॥पञ्च_३.१००॥

संबंधति कडयिाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
    1. कथा-मुखम् १-७
    2. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १-५०
    3. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ५१-१००
    4. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १०१-१५०
    5. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १५१-२००
    6. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २०१-२५०
    7. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २५१-३००
    8. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३०१-३५०
    9. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३५१-४००
    10. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४०१-४५०
    11. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४५१-४६१
    12. द्वतिीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १-५०
    13. द्वतिीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः ५१-१००
    14. द्वतिीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १०१-१५०
    15. द्वतिीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १५१-१९६
    16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकॊलूकीयम् १-५०
    17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकॊलूकीयम् ५१-१००
    18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकॊलूकीयम् १०१-१५०
    19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकॊलूकीयम् १५१-२००
    20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकॊलूकीयम् २०१-२५०
    21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकॊलूकीयम् २५१-२६०
    22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
    23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
    24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् १-५०
    25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् ५१-९८

2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 04ख

स्ड्ष्टा मूत्र-पुरीषार्थम् आहाराय च केवलम्।
धर्म-हीनाः परार्थाय पुरुषाः पशवो यथा॥पञ्च_३.१०१॥
स्थैर्यम् सर्वेषु क्ड्त्येषु शम्संतिनय-पंडिताः।
बह्व्-अंतराय-युक्तस्य धर्मस्य त्वरिता गतिः॥पञ्च_३.१०२॥
संक्षेपात् कथ्यते धर्मो जनाः किम् विस्तरेण वः।
परोपकारः पुण्याय पापाय पर-पीडनम्॥पञ्च_३.१०३॥
श्रूयताम् धर्म-सर्वस्वम् श्रुत्वा चैवावधार्यताम्।
आत्मनः प्रतिकूलानि परेषाम् न समाचरेत्॥पञ्च_३.१०४॥
अथ तस्य ताम् धर्मोपदेशनाम् श्रुत्वा शशक आह-भोः भोः कपिञ्जल! ऐष नदी-तीरे तपस्वी धर्म-वादी तिष्ठति। तद् ऐनम् प्ड्च्छावः।
कपिञ्जल आह-ननु स्वभावतो यम् अस्माकम् शत्रु-भूतः। तद् दूरे स्थित्वा प्ड्च्छावः। कदाचिद् अस्य व्रत-वैकल्यम् संपद्येत। ततो दूरस्थो ताव् ऊचतुः-भोस् तपस्विन्! धर्मोपदेशक! आवयोर् विवादो वर्तते। तद् धर्म-शास्त्र-द्वारेणास्माकम् निर्णयम् कुरु। यो हीनवादी स ते भक्ष्य इति।
स आह-भद्रौ! मा मैवम् वदतम्। निव्ड्त्तो हम् नरक-मार्गाद् धिम्सा-कर्मणः। अहिम्सैव धर्म-मार्गः। उक्तम् च-
अहिम्सा-पूर्वको धर्मो यस्मात् सर्व-हिते रतः।
यूका-मत्-कुण-दम्शादीम्स् तस्मात् तान् अपि रक्षयेत्॥पञ्च_३.१०५॥
हिम्सकांय् अपि भूतानि यो हिम्सति स निर्घ्ड्णः।
स याति निरकम् घोरम् किम् पुनर् यः शुभानि च॥पञ्च_३.१०६॥
ऐतेपि ये याज्ञिका यज्ञ-कर्मणि पशून् व्यापादयंति, ते मूर्खाः। परमार्थम् श्रुतेर् न जानंति। तत्र किलैतद् उक्तम्-अजयैष्टव्यम्। अजा व्रीहयस् तावत् सप्त-वार्षिकाः कथ्यंते न पुनः पशु-विशेषः। उक्तम् च-
व्ड्क्षाम्श् छित्त्वा पशून् हत्वा क्ड्त्वा रुधिर-कर्दमम्।
यद्य् ऐवम् गम्यते स्वर्गम् नरकम् केन गम्यते॥पञ्च_३.१०७॥
तन् नाहम् भक्षयामि। परम् जय-पराजय-निर्णयम् करिष्यामि। किंत्व् अहम् व्ड्ढो दूरान् न यथावच् छ्ड्णोमि। ऐवम् ज्ञात्वा मम समीप-वर्तिनो भूत्वा ममाग्रे अंयायम् वदतम्, येन विज्ञाय, विवाद-परमार्थम् वचो वदतो मे पर-लोक-बाधा न भवति। उक्तम् च-
मानाद् वा यदि वा लोभात् क्रोधाद् वा यदि वा भयात्।
यो अंयायम् अंयथा ब्रूते स याति निरकम् नरः॥पञ्च_३.१०८॥
पञ्च पश्व्-अंड्ते हंति दश हंति गवांड्ते।
शतम् कंयांड्ते हंति सहस्रम् पुरुषांड्ते॥पञ्च_३.१०९॥
उपविष्टः सभा-मध्ये यो न वक्ति स्फुटम् वचः।
तस्माद् दूरेण स त्याज्यो न यो वा कीर्तयेद् ड्तम्॥पञ्च_३.११०॥
तस्माद् विश्रब्धौ मम कर्णोपांतिके स्फुटम् निवेदयतम्। किम् बहुना, तेन क्षुद्रेण तथा तौ पूर्णम् विश्वासितौ यथा तस्योत्संग-वर्तिनौ जातौ। ततश् च तेनापि सम-कालम् ऐवैकः पादांतेनाक्रांतो अंयो दम्ष्ट्राक्रकचेन च ततो गत-प्राणौ भक्षितोव् इति। अतो हम् ब्रवीमि-क्षुद्रम् अर्थ-पतिम् प्राप्य (९१) इति।
भवंतो प्य् ऐनम् दविांधम् क्षुद्रम् अर्थ-पतिम् आसाद्य रात्र्य्-अंधाः संतः शशक-पिञ्जल-मार्गेण यास्यंति। ऐवम् ज्ञात्वा यद् उचितम् तद् विधेयम्। अथ तस्य तद्-वचनम् आकर्ण्य साध्व् अनेनाभिहितम् इत्य् उक्ता, भूयो पि पार्थविाथम् समेत्य मंत्रयिष्यामहे इति ब्रुवाणाः सर्वे पक्षिणो यथाभिमतम् जग्मुः। केवलम् अवशिष्टो भद्रासनोपविष्टो भिषेकाभिमुखो दविांधः क्ड्कालकिया सहास्ते। आह च-कः को त्र भोः! किम् अद्यापि न क्रियते ममाभिषेकः?
इति श्रुत्वा क्ड्कालकियाभिहितम्-भद्र! कुतो यम् विघ्नस् ते काकेन? गताश् च सर्वेपि विहिगा यथेप्सितासु दिक्षु केवलम् ऐको यम् वायसो वशिष्टस् तिष्ठति केनापि कारणेन। तत् त्वरितम् उत्तिष्ठ, येन त्वाम् स्वाश्रयम् प्रापयामि।
तच् छ्रुत्वा स-विषादम् उलूको वायसम् आह-भो भो दुष्टात्मन्! किम् मया तेपक्ड्तम् यद् राज्याभिषेको मे विघ्नितिः? तद् अद्य-प्रभ्ड्ति सांवयम् आवयोर् वैरम् सञ्जातम्। उक्तम् च-

रोहते सायकैर् वढिम् छन्निम् रोहति चासनि।
वचो दुरुक्तम् बीभत्सम् न प्ररोहति वाक्-क्षतम्॥पञ्च_३.१११॥
इत्य् एवम् अभधाय क्ड्कालकिया सह स्वाश्रमम् गतः। अथ भय-व्याकुलो वायसो व्यचतियत्-अहो! अकारणम् वैरम् आसादतिम् मया। कमि् इदम् व्याहड्तम्? उक्तम् च-
अदेश-कालज्ञम् अनायति-क्षमम्
यद् अप्रयिम् लाघव-कारि चात्मनः।
यो त्राब्रवीत् कारण-वर्जतिम् वचो
न तद् वचः स्याद् वषिम् एव तद् भवेत्॥पञ्च_३.११२॥
बलोपपनो पि हि बुढमिान् नरः
परे नयेन् न स्वयम् एव वैरतिम्।
भषिङ् ममास्तीति विचित्य भक्षयेद्
अकारणात् को हि विचिक्षणो वषिम्॥पञ्च_३.११३॥
परविादः परषिदि न कथञ्चति् पंडतिेन वक्तव्यः।
सत्यम् अपि तन् न वाच्यम् यद् उक्तम् असुखावहम् भवति॥पञ्च_३.११४॥
सुहड्द्भरि् आप्तैर् असक्ड्द्-वचारतिम्
स्वयम् हि बुढ्या प्रवचारतिाश्रयम्।
करोति कार्यम् खलु यः स बुढमिान्
स एव लक्ष्म्या यशसाम् च भाजनम्॥पञ्च_३.११५॥
एवम् वचित्य काको पि प्रयातः। तदा-प्रभ्ड्त्य् अस्माभिः सह कौशकिानाम् अंवया-गतम् वैरम् अस्ति।
मेघवर्ण आह-तात! एवम् गतेस्माभिः कमि् क्रयिते?
स आह-वत्स! एवम् गतेपि षाड्गुण्याद् अपरः स्थूलो भप्रियो स्ति। तम् अंगीक्ड्त्य स्वयम् एवाहम् तद्-वजियाय यास्यामि रपून् वञ्चयित्वा वधष्यिामि। उक्तम् च-
बहु-बुढि-समायुक्ताः सुवज्रिाना बलोत्कटान्।
शक्ता वञ्चयतुिम् धूर्ता ब्राह्मणम् छागलद् इव॥पञ्च_३.११६॥
मेघवर्ण आह-कथम् एतत्?
सो ब्रवीत्-

कथा ३ मत्रि-शर्म-ब्राह्मण-कथा

कस्मम्िश्चद् अधष्ठिाने मत्रिशर्मा नाम ब्राह्मणः क्ड्ताग्नहिोत्र-परग्रिहः प्रतविसति स्म। तेन कदाचन् माघ-मासे सौम्यानलि प्रवाति, मेघाच्छादति गगने मंदम् मंदम् प्रवर्षति प्रजंये, पशु-प्रारथनार्थम् कञ्चिद् ग्रामांतरम् गत्वा, कश्चद् यजमानो याचतिः-भो यजमान! आगामयिाम् अमावास्यायाम् अहम् यक्ष्यामि यज्ञम्। तद् देहि मे पशुम् एकम्।
अथ तेन यस्य शास्त्रोक्तः पीवर-तनुः पशुः प्रदत्तः। सो पि तम् समर्थम् इतश् चेतश् च गच्छंतम् वज्रिाय स्कंधे क्ड्त्वा सत्वरम् स्व-पुराभमिुखः प्रतस्थे।
अथ तस्य गच्छतो मार्गे त्रयो धूर्ताः क्षुत्-क्षाम-कंठाः सम्मुखा बभूवुः। तैश् च ताद्ड्शम् पीवर-तनुम् स्कंध आरूढम् आलोक्य, मथो भहितिम्-अहो! अस्य पशोर् भक्षणाद् अद्यतनीयो हमि-पातो व्यर्थताम् नीयते। तद् एनम् वञ्चयित्वा पशुम् आदाय शीत-त्राणम् कुर्मः।
अथ तेषाम् एकतमो वेश-परविर्तनम् वधाय सम्मुखो भूत्वापमार्गेण तम् आहतिाग्नमि् ऊचे-भो भोः! बालाग्नहिोत्रनि्! कमि् एवम् जन-वडिम्बम् हास्य-कार्यम् अनुष्ठीयते? यद् एष सारमेयो पवत्रिः स्कंधाधरिूढो नीयते। उक्तम् च यतः।
श्वान-कुक्कुट-चांडालाः सम-स्पर्शाः प्रकीर्तताि।
रासभोष्ट्रौ वशिेषेण तस्मात् तान् नैव सम्स्प्ड्शेत्॥पञ्च_३.११७॥
ततश् च तेन कोपाभभूितेनाभहितिम्-अहो! कमि् अंधो भवान्? यत् पशुम् सारमेयत्वेन प्रतपिादयसि?
सो ब्रवीत्-ब्रह्मन्! कोपस् त्वया न कार्यः। यथेच्छम् गम्यताम्।
अथ यावत् कञ्चिद् अध्वनो अंतरम् गच्छति, तावद् द्वतीयो धूर्तः संमुखम् अभ्युपेत्य तम् उवाच-भोः ब्रह्मन्! कष्टम् कष्टम्! यद्यपि वल्लभो यम् ते म्ड्त-वत्सस् तथापि स्कंधम् आरोपयतुिम् अयुक्तम्। उक्तम् च यतः-
तर्यिञ्चम् मानुषम् वापि यो म्ड्तम् सम्स्प्ड्शेत् कुधीः।
पञ्च-गव्येन शुढि स्यात् तस्य चांद्रायणेन वा॥पञ्च_३.११८॥
अथासौ स-कोपम् इदम् आह-भोः! कमि् अंधो भवान्? यत् पशुम् म्ड्त-वत्सम् वदति।
सो ब्रवीत्-भगवन्! मा कोपम् कुरु। अज्ञानान् मयाभहितिम्। तत् त्वम् आत्म-रुचमि् समाचर इति।
अथ यावत् स्तोकम् वनांतरम् गच्छति तावत् त्ड्तीयो अंय-वेश-धारी धूर्तः संमुखः समुपेत्य तम् उवाच-भोः! अयुक्तम् एतत्, यद् रासभम् स्कंधाधरिूढम् नयसि। तत् त्यज्यताम् एषः। उक्तम् च-
यः स्प्ड्शेद् रासभम् मर्त्यो ज्ञानाद् अज्ञानतो पि वा।

स-चैलम् स्नानम् उद्दष्टिम् तस्य पाप-प्रशांतये॥पञ्च_३.११९॥

तत् त्यजैनम् यावद् अंयः कश्चन्नि न पश्यति।

अथासौ तम् पशुम् रासभम् मंयमानो भयाद् भूमौ प्रक्षप्य स्व-गृहम् उद्दश्य पलायितुम् प्रारब्धः। ततस् तेपि त्रयो मलित्वा पशुम् आदाय यथेच्छम् भक्षयितुम् आरब्धाः।

अतो हम् ब्रवीमि-बहु-बुद्धि-समायुक्ताः (११६) इति। अथवा साधु इदम् उच्यते-

अभनिव-सेवक-वनियैः प्राघुणकोक्तैर् वलिसनीर् उदतैः।

धूर्त-जन-वचन-नकिरैर् इह कश्चिद् अवञ्चितो नास्ति॥पञ्च_३.१२०॥

कमि च-दुर्बलैर् अपि बहुभिः सह विरोधो न युक्तः। उक्तम् च-

बहवो न विरोधव्या दुर्जया हि महाजनाः।

स्फुरंतम् अपि नागेंद्रम् भक्षयंति पिपीलिकाः॥पञ्च_३.१२१॥

मेघवर्ण आह-कथम् एतत्?

स्थिरजीवी कथयति-

कथा ४ अतिदर्प-नाम-सर्प-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् वल्मीके महा-कायः कृष्ण-सर्पो तिदर्पो नाम। स कदाचिद् वलिनुसारि-मार्गम् उत्सृज्यायेन लघु-द्वारेण निष्क्रमितुम् आरब्धः। निष्क्रामतश् च तस्य महा-कायत्वाद् दैव-वशतया लघु-विवरत्वाच् च शरीरे व्रणः समुत्पन्नः। अथ व्रण-शोणति-गंधानुसारिणीभिः पिपीलिकाभिः सर्वतो व्याप्तो व्याकुलीकृतश् च। कति व्यापादयति किं वा ताडयति? अथ प्रभूतत्वाद् विस्तारति-बहु-व्रणः कृपत-सर्वांगो तिदर्पः पञ्चत्वम् उपागतः।

अतो हम् ब्रवीमि-बिहवो न विरोधव्या (१२१) इति। तद् अत्रास्ति मे कश्चिद् वक्तव्यम् एव। तद् अवधार्य यथोक्तम् अनुष्ठीयताम्।

मेघवर्ण आह-तत् समादेशय। तवादेशो नांयथा कर्तव्यः।

स्थिरजीवी प्राह-वत्स! समाकर्णय तर्हि। सामादीन् अतिक्रम्य यो मया पञ्चम उपायो निरूपितः। तन् माम् वपिक्ष-भूतम् कृत्वानि निष्ठुर-वचनैर् निर्भर्त्स्य। यथा वपिक्ष-प्रणधीनाम् प्रत्ययो भवति, तथा समाहृत-रुधिरैर् आलप्यास्यैव अंयग्रोधस्याधस्तात् प्रक्षप्य माम् गम्यताम् पर्वतम् दृष्यमूकम् प्रति। तत्र स-परिवारस् तिष्ठ, यावद् अहम् समस्तान् सपत्नान् सुप्रणीतेन वधिना वशिवास्याभमुखान् कृत्वा कृतार्थो ज्ञात-दुर्ग-मध्यो दिवसे तान् अंधताम् प्राप्तामस् त्वाम् नीत्वा व्यापादयामि ज्ञातम् मया सम्यक् नांयथास्माकम् सिद्धि अस्ति। यतो दुर्गम् एतद् अपसार-रहितम् केवलम् वधाय भविष्यति। उक्तम् च-

अपसार-समायुक्तम् न यज्ञैर् दुर्गम् उच्यते।

अपसार-परित्यक्तम् दुर्ग-व्याजेन बंधनम्॥पञ्च_३.१२२॥

न च त्वया मद्-अर्थम् कृपा कार्या। उक्तम् च-

अपि प्राण-समान् इष्टान् पालितान् लालितान् अपि।

भृत्यान् युद्धे समुत्पन्ने पश्येच् छुष्कम् इवेंधनम्॥पञ्च_३.१२३॥

तथा च-

प्राणवद् रक्षयेद् भृत्यान् स्वकायम् इव पोषयेत्।

सदैक-दिवसस्यार्थे यत्र स्याद् रिपु-संगमः॥पञ्च_३.१२४॥

तत् त्वयाहम् नात्र विषये प्रतिषेधनीयः। इत्य् उक्त्वा तेन सह शुष्क-कलहम् कर्तुम् आरब्धः। अथाये तस्य भृत्याः स्थिरजीवनिम् उच्छृङ्खल-वचनैर् जल्पंतम् अवलोक्य तस्य वधायोद्यता मेघवर्णेनाभहिताः-अहो! निवर्तध्वम् यूयम्। अहम् एवास्य शत्रु-पक्षपातनो दुरात्मनः स्वयम् निग्रहम् करिष्यामि। इत्य् अभधाय तस्योपरि समारुह्य, लघुभिश् चञ्चु-प्रहारैस् तम् नहित्याहृत-रुधिरेण प्लावयित्वा तद्-उपदिष्टम् दृष्यमूक-पर्वतम् स-परिवारो गतः।

एतस्मिन् अंतरे कृकालकिया द्विषित्-प्रणधी-भूतया तत् सर्वम् तद्-अमात्य-व्यसनम् क्वचित् प्रचलतिः स-परिवार इति।

अथोलूकाधिपिस् तद् आकर्ण्यास्तम् अनवेलायाम् सामात्यः स-परिजनो वायस-वधार्थम् प्रचलतिः। प्राह च-त्वर्यताम् त्वर्यताम् भीतः शत्रुः पलायन-परः पुण्यैर् लभ्यते। उक्तम् च-

शत्रोः प्रचलने छिद्रम् एकम् अंयम् च समाश्रयम्।

कुर्वाणो जायते वश्यो व्यग्रत्वे राज-सेवनिम्॥पञ्च_३.१२५॥

एवम् ब्रुवाणः समंतान् अंयग्रोध-पादपम् अधः परिविष्ट्य व्यवस्थितिः। यावन् न कश्चिद् वायसो दृश्यते, तावच् छाखाग्रम् अधिरूढो हृष्ट-मना वंदभिर् अभिष्टूयमानो रमिरदनस् तान् परिजनान् प्रोवाच-अहो! ज्ञायताम् तेषाम् मार्गः। कतमेन मार्गेण प्रनष्टाः काकाः? तद् यावन् न दुर्गम् समाश्रयंति, तावद् एव पृष्ठतो गत्वा व्यापाद्या भवंति। उक्तम् च-

वृत्तमि अप्य् आश्रितिः शत्रुर् अवध्यः स्याज् जिगीषुणा।

किमि पुनः समाश्रितो दुर्गम् सामग्र्या परया युतम्॥पञ्च_३.१२६॥

अथैतस्मिन् प्रस्तावे स्थिरजीवी चंतियामास-यद् एतेस्मच् छत्रवो नुलब्धास्मद्-वृत्तांता यथागतम् एव यांति तो मया न कश्चित् कृतम् भवति। उक्तम् च-

अनारंभो हि कार्याणाम् प्रथमम् बुद्धि-लिक्षणम्।

आरब्धस्यांत-गमनम् द्वितीयम् बुद्धि-लिक्षणम्॥पञ्च_३.१२७॥

तद् वरम् अनारंभो न चारंभ-विघातः। तद् अहम् एतान् शब्दम् समाकर्ण्य आत्मानम् दर्शयामि इति विचार्य मंदम् मंदम् शब्दम् अकरोत्। तच् छ्रुत्वा ते सकला अपि उलूकास् तद्-वधाय प्रजग्मुः। अथ तेनोक्तम्-अहो! अहम् स्थिरजीवी नाम मेघवर्णस्य मंत्री। मेघवर्णेनैवेद्दशीम् अवस्थाम् नीतः। तन् निवेदयतात्म-स्वामिने। तेन सह बहु वक्तव्यम् अस्ति।

अथ तैर् निवेदितः स उलूक-राजो विस्मयाविष्टस् तत्-क्षणात् तस्य सकाशम् गत्वा प्रोवाच-भोः भोः! किम् एताम् दशाम् गतस् त्वम्, तत् कथ्यताम्।

स्थिरजीवी प्राह-देव! शूयताम् तद्-अवस्था-कारणम्। अतीत-दिने स दुरात्मा मेघवर्णो युष्मद्-व्यापादति-प्रभूत-वायसानाम् पीडया युष्माकम् उपरि कोप-शोक-ग्रस्तो युद्धार्थम् प्रचलति आसीत्। ततो मयाभिहितम्-स्वामिन्! न युक्तम् भवतस् तद्-उपरि गंतुम्। बलवंत एते, बल-हीनाश् च वयम्। उक्तम् च-

बलीयसा हीन-बलो विरोधम्

न भूति-कामो मनसापि वाञ्छेत्।

न वध्यते वेतस-वृत्तिर् अत्र

व्यक्तम् प्रणाशो स्ति पतंग-वृत्तेः॥पञ्च_३.१२८॥

तत् तस्योआयन-प्रदानेन संधिर् एव युक्तः। उक्तम् च-

बलवंतम् रिपुम् दृष्ट्वा सर्वस्वम् अपि बुद्धिमान्।

दत्त्वा हि रक्षयेत् प्राणान् रक्षितैस् तैर् धनम् पुनः॥पञ्च_३.१२९॥

तच् छ्रुत्वा दुर्जन-कोपितेन त्वत्-पक्ष-पातिनिम् माम् आशंकमानेनेमाम् दशाम् नीतः। तत् तव पादौ सांप्रतम् मे शरणम्। किम् बहुना वज्रिप्तेन? यावद् अहम् प्रचलितुम् शक्नोमि तावत् त्वाम् तस्यावासम् नीत्वा सर्व-वायस-क्षयम् विधास्यामि इति।

अथारिमर्दनस् तद् आकर्ण्य पितृ-पितामह-क्रमागत-मंत्रिभिः सार्धम् मंत्रयामचकरे। तस्य च पञ्च मंत्रिणः। तद् यथा-रक्ताक्षः, करालाक्षः, दीप्ताक्षः, वक्रनासः, प्राकारकर्णश् चेति। तत्रादौ रक्ताक्षम् अपृच्छत्-भद्र! एष तावत् तस्य रिपोर् मंत्री मम हस्त-गतः। तत् किम् क्रियताम्? इति।

रक्ताक्ष आह-देव! किम् अत्र चिंत्यते? अविचारितम् अयम् हंतव्यः, यतः-

हीनः शत्रुर् नहिंतव्यो यावन् न बलवान् भवेत्।

प्राप्त-स्व-पौरुष-बलः पश्चाद् भवति दुर्जयः॥पञ्च_३.१३०॥

किम् च स्वयम् उपागता श्रीस् त्यज्यमाना शपतीति लोके प्रवादः। उक्तम् च-

कालो हि सिक्द्द् अभ्येति यिन् नरम् काल-कांक्षिणम्।

दुर्लभः स पुनस् तेन काल-कर्माचकीर्षता॥पञ्च_३.१३१॥

शूयते च यथा-

कश्चित् क्षुद्र-समाचारः प्राणनिम् काल-संनभिः।

विचिचार महारण्ये घोरः शुनि-लुब्धकः॥पञ्च_३.१३२॥

अरिमर्दनः प्राह-कथम् एतत्?

रक्ताक्षः कथयति-

कथा ५ ब्राह्मण-सर्प-कथा

अस्ति किस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने हरदित्तो नाम ब्राह्मणः। तस्य च क्ष्मि कुर्वतः सदैव निष्फलः कालो तिवर्तते। अथैकस्मिन् दिवसे स ब्राह्मण उष्ण-कालावसाने घर्मार्तः स्व-क्षेत्र-मध्ये वृक्ष-च्छायायाम् प्रसुप्तो नतदूरे वल्मीकोपरि प्रसारितम् बृहत्-फटा-युक्तम् भीषणम् भुजंगम् दृष्ट्वा चिंतयामास-नूनम् एषा क्षेत्र-देवता मया कदाचिद् अपि न पूजिता। तेनेदम् मे कृष्ण-कर्म विफलीभवति। तद् अस्या अहम् पूजाम् अद्य करिष्यामि। इत्य् अवधार्य कुतो पि क्षीरम् याचित्वा शरावे निक्षिप्य वल्मीकांतकिम् उपगत्योवाच-भोः क्षेत्र-पाल! मयैत्वावंतम् कालम् न ज्ञातम् यत् त्वम् अत्र वससि। तेन पूजा न कृता। तत् सांप्रतम् क्षमस्वेति।

एवम् उक्त्वा दुग्धम् च निवेद्य गृहाभमुखम् प्रायात्। अथ प्रातर् यावद् आगत्य पश्यति, तावद् दीनारम् एकम् शरावे दृष्टवान्। एवम् च प्रतिदिनम् एकाकी समागत्य तस्मै क्षीरम् ददाति, एकैकम् च दीनारम् गृह्णाति। अथैकस्मिन् दिवसे क्षीर-नयनाय पुत्रम् निरूप्य ब्राह्मणो ग्रामांतरम् जगाम। पुत्रो पि क्षीरम् तत्र नीत्वा समुत्थाप्य च पुनर् गृहम् समायातः। दिनांतरे तत्र गत्वा दीनारकम् दृष्ट्वा गृहीत्वा च चिंतितवान्-नूनम् सौवर्ण-दीनार-पूर्णो वल्मीकः। तद् एनम् हत्वा सर्वम् एक-वारम् ग्रहीष्यामि इत्य् एवम् संप्रधार्यायेद्युः क्षीरम् ददता ब्राह्मण-पुत्रेण सर्पो लगुडेन ताडितः। ततः कथम् अपि दैव-वशाद् अमुक्त-जीवति एव रोषात् तम् एव तीव्र-विषिद-शनैस् तथादशत्, यथा सद्यः पञ्चत्वम् उपागतः। स्वजनैश् च नातदूरे क्षेत्रस्य काष्ठ-सञ्चयैः समुत्क्षिप्तः।

अथ द्वितीय-दिने तस्य पिता समायातः। स्वजनेभ्यः सुत-विनाश-कारणम् श्रुत्वा तथैव समर्थितवान्। अब्रवीच् च-

भूतान् यो नानुगृह्णाति हि आत्मनः शरणागतान्।

भूतार्थास् तस्य नश्यंति हिंसाः पद्म-वने यथा॥पञ्च_३.१३३॥

पुरुषैर् उक्तम्-कथम् एतत्?

ब्राह्मणः कथयति-

कथा ६ हैम-हंस-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने चित्ररथो नाम राजा। तस्य योधैः सुरक्ष्यमाणम् पद्मसरो नाम सरस् तिष्ठति तत्र च प्रभूता जांबूनद-मया हंसास् तिष्ठंति। षण्मासे षण्मासे पिच्छम् ऐकैकम् परित्यजंति। अथ तत्र सरसि सौवर्णो बृहत्-पक्षी समायातः। तैश् चोक्तः-अस्माकम् मध्ये त्वया न वस्तव्यम्। येन कारणेनास्माभिः षण्मासांते पिच्छैकैक-दानम् कृत्वा गृहीतम् ऐतत् सरः। ऐवम् च किं बहुना, परस्परम् द्वैधम् उत्पन्नम्। स च राज्ञः शरणम् गतो ब्रवीत्-देव! ऐते पक्षिणि ऐवम् वदंति, यद् अस्माकम् राजा किं करिष्यति? न कस्याप्य् आवासम् ददमः।

मया चोक्तम्-न शोभनम् युष्माभिर् अभिहितम्। अहम् गत्वा राज्ञे निवेदयिष्यामि। ऐवम् स्थिते देवः प्रमाणम्।

ततो राजा भृत्यान् अब्रवीत्-भो भोः गच्छत। सर्वान् पक्षिणो गतासून् कृत्वा शीघ्रम् आनयत। राजादेशानंतरम् ऐव प्रचेलुस् ते।

अथ लगुड-हस्तान् राज-पुरुषान् दृष्ट्वा तत्रैकेन पक्षिणा वृद्धेनोक्तम्-भोः स्वजनाः! न शोभनम् आपततिम्। ततः सर्वैर् ऐक-मती-भूयोत्पतितव्यम्। तैश् च तथानुष्ठितम्।

अतो हम् ब्रवीमि-भूतान् यो नानुगृह्णाति (१३३) इति।

इत्य् उक्त्वा पुनर् अपि ब्राह्मणः प्रत्युषे क्षीरम् गृहीत्वा तत्र गत्वा तार-स्वरेण सर्पम् अस्तौत्। तदा सर्पश् चरिम् वल्मीक-द्वारांतर्-लीन ऐव ब्राह्मणम् प्रत्युवाच-त्वम् लोभाद् अत्रागतः पुत्र-शोकम् अपि विहाय। अतः परम् तव मम च प्रीतिर् नोचिता। तव पुत्रेण यौवनोन्मादेनाहम् ताडितो मया स दृष्टः। कथम् मया लगुड-प्रहारो विस्मर्तव्यः। त्वया च पुत्र-शोक-दुःखम् कथम् विस्मर्तव्यम् इति पुनर् उक्त्वा विवरांतर्-गतः। ब्राह्मणश् च मणिम् गृहीत्वा पुत्र-बुद्धिम् निदिन् स्व-गृहम् आगतः। अतो हम् ब्रवीमि-चितिकाम् दीपितिम् पश्य इति। तद् अस्मिन् हेयत्नाद् ऐव राज्यम् अकंटकम् भवतो भवति।

तस्यैतद्-वचनम् शुत्वा कूराक्षम् पप्रच्छ-भद्र! त्वम् तु किं मंयसे?

सो ब्रवीत्-देव! नरिदयम् ऐतद् यद् अनेनाभिहितम्। यत् कारणम् शरणागतो न वध्यते सुष्ठु। खल्व् इदम् आख्यानम्-

शूरयते हि कपोतेन शत्रुः शरणम् आगतः।

पूजितश् च यथा-अंयायम् स्वैश् च मांसैर् नमित्रतिः॥पञ्च_३.१३४॥

अरमिर्दनो ब्रवीत्-कथम् ऐतत्?

कूराक्षः कथयति-

कथा ७ कपोत-लुब्धक-कथा

कश्चिद् क्षुद्र-समाचारः प्राणनिम् काल-संनभिः।

विचिचार महारण्ये घोरः शकुनि-लुब्धकः॥पञ्च_३.१३५॥

नैव कश्चित् सुहृद् तस्य न संबंधी न बांधवः।

स तैः सर्वैः परित्यक्तस् तेन रौद्रेण कर्मणा॥पञ्च_३.१३६॥

अथवा-

ये अंहशंसा दुरात्मनः प्राणनिम् प्राण-नाशकाः।

उद्वेजनीया भूतानाम् व्याला इव भवंति ते॥पञ्च_३.१३७॥

स पञ्जरकम् आदाय पाशम् च लगुडम् तथा।

नित्यम् ऐव वनम् याति सर्व-प्राणि-विहिंसकः॥पञ्च_३.१३८॥

अंयेद्युर् भ्रमतस् तस्य वने कापि कपोतकि।

जाता हस्त-गता ताम् स प्राक्षपित् पञ्ज्चरांतरे॥पञ्च_३.१३९॥

अथ क्षुण्णा दशिः सर्वा वनस्थस्याभवन् घनैः

वात-वृष्टिश् च महतो क्षय-काल इवाभवत्॥पञ्च_३.१४०॥

ततः स त्रस्त-हृद्दयः कंपमानो मुहुर् मुहुः।

अंवेषयन् परित्राणम् आससाद वनस्पतिम्॥पञ्च_३.१४१॥

मुहूर्तम् पश्यते यावद् वयिद् वमिल-तारकम्।

प्राप्य वृक्षम् वदत्य् ऐवम् यो त्र तिष्ठति किश्चन॥पञ्च_३.१४२॥

तस्याहम् शरणम् प्राप्तः स परित्रातु माम् इति।

शीतेन भिद्यमानम् च क्षुधया गत-चेतनम्॥पञ्च_३.१४३॥

अथ तस्य तरोः स्कंधे कपोतः सुचरोषितिः।

भार्या-वरिहितिस् तिष्ठन् विलिलाप सुदुःखितिः॥पञ्च_३.१४४॥

वात-वर्षो महान् आसीन् न चागच्छति मे प्रयि।

तया वरिहितिम् हय् ऐतच् छूंयम् अद्य गृहम् मम॥पञ्च_३.१४५॥

पतिव्रता पति-प्राणा पत्युः प्रयि-हिते रता।

यस्य स्याद् ईद्ङ्शी भार्या धंयः स पुरुषो भुवि॥पञ्च_३.१४६॥
न गृहम् गृहम् इत्य् आहुर् गृहिणी गृहम् उच्यते।
गृहम् तु गृहिणी-हीनम् अरण्य-सद्ङ्शम् मतम्॥पञ्च_३.१४७॥
पञ्जर-स्था ततः शुरुत्वा भर्तुर् दुःखांवतिम् वचः।
कपोतिका सुसंतुष्टा वाक्यम् चेदम् अथाह सा॥पञ्च_३.१४८॥
न सा स्त्रीत्य् अभमितव्या यस्याम् भर्ता न तुष्यति
तुष्टे भर्तरि नारीणाम् तुष्टाः स्युः सर्व-देवताः॥पञ्च_३.१४९॥
दावाग्ननि वदिग्धेव स-पुष्प-स्तवका लता।
भस्मीभवतु सा नारी यस्याम् भर्ता न तुष्यति॥पञ्च_३.१५०॥

संबंधित कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
   1. कथा-मुखम् १-७
   2. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १-५०
   3. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ५१-१००
   4. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १०१-१५०
   5. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १५१-२००
   6. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २०१-२५०
   7. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २५१-३००
   8. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३०१-३५०
   9. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३५१-४००
   10. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४०१-४५०
   11. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४५१-४६१
   12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १-५०
   13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
   14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
   15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
   16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
   17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
   18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
   19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
   20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
   21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
   22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
   23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
   24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् १-५०
   25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 04ग

मतिम् ददाति हि पिता मतिम् भ्राता मतिम् सुतः।
अमतिस्य हि दातारम् भर्तारम् का न पूजयेत्॥पञ्च_३.१५१॥
पुनश् चाब्रवीत्-
श्ड्णुष्वावहतिः कांत यत् ते वक्ष्याम्य् अहम् हतिम्।
प्राणैर् अपि त्वया नित्यम् सम्रक्ष्यः शरणागतः॥पञ्च_३.१५२॥
ऐष शाकुनकिः शेते तवावासम् समाश्रतिः।
शीतार्तश् च क्षुधार्तश् च पूजाम् अस्मै समाचर॥पञ्च_३.१५३॥
श्रूयते च-
यः सायम् अतथिम् प्राप्तम् यथा-शक्ति न पूजयेत्।
तस्यासौ दुष्क्ड्तम् दत्त्वा सुक्ड्तम् चापकर्षति॥पञ्च_३.१५४॥
मा चास्मै त्वम् क्ड्था द्वैषम् बढानेनेति मत्-प्रयि।
स्व-क्ड्तैर् ऐव बढाहम् प्राक्तनैः कर्म-बंधनैः॥पञ्च_३.१५५॥
दारद्रि्य-रोग-दुःखानि बंधन-व्यसनानि च।
आत्मापराध-व्ड्क्षस्य फलांय् ऐतानि देहिनाम्॥पञ्च_३.१५६॥
तस्मात् त्वम् द्वेषम् उत्स्ड्ज्य मद्-बंधन-समुद्भवम्।
धर्मे मनः समाधाय पूजयैनम् यथा-वधि॥पञ्च_३.१५७॥
तस्यास् तद्-वचनम् श्रुत्वा धर्म-युक्ति-समंवतिम्।
उपगम्य ततो ध्ड्ष्टः कपोतः प्राह लुब्धकम्॥पञ्च_३.१५८॥
भद्र सुस्वागतम् तेस्तु ब्रूहि किम् करवाणि ते।
संतापश् च न कर्तव्यः स्व-ग्ढे वर्तते भवान्॥पञ्च_३.१५९॥
तस्य तद्-वचनम् श्रुत्वा प्रत्युवाच वहिंगमम्।
कपोत खलु शीतम् मे हमि-त्राणम् वधीयताम्॥पञ्च_३.१६०॥
स गत्वांगारकम् नीत्वा पातयामास पावकम्।
ततः शुष्केषु पर्णेषु तम् आशु समदीपयत्॥पञ्च_३.१६१॥
सुसंदीप्तम् ततः क्ड्त्वा तम् आह शरणागतम्।
प्रतापयस्व वश्रिब्धम् स्व-गात्राण्य् अत्र नर्भियः॥पञ्च_३.१६२॥
उद्गतेन च जीवामो वयम् सर्वे वनौकसः।
न चास्ति विभिवः कश्चिन् नाशये येन ते क्षुधम्॥पञ्च_३.१६३॥
सहस्रम् भरते कश्चचि् छतमंयो दशापरः।
मम त्व् अक्ड्त-पुण्यस्य क्षुद्रस्यात्मापि दुर्भरः॥पञ्च_३.१६४॥
ऐकस्याप्य् अतथिर् अन्नम् यः प्रदातुम् न शक्तमिान्।
तस्यानेक-परक्लिेशे ग्ढे कमि् वसतः फलम्॥पञ्च_३.१६५॥
तत् तथा साधयाम्य् ऐतच् छरीरम् दुःख-जीवतिम्।
यथा भूयो न वक्ष्यामि नास्तीत्य् अर्थ-समागमे॥पञ्च_३.१६६॥
स ननिंदि किलिात्मानम् न तु तम् लुब्धकम् पुनः।
उवाच तर्पयष्यि त्वाम् मुहूर्तम् प्रतपिालय॥पञ्च_३.१६७॥
ऐवम् उक्त्वा स धर्मात्मा प्रह्ड्ष्टेनांतरात्मना।
तम् अग्निम् संपरक्रिम्य प्रवविेश स्व-वेश्मवत्॥पञ्च_३.१६८॥
ततस् तम् लुब्धको द्ड्ष्ट्वा क्ड्पया पीडितो भ्ड्शम्।
कपोतम् अग्नौ पततिम् वाक्यम् ऐतद् अभाषत॥पञ्च_३.१६९॥
यः करोति नरः पापम् न तस्यात्मा ध्रुवम् प्रयिः।

आत्मना हि कृतम् पापम् आत्मनैव हि भुज्यते ॥पञ्च_३.१७० ॥
सो हम् पाप-मतिश् चैव पाप-कर्म-रतः सदा।
पतिष्यामि महा-घोरे नरके नात्र संशयः ॥पञ्च_३.१७१ ॥
नूनम् मम अंहसस्य प्रत्यादर्शः सुदर्शितः।
प्रयच्छता स्व-मांसानि कपोतेन महात्मना ॥पञ्च_३.१७२ ॥
अद्य-प्रभृति देहम् स्वम् सर्व-भोग-विवर्जितम्।
तोयम् स्वल्पम् यथा ग्रीष्मः शोषयिष्याम्य् अहम् पुनः ॥पञ्च_३.१७३ ॥
शीत-वातातप-सहः कृशांगो मलिनस् तथा।
उपवासैर् बहुविधैश् चरिष्ये धर्मम् उत्तमम् ॥पञ्च_३.१७४ ॥ ततो यष्टिम् शलाकाम् च जालकम् पञ्जरम् तथा।
बभञ्ज लुब्धको दीनाम् कापोतीम् च मुमोच ताम् ॥पञ्च_३.१७५ ॥
लुब्धकेन ततो मुक्ता दृष्ट्वाग्नौ पतितम् पतिम्।
कपोती विलिलापार्ता शोक-संतप्त-मानसा ॥पञ्च_३.१७६ ॥
न कार्यम् अद्य मे नाथ जीवितेन त्वया विना।
दीनायाः पति-हीनायाः किम् नार्या जीवितेन फलम् ॥पञ्च_३.१७७ ॥
मानो दर्पस् तु अहंकारः कुलम् पूजा च बंधुषु।
दास-भृत्य-जनेषु आज्ञा वैधव्येन प्रणश्यति ॥पञ्च_३.१७८ ॥
एवम् विलप्य बहुशः कृपणम् भृश-दुःखिता।
पतिरता सुसंदीप्तम् तम् एवाग्निम् विवेश सा ॥पञ्च_३.१७९ ॥
ततो दिव्यांबर-धरा दिव्याभरण-भूषिता।
भर्तारम् सा विमानस्थम् ददर्श स्वम् कपोतकि ॥पञ्च_३.१८० ॥
सो पि दिव्य-तनुर् भूत्वा यथार्थम् इदम् अब्रवीत्।
अहो माम् अनुगच्छंत्या कृतम् साधु शुभे त्वया ॥पञ्च_३.१८१ ॥
तिस्रः कोट्यो र्ध-कोटी च यानि रोमाणि मानुषे।
तावत् कालम् वसेत् स्वर्गे भर्तारम् यानुगच्छति ॥पञ्च_३.१८२ ॥
कपोत-देहः सूर्यास्ते प्रत्यहम् सुखम् अंवभूत्।
कपोत-देहवत्सासीत् प्राक् पुण्य-प्रभवम् हितम् ॥पञ्च_३.१८३ ॥
हर्षावष्टिस् ततो व्याधो विवेश च वनम् धनम्।
प्राण-हिंसाम् परित्यज्य बहु-निर्वेदवान् भृशम् ॥पञ्च_३.१८४ ॥
तत्र दावानलम् दृष्ट्वा विवेश विरिताशयः।
निर्दग्ध-कल्मषो भूत्वा स्वर्ग-सौख्यम् अवाप्तवान् ॥पञ्च_३.१८५ ॥

अतो हम् ब्रवीमि-शृण्यते हि कपोतेन (१३४) इत्य् आदि
तच् छ्रुत्वारिमर्दनो दीप्ताक्षम् पृष्टवान्-एवम् अवस्थिते किम् भवान् मंयते?
सो ब्रवीत्-देव! न हंतव्य एवायम्। यतः-
या ममोद्वजिते नित्यम् सा ममाद्यावगूहते।
प्रयि-कारक भद्रम् ते यन् ममास्ति हिरस्व तत् ॥पञ्च_३.१८६ ॥
चौरेण चाप्य् उक्तम्-
हर्तव्यम् ते न पश्यामि हर्तव्यम् चेद् भविष्यति
पुनर् अप्य् आगमिष्यामि यदीयम् नावगूहते ॥पञ्च_३.१८७ ॥
अरिमर्दनः पृष्टवान्-का च नावगूहते? कश् चायम् चौरः? इति विस्तरतः श्रोतुम् इच्छामि
दीप्ताक्षः कथयति-

कथा ८ कामातुर-वणकि्-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने कामातुरो नाम वृद्ध-वणकि्। तेन च कामोपहृत-चेतसा, मृत-भार्येण काचिन् निर्धन-वणकि्-सुता, प्रभूतम् धनम् दत्त्वोद्वाहिता। अथ सा दुःखाभभूता तम् वृद्ध-वणजिम् द्रष्टुम् अपि न शशाक। युक्तम् चैतत्-

श्वेतम् पदम् शिरसि यित् तु शिरोरुहाणाम्
स्थानम् परम् परभिवस्य तद् एव पुंसाम्।
आरोपितास्थि-शिकलम् परहिंस्त्य यांति
चांडाल-कूपम् इव दूरतरम् तरुण्यः ॥पञ्च_३.१८८॥

तथा च-

गात्रम् संकुचितिम् गतरि् वगिलिता दंताश् च नाशंगता
दृष्टरि् भ्राम्यतरूपम् अप्य् उपहतम् वक्त्रम् च लालायते।
वाक्यम् नैव करोति बांधव-जनः पत्नी न शुश्रूषते
धकि् कष्टम् जरयाभभूत-पुरुषम् पुत्रो प्य् अवज्ञायते ॥पञ्च_३.१८९॥

अथ कदाचित् सा तेन सहैकशयने पराङ्मुखी यावत् तिष्ठति तावद् गृहे चौरः प्रविष्टः। सापि तम् चौरम् दृष्ट्वा भय-व्याकुलिता वृद्धम् अपि तम् पतिम् गाढम् समाललिंग। सो पि विस्मियात् पुलकाञ्चिति-सर्व-गात्रश् चिंतयामास-अहो किम् एषा माम् अद्यावगूहते? यावन् निपुणतया पश्यति तावत् गृह-कोणैक-देशे चौरम् दृष्ट्वा व्यचिंतयत्-नूनम् एषास्य भयान् माम् आलिंगति इति ज्ञात्वा तम् चौरम् आह-या ममोद्वजिते (१८६) इत्य् आदि।

तच् छ्रुत्वा चौरो प्य् आह-हर्तव्यम् ते न पश्यामि (१८७) इत्य् आदि। तस्माच् चौरस्याप्य् उपकारः श्रेयश् चिंत्यते किम् पुनः शरणागतस्य। अपि चायम् तैर् विप्रिकृतो स्माकम् एव पुष्टये भविष्यति तदीय-रंध्र-दर्शनाय चेति अनेन कारणेनायम् अवध्य इति।

एतद् आकर्ण्यारिमर्दनो अंयम् सचिवम् वक्रनासम् पप्रच्छ-भद्र! सांप्रतम् एवम् स्थिते किम् करणीयम् इति?

सो ब्रवीत्-देव! अवध्यो यम्। यतः-

शत्रवो पि हितार्थैव विदंतः परस्परम्।
चौरेण जीवितम् दत्तम् राक्षसेन तु गो-युगम् ॥पञ्च_३.१९०॥

अरिमर्दनः प्राह-कथम् एतत्?

वक्रनासः कथयति-

कथा १० द्रोणाख्य-ब्राह्मण-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने दरिद्रो द्रोण-नामा ब्राह्मणः, प्रतिग्रह-धनः सततम् विशिष्ट-वस्त्रानुलेपन-गंध-माल्यालंकार-तांबूलादि-भोग-परिवर्जितः, प्ररूढ-केश-श्मश्रु-नख-रोमोपचितः, शीतोष्ण-वात-वर्षादिभिः परिशोषित-शरीरः, तस्य च केनापि यजमानेनानुकंपया शिशु-गो-युगम् दत्तम्। ब्राह्मणेन च बाल-भावाद् आरभ्य याचित-घृत-तैल-यवसादिभिः संवर्ध्य सुपुष्टम् कृतम्। तच् च दृष्ट्वा सहसैव कश्चिच् चौरश् चिंतितवान्-अहम् अस्य ब्राह्मणस्य गो-युगम् इदम् अपहरिष्यामि इति निशि चित्य निशायाम् बंधन-पाशम् गृहीत्वा, यावत् प्रस्थितस् तावद् अर्ध-मार्गे प्रविरल-तीक्ष्ण-दंत-पंक्तिरि् उन्नत-नासा-वंशः, प्रकट-रक्तांत-नयनः उपचित-स्नायु-संततनत-गात्रः शुष्क-कपोलः सुहुत-हुतवह-पिंगल-श्मश्रु-केश-शरीरः कश्चिद् दृष्टः। दृष्ट्वा च तम् तीव्र-भय-त्रस्तो चौरो ब्रवीत्-को भवान्? इति।

सो ब्रवीत्-अहम् क्रूर-कर्मा चौरो दरिद्र-ब्राह्मणस्य गो-युगम् हर्तुम् प्रस्थितो स्मि।

अथ जात-प्रत्ययो राक्षसो ब्रवीत्-भद्र! षष्ठाहन-कालिको हम्। अतस् तम् एव ब्राह्मणम् अद्य भक्षयिष्यामि।

अथ तौ तत्र गत्वैकांते कालम् अंवेषयंतौ स्थितौ। प्रसुप्ते च ब्राह्मणे तद्-भक्षणार्थम् प्रस्थितिम् राक्षसम् दृष्ट्वा चौरो ब्रवीत्-भद्र! नैषंयायो यतो गो-युगे मयापहृते पश्चात् त्वम् एनम् ब्राह्मणम् भक्षय।

सो ब्रवीत्-कदाचिद् अयम् ब्राह्मणो गो-शब्देन बुध्येत तदानर्थको यम् ममारंभः स्यात्।

चौरो प्य् अब्रवीत्-तवापि यदि भक्षणायोपस्थितिस्य एको प्य् अंतरायः स्यात्। तदाहम् अपि न शक्नोमि गो-युगम् अपहर्तुम्। अतः प्रथमम् मयापहृते गो-युगे पश्चात् त्वया ब्राह्मणो भक्षितव्यः। इठम् चाहम् अहमकिया तयोर् विदितोः समुत्पने द्वैधे प्रतिरव-वशाद् ब्राह्मणो जजागार।

अथ तम् चौरो ब्रवीत्-ब्राह्मण! त्वाम् एवायम् राक्षसो भक्षयितुम् इच्छति इति।

राक्षसो प्य् आह-ब्राह्मण! चौरो यम् गो-युगम् तेपहर्तुम् इच्छति।

एवम् श्रुत्वोठाय ब्राह्मणः सावधानो भूत्वेष्ट-देवता-मंत्र-ध्यानेनात्मानम् राक्षसाद् उद्गूरण-लगुडेन चौराद् गो-युगम् ररक्ष।

अतो हम् ब्रवीमि-शत्रवो पि हितार्थैव (१९०) इति।

अथ तस्य वचनम् अवधार्यारिमर्दनः पुनर् अपि प्राकारकरणम् अपृच्छत्-कथय, किम् अत्र मंयते भवान्?

सो ब्रवीत्-देव! अवध्य एवायम्, यतो रक्षितेनानेन कदाचित् परस्पर-प्रीत्या कालः सुखेन गच्छति। उक्तम् च-

परस्परस्य मर्माणि ये न रक्षंति जंतवः।
त एव नधिनम् यांति विल्मीकोदर-सर्पवत् ॥पञ्च_३.१९१॥

अरमिर्दनो ब्रवीत्-कथम् एतत्?

प्राकारकर्णः कथयति-

कथा १० वल्मीकोदर-गत-सर्प-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिन् नगरे देवशक्तिर् नाम राजा। तस्य च पुत्रो जठर-वल्मीकाश्रयेणोरगेण प्रतिदिनम् प्रत्यंगम् क्षीयते। अनेकोपचारैः सद्-वैद्यैः सच्-छास्त्रोपदिष्टौषध-युक्त्यापि चिकित्स्यमानो न स्वास्थ्यम् एति। अथासौ राजपुत्रो निर्वेदाद् देशांतरम् गतः।

कस्मिंश्चिन् नगरे भिक्षाटनम् कृत्वा महति देवालये कालम् यापयति। अथ तत्र नगरे बलिर् नाम राजास्ते। तस्य च द्वे दुहितरौ यौवन-स्थे तिष्ठतः। ते च प्रतिदिवसम् आदित्योदये पितुः पादांतिकम् आगत्य नमस्कारम् चक्रतुः। तत्र चैकाब्रवीत्-विजयस्व महाराज! यस्य प्रसादात् सर्वम् सुखम् लभ्यते।

द्वितीया तु-विहितम् भुंक्ष्व महाराज! इति ब्रवीति।

तच् छ्रुत्वा प्रकुपितो राजाब्रवीत्-भो मंत्रिणः! एनाम् दुष्ट-भाषिणीम् कुमारिकाम् कस्यचिद् वैदेशिकस्य प्रयच्छत तेन निज-विहितम् इयम् एव भुंक्ते।

अथ तथेति प्रतिपद्याल्प-परिवारा सा कुमारिका मंत्रिभिस् तस्य देव-कुलाश्रिति-राज-पुत्रस्य प्रतिपादिता। सापि प्रहृष्ट-मनसा तम् पतिम् देववत् प्रतिपद्यादाय चांय-विषयम् गता।

ततः कस्मिंश्चिद् दूरतर-नगर-प्रदेशे तडाग-तटे राज-पुत्रम् आवास-रक्षायै निरूप्य स्वयम् च घृत-तैल-लवण-तंडुलादि-क्रय-निमित्तम् स-परिवारा गता। कृत्वा च क्रय-विक्रयम् यावद् आगच्छति तावत् स राज-पुत्रो वल्मीकोपरि कृत-मूर्धा प्रसुप्तः। तस्य च मुखाद् भुजगः फणाम् निष्कास्य वायुम् अश्नाति तत्रैव च वल्मीकोपरः सर्पो निष्क्रम्य तथैवासीत्।

अथ तयोः परस्पर-दर्शनेन क्रोध-समुत्थ-लोचनयोर् मध्याद् वल्मीकस्थेन सर्पेणोक्तम्-भो भो दुरात्मन्! कथम् सुंदर-सर्वांगम् राज-पुत्रम् इतम् कदर्थयसि?

मुखस्थो रि अब्रवीत्-भो भोः! त्वयापि दुरात्मनास्य वल्मीकस्य मध्ये कथम् इदम् दूषितम् हाटक-पूरणम् कलश-युगलम् इत्य् एवम् परस्परस्य मर्माण्य् उद्घाटितवंतौ।

पुनर् वल्मीकस्थो हरि अब्रवीत्-भो दुरात्मन्! भेषजम् इदम् ते किम् को पि नि जानाति यिज् जीर्णोत्कालति-काञ्जिका-राजिका-पानेन भवान् विनाशम् उपयाति।

अथोदरस्थो हरि अब्रवीत्-तवाप्य् एतद् भेषजम् किम् कश्चिद् अपि नि वेत्ति यद् उष्ण-तैलेन महोष्णोदकेन वा तव विनाशः स्याद् इति। एवम् च सा राज-कंया वटिपांतरिता तयोः परस्परालापान् मर्म-मयान् आकर्ण्य तथैवानुष्ठितिवती।

विधाय व्यंगम् नीरोगम् भर्तारम् निधिम् च परमम् आसाद्य स्वदेशाभिमुखम् प्रायात्। पित्रि-मात्रि-स्वजनैः प्रतिपूजिता विहितोपभोगम् प्राप्य सुखेनावस्थिता। अतो हम् ब्रवीमि-परस्परस्य मर्माणि इति।

तच् च श्रुत्वा स्वयम् अरिर्दनो प्य् एवम् समर्थितवान्। तथा चानुष्ठितम्। दृष्ट्वांतर्-लीनम् विहिस्य रक्ताक्षः पुनर् अब्रवीत्-कष्टम्। विनाशितो यम् भवद्भिर् अंयायेन स्वामी। उक्तम् च-

अपूज्या यत्र पूज्यंते पूज्यानाम् तु विमानना।

त्रीणि तत्र प्रवर्तंते दुर्भिक्षम् मरणम् भयम्॥पञ्च_३.१९२॥

तथा च-

प्रत्यक्षेपि कृते पापे मूर्खः साम्ना प्रशाम्यति।

रथ-कारः स्वकाम् भार्याम् सजाराम् शिरसावहत्॥पञ्च_३.१९३॥

मंत्रिणः प्राहुः-कथम् एतत्?

रक्ताक्षः कथयति-

कथा ११ वीरवर-रथकार-तत्-पत्नी-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने वीरवरो नाम रथकारः। तस्य भार्या कामदमनी। सा पुंश्चली जनापवाद-संयुक्ता। सो पि तस्याः परीक्षणार्थम् व्यचिंतयत्-अथ मयास्याः परीक्षणम् कर्तव्यम्। उक्तम् च-

यदि स्यात् पावकः शीतः प्रोष्णो वा शश-लाञ्छनः।

स्त्रीणाम् तदा सतीत्वम् स्याद् यदि स्याद् दुर्जनो हतिः॥पञ्च_३.१९४॥

जानामि चैनाम् लोक-वचनाद् असतीम्। उक्तम् च-

यच् च वेदेषु शास्त्रेषु न दृष्टम् न च समुश्रुतम्।

तत् सर्वम् वेत्ति लोको यम् यत् स्याद् ब्रह्मांड-मध्यगम्॥पञ्च_३.१९५॥

एवम् संप्रधार्य भार्याम् अवोचत्-प्रिये! प्रभातेहम् ग्रामांतरम् यास्यामि तत्र कतिचिद् दिनानि लिगिष्यंति तत् त्वया किम् अपि पाथेयम् मम योग्यम् विधेयम्।

सापि तद्-वचनम् श्रुत्वा हर्षति-चित्ता। औत्सुक्यात् सर्व-कार्याणि संत्यज्य सक्तिम् अन्नम् घृत-शर्करा-प्रायम् अकरोत्। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

दुर्दिवसे घन-तमिरे वर्षति जलदे महाटवी-प्रभृतौ।

पत्युर् विदेश-गमने परम-सुखम् जघन-चपलायाः॥पञ्च_३.१९६॥

अथासौ प्रत्यूषे उठाय स्व-गृहान् निर्गतः सापि तम् प्रस्थितम् विज्ञाय प्रहसति-वदनांग-संस्कारम् कुर्वाणा कथञ्चित् तम् दिवसम् अत्यवाहयत्। अथ पूर्व-परिचिति-वटि-गृहे

गत्वा तम् प्रत्युक्तवती-स दुरात्मा मे पतिर् ग्रामांतरम् गतः। तत् त्वयास्मद्-गृहे प्रसुप्ते जने समागंतव्यम्।

तथानुष्ठिते स रथकारो रण्ये दिनम् अतिवाह्य प्रदोषे स्व-गृहेपद्वारेण प्रविश्य शय्याधस्-तले निभृतो भूत्वा स्थितः। ऐतस्मिन् अंतरे स देवदत्तः समागत्य तत्र शयने उपविष्टः। दृष्ट्वा रोषाविष्ट-चित्तो रथकारो व्यचितयत्-किम् ऐनम् उठाय हन्मि? अथवा हेलयैव प्रसुप्तौ द्वाव् अप्य् ऐतौ व्यापादयामि? परम् पश्यामि तावद् अस्याश् चेष्टितम्। शृणोमि चानेन सहालापम्।

अत्रांतरे सा गृह-द्वारम् निभृतम् पिधाय शयन-तलम् आरूढा। तस्यास् तत्रारोहयंत्या रथकार-शरीरे पादौ वलिग्नः। ततः सा व्यचितयत्-नूनम् ऐतेन दुरात्मना रथकारेण मत्-परीक्षणार्थम् भाव्यम्। ततः सत्री-चरित्र-वज्ञानम् किम् अपि करोमि।

ऐवम् तस्याश् चितयंया स देवदत्तः स्पर्शात्सुखो बभूव। अथ तया कृताञ्जलि-पुटयाभिहितम्-भोः महानुभाव! न मे शरीरम् त्वया स्पर्शनीयम् यतो हम् पतिव्रता महासती च। नो चेच् छापम् दत्त्वा त्वाम् बहस्मसात्करिष्यामि।

स आह-यद्य् ऐवम् तर्हि त्वया किम् अहम् आहूतः?

साब्रवीत्-भोः शृण्वैकाग्र-मनाः। अहम् अद्य प्रत्यूषे देवता-दर्शनार्थम् चंद्रायतनम् गता तत्राकस्मात् खे वाणी सञ्जाता-पुत्रि किम् करोमि? भक्तासि मे त्वम्, परम् षण्मासाभ्यंतरे वधि-नियोगाद् वधिवा भवष्यिसि।

ततो मयाभिहितम्-भगवति! यथा त्वम् आपदम् वेत्सि, तथा तत्-प्रतीकारम् अपि जानासि। तद् अस्ति किश्चिद् उपायो येन मे पतिः शत-समवत्सर-जीवी भवति?

ततस् तयाभिहितम्-वत्से, संन् अपि नास्ति, यतस् तवायत्तः स प्रतीकारः।

तच् छ्रुत्वा मयाभिहितम्-देवि! यदि तन् मम प्राणैर् भवति तद् आदेशय येन करोमि।

अथ देव्याभिहितम्-यद्य् अद्य पर-पुरुषेण सहैकस्मिन् शयने समाहुह्यालिंगिनम् करोषि तत् तव भर्तृ-सक्तो पम्ड्त्युस् तस्य सञ्चरति। भर्तापि तेन पुनर् वर्ष-शतम् जीवति। तेन त्वम् मयाभ्यर्थितः। तद् यत् किञ्चित् कर्तु-मनास् तत् कुरुष्व। न हि देवता-वचनम् अंयथा भवष्यितीति निश्चयः। ततो अंतर्हास-विकास-मुखः स तद्-उचितम् आचचार।

सो पि रथकारो मूर्खस् तस्यास् तद्-वचनम् आकर्ण्य पुलकाञ्चति-तनुः शय्याधस्तलान् निष्क्रम्य ताम् उवाच-साधु पतिव्रते! साधु कुल-नंदिनि! अहम् दुर्जन-वचन-शंकति-हृद्दयस् त्वत्-परीक्षा-निमित्तम् ग्रामांतर-व्याजम् कृत्वा खट्वाधस्-तले निभृतम् लीनः। तद् ऐहि, आलिंग माम्। त्वम् स्व-भर्तृ-भक्तानाम् मुख्या नारीणाम्, यद् ऐवम् ब्रह्म-व्रतम् पर-संगेपि पालतिवती। यद् आयुर् बुढि-कृतेपम्ड्त्यु-विनाशार्थम् चत्वम् ऐवम् कृतवती। ताम् ऐवम् उक्त्वा सस्नेहम् आलिंगितिवान्।

स्व-स्कंधे ताम् आरोप्य ताम् अपि देवदत्तम् उवाच-भो महानुभाव! मत्-पुण्यैस् त्वम् इहागतः। त्वत्-प्रसादान् मया प्राप्तम् वर्ष-शत-प्रमाणम् आयुः। तत् त्वम् अपि माम् आलिंग्य मत्-स्कंधे समारोह इति जिल्पंन् अनिच्छंतम् अपि देवदत्तम् आलिंग्य बलात् स्वकीय-स्कंधे आरोपितिवान्।

ततश् च अंड्त्यम् कृत्वा-हे ब्रह्म-व्रत-धराणाम् धुरीण! त्वयापि मय्य् उपकृतम् इत्य् आद्य् उक्त्वा स्कंधाद् उत्तार्य यत्र यत्र स्वजन-गृह-द्वारादिषु बभ्राम तत्र तत्र तयोर् उभयोर् अपि तद्-गुण-वर्णनम् अकरोत्।

अतो हम् ब्रवीमि-प्रत्यक्षेपि कृते पापे (१९३) इति।

तत् सर्वथा मूलोत्खाता वयम् विनष्टाः स्मः। सुष्ठु खल्व् इदम् उच्यते-

मित्र-रूपा हि रिपवः संभाव्यंते विचक्षणैः।

ये हितम् वाक्यम् उत्सृज्य विपरीतोपसेविनः॥पञ्च_३.१९७॥

तथा च-

संतो प्य् अर्था विनश्यंति देश-काल-विरोधिनः।

अप्राज्ञान् मंत्रिणः प्राप्य तमः सूर्योदये यथा॥पञ्च_३.१९८॥

ततस् तद्-वचो नाद्त्य सर्वे ते स्थिरजीविनम् उत्क्षिप्य स्व-दुर्गम् आनेतुम् आरब्धाः। अथानीयमानः स्थिरजीव्य् आह-देव! अद्याकञ्चित्करेणैतद् अवस्थेन किम् मयोपसंगृहीतेन? यत् कारणम् इच्छामि दीप्तम् वहनम् अनुप्रवेष्टुम्। तद् अर्हसि माम् अग्नि-प्रदानेन समुढर्तुम्।

अथ रक्ताक्षस्यांतर्गत-भावम् ज्ञात्वाह-किम्-अर्थम् अग्नि-पतनम् इच्छसि?

सो ब्रवीत्-अहम् तावद् युष्मद्-अर्थम् इमाम् आपदम् मेघवर्णेन प्रापितः। तद् इच्छामि तेषाम् वैर-यातनार्थम् उलूकत्वम् इति।

तच् च शृत्वा राजनीति-कुशलो रक्ताक्षः प्राह-भद्र! कुटिलिस् त्वम् कृतक-वचन-चतुरश् च। तावद् उलूक-योनि-गतो पि स्वकीयाम् ऐव वायस-योनिम् बहु मंयसे। शूर्यते चैतद् आख्यानकम्।

सूर्यम् भर्तारम् उत्सृज्य पर्जंयम् मारुतम् गरिमि।

स्व-जातिम् मूषिका प्राप्ता स्वजातिर् दुरतिक्रमा॥पञ्च_३.१९९॥

मंत्रिणः प्रोचुः--कथम् ऐतत्?

रक्ताक्षः कथयति-

कथा ११ शालंकायन-रक्षति-मूषिका-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने शालंकायनो नाम तपोधनो जाह्नव्याम् स्नानार्थम् गतः। तस्य च सूर्योपस्थानम् कुर्वतस् तत्र प्रदेशे मूषिका काचित् खरतर-नखाग्र-पुटेन श्येनेन गृहीता। दृष्ट्वा स मुनिः करुणार्द्र-हृद्दयो मुञ्च मुञ्चेति कुर्वाणस् तस्योपरि पाषाण-खंडम् प्राक्षिपित्। सो पि पाषाण-खंड-प्रहार-व्याकुलेंद्रियो भ्रष्ट-मूषिको भूमौ निपिपात मूषिकापि भय-त्रस्ता कर्तव्यम् अजानंती रक्ष रक्षेति जल्पंती मुनि-चरणांतिकम् उपावशित्। श्येनेनापि चेतनम् लब्ध्वा मुनिर् उक्तो, यद्-भो मुने! न युक्तम् अनुष्ठितिम् भवता यद् अहम् पाषाणेन ताडितः। किम् त्वम् अधर्मान् न बिभेषि? तत् समर्पय माम् ऐनाम् मूषिकाम्। नो चेत् प्रभूतम् पातकम् अवाप्स्यसि।

इति ब्रुवाणम् श्येनम् प्रोवाच सः-भो वहिगाधम! रक्षणीयाः प्राणिनिम् प्राणाः। दंडनीया दुष्टाः। संमाननीयाः साधवः। पूजनीया गुरवः। स्तुत्या देवाः। तत् किम् असंबढम्

प्रजल्पसि?

श्येन आह-मुने! न त्वम् सूक्ष्म-धर्मम् वेत्सि। इह हि सर्वेषाम् प्राणिनाम् वधिनो सृष्टिम् कुर्वताहारो विनिर्मितः। ततो यथा भवताम् अन्नम् तथास्माकम् मूषकादयो वहितः। तत् स्वाहार-कांक्षिणम् माम् किम् दूषयसि? उक्तम् च-

यद्य् अस्य वहितम् भोज्यम् न तत् तस्य प्रदुष्यति।

अभक्ष्ये बहु-दोषः स्यात् तस्मात् कार्यो न व्यत्ययः॥पञ्च_३.२००॥

संबंधित कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
   1. कथा-मुखम् १-७
   2. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १-५०
   3. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ५१-१००
   4. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १०१-१५०
   5. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १५१-२००
   6. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २०१-२५०
   7. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २५१-३००
   8. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३०१-३५०
   9. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३५१-४००
   10. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४०१-४५०
   11. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४५१-४६१
   12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १-५०
   13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
   14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
   15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
   16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
   17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
   18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
   19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
   20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
   21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
   22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
   23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
   24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् १-५०
   25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कड़ियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 04घ

भक्ष्यम् यथा द्विजातीनाम् मद्यपानाम् यथा हविः।
अभक्ष्यम् भक्ष्यताम् ऐति तथायेषाम् अपि द्विजि॥पञ्च_३.२०१॥
भक्ष्यम् भक्ष्यताम् श्रेय अभक्ष्यम् तु महद् अघम्।
तत् कथम् माम् विड्थाचार त्वम् दंडयतुम् अर्हसि॥पञ्च_३.२०२॥
अपरम् मुनीनाम् न चैष धर्मो यतस् तैर् दृष्टम् श्रुतम् अश्रुतम् अलौल्यत्वम् अशतुरुत्वम् प्रशस्यते। उक्तम् च-
समः शत्रौ च मित्रे च सम-लोष्टाश्म-काञ्चनः।
सुहृद्-मित्रे ह्य् उदासीनो मध्यस्थो द्वेष्य-बंधुषु।
साधुष्व् अपि च पापेषु सम-बुद्धिर् विशिष्यते॥पञ्च_३.२०३॥
साधूनाम् निर्विद्यानाम् सदाचार-विचारिणाम्।
योगी युञ्जीत सततम् सततम् आत्मानम् रहसि स्थितिः॥पञ्च_३.२०४|
तत् त्वम् अनेन कर्मणा भ्रष्ट-तपाः सञ्जातः। उक्तम् च-
मुञ्च मुञ्च पतत्य् एको मा मुञ्चेति द्वितीयकः।
उभयोः पतनम् दृष्ट्वा मौनम् सर्वार्थ-साधनम्॥पञ्च_३.२०५॥
शालंकायन आह--कथम् एतत्?
श्येन आह-

कथा १२

?

कस्मिंश्चिद् नदी-तट एकत-द्वति-त्रितिभधिनास् त्रयो पि भ्रातरो मुनयस् तपः कुर्वंति। तेषाम् च तपः-प्रभावाद् आकाशस्था धौत-पोतकि नरिलंबा जलार्द्रा भू-स्पर्शन-भयेन स्नान-समये तिष्ठंति। अथायै-द्युर् ममैव काचिन् मंडूककि केनापि गृध्रेण बलेन नीता। अथ ताम् गृहीता वलोक्य तेषाम् ज्येष्ठेन करुणार्द्र-हृदयेन भवतेव व्याहृतम्-मुञ्च मुञ्चेति। अत्रांतरे तस्य धौत-पोतकिकाशाद् भूमौ पतति। ताम् पतिताम् दृष्ट्वा द्वितीयेन तद्-भयार्तेन मा मुञ्चेत्य् अभिहितिम् यावत् तस्यापि पपात। ततस् तृतीयो द्वयोर् अपि धौत-पोतकिम् भूमौ पतिताम् दृष्ट्वा तूष्णीम् बभूव।

अतो हम् ब्रवीमि-मुञ्च मुञ्च पतत्य् एक इत्य् आदि।
तच् छ्रुत्वा मुनिर् विहस्याह-भो मूर्ख विहंगम! कृत-युगे धर्मः स आसीत्, यतः कृत-युगे पापालापतो पि पापम् जायते तेन धौत-पोतके पतिते अशष्टिालापेन न सद्-अपवचन-दोषतः। एष पुनः कलि-युगः। अत्र सर्वो पि पापात्मा। तत् कर्म कृतम् विना पापम् न लगति। उक्तम् च-
सञ्चरंतीह पापानि युगेष्व् अंयेषु देहिनाम्।
कलौ तु पाप-सम्युक्ते यः करोति स लिप्यते॥पञ्च_३.२०६॥
उक्तम् च-
आसनाच् छयनाद् यानात् सम्गतेश् चापि भोजनात्।
कृते सञ्चरते पापम् तैल-बिंदुर् इवांभसि॥पञ्च_३.२०७॥
तत् किम् विड्थ प्रलपतिन? गच्छ त्वम्। नो चेच् छापयष्यामि। अथ गते श्येने मूषकिया स मुनिर् अभिहितः-भगवन्! नय माम् स्वाश्रयम्। नो चेद् अंयो दुष्ट-पक्षी माम् व्यापादयष्यति। तद् अहम् तत्रैवाश्रमे त्वद्-दत्तान्नाहार-मुष्ट्या कालम् नेष्यामि।
सो पि दाक्षिण्यवान् स-करुणो व्यचतियत्-कथम् मया मूषकि हस्ते धृत्वा नेया जन-हास्य-कारणी। तद् एनाम् कुमारकिम् कृत्वा नयामि। एवम् सा कंयका कृता। तथानुष्ठिते कंया-सहितिम् मुनिम् अवलोक्य पत्नी पप्रच्छ-भगवन्! कुत इयम् कंया?
स आह-एषा मूषकि श्येन-भयाच् छरणार्थिनी कंया-रूपेण तव गृहम् आनीता। तत् त्वया यत्नेन रक्षणीया। भूयो प्य् एनाम् मूषकिम् करष्यामि।
सा प्राह-भगवन्! मैवम् कार्षीः। अस्यास् त्वम् धर्म-पति। उक्तम् च-
जनति चोपनेता च यस् तु विद्याम् प्रयच्छति।
अन्न-दाता भय-त्राता पञ्चैते पितरः स्मृताः॥पञ्च_३.२०८॥
तत् त्वयास्याः प्राण-प्रदत्ता। अपरम् ममाप्य् अपत्यम् नास्ति। तस्माद् एषा मम सुता भवष्यति।
तथानुष्ठिते सा कंया शुक्ल-पक्ष-चंद्र-कलकिव नित्यम् विड्ढिम् प्राप्नोति। सापि तस्य मुनेः शुश्रूषाम् कुर्वती सपत्नीकस्य यौवनम् आश्व् अयात्। अथ ताम् यौवनोन्मुखीम् अवलोक्य शालंकायनः स्व-पत्नीम् उवाच-प्रिये! यौवनोन्मुखी वर्तत इयम् कंया। अनर्हा स सांप्रतम् मद्-गृह-वासस्य। उक्तम् च-
अनूढा मंदरे यस्य रजः प्राप्नोति कंयका।
पतंति पितरस् तस्य स्वर्ग-स्था अपि तैर् गुणैः॥पञ्च_३.२०९॥

वरम् वरयते कंया माता वित्तिम् पिता शुतम्।
बांधवाः कुलम् इच्छंति मिष्टिान्नम् इतरे जनाः॥पञ्च_३.२१०॥
तथा च-
यावन् न लज्जते कंया यावत् क्रीडति पामुसुना।
यावत् तिष्ठति गो-मार्गे तावत् कंयाम् विवाहयेत्॥पञ्च_३.२११॥
माता चैव पिता चैव ज्येष्ठ-भ्राता तथैव च।
त्रयस् ते नरकम् यांति दृष्ट्वा कंयाम् रजस्वलाम्॥पञ्च_३.२१२॥
कुलम् च शीलम् च सनाथताम् च
विद्याम् च वित्तिम् च वपुर् वयश् च।
ऐतान् गुणान् सप्तान् सप्त परीक्ष्य देया
कंया बुधैः शेषम् अचिंतनीयम्॥पञ्च_३.२१३॥
तद् यद् यस्या रोचते तद् भगवंतम् आदित्यम् आकार्य तस्मै प्रयच्छामि उक्तम् च-
अनिष्टः कंयकाया यो वरो रूपांवितो पियः।
यदि स्यात् तस्य नो देया कंया श्रेयो भविच्छता॥पञ्च_३.२१४॥
सा प्राह-को दोषो त्र विषये? एवम् क्रियताम्।
अथ मुनिना रवि आहूतः। वेद-मंत्रामंत्रण-प्रभावात् तत्-क्षणाद् एवाभ्युपगम्यादित्यः प्रोवाच-भगवन्! वद दुतम् किम्-अर्थम् आहूतः?
स आह-एषा मदीया कंयका तिष्ठति यद्य् एषा त्वाम् वृणोति तर्हय् उद्वहस्व ताम् इति एवम् उक्त्वा भगवामुस् तस्या दर्शतिः। प्रोवाच-पुत्रि! किम् तव रोचत एष भगवामुस् त्रैलोक्य-दीपः?
सा प्राह-तात! अतदिहनात्मको यम्। नाहम् एनम् अभिलषामि अस्माद् अपि उत्कृष्टतरः स आहूयताम्।
अथ तस्यास् तद्-वचनम् आकर्ण्य भास्वरो पिताम् मूषकिम् विदित्वा निःस्पृहस् तम् उवाच-भगवन्! अस्ति ममाप्य् अधको मेघो येनाच्छादतिस्य मे नामाइ न ज्ञायते?
अथ मुनिना मेघम् अप्य् आहूय कंयाभहिति-एष ते रोचते?
सा प्राह-कृष्ण-वर्णो यम् जडात्मा च। तद् अस्माद् अंयस्य कस्यचित् प्रधानस्य माम् प्रयच्छ।
अथ मुनिना मेघो पि पृष्टः-भोः! त्वत्तो प्य् अधकिः को प्य् अस्ति?
स आह-मत्तो प्य् अधको स्ति वायुः। वायुना हतो हम् सहस्रधा यामि
तच् छ्रुत्वा मुनिना वायुर् आहूतः, आह च-पुत्रके किम् एष वायुस् ते विवाहाय उत्तमः प्रतभाति?
सा आह-प्रबलो प्य् अयम् चञ्चलः। तद् अभ्यधकिः कश्चिद् आहूयताम्।
मुनिर् आह-भो वायो! त्वत्तो प्य् अधको स्ति कश्चित्?
स आह-मत्तो प्य् अधको स्ति पर्वतो येन समुस्तभ्य बलवान् अप्य् अहम् धरये।
अथ मुनिः पर्वतम् आहूय कंयाया अदर्शयत्-पुत्रके! त्वाम् अस्मै प्रयच्छामि?
सा आह-तात! कठिनात्मको यम् स्तब्धश् च। तद् अंयस्मै देहि माम्।
अथ स मुनिना पृष्टः, यद्-भोः पर्वत-राज! त्वत्तो प्य् अधको स्ति कश्चित्?
स आह-संति मत्तो प्य् अधका मूषकाः, ये मद्-देहम् बलात् सर्वतो भेदयंति
तद् आकर्ण्य मुनिर् मूषकम् आहूय तस्या अदर्शयत्-पुत्रके! एष ते प्रतभाति मूषक-राजो येन यथोचितम् अनुष्ठीयते। सापि तम् दृष्ट्वा स्व-जातीय एष इति मंयमाना पुलकोद्भूषति-शरीरा प्रोवाच-तात! माम् मूषकिम् कृत्वास्मै प्रयच्छ येन स्वजाति-विहितिम् गृह-धर्मम् अनुतिष्ठामि
तच् छ्रुत्वा तेन स्त्री-धर्म-वचिक्षणेन ताम् मूषकिम् कृत्वा मूषकाय प्रदत्ता।

अतो हम् ब्रवीमि-सूर्यम् भर्तारम् उत्सृज्य इत्यादि
अथ रक्ताक्ष-वचनम् अनादृत्य तैः स्व-वमुश-वनिशाय स स्व-दुर्गम् उपनीतः। नीयमानश् चांतर्-लीनम् अवहस्य स्थिरजीव्य् अचिंतयत्-
हंयताम् इति येनोक्तम् स्वामिनो हति-वादिनि।
स एवैको त्र सर्वेषाम् नीति-शास्त्रार्थ-तत्त्व-वित्॥पञ्च_३.२१५॥
तद् यदि तस्य वचनम् अचरिष्यंन् एते, ततो न स्वल्पो प्य् अनर्थो भविष्यद् एतेषाम्।
अथ दुर्ग-द्वारम् प्राप्यारमिर्दनो ब्रवीत्-भो भो हितैषिणो स्य स्थिरजीविनो यथा-समीहितिम् स्थानम् प्रयच्छत।
तच् च शृत्वा स्थिरजीवी व्यचिंतयत्-मया तावद् एतेषाम् वधोपायश् चिंतनीयः। स मया मध्यस्थेन न साध्यते। यतो मदीयम् इंगितादिकिम् विचारयंतस् तेपि सावधाना भविष्यंति
तद् दुर्ग-द्वारम् अधिश्रितो भिप्रेतम् साधयामि इति निश्चित्यो लूक-पतिम् आह-देव! युक्तम् इदम् यत् स्वामिना प्रोक्तम्। परम् अहम् अपि नीतिज्ञस् तेहितिश् च। यद्यप्य् अनुरक्तः शुचिस् तथापि दुर्ग-मध्ये आवासो नार्हः। तद् अहम् अत्रैव दुर्ग-द्वार-स्थः प्रत्यहम् भवत्-पाद-पद्म-रजः पवित्री-कृत-तनुः सेवाम् करिष्यामि
तथेति प्रतपिने प्रतदिनिम् उलूक-पति-सेवकास् ते प्रकामम् आहारम् कृत्वोलूक-राजादेशात् प्रकृष्ट-मामुसाहारम् स्थिरजीविने प्रयच्छंति अथ कतपियैर् एवाहोभिर् मयूर इव स बलवान् समुवृत्तः। अथ रक्ताक्षः स्थिरजीविनिम् पोष्यमाणम् दृष्ट्वा स-वस्मियो मंत्रि-जनम् राजानम् च प्रत्य् आह-अहो मूर्खो यम् मंत्रि-जनो भवामुश् चेत्य् एवम्

अहम् अवगच्छामि उक्तम् च-
पूर्वम् तावद् अहम् मूर्खो द्वितीयः पशु-बंधकः।
ततो राजा च मंत्री च सर्वम् वै मूर्ख-मंडलम्॥पञ्च_३.२१६॥
ते प्राहुः-कथम् एतत्?
रक्ताक्षः कथयति-

कथा १३ स्वर्ण-षष्ठीवी-संधिक-पक्षी-कथा

अस्ति कस्मिंश्चित् पर्वतैक-देशे महान् वृक्षः। तत्र च संधिक-नामा को पि पक्षी प्रतिवसति स्म। तस्य पुरीषे सुवर्णम् उत्पद्यते। अथ कदाचित् तम् उद्दश्य व्याधः को पि समाययौ। स च पक्षी तद्-अग्रत एव पुरीषम् उत्ससर्ज। अथ पात-सम-कालम् एव तत्-सुवर्णीभूतम् दृष्ट्वा व्याधो वस्मियम् अगमत्-अहो मम शशि-कालाद् आरभ्य शकुनि-बंध-व्यसनिनो शीतिवर्षाणि समभूवन्,न च कदाचित् पक्षि-पुरीषे सुवर्णम् दृष्टम् इति विचिंत्य तत्र वृक्षे पाशम् बबंध। अथासाव् अपि पक्षी मूर्खस् तत्रैव वश्विसत-चित्तो यथा-पूर्वम् उपविष्टस् तत्-कालम् एव पाशेन बढः। व्याधस् तु तम् पाशाद् उन्मुच्य पञ्जरके समस्थापय्य निजावासम् नीतवान्। अथ चिंतयामास-किम् अनेन सापायेन पक्षिणाहम् करिष्यामि? यदि कदाचित् को प्य् अमुम् ईदृशम् ज्ञात्वा राज्ञे निवेदयिष्यति तन् नूनम् प्राण-संशयो मे भवेत्। अतः स्वयम् एव पक्षिणम् राज्ञे निवेदयामि इति विचार्य तथैवानुष्ठितवान्।
अथ राजापि तम् पक्षिणम् दृष्ट्वा विकसित-नयन-वदन-कमलः पराम् तुष्टिम् उपगतः। प्राह चैवम्-हम्हो रक्षा-पुरुषाः! एनम् पक्षिणम् यत्नेन रक्षत। अशन-पानादिकम् चास्य यथेच्छम् प्रयच्छत।
अथ मंत्रिणाभिहितम्-किम् अनेनाशरढेय-व्याध-वचन-मात्र-परिगृहीतेनांडजेन? किम् कदाचित् पक्षी-पुरीषे सुवर्णम् संभवति? तन् मुच्यताम् पञ्जर-बंधनाद् अयम् पक्षी। इति मंत्रि-विचनाद् राज्ञा मोचितो सौ पक्ष्य् उन्नत-द्वार-तोरणे समुपवश्य सुवर्ण-मयीम् विष्ठाम् विधाय-पूर्वम् तावद् अहम् मूर्खः इति श्लोकम् पठित्वा यथा-सुखम् आकाश-मार्गेण प्रायात्।

अतो हम् ब्रवीमि-पूर्वम् तावद् अहम् मूर्खः इति।
अथ ते पुनर् अपि प्रतिकूल-दैवतया हतिम् अपि रक्ताक्ष-वचनम् अनादृत्य भूयस् तम् प्रभूत-मांसादि-विविधाहारेण पोषयामासुः। अथ रक्ताक्षः स्व-वर्गम् आहूय रहः प्रोवाच-अहो! एतावद् एवास्मद्-भूपतेः कुशलम् दुर्गम् च। तद् उपदिष्टम् मया यत् कुल-क्रमागतः सचिवो भधित्तो। तद् वयम् अंयत् पर्वत-दुर्गम् संप्रति समाश्रयामः। उक्तम् च यतः-
अनागतम् यः कुरुते स शोभते
स शोचते यो न करोत्य् अनागतम्।
वने वसंन् एव जराम् उपागतो
बलिस्य वाचा न कदापि हि श्रुता॥पञ्च_३.२१७॥
ते प्रोचुः-कथम् एतत्?
रक्ताक्षः कथयति-

कथा १४ खरनखर-सिंह-कथा

कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे खरनखरो नाम सिंहः प्रतिवसति स्म। स कदाचिद् इतश् चेतश् च परिभ्रमन् क्षुत्क्षाम-कंठो न कंचिद् अपि सत्त्वम् आससाद। ततश् चास्तम् अनसमये महतीम् गरि-गुहाम् आसाद्य प्रविष्टश् चिंतयामास-नूनम् एतस्याम् गुहायाम् रात्रौ केनापि सत्त्वेनागंतव्यम्। तन् निभृतो भूत्वा तिष्ठामि।
एतस्मिन् अंतरे तत्-स्वामी दधिपुच्छो नाम शृगालः समायातः। स च यावत् पश्यति तावत् सिंह-पद-पढतरि गुहायाम् प्रविष्टः, न च निष्क्रांता इति दृष्टवान्। ततश् चाचिंतयत्-अहो विनष्टो स्मि, नूनम् अस्यांतर्गतेन सिंहेन भाव्यम्। तत् किम् करोमि? कथम् ज्ञास्यामि? एवम् विचिंत्य द्वारस्थः फूत्कर्तुम् आरब्धः-अहो बलि! अहो बलि! इत्य् उक्त्वा तूष्णीम्भूय भूयो पि तथैव प्रत्यभाषत-भोः! किम् न स्मरसि यन् मया त्वया सह समयः कृतो स्ति? यन् मया बाह्यात् समागतेन त्वम् वक्तव्यः, त्वया चाहम् आकरणीयः इति। तद् यदि माम् नाह्वयसि तितो हम् द्वितीयम् बलिम् यास्यामि।
अथ तच् छ्रुत्वा सिंहश् चिंतितवान्-नूनम् एषा गुहास्य समागतस्य सदा समाह्वानम् करोति। परम् अद्य मद्-भयान् न किंचिद् ब्रूते। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-
भय-संत्रस्त-मनसाम् हस्त-पादादिकाः क्रियाः।
प्रवर्तते न वाणी च वेपथुश् चाधिको भवेत्॥पञ्च_३.२१८॥
तद् अहम् अस्याह्वानम् करोमि येन तद्-अनुसारेण प्रविष्टो यम् मे भोज्यताम् यास्यति। एवम् संप्रधार्य सिंहस् तस्याह्वानम् अकरोत्। अथ सिंह-शब्देन सा गुहा प्रतिरव-संपूर्णा अंयान् अपि दूर-स्थान् अरण्य-जीवांस् त्रासयामास। शृगालो पि पलायमान इमम् श्लोकम् अपठत्-अनागतम् यः कुरुते स शोभते इत्य् आदि।
तद् एवम् मत्वा युष्माभिर् मया सह गंतव्यम् इति। एवम् अभिधायात्मानुयायि-परिवारानुगतो दूर-देशांतरम् रक्ताक्षो जगाम।
अथ रक्ताक्षे गते स्थिरजीव्य् अतिहृष्ट-मना व्यचिंतयत्-अहो! कल्याणम् अस्माकम् उपस्थितिम्, यद् रक्तांशो गतः स दीर्घदर्शी एते च मूढ-मनसः। ततो मम सुख-घात्याः सञ्जाताः। उक्तम् च यतः-
न दीर्घ-दर्शिनो यस्य मंत्रिणः स्युर् महीपतेः।

क्रमायाता ध्रुवम् तस्य न चरित् स्यात् परक्षिय: ॥पञ्च_३.२१९॥

अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

मंत्र-रूपा हि रिपव: संभाव्यास् ते वचिक्षणै:।

ये संतम् नयम् उत्स्ड्ज्य सेवंते प्रतलिोमत: ॥पञ्च_३.२२०॥

ऐवम् वचिंत्यि स्व-कुलाय ऐकैकाम् वन-काष्ठकिाम् गुहा-प्रदीपनार्थम् दनिे दनिे प्रक्षपिति। न च ते मूर्खा उलूका वजिानंति, यद् ऐष कुलायम् अस्मद्-दाहाय व्ड्ढमि् नयति।

अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

अमत्रिम् कुरुते मत्रिम् मत्रिम् द्वेष्टि हनिस्ति च।

शुभम् वेत्त्य् अशुभम् पापम् भद्रम् दैव-हतो नर: ॥पञ्च_३.२२१॥

अथ कुलाय-व्याजेन दुर्ग-द्वारे क्ड्ते काष्ठ-नचिये, सञ्जाते सूर्योदये, अंधताम् प्राप्तेषूलूकेषु सत्सु स्थरिजीवी शीघ्रम् ड्ष्यमूकम् गत्वा मेघवर्णम् आह-स्वामनि्! दाह-साध्या क्ड्ता रपिु-गुहा:। तत् सपरविार: समेत्यैकैका वन-काष्ठकिाम् ज्वलंती ग्ढीत्वा गुहा-द्वारेस्मत्-कुलाये प्रक्षपि येन सर्वे शत्रव: कुंभीपाक-नरक-प्रायेण दु:खेन म्रयिंते।

तच् छ्रुत्वा प्रहड्ष्टो मेघवर्ण आह-तात! कथयात्म-व्ड्त्तांतम्। चरिाद् अद्य द्ड्ष्टो सि।

स आह-वत्स! नायम् कथनस्य काल:। यत: कदाचति् तस्य रपिो कश्चति् प्रणधिरि् ममेहागमनम् नविेदयष्यिति। यज् ज्ञानाद् अंधो अंयत्रापसरणम् करष्यिति। तत् त्वर्यताम्।

उक्तम् च-

शीघ्र-क्ड्त्येषु कार्येषु वलिंबयति यो नर:।

तत् क्ड्त्यम् देवतास् तस्य कोपाद् वघि्नंत्य् असम्शयम् ॥पञ्च_३.२२२॥

तथा च-

यस्य यस्य हि कार्यस्य फलतिस्य वशिेषत:।

क्षप्रिम् अक्रयिमाणस्य काल: पबिति तत्-फलम् ॥पञ्च_३.२२३॥

तद्-गुहायाम् आयातस्य ते हत-शत्रो: सर्वम् सवस्तिरम् नर्व्याकुलतया कथयष्यिामि अथासौ तद्-वचनम् आकर्ण्य स-परजिन ऐकैकाम् ज्वलंतीम् वन-काष्ठकिाम् चञ्च्व्-अग्रेण ग्ढीत्वा तद्-गुहा-द्वारम् प्राप्य स्थरिजीवि-कुलाये प्राक्षपित्। तत: सर्वे ते दविांधा रक्ताक्ष-वाक्यानि स्मरंतो द्वारस्याव्ड्तत्वाद् अनि:सरंतो गुहा-मध्ये कुंभीपाक-अंयायम् आपन्ना म्ड्ताश् च। ऐवम् शत्रून् नि:शेषताम् नीत्वा भूयो पि मेघवर्णस् तद् ऐव अंयग्रोध-पादप-दुर्गम् जगाम। तत: समि्हासन-स्थो भूत्वा सभा-मध्ये प्रमुदति-मना: स्थरिजीवनिम् अप्ड्च्छत्-तात! कथम् त्वया शत्रु-मध्ये गतेन ऐतावत्-पर्यंतम् कालो नीत:? तद् अत्र कौतुकम् अस्माकम् वर्तते, तत् कथ्यताम्। यत:-

वर-मग्नौ प्रदीप्ते तु प्रपात: पुण्य-कर्मणाम्।

न चारजिन-सम्सर्गो मुहूर्तम् अपि सेवति: ॥पञ्च_३.२२४॥

तद् आकर्ण्य स्थरिजीव्य् आह-भद्र! आगामि-फल-वाञ्छया कष्टम् अपि सेवको न जानाति। उक्तम् च यत:-

कार्यस्यापेक्षया भुक्तम् वषिम् अप्य् अम्ड्तायते।

सर्वेषाम् प्राणनिाम् यत्र नात्र कार्या वचिारणा ॥पञ्च_३.२२५॥

उपनत-भये यो यो मार्गो हतिार्थ-करो भवेत्- स स नपुिणया बुढ्या सेव्यो महान् क्ड्पणो पि वा।

करकिर-नभिौ ज्याघाता कौ महास्त्र-वशिारदौ वलय-रचतिौ स्त्रीवद् बाहू क्ड्तौ न करिीटनि ॥पञ्च_३.२२६॥

शक्तेनापि सता जनेन वदिुषा कालांतरापेक्षणिा

वस्तव्यम् खलु वाक्य-वज्र-वषिमे क्षुद्रेपि पापे जने।

दर्वी-व्यग्र-करेण धूम-मलनिेनायास-युक्ते च

भीमेनातबिलेन मत्स्य-भवने कमि् नोषतिम् सूदवत् ॥पञ्च_३.२२७॥

यद् वा तद् वा वषिम-पतति: साधु वा गर्हतिम् वा

कालापेक्षी ह्ड्दय-नहितिम् बुढमिान् कर्म कुर्यात्।

कमि् गांडीव-स्फुरद्-उरु-गुणास्फालन-क्रूर-पाणरि्

नासील् लीला-नटन-वलिसन् मेखली सव्यसाची ॥पञ्च_३.२२८॥

सढिमि् प्रार्थयता जनेन वदिुषा तेजो नग्ढ्य स्वकम्

सत्त्वोत्साहवतापि दैव-वधिषिु स्थैर्यम् प्रकार्य क्रमात्।

देवेंद्र-द्रवणिेश्वरांतक-समैर् अप्य् अंवतिो भ्रात्ड्भि:

कमि् क्लष्टि: सुचरिम् वरिाट-भवने श्रीमान् न धर्मात्मज: ॥पञ्च_३.२२९॥

रूपाभजिन-संपंनो माद्री-पुत्रौ बलांवतिौ।

गोकर्म-रक्षा-व्यापारे वरिाट-प्रेष्यताम् गतौ ॥पञ्च_३.२३०॥

रूपेणाप्रतमिेन यौवन-गुणै: श्रेष्ठे कुले जन्मना

कांत्या श्रीर् इव यात्र सापि विदिशाम् काल-क्रमाद् आगता।

सैरंध्रीति स-गर्वतिम् युवतभिि: साक्षेपम् आख्यातया

द्रौपद्या ननु मत्स्य-राज-भवने ध्ड्ष्टम् न कम्ि चंदनम्॥पञ्च_३.२३१॥
मेघवर्ण आह-तात! असि-धारा-व्रतम् इदम् मंये यद् अरणिा सह सम्वासः।
सो ब्रवीत्-देव! ऐवम् ऐतत्। परम् न ताद्ड्ङ्-मूर्ख-समागमः क्वापि मया द्ड्ष्टः। न च महाप्रज्ञम् अनेक-शास्त्रेष्व् अप्रतमि-बुढम्ि रक्ताक्षम् वनिा धीमान्। यत्-कारणम् तेन मदीयम् यथावस्थतिम् चत्तिम् ज्ञातम्। ये पुनर् अंये मंत्रणिस् ते महा-मूर्खा मंत्रि-मात्र-व्यपदेशोपजीवनिो तत्त्व-कुशला, यैर् इदम् अपि न ज्ञातम्। यतः-
अरतिो भ्यागतो भ्ड्त्यो दुष्टस् तत्-संग-तत्-परः।
अपसर्प-सधर्मत्वान् नत्यिोद्वेगी च दूषतिः॥पञ्च_३.२३२॥
आसने शयने याने पान-भोजन-वस्तुषु।
द्ड्ष्ट्वांतरम् प्रमत्तेषु प्रहरंत्य् अरयो रषिु॥पञ्च_३.२३३॥
तस्मात् सर्व-प्रयत्नेन त्रविर्ग-नलियम् बुधः।
आत्मानम् आद्ड्तो रक्षेत् प्रमादाद् धि विनिश्यति॥पञ्च_३.२३४॥
साधु चेदम् उच्यते-
संतापयंति कम् अपथ्य-भुजम् न रोगा
दुर्मंत्रणिम् कम् उपयांति न नीति-दोषाः।
कम् श्रीर् न दर्पयति कम् न नहिंति म्ड्त्युः
कम् स्वीक्ड्ता न वषिया परपीिडयंति॥पञ्च_३.२३५॥
लुब्धस्य नश्यति यशः पशिुनस्य मैत्री
नष्ट-क्रयिस्य कुल अर्थ-परस्य धर्मः।
वद्यिा-फलम् व्यसननिः क्ड्पणस्य सौख्यम्
राज्यम् प्रमत्त-सचविस्य नराधपिस्य॥पञ्च_३.२३६॥
तद् राजन्! असि-धारा-व्रतम् मयाचरतिम् अरतिम् अरि-सम्सर्गाद् इति यद् भवतोक्तम्, तन् मया साक्षाद् ऐवानुभूतम्। उक्तम् च-
अपमानम् पुरस्क्ड्त्य मानम् क्ड्त्वा तु प्ड्ष्ठतः।
स्वार्थम् अभ्युढरेत् प्राज्ञः कार्य-ध्वम्सो हि मूर्खता॥पञ्च_३.२३७॥
स्कंधेनापि वहेच् छत्रुम् कालम् आसाद्य बुढमिान्।
महता क्ड्ष्ण-सर्पेण मंडूका बहवो हताः॥पञ्च_३.२३८॥
मेघवर्ण आह-कथम् ऐतत्?
स्थरिजीवी कथयति-

कथा १५ मंदवषि-सर्प-कथा

अस्ति वरुणाद्रि-समीप ऐकस्मनि् प्रदेशे परणित-वया मंद-वषिो नाम क्ड्ष्ण-सर्पः। स ऐवम् चत्तिे सञ्चतितिवान्-कथम् नाम मया सुखोपाय-व्ड्त्त्या वर्ततिव्यम् इति। ततो बहु-मंडूकम् ह्रदम् उपगम्य ध्ड्ति-परीतम् इवात्मानम् दर्शतिवान्।
अथ तथा स्थतिे सौदक-प्रांत-गतेनैकेन मंडूकेन प्ड्ष्टः-माम! कमि् अद्य यथा-पूर्वम् आहारार्थम् न वहिरसि।
सो ब्रवीत्-भद्र! कुतो मे मंद-भाग्यस्याहाराभलिाषः? यत् कारणम् अद्य रात्रौ प्रदोष ऐव मयाहारार्थम् वहिरमाणेन द्ड्ष्ट ऐको मंडूकः। तद्-ग्रहणार्थम् मया क्रमः सज्जतिः। सो पि माम् द्ड्ष्ट्वा म्ड्त्यु-भयेन स्वाध्याय-प्रसक्तानाम् ब्राह्मणानाम् अंतरम् अपक्रांतो न वभिावतिो मया क्वापि गतः। तत्-साद्ड्श्य-मोहति-चत्तिेन मया कस्यचद्ि ब्राह्मणस्य सूनोर् ह्रद-तट-जलांतः-स्थो अंगुष्ठो दष्टः। ततो सौ सपदि पञ्चत्वम् उपागतः।
अथ तस्य पत्रिा दुःखतिेनाहम् शप्तो यथा-दुरात्मन्! त्वया नरिपराधो मत्-सुतो दष्टः। तद् अनेन दोषेण त्वम् मंडूकानाम् वाहनम् भवष्यिसि, तत्-प्रसाद-लब्ध-जीवकिया वर्तष्यिे इति। ततो हम् युष्माकम् वाहनार्थम् आगतो स्मि।
तेन च सर्व-मंडूकानाम् इदम् आवेदतिम्। ततस् तैः प्रह्ड्ष्ट-मनोभिः सर्वैर् ऐव गत्वा जल-पाद-नाम्नो दर्दुर-राजस्य वज्ञिप्तम्। अथासाव् अपि मंत्रि-परविड्तो त्यद्भुतम् इदम् इति मंयमानो स-संभ्रमम् ह्रदाद् उत्तीर्य मंद-वषिस्य फणनिः फणा-प्रदेशम् अधरूिढः। शेषा अपि यथा-ज्येष्ठम् तत्-प्ड्ष्ठोपरि समारुरुहुः। कम्ि बहुना, उपरति-स्थानम् अप्राप्तवंतस् तस्यानुपदम् धावंति। मंदवषिो पि तेषाम् तुष्ट्य्-अर्थम् अनेक-प्रकारान् गति-विशिषान् अदर्शयत्। अथ जलपादो लब्ध-सुखस् तम् आह-
न तथा करणिा यानम् तुरगेण रथेन वा।
नर-यानेन वा यानम् यथा मंदवषिेण मे॥पञ्च_३.२३९॥
अथायेद्युर् मंद-वषिश् छद्मना मंदम् मंदम् वसिर्पति। तच् च द्ड्ष्ट्वा जलपादो ब्रवीत्-भद्र! मंदवषि! यथा-पूर्वम् कमि् अद्य साधु नोह्यते?
मंदवषिो ब्रवीत्-देव अद्याहार-वैकल्यान् न मे वोढुम् शक्तरि् अस्ति।
अथासाव् अब्रवीत्-भद्र! भक्षय क्षुद्र-मंडूकान्।
तच् छ्रुत्वा प्रहर्षति-सर्व-गात्रो मंदवषिः स-संभ्रमम् अब्रवीत्-ममायम् ऐव वप्रि-शापो स्ति। तत् तवानेनानुज्ञा-वचनेन प्रीतो स्मि।
ततो सौ नैरंतर्येण मंडूकान् भक्षयन् कतपियैर् ऐवाहोभरि् बलवान् सम्व्ड्त्तः। प्रह्ड्ष्टश् चांतर्-लीनम् अवहस्येदम् अब्रवीत्-
मंडूका वविधिा ह्य् ऐते छल-पूर्वोपसाधतिाः।

कयितम् कालम् अक्षीणा भवेयुः खादिता मम॥पञ्च_३.२४०॥

जल-पादौ पि मंदविषेण क्ड्त-कवच-नव्यामोहति-चित्तिः कमि् अपि नावबुध्यते। अत्रांतरेयो महाकायः क्ड्ष्ण-सर्पस् तम् उद्देशम् समायातः। तम् च मंडूकैर् वाह्यमानम् द्ड्ष्ट्वा वस्मिय-गतम्। आह च-वयस्य! यद् अस्माकम् अशनम् तैः कथम् वाह्यसे। वरिुढम् ऐतत्।

मंदविषो ब्रवीत्-

सर्वम् ऐतद् वजिानामि यथा वाह्यो स्मि दर्दुरैः।

कञ्चित् कालम् प्रतीक्षेहम् घ्ड्तांधो ब्राह्मणो यथा॥पञ्च_३.२४१॥

सो ब्रवीत्-कथम् ऐतत्?

मंदविषः कथयति-

कथा १६ घ्ड्तांध-ब्राह्मण-कथा

अस्ति कस्मम्मिश्चदि् अधष्ठिाने यज्ञदत्तो नाम ब्राह्मणः। तस्य भार्या पुम्श्चल्य् अंयासक्त-मना अजस्रम् वटिायस-खंड-घ्ड्तान् घ्ड्त-पूरान् क्ड्त्वा भर्तुश् चौरकिया प्रयच्छति। अथ कदाचदि् भर्ता द्ड्ष्ट्वाब्रवीत्-भद्रे! कमि् ऐतत् परपिच्यते? कुत्र वाजस्रम् नयसीदम्? तत् कथय सत्यम्।

सा चोत्पन्न-प्रतभिा क्ड्तक-वचनैर् भर्तारम् अब्रवीत्-अस्त्य् अत्र नातदिूरे भगवत्या देव्या आयतनम्। तत्राहम् उपोषिता सती बलमि् भक्ष्य-वशिेषाम्श् चापूर्वान् नयामि।

अथ तत् पश्यता ग्ढीत्वा तत् सकलम् देव्यायतनाभमिुखी प्रतस्थे। यत् कारणम् देव्या नविेदतिेनानेन मदीयो भर्तैवम् मम्स्यते यत् मम ब्राह्मणी भगवत्याः क्ड्ते नद्याम् अवतीर्य यावत् स्नानम् करोति तावत् तद् भर्तापि मार्गांतरेणागत्य देव्याः प्ड्ष्ठतो द्ड्श्यो वतस्थे।

अथ सा ब्राह्मणी स्नात्वा देव्य्-आयतनम् आगत्य स्नानानुलेपन-माल्य-धूप-बलि-क्रयिादकिम् क्ड्त्वा देवीम् प्रणम्य व्यजज्ञिपत्-भगवति! केन प्रकारेण मम भर्तांधो भवष्यिति?

तच् छ्रुत्वा स्वर-भेदेन देवी-प्ड्ष्ठ-स्थतिो ब्राह्मणो जगाद-यदि त्वम् अजस्रम् घ्ड्त-पूरादि-भक्ष्यम् तस्मै भर्त्रे प्रयच्छसि, ततः शीघ्रम् अंधो भवष्यिति।

सा तु बंधकी क्ड्तक-वचन-वञ्चति-मानसा तस्मै ब्राह्मणाय तद् ऐव नत्यिम् प्रददौ। अथांयेद्युर् ब्राह्मणेनाभहितिम्-भद्रे, नाहम् सुतराम् पश्यामि।

तच् छ्रुत्वा चतिंतिम् अनया-देव्याः प्रसादो यम् प्राप्त इति। अथ तस्या ह्ड्दय-वल्लभो वटिस् तत्-सकाशम्-अंधीभूतो यम् ब्राह्मणः कमि् मम करष्यितीति निःशंकम् प्रतदिनिम् अभ्येति। अथांयेद्युस् तम् प्रवशिंतम् अभ्याश-गतम् द्ड्ष्ट्वा केशैर् ग्ढीत्वा लगुड-पार्ष्णि-प्रभ्ड्ति-प्रहारैस् तावद् अताडयत् यावद् असौ पञ्चत्वम् आप। ताम् अपि पुष्ट-पत्नीम् वच्छिन्न-नासकिाम् क्ड्त्वा वसिसर्ज।

अतो हम् ब्रवीमि-स्कंधेनापि वहेच् छत्रुम् (२३८) इत्य् आदि।

अथ राजन्! यथा मंदविषेण बुढि-बलेन मंडूका नहितास् तथा मयापि सर्वे वैरणिः। साधु चेदम् उच्यते-

वने प्रज्वलतिो वह्नरि् दहन् मूलानि रक्षति।

समूलोन्मूलनम् कुर्याद् वायुर् यो म्ड्दु-शीतलः॥पञ्च_३.२४२॥

मेघवर्ण आह-तात! सत्यम् ऐवैतत्। ये महात्मानो भवंति ते महा-सत्त्वा आपद्-गता अपि प्रारब्धम् न त्यजंति। उक्तम् च यतः-

महत्त्वम् ऐतन् महताम् नयालंकार-धारणिाम्।

न मुञ्चंति यद् आरब्धम् क्ड्च्छ्रेपि व्यसनोदये॥पञ्च_३.२४३॥

तथा च-

प्रारभ्यते न खलु वघ्नि-भयेन नीचैः

प्रारभ्य वघ्नि-वहिता वरिमंति मध्याः।

वघ्निैः सहस्र-गुणतिैर् अपि हंयमानाः

प्रारब्धम् उत्तम-गुणा न परत्यिजंति॥पञ्च_३.२४४॥

तत् क्ड्तम् नष्किंटकम् मम राज्यम् शत्रून् निःशेषताम् नयता त्वया। अथवा युक्तम् ऐतन् नय-वेदनिाम्। उक्तम् च यतः-

ड्ण-शेषम् चाग्नि-शेषम् च शत्रु-शेषम् तथैव च।

व्याधि-शेषम् च निःशेषम् क्ड्त्वा प्राज्ञो न सीदति॥पञ्च_३.२४५॥

सो ब्रवीत्-देव! भाग्यवान् त्वम् ऐवासि, यस्यारब्धम् सर्वम् ऐव सम्सढ्यिति। तन् न केवलम् शौर्यम् क्ड्त्यम् साधयति, कति प्रज्ञया यत् क्रयिते तद् ऐव वजियाय भवति।

उक्तम् च-

शस्त्रैर् हता न हि हता रपिवो भवंति

प्रज्ञा-हतास् तु रपिवः सुहता भवंति।

शस्तम् नहिति पुरुषस्य शरीरम् ऐकम्

प्रज्ञा कुलम् च वभिवश् च यशश् च हंति॥पञ्च_३.२४६॥

तद् ऐवम् प्रज्ञा-पुरुषकाराभ्याम् युक्तस्यायत्नेन कार्य-सढियः संभवंति। उक्तम् च-

प्रसरति मतिः कार्यारंभे द्ड्ढीभवति स्म्ड्तिः

स्वयम् उपनयंन् अर्थान् मंत्रो न गच्छति विप्लिवम्।

स्फुरति सफलस् तर्कश् चित्तिम् समुन्नतमि् अश्नुते
भवति च रतिः श्लाघ्ये क्ड्त्ये नरस्य भवष्यितः ॥पञ्च_३.२४७॥
तथा च नय-त्याग-शौर्य-संपने पुरुषे राज्यम् इति। उक्तम् च-
त्यागनि शूरे वदिुषि च सम्सर्ग-रुचरि् जनो गुणी भवति।
गुणवति धनम् धनाच् छ्रीः श्रीमत्य् आज्ञा ततो राज्यम् ॥पञ्च_३.२४८॥
मेघवर्ण आह-नूनम् सद्यः-फलानि नीति-शास्त्राणि यत् त्वयानुक्ड्त्येनानुप्रवशि्यारि-मर्दनः सपरजिनो निःशेषतिः।
स्थरिजीव्य् आह-
तीक्ष्णोपाय-प्राप्ति-गम्यो पि यो र्थस्
तस्याप्य् आदौ सम्श्रयः साधु युक्तः।
उत्तुंगाग्रः सार-भूतो वनानाम्
मांयाभ्यर्च्य च्छद्यिते पादपेंद्रः ॥पञ्च_३.२४९॥
अथवा स्वामनि्! कमि् तेनाभहितिेन? यद् अनंतर-जाले क्रयिा-रहतिम् असुख-साध्यम् वा भवति। साधु चेदम् उच्यते-
अनशि्चतिैर् अध्यवसाय-भीरुभरि्
यथेष्ट-सम्लाप-रति-प्रियोजनैः।
फले वसिम्वादम् उपागता गरिः
प्रयांति लोके परहिास-वस्तुताम् ॥पञ्च_३.२५०॥

संबंधति कडयिाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
    1. कथा-मुखम् १-७
    2. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १-५०
    3. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ५१-१००
    4. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १०१-१५०
    5. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १५१-२००
    6. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २०१-२५०
    7. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २५१-३००
    8. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३०१-३५०
    9. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३५१-४००
    10. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४०१-४५०
    11. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४५१-४६१
    12. द्वतिीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १-५०
    13. द्वतिीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः ५१-१००
    14. द्वतिीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १०१-१५०
    15. द्वतिीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १५१-१९६
    16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
    17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
    18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
    19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
    20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
    21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
    22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
    23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
    24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् १-५०
    25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हन्दिी में)]
4. हतिोपदेशम्

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 04च

न च लघुष्व् अपि कर्तव्येषु धीमद्भिर् अनादरः कर्तव्यः। यतः-

शक्ष्यामि कर्तुम् इदम् अल्पम् अयत्न-साध्यम्

अनादरः क इति कृत्यम् उपेक्षमाणाः।

केचित् प्रमत्त-मनसः परतिप-दुःखम्

आपत्-प्रसंग-सुलभम् पुरुषा प्रयांति॥पञ्च_३.२५१॥

तद् अद्य जतिरेर् मद्-वभिर् यथा-पूर्वम् नद्रि-लाभो भवष्यिति उच्यते चैतत्-

निःसर्पे बढ-सर्पे वा भवने सुष्यते सुखम्।

सदा दृष्ट-भुजंगे तु नद्रि दुःखेन लभ्यते॥पञ्च_३.२५२॥

तथा च-

वस्तीर्ण-व्यवसाय-साध्य-महताम् स्नघ्दिोपयुक्ताशषिम्

कार्याणाम् नय-साहसोन्नतम्भिताम् इच्छापद्-आरोहणिम्।

मानोत्सेक-पराक्रम-व्यसननिः पारम् न यावद्-गताः

सामर्षे हृदयेवकाश-वषिया तावत् कथम् नर्विृतिः॥पञ्च_३.२५३॥

तद् अवसति-कार्यारंभस्य वश्राम्यतीव मे हृदयम्। तद् इदम् अधुना नहित-कंटकम् राज्यम् प्रजा-पालन-तत्परो भूत्वा पुत्र-पौत्रादि-क्रमेणाचल-च्छत्रासन-श्रीः चरम् भुंक्ष्व। अपि च-

प्रजा न रञ्जयेद् यस् तु राजा रक्षादभिर् गुणैः।

अजागल-स्तनस्येव तस्य राज्यम् नरर्थकम्॥पञ्च_३.२५४॥

गुणेषु रागो व्यसनेष्व् अनादरो

रतिः सुभृत्येषु च यस्य भूपतेः।

चरम् स भुंक्ते चल-चामराम्शुकाम्

सतितपत्राभरणाम् अंड्प-श्रयिम्॥पञ्च_३.२५५॥

न च त्वया प्राप्त-राज्यो हम् इति मत्वा श्री-मदेनात्मा व्यसयतिव्यः। यत् कारणम्-चला हि राज्ञो वभूतयः वम्शारोहणवद् राज्य-लक्ष्मी-दुरारोहा, क्षण-वनिपात-रता, प्रयत्न-शतैर् अपि धार्यमाणा दुर्धरा, प्रशस्ताराधतिप्य् अंते वप्रिलंभनी, वानर-जातर् इव वदिुतानेक-चत्ता, पद्म-पत्रम् इवाघटति-सम्श्लेषा, पवन-गतर् इवातचिपला, अनार्य-संगतर् इवास्थरा, आशीवषि इव दुरुपचारा, संध्याभ्र-लेखेव मुहूर्त-रागा, जल-बुद्बुदावलीव स्वभाव-भंगुरा, शरीर-प्रकृतर् इव कृतघ्ना, स्वप्न-लब्ध-द्रव्य-राशर् इव क्षण-दृष्ट-नष्टा। अपि च-

यदैव राज्ये कृयितेभषिकस्

तदैव बुढर् व्यसनेषु योज्या।

घटा हि राज्ञाम् अभषिक-काले

सहांभसैवापदम् उद्गरिति॥पञ्च_३.२५६॥

न च कश्चद् अनधगिमनीयो नामास्त्य् आपदाम्। उक्तम् च-

रामस्य व्रजनम् वने नविसनम् पांडोः सुतानाम् वने

वृष्णीनाम् नधिनम् नलस्य अंड्पते राज्यात् परभ्रम्शनम्।

नाट्याचार्यकम् अर्जुनस्य पतनम् सञ्चत्य लंकेश्वरे

सर्वे काल-वशाज् जनो त्र सहते कः कम् परत्रियते॥पञ्च_३.२५७॥

क्व स दशरथः स्वर्गे भूत्वा महेंद्र-सुहृद् गतः

क्व स जलनधिर् वेलाम् बद्ध्वा अंड्पः सगरस् तथा।

क्व स करतलाज् जातो वैयः क्व सूर्य-तनुर् मनुः

ननु बलवता कालेनैते प्रबोध्य नमीलतिः॥पञ्च_३.२५८॥

मांधाता क्व गतस् त्रलोक-वजियी राजा क्व सत्यव्रतः

देवानाम् अंड्पतर् गतः क्व नहुषः सच्-छास्त्रवान् केशवः।

मंयते सरथाः स-कुञ्जर-वराः शक्रासनाध्यासनिः

कालेनैव महात्मना त्व् अनुक्ड्ताः कालेन नर्विासतिाः ॥पञ्च_३.२५९॥

अपि च-

स च अंड्पतसि् ते सचविास् ताः प्रमदास् तानि कानन-वनानि।

स च ते च ताश् च तानि च क्ड्तांत-द्ड्ष्टानि निष्टानि॥पञ्च_३.२६०॥

ऐवम् मत्त-करि-कर्ण-चञ्चलाम् राज्य-लक्ष्मीम् अवाप्य अंयायैक-नष्ठिो भूत्वोपभुंक्ष्व।

इति श्री-वष्णिु-शर्म-वरिचिति पञ्चतंत्रे काकोलूकीयम् नाम तृतीयम् तंत्रम् समाप्तम्॥३॥

संबंधति कडयिाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
    1. कथा-मुखम् १-७
    2. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १-५०
    3. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ५१-१००
    4. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १०१-१५०
    5. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १५१-२००
    6. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २०१-२५०
    7. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २५१-३००
    8. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३०१-३५०
    9. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३५१-४००
    10. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४०१-४५०
    11. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४५१-४६१
    12. द्वतिीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १-५०
    13. द्वतिीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः ५१-१००
    14. द्वतिीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १०१-१५०
    15. द्वतिीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १५१-१९६
    16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
    17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
    18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
    19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
    20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
    21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
    22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
    23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
    24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् १-५०
    25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हन्दिी में)]
4. हतिोपदेशम्

बाहरी कडयिाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

Labdha-praṇāśam

पञ्चतन्त्रम् 05

लेखक: वष्णि शर्मा

पञ्चतन्त्रम्

चतुर्थ-तंत्रम्

अथ लब्ध-प्रणाशम्

अथेदम् आरभते लब्ध-प्रणाशम् नाम चतुर्थम् तंत्रम्। यस्यायम् आदमि: श्लोक:-

समुत्पन्नेषु कार्येषु बुद्धर्यि यस्य न हीयते।

स एव दुर्गम् तरति जलस्थो वानरो यथा॥पञ्च_४.१॥

तद् यथानुशूयते-

प्रस्तावना-कथा वानर-मकर-वृत्तांत:

अस्ति कस्मिंश्चित् समुद्रोपकंठे महान् जंबू-पादप: सदा-फल:। तत्र च रक्तमुखो नाम वानर: प्रतविसति स्म। तत्र च तस्य तरोर् अध: कदाचित् करालमुखो नाम मकर: समुद्र-सललिन् नष्क्रम्य सुकोमल-बालुका-सनाथे तीरोपांते अंयवशित। ततश् च रक्तमुखेन स प्रोक्त:-भो:! भवान् समभ्यागतो तथि:। तद् भक्षयतु मया दत्तांय् अमृत-तुल्यानि जंबू-फलानि। उक्तम् च-

प्रयो वा यदि वा द्वेष्यो मूर्खो वा यदि पंडति:।

वैश्वदेवांतम् आपन्न: सो तथि: स्वर्ग-संक्रम:॥पञ्च_४.२॥

न पृच्छेच् चरणम् गोत्रम् न च वद्याम् कुलम् न च।

अतथिम् वैश्वदेवांते श्राद्धे च मनुर् अब्रवीत्॥पञ्च_४.३॥

दूर-मार्ग-श्रम-श्रांतम् वैश्वदेवांतम् आगतम्।

अतथिम् पूजयेद् यस् तु स याति परमाम् गतम्॥पञ्च_४.४॥

अपूजितो तथिर् यस्य गृहाद् याति विनि:श्वसन्।

गच्छंति पितरस् तस्य वमुखा: सह दैवतै:॥पञ्च_४.५॥

एवम् उक्त्वा तस्मै जंबू-फलानि ददौ। सो पितानि भक्षयित्वा तेन सह चरम् गोष्ठी-सुखम् अनुभूय भूयो पि स्व-भवनम् अगात्। एवम् नत्यम् एव तौ वानर-मकरौ जंबू-च्छाया-स्थितौ वविधि-शास्त्र-गोष्ठ्या कालम् नयंतौ सुखेन तष्ठित:। सो पि मकरो भक्षति-शेषाणि जंबू-फलानि गृहम् गत्वा स्व-पत्यै प्रयच्छति। अथांयतमे दविसे तया स पृष्ट:-नाथ! क्वैवम्वधिंय् अमृत-फलानि प्राप्नोषि?

स आह-भद्रे! ममास्ति परम-सुहृद् रक्तमुखो नाम वानर:। स प्रीति-पूर्वकम् इमानि फलानि प्रयच्छति।

अथ तयाभहितम्-य: सर्वदैवामृत-प्रायाणीद्दृशानि फलानि भक्षयति, तस्य हृदयम् अमृत-मयम् भवष्यिति। तद् यदि भार्यया ते प्रयोजनम्, ततस् तस्य हृदयम् मह्यम् प्रयच्छ। येन तद् भक्षयित्वा जरा-मरण-रहति त्वया सह भोगान् भुनज्मि।

स आह-भद्रे! मा मैवम् वद। यत: स प्रतपिनो स्माकम् भ्राता। अपरम् फल-दाता। ततो व्यापादयतुम् न शक्यते। तत् त्यजैनम् मथिग्रहणम्। उक्तम् च-

एकम् प्रसूयते माता द्वतीयम् वाक् प्रसूयते।

वाग्-जातम् अधकिम् प्रोचु: सोदर्याद् अपि बांधवात्॥पञ्च_४.६॥

अथ मकर्य् आह-त्वया कदाचदि् अपि मम वचनम् नांयथा कृतम्। तन् नूनम् सा वानरी भवष्यिति, यतस् तस्या अनुरागत: सकलम् अपि दनिम् तत्र गमयसि। तत् त्वम् ज्ञातो मया सम्यक्। यत:-

साह्लादम् वचनम् प्रयच्छति न मे नो वाञ्छतिम् कञ्चिन

प्राय: प्रोच्छ्वसषि दुतम् हुतवह-ज्वाला समम् रात्रषु।

कंठाश्लेष-परग्रिहे शथिलिता यन् नादराच् चुंबसे

तत् ते धूर्त हृदि स्थिता प्रयितमा काचनि् ममैवापरा॥पञ्च_४.७॥

सो पि पत्या: पादोपसंग्रहम् कृत्वांकोपरि निधाय तस्या: कोप-कोटम् आपन्नाया: सुदीनम् उवाच-

मयि ते पाद-पतति कंकिरत्वम् उपागते।

त्वम् प्राण-वल्लभे कस्मात् कोपने कोपम् एष्यसि॥पञ्च_४.८॥

सापि तद्-वचनम् आकर्ण्याशरु-प्लुत-मुखी तम् उवाच-

सार्धम् मनोरथ-शतैस् तव धूर्त कांता
सैव स्थिता मनसि कृत्रिम-भाव-रम्या।
अस्माकम् अस्ति न कथञ्चिद् इहावकाशम्
तस्मात् कृतम् चरण-पात-विडंबनाभिः॥पञ्च_४.९॥
अपरम् सा यदि तव वल्लभा न भवति, तत् किम् मया भणितो पिताम् न व्यापादयसि। अथ यदि सा वानरस् तत् कस् तेन सह तव स्नेहः? तत् किम् बहुना? यदि तस्य हृदयम् न भक्षयामि, तन् मया प्रायोपवेशनम् कृतम् विधि।
ऐवम् तस्यास् तन् निश्चयम् ज्ञात्वा चिंता-व्याकुलित-हृदयः स प्रोवाच-अथवा साधु इदम् उच्यते-
वज्र-लेपस्य मूर्खस्य नारीणाम् कर्कटस्य च।
ऐको ग्रहस् तु मीनानाम् नीली-मद्य-पयोस् तथा॥पञ्च_४.१०॥
तत् किम् करोमि? कथम् स मे वध्यो भवति। इति विचिंत्य वानर-पार्श्वम् अगमत्। वानरो पि चिरिद् आयांतम् तम् सोद्वेगम् अवलोक्य प्रोवाच-भो मित्रि! किम् अद्य चिरि-वेलायाम् समायातो सि? कस्मात् साह्लादम् नालपसि? न सुभाषितानि पिठसि।
स आह-मित्रि! अहम् तव भ्रातृ-जायया निष्ठुरतरैर् वाक्यैर् अभिहितः-भोः कृतघ्न! मा मे त्वम् स्वमुखम् दर्शय, यतस् त्वम् प्रतिदिनम् मित्रम् उपजीवसि न च तस्य पुनः प्रत्युपकारम् गूढ-दर्शन-मात्रेणापि करोषि। तत् ते प्रायश्चित्तम् अपि नास्ति। उक्तम् च-
ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चौरे भग्न-व्रते शठे।
निष्कृतिर् विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः॥पञ्च_४.११॥
तत् त्वम् मम देवरम् गृहीत्वाद्य प्रत्युपकारार्थम् गृहम् आनय। नो चेत् त्वया सह मे पर-लोके दर्शनम् इति। तद् अहम् तथैवम् प्रोक्तस् तव सकाशम् आगतः। तद् अद्य तया सह त्वद्-अर्थे कलहायतो ममेयती वेला विलग्ना। तद् आगच्छ मे गृहम्। तव भ्रातृ-पत्नी रचति-चतुष्का प्रगुणति-वस्त्र-मणि-माणिक्याद्य-उचितोभरणा द्वार-देश-बद्ध-वंदन-माला सोत्कंठा तिष्ठति। मर्कट आह-भो मित्रि! युक्तम् अभिहितम् मद्-भ्रातृ-पत्न्या। उक्तम् च-
वर्जयेत् कौलिकाकारम् मित्रम् प्राज्ञतरो नरः।
आत्मनः संमुखम् नित्यम् य आकर्षति लोलुपः॥पञ्च_४.१२॥
तथा च-
ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्यम् आख्याति पृच्छति।
भुंक्ते भोजयते चैव षड्-विधम् प्रीति-लक्षणम्॥पञ्च_४.१३॥
परम् वयम् वनचराः युष्मदीयम् च जलांते गृहम्। तत् कथम् शक्यते तत्र गंतुम्। तस्मात् ताम् अपि मे भ्रातृ-पत्नीम् अत्रानय येन प्रणम्य तस्या आशीर्वादम् गृह्णामि।
स आह-भो मित्रि! अस्ति समुद्रांतरे सुरम्ये पुलिन-प्रदेशेस्मद्-गृहम् æ तन् मम पृष्ठम् आरूढः सुखेनाकृत-भयो गच्छ।
सो पि तच् छ्रुत्वा सानंदम् आह-भद्र! यद्य् ऐवम् तत् किम् विलंब्यते। त्वर्यताम्। ऐषो हम् तव पृष्ठाम् आरूढः।
तथानुष्ठितिगाधे जलधौ गच्छंतम् मरकम् आलोक्य भय-त्रस्त-मना वानरः प्रोवाच-भ्रातः! शनैः शनैर् गम्यताम्। जल-कल्लोलैः प्लाव्यते मे शरीरम्।
तद् आकर्ण्य मकरश् चिंतयामास-असाव् अगाधम् जलम् प्राप्तो मे वशः सञ्जातः। मत्-पृष्ठ-गतस् तिलि-मात्रम् अपि चलितुम् न शक्नोति। तस्मात् कथयाम्य् अस्य निजाभिप्रायम्, येनाभीष्ट-देवता-स्मरणम् करोति। आह च-मित्रि, त्वम् मया वधाय समानीतो भार्या-वाक्येन विश्वास्य। तत् स्मर्यताम् अभीष्ट-देवता।
स आह-भ्रातः! किम् मया तस्यास् तवापि चापकृतम् येन मे वधोपायश् चिंतितः?
मकर आह-भोः! तस्यास् तावत् तव हृदयस्याम्रतमय-फल-रसास्वादन-मृष्टस्य भक्षणे दोहदः सञ्जातः। तेनैतद् अनुष्ठितम्।
प्रत्युत्पन्न-मतिर् वानर आह-भद्र! यद्य् ऐवम् तत् किम् त्वया मम तत्रैव न व्याहृतम्? येन स्व-हृदयम् जंबू-कोटरे सदैव मया सुगुप्तम् कृतम्। तद् भ्रातृ-पत्न्या अर्पयामि त्वयाहम् शून्य-हृदयो त्र कस्माद् आनीतः?
तद् आकर्ण्य मकरः सानंदम् आह-भद्र! यद्य् ऐवम् तद् अर्पय मे हृदयम्। येन सा दुष्ट-पत्नी तद् भक्षयित्वानशनाद् उत्तिष्ठति। अहम् त्वाम् तम् ऐव जंबू-पादपम् प्रापयामि। ऐवम् उक्त्वा निवर्त्य जंबू-तलम् अगात्। वानरो पि कथम् अपि जल्पति-विविधि-देवतोपचार-पूजस् तीरम् आसादितवान्। ततश् च दीर्घतर-चंक्रमणेन तम् ऐव जंबू-पादपम् आरूढश् चिंतयामास-अहो! लब्धास् तावत् प्राणाः। अथवा साधु इदम् उच्यते-
न विश्वसेद् अविश्वस्ते विश्वस्तेपि न विश्वसेत्।
विश्वासाद् भयम् उत्पन्नम् मूलांय् अपि निकृंतति॥पञ्च_४.१४॥
तन् ममैतद् अद्य पुनर् जन्म-दिनम् इव सञ्जातम्।
इति चिंतयमानम् मकर आह-भो मित्रि! अर्पय तद् हृदयम् यथा ते भ्रातृ-पत्नी भक्षयित्वानशनाद् उत्तिष्ठति।
अथ विहस्य निर्भर्त्सयन् वानरस् तम् आह-धिग् धिङ् मूर्ख विश्वास-घातक! किम् कस्यचिद् हृदय-द्वयम् भवति? तद् आशु गम्यताम् जंबू-वृक्षस्याधस्तान् न भूयो पि त्वयात्रागंतव्यम्। उक्तम् च यतः-
सकृद् दुष्टम् च यो मित्रम् पुनः संधातुम् इच्छति।
स मृत्युम् उपगृह्णाति गर्भम् अश्वतरी यथा॥पञ्च_४.१५॥
तच् छ्रुत्वा मकरः समुल्लिक्षम् चिंतितवान्-अहो! मयातमूढेन किम् अस्य स्व-चित्ताभिप्रायो निवेदितः। तद् यद्य् असौ पुनर् अपि कथञ्चिद् विश्वासम् गच्छति, तद् भूयो पि विश्वासयामि। आह च-मित्रि! हास्येन मया तेभिप्रायो लब्धः। तस्या न कश्चित् तव हृदयेन प्रयोजनम्। तद् आगच्छ प्राघुणकि-अंयायेनास्मद्-गृहम्।
वानर आह-भो दुष्ट! गम्यताम्। अधुना नाहम् आगमिष्यामि। उक्तम् च-

बुभुक्षितः किम् न करोति पापम्
क्षीणा जना निष्करुणा भवंति।
आख्याहि भद्रे प्रियि-दर्शनस्य
न गंगदत्तः पुनर् एति कूपम्॥पञ्च_४.१६॥
मकर आह-कथम् एतत्?
स आह-

कथा १ गंगदत्त-प्रियिदर्शन-कथा

कस्मिंश्चित् कूपे गंगदत्तो नाम मंडूक-राजः प्रतिवसति स्म। स कदाचिद् दायादैर् उद्वेजितो रघट्ट-घटीम् आरुह्य निष्क्रांतः। अथ तेन चिंतितम्-यत् कथम् तेषाम् दायादानाम् मया प्रत्युपकारः कर्तव्यः। उक्तम् च-
आपदि यैनापकृतम् येन च हसितम् दशासु विषमासु।
अपकृत्य तयोर् उभयोः पुनर् अपि जातम् नरम् मंये॥पञ्च_४.१७॥
एवम् चिंतयन् बलि प्रविशंतम् कृष्णसर्पम् अपश्यत्। तम् दृष्ट्वा भूयो प्यु अचिंतयत्-यद् एनम् तत्र कूपे नीत्वा सकल-दायादानाम् उच्छेदम् करोमि उक्तम् च-
शत्रुभिर् योजयेच् छत्रुम् बलिना बलवत्तरम्।
स्व-कार्याय यतो न स्यात् काचित् पीडात्र तत्-क्षये॥पञ्च_४.१८॥
तथा च-
शत्रुम् उन्मूलयेत् प्राज्ञस् तीक्ष्णम् तीक्ष्णेन शत्रुणा।
व्यथा-करम् सुखार्थाय कंटकेनैव कंटकम्॥पञ्च_४.१९॥
एवम् स विभाव्य बलि-द्वारम् गत्वा तम् आहूतवान्-एहय् एहि प्रियि-दर्शन! एहि!
तच् छ्रुत्वा सर्पश् चिंतयामास-य एवम् माम् आह्वयति स्वजातीयो न भवति यतो नैषा सर्प-वाणी। अयेन केनापि सह मम मर्त्य-लोके संधानम् नास्ति तद् अत्रैव दुर्गे स्थितिस् तावद् वेद्मि को यम् भविष्यति उक्तम् च-
यस्य न जायते शीलम् न कुलम् न च समाश्रयः।
न तेन संगतिम् कुर्याद् इत्य् उवाच बृहस्पतिः॥पञ्च_४.२०॥
कदाचित्को पि मंत्रवाद्य् औषध-चतुरो वा माम् आहूय बंधने क्षिपति अथवा कश्चित् पुरुषो वैरम् आश्रित्य कस्यचिद् भक्षणार्थे माम् आह्वयति आह च-भोः! को भवान्?
स आह-अहम् गंगदत्तो नाम मंडूकाधिपतिस् त्वत्-सकाशे मैत्र्य्-अर्थम् अभ्यागतः।
तच् छ्रुत्वा सर्प आह-भो! अश्रद्धेयम् एतत् यत्-तृणानाम् वह्निना सह संगमः। उक्तम् च-
यो यस्य जायते वध्यः स स्वप्नेपि कथञ्चन।
न तत्-समीपम् अभ्येति तत् किम् एवम् प्रजल्पसि॥पञ्च_४.२१॥
गंगदत्त आह-भोः! सत्यम् एतत्। स्वभाव-वैरी त्वम् अस्माकम्। परम् पर-परिभवात् प्राप्तो हम् ते सकाशम्। उक्तम् च-
सर्व-नाशे च सञ्जाते प्राणानाम् अपि संशये।
अपि शत्रुम् प्रणम्यापि रक्षेत् प्राणांधनानि च॥पञ्च_४.२२॥
सर्प आह-कथय कस्मात् ते परिभवः।
स आह-दायादेभ्यः।
सो प्यु आह-क्व ते आश्रयो वाप्याम् कूपे तडागे ह्रदे वा। तत् कथय स्वाश्रयम्।
तेनोक्तम्-पाषाण-चय-निबिडे कूपे।
सर्प आह-अहो अपदा वयम्। तत्रास्ति तत्र मे प्रवेशः। प्रविष्टस्य च स्थानम् नास्ति यत्र स्थितिस् तव दायादान् व्यापादयामि तद् गम्यताम्। उक्तम् च-
यच् छक्यम् ग्रसितुम् यस्य ग्रस्तम् परिणमेच् च यत्।
हितम् च परिणामे यत् तद् आद्यम् भूतिम् इच्छता॥पञ्च_४.२३॥
गंगदत्त आह-भोः! समागच्छ त्वम्। अहम् सुखोपायेन तत्र तव प्रवेशम् कारयिष्यामि तथा तस्य मध्ये जलोपांते रम्यतरम् कोटरम् अस्ति तत्र स्थितिस् त्वम् लीलया दायादान् व्यापादयिष्यसि
तच् छ्रुत्वा सर्पो व्यचिंतयत्-अहम् तावत् परिणत-वयाः। कदाचित् कथञ्चिन् मूषकम् एकम् प्राप्नोमि तत् सुखावहो जीवनोपायो यम् अनेन कुलांगारेण दर्शितः। तद् गत्वा तान् मंडूकान् भक्षयामि इति अथवा साध्व् इदम् उच्यते-
यो हि प्राण-परिक्षीणः सहाय-परिवर्जितः।
स हि सर्व-सुखोपायाम् वृत्तिम् आरचयेद् बुधः॥पञ्च_४.२४॥
एवम् विचिंत्य तम् आह-भो गंगदत्त! यद्य् एवम् तद्-अग्रे भव। येन तत्र गच्छावः।
गंगदत्त आह-भोः प्रियिदर्शन! अहम् त्वाम् सुखोपायेन तत्र नेष्यामि, स्थानम् च दर्शयिष्यामि ति एव भक्षणीयाः इति
सर्प आह-सांप्रतम् त्वम् मे मित्रम् जातम्। तन् न भेतव्यम्। तव वचनेन भक्षणयास् ते दायादाः।

ऐवम् उक्त्वा बलिन् निष्क्रम्य तम् आलिंग्य च तेनैव सह प्रस्थितः। अथ कूपम् आसाद्यार-घट्ट-घटिका-मार्गेण सर्पस् तेनात्मना स्वालयम् नीतः।
गंगदत्त आह-भद्र! कुतः त्वया मित्र-क्द्त्यम्। तत् सांप्रतम् अनेनैव घटिका-यंत्र-मार्गेण गम्यताम् इति।
सर्प आह-भो गंगदत्त! न सम्यग् अभिहितम् त्वया। कथम् अहम् तत्र गच्छामि? मदीय-बलि-दुर्गम् अयेन रुढम् भविष्यति। तस्माद् अत्र-स्थस्य मे मंडूकम् ऐकैकम् स्व-वर्गीयम् प्रयच्छ। नो चेत् सर्वान् अपि भक्षयिष्यामि इति।
तच् छ्रुत्वा गंगदत्तो व्याकुल-मना व्याचिंतयत्-अहो किम् ऐतन् मया क्द्तम् सर्पम् आनयता। तद् यदि निषेधयिष्यामि तत् सर्वान् अपि भक्षयिष्यति। अथवा युक्तम् उच्यते-
यो मित्रम् कुरुते मित्रम् वीर्याभ्यधिकम् आत्मनः।
स करोति न संदेहः स्वयम् हि विषि-भक्षणम्॥पञ्च_४.२५॥
तत् प्रयच्छाम्य् अस्यैकैकम् प्रतिदिनम् सुहृद्दम्। उक्तम् च-
सर्वस्व-हरणे युक्तम् शत्रुम् बुद्धि-युता नराः।
तोषयंत्य् अल्प-दानेन बाडवम् सागरो यथा॥पञ्च_४.२६॥
तथा च-
यो दुर्बलो णून् अपि याच्यमानो
बलीयसा यच्छति नैव साम्ना।
प्रयच्छते नैव च दर्श्यमानम्
खारीम् स चूर्णस्य पुनर् ददाति॥पञ्च_४.२७॥
तथा च-
सर्व-नाशे समुत्पन्ने अर्धम् त्यजति पंडितः।
अर्धेन कुरुते कार्यम् सर्व-नाशो हि दुस्तरः॥पञ्च_४.२८॥
न स्वल्पस्य क्द्ते भूरि नाशयेन् मतिमान् नरः।
ऐतद् ऐव हि पांडित्यम् यत् स्वल्पाद् भूरि-रक्षणम्॥पञ्च_४.२९॥
ऐवम् निश्चित्य नित्यम् ऐकैकम् आदिशति। सो पि तम् भक्षयित्वा तस्य परोक्षेयान् अपि भक्षयति। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-
यथा हि मलिनैर् वस्त्रैर् यत्र तत्रोपवश्यते।
ऐवम् चलति-वित्तस् तु वित्त-शेषम् न रक्षति॥पञ्च_४.३०॥
अथांय-दिने तेनापरान् मंडूकान् भक्षयित्वा गंगदत्त-सुतो यमुनादत्तो भक्षितः। तम् भक्षितम् मत्वा गंगदत्तस् तार-स्वरेण धिग् धिक् प्रलाप-परः कथञ्चिद् अपि न विरिराम। ततः स्व-पत्न्याभिहितः-
किम् क्रंदसि दुराक्रंद स्व-पक्ष-क्षय-कारक।
स्व-पक्षस्य क्षये जाते को नस् त्राता भविष्यति॥पञ्च_४.३१॥
तद् अद्यापि विचित्यताम् आत्मनो निष्क्रमणम् अस्य वधोपायश् च। अथ गच्छता कालेन सकलम् अपि कवलितम् मंडूक-कुलम्। केवलम् ऐको गंगदत्तस् तिष्ठति। ततः प्रियदर्शनेन भणितम्-भोः गंगदत्त! बुभुक्षितो हम्। निःशेषितः सर्वे मंडूकाः। तद् दीयताम् मे कञ्चिद् भोजनम् यतो हम् त्वयात्रानीतः।
स आह-भो मित्र! न त्वयात्र वर्षये मयावस्थितेन कापि चिंता कार्या। तद् यदि माम् प्रेषयति ततो अंय-कूप-स्थान् अपि मंडूकान् विश्वास्यात्रानयामि।
स आह-मम तावत् त्वम् अभक्ष्यो भ्रातृ-स्थाने। तद् यद्य् ऐवम् करोषि तत् सांप्रतम् पित्र्-स्थाने भवसि। तद् ऐवम् क्रियताम् इति।
सो पि तद् आकर्ण्यार-घट्ट-घटिकाम् आश्रित्य विविधि-देवतोपकल्पित-पूजोपयाचितिस् तत्-कूपाद् विनिष्क्रांतः। प्रियदर्शनो पि तद्-आकांक्षया तत्रस्थः प्रतीक्षमाणस् तिष्ठति। अथ चिरेद् अनागते गंगदत्ते प्रियदर्शनो अंय-कोटर-निवासिनीम् गोधाम् उवाच-भद्रे! क्रियताम् स्तोकम् साहाय्यम्। यतश् चिरि-परिचितिस् ते गंगदत्तः। तद् गत्वा तत्-सकाशम् कुत्रचिज् जलाशयेवस्थि मम संदेशम् कथय। येनागम्यताम् ऐकाकिनापि भवता द्रुततरम् यद्य् अये मंडूका नागच्छंति। अहम् त्वया विना नात्र वस्तुम् शक्नोमि। तथा यद्य् अहम् तव विरुद्धम् आचरामि तत् सुक्द्तम् अंतरे मया वध्द्तम्।
गोधापि तद्-वचनाद् गंगदत्तम् द्रुततरम् अंवस्थिताह-भद्र गंगदत्त! स तव सुहृद्त्-प्रियदर्शनस् तव मार्गम् समीक्षमाणस् तिष्ठति। तच् छीघ्रम् आगम्यताम् इति।
अपरम् च तेन तव विरूप-करणे सुक्द्तम् अंतरे धृद्तम्। तन्-निःशङ्केन मनसा समागम्यताम्। तद् आकर्ण्य गंगदत्त आह-
बुभुक्षितः किम् न करोति पापम्
क्षीणा नरा निष्करुणा भवंति।
आख्याहि भद्रे प्रिय-दर्शनस्य
न गंगदत्तः पुनर् ऐति कूपम्॥पञ्च_४.३२॥
ऐवम् उक्त्वा स ताम् विसिर्जयामास।

तद् भो दुष्ट-जलचर! अहम् अपि गंगदत्त इव त्वद्-गृहे न कथञ्चिद् अपियास्यामि।
तच् छ्रुत्वा मकर आह-भो मित्र! अथवात्राहम् अनशनात् प्राण-त्यागम् तवोपरि करिष्यामि।
वानर आह-मूढ! किम् अहम् लंबकर्णो मूर्खः? द्द्ष्ट्वापायो पि स्वयम् ऐव तत्र गत्वात्मानम् व्यापादयामि।
आगतश् च गतश् चैव गत्वा यः पुनर् आगतः।

अकर्ण-ह्ड्दयो मूर्खस् तत्रैव नधिनम् गतः॥पञ्च_४.३३॥
मकर आह-भद्र! स को लंभ-कर्णः। कथम् द्ड्ष्टापायो पि म्ड्तः? तन् मे नविेद्यताम्।
वानर आह-

कथा २ कराल-केसर-कथा

कस्मिम्श्चिद् वनोद्देशे कराल-केसरो नाम सिम्हः प्रतविसतिस्म। तस्य च धूसरको नाम श्ड्गालः सदैवानुयायी परचिारको स्ति। अथ कदाचित् तस्य हस्तनिा सह युध्यमानस्य शरीरे गुरुतराः प्रहाराः सञ्जाताः। यैः पदम् ऐकम् अपि चलतिुम् न शक्नोति। तस्याचलनाच् च धूसरकः क्षुत्क्षाम-कंठो दौर्बल्यम् गतः। अंयस्मनि् अहनि तम् अवोचत्-स्वामनि्! बुभुक्षय पीडतिो हम्। पदात् पदम् अपि चलतिुम् न शक्नोमि। तत् कथम् ते शुश्रूषाम् करोमि?
सिम्ह आह-भोः! गच्छ अंवेषय कञ्चित् सत्त्वम्। येनेमाम् अवस्थाम् गतो पि व्यापादयामि।
तद् आकर्ण्य श्ड्गालो अंवेषयन् कञ्चित् समीप-वर्तनिम् ग्रामम् आसादतिवान्। तत्र लंबकर्णो नाम गर्दभस् तडागोपांते प्रवरिल-दूर्वांकुरान् क्ड्च्छ्राद् आस्वादयन् द्ड्ष्टः। ततश् च समीप-वर्तनिा भूत्वा तेनाभहितिः-माम! नमस्कारो यम् मदीयः संभाव्यताम्। चरिाद् द्ड्ष्टो सि। तत् कथय कमि् ऐवम् दुर्बलताम् गतः।
स आह-भो भगनिी-पुत्र! कमि् कथयामि। रजको तनिर्दियातभिारेण माम् पीडयति। घास-मुष्टमि् अपि न प्रयच्छति। केवलम् दूर्वांकुरान् धूइ-मश्रिितिान् भक्षयामि। तत् कुतो मे शरीरे पुष्टिः?
श्ड्गाल आह-माम! यद्य् ऐवम् तद् अस्ति मरकत-सद्ड्श-शष्प-प्रायो नदी-सनाथो रमणीयतरः प्रदेशः। तत्रागत्य मया सह सुभाषति-गोष्ठी-सुखम् अनुभवम्स् तष्ठि।
लंबकर्ण आह-भो भगनिी-सुत! युक्तम् उक्तम् भवता। परम् वयम् ग्राम्याः पशवो रण्य-चारणिाम् वध्याः। तत् कमि् तेन भव्य-प्रदेशेन।
श्ड्गाल आह- माम! मैवम् वद। मद्-भुज-पञ्जर-पररिक्षतिः स देशः। तत्रास्ति न कश्चद् अपरस्य तत्र प्रवेशः। परमम् अनेनैव दोषेण रजक-कदर्थतिास् तत्र तस्रिो रासभ्यो नाथाः संति। ताश् च पुष्टमि् आपन्ना यौवनोत्कटा इदम् माम् ऊचुः-यदि त्वम् अस्माकम् सत्यो मातुलस् तदा कम्चद् ग्रामांतरम् गत्वास्मद्-योग्यम् कश्चति् पतमि् आनय। तद्-अर्थे त्वाम् अहम् तत्र नयामि।
अथ श्ड्गाल-वचनानि शुरुत्वा काम-पीडतिांगस् तम् अवोचत्-भद्र! यद्य् ऐवम् तद्-अग्रे भव येनागच्छामि। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-
नाम्ड्तम् न वषिम् कञ्चिद् ऐकाम् मुक्त्वा नतिंबनिीम्।
यस्याः संगेन जीव्येत म्रयिते च वयिोगतः॥पञ्च_४.३४॥
तथा च-
यासाम् नाम्नापि कामः स्यात् संगमम् दर्शनम् वनिा।
तासाम् द्ड्क्-संगमम् प्राप्य यन् न द्रवति कौतुकम्॥पञ्च_४.३५॥
तत्रानुष्ठति श्ड्गालेन सह सिम्हांतकिम् आगतः। सिम्हो पि व्यथाकुलतिस् तम् द्ड्ष्ट्वा यावत् समुत्तष्ठिति तावद् रासभः पलायतिुम् आरब्धवान्। अथ तस्य पलायमानस्य सिम्हेन तल-प्रहारो दत्तः। स च मंद-भाग्यस्य व्यवसाय इव व्यर्थताम् गतः। अत्रांतरे श्ड्गालः कोपावष्टिस् तम् उवाच-भोः! कमि् ऐवम्वधिः प्रहारस् ते। यद् गर्दभो पि तव पुरतो बलाद् गच्छति। तत् कथम् गजेन सह युढम् करष्यिसि? तद् द्ड्ष्टम् ते बलम्।
अथ सवलिक्ष-स्मतिम् सिम्ह आह-भोः! कमि् अहम् करोमि। मया न क्रमः सज्जीक्ड्त आसीत्। अंयथा गजो पि मत्-क्रमाक्रांता न गच्छति।
श्ड्गाल आह-अद्याप्य् ऐक-वारम् तवांतकि तम् आनेष्यामि। परम् त्वया सज्जीक्ड्त-क्रमेण स्थातव्यम्।
सिम्ह आह-भद्र! यो माम् प्रत्यक्षम् द्ड्ष्ट्वा गतः स पुनः कथम् अत्रागमष्यिति? तद् अंयत् कमि् अपि सत्त्वम् अंवष्यिताम्।
श्ड्गाल आह-कमि् तवानेन व्यापारेण? त्वम् केवलम् सज्जति-क्रमस् तष्ठि।
तथानुष्ठति श्ड्गालो पि यावद् रासभ-मार्गेण गच्छति, तावत् तत्रैव स्थाने चरन् द्ड्ष्टः। अथ श्ड्गालम् द्ड्ष्ट्वा रासभः प्राह-भो भगनिी-सुत! शोभन-स्थाने त्वयाहम् नीतः। द्राङ् म्ड्त्यु-वशम् गतः। तत् कथय कमि् तत् सत्त्वम् यस्यातरिौद्र-वज्र-सद्ड्श-कर-प्रहाराद् अहम् मुक्तः।
तच् छ्रुत्वा प्रहसन् श्ड्गाल आह-भद्र! रासभी त्वाम् आयांतम् द्ड्ष्ट्वा सानुरागम् आलगिंतिुम् समुठति। त्वम् च कातरत्वान् नष्टः। सा पुनर् न शक्ता त्वाम् वनिा स्थातुम्। तया तु नशतस् तेवलंबनार्थम् हस्तः क्षप्तिः। नांय-कारणेन। तद् आगच्छ। सा त्वत्-क्ड्ते प्रायोपवेशनोपवष्टिा तष्ठिति। ऐतद् वदतन्यिल् लंबकर्णो यदि मे भर्ता न भवति तद् अहम् अग्नौ जलम् वा प्रवशिामि। पुनस् तस्य वयिोगम् सोढुम् न शक्नोमि इति। तत् प्रसादम् क्ड्त्वा तत्रागम्यताम्। नो चेत् तव स्त्री-हत्या भवष्यिति। अपरम् भगवान् काम-कोपम् तवोपरि करष्यिति। उक्तम् च-
स्त्री-मुद्राम् मकरध्वजस्य जयनिीम् सर्वार्ध-संपत्-करीम्
ते मूढाः प्रवहिाय यांति कुधयिो मथ्यिा-फलांवेषणिः।
ते तेनैव नहित्य नर्दियतरम् नग्नीक्ड्ता मुंडतिाः
केचद् रक्त-पटीक्ड्ताश् च जटलिाः कापालकिाश् चापरे॥पञ्च_४.३६॥
अथासौ तद्-वचनम् श्रढेयतया शुरुत्वा भूयो पि तेन सह प्रस्थतिः। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-
जानंन् अपि नरो दैवात् प्रकरोति विगिर्हतिम्।
कर्म कमि् कस्यचलि् लोके गर्हतिम् रोचते कथम्॥पञ्च_४.३७॥
अत्रांतरे सज्जति-क्रमेण सिम्हेन स लंबकर्णो व्यापादतिः। ततस् तम् हत्वा श्ड्गालम् रक्षकम् नरूिप्य स्वयम् स्नानार्थम् नद्याम् गतः। श्ड्गालेनापि लौल्योत्सुक्यात् तस्य कर्ण-ह्ड्दयम् भक्षतिम्। अत्रांतरे सिम्हो यावत् स्नात्वा क्ड्ते देवार्चनः प्रतर्पति-पत्ड्ि-गणः समायाति तावत् कर्ण-ह्ड्दय-रहतिो रासभस् तष्ठिति। तम् द्ड्ष्ट्वा कोप-परीतात्मा सिम्हः श्ड्गालम् आह-पाप! कमि् इदम् अनुचतिम् कर्म समाचरतिम्? यत् कर्ण-ह्ड्दय-भक्षणेनायम् उच्छष्टिताम् नीतः।

शृङ्गालः स-वनियम् आह-स्वामिन्! मा मैवम् वद। यत् करुण-हृदय-रहितो यम् रासभ आसीत्, तेनेहागत्य त्वाम् अवलोक्य भूयो पुनः आगतः।
अथ त्वद्-वचनम् श्रद्धेयम् मत्वा समिहस् तेनैव समवभिज्य निःशंकति-मनास् तम् भक्षयितवान्।

अतो हम् ब्रवीमि-आगतश् च गतश् चैव इति तन् मूर्ख! कपटम् कृतम् त्वया। परम् युधिष्ठिरेणैव सत्य-वचनेन विनाशितम्। अथवा साधु इदम् उच्यते-
स्वार्थम् उत्सृज्य यो दंभी सत्यम् ब्रूते सुमंद-धीः।
स स्वार्थाद् भ्रश्यते नूनम् युधिष्ठिर इवापरः॥पञ्च_४.३८॥
मकर आह-कथम् एतत्?
स आह-

कथा ३ युधिष्ठिराख्य-कुंभकार-कथा

कस्मिंश्चित् अधिष्ठाने कुंभकारः प्रतिवसति स्म। स कदाचित् प्रमादाद् अर्ध-मग्न-खरपर-तीक्ष्णाग्रस्योपरि महता वेगेन धावन् पतितः। ततः खपर-कोट्या पाटित-ललाटोऽसौ रुधिर-प्लावित-तनुः कृच्छ्राद् उठाय स्वाश्रयम् गतः। ततश् चापथ्य-सेवनात् स प्रहारस् तस्य करालताम् गतः कृच्छ्रेण नीरोगताम् नीतः।
अथ कदाचिद् दुर्भिक्ष-पीडिते देशे च कुंभकारः कृपुतृक्षाम-कंठः कैश्चिद् राज-सेवकैः सह देशांतरम् गत्वा कस्यापि राज्ञः सेवको बभूव। सो पि राजा तस्य ललाटे विकरालम् प्रहार-क्षतम् दृष्ट्वा चिंतयामास, यद्-वीरः पुरुषः कश्चिद् अयम्। नूनम् तेन ललाट-पट्टे संमुख-प्रहारः।
अतस् तम् समानादभिः सर्वेषाम् राज-पुत्राणाम् मध्ये विशेष-प्रसादेन पश्यति स्म। तेपि राज-पुत्रास् तस्य तम् प्रसादातिरेकम् पश्यंतम् परमेर्ष्या-धर्मम् वहंतो राज-भयान् न कश्चिद् ऊचुः।
अथांयस्मिन् अहनि तस्य भूपतेर् वीर-संभावनायाम् क्रियमाणायाम् विग्रहे समुपस्थिते प्रकल्प्यमानेषु गजेषु समनह्यमानेषु वाजिषु योधेषु। प्रगुणीक्रियमाणेषु तेन भूभुजा स कुंभकारः प्रस्तावानुगतम् पृष्टो निर्जने-भो राज-पुत्र! किम् ते नाम? का च जातिः? कस्मिन् संग्रामे प्रहारो यम् ते ललाटे लग्नः?
स आह-देव! नाम् शस्त्र-प्रहारः। युधिष्ठिराभिधिः कुलालो हम् प्रकृत्या। मद्-गेहेनेक-खरपराण्य् आसन्। अथ कदाचिन् मद्य-पानम् कृत्वा निर्गतः प्रधावन् खरपरोपरि पतितः। तस्य प्रहार-विकारो यम् मे ललाटे एवम् विकरालताम् गतः।
तद् आकर्ण्य राजा स-व्रीडम् आह-अहो वञ्चितो हम् राजापुत्रानुकारिणानेन कुलालेन। तद् दीयताम् द्राग् एतस्य चंद्रार्धः।
तथानुष्ठिते कुंभकार आह-मा मैवम् कुरु। पश्य मे रणे हस्त-लाघवम्।
राजा प्राह-सर्व-गुण-संपन्नो भवान्। तथापि गम्यताम्। उक्तम् च-
शूद्रश् च कृत-विघ्नश् च दर्शनीयो सि पुत्रक।
यस्मिन् कुले त्वम् उत्पन्नो गजस् तत्र न हंयते॥पञ्च_४.३९॥
कुलाल आह-कथम् एतत्?
राजा कथयति-

कथा ४ समिह-दंपती-कथा

कस्मिंश्चिद् उद्देशे समिह-दंपती प्रतिवसतः स्म। अथ समिही पुत्र-द्वयम् अजीजनत्। समिहो पि नित्यम् एव मृगान् व्यापाद्य समिहयै ददाति। अथांयस्मिन् अहनि तेन कमि् अपि नासादितम्। येन भ्रमतो पि तस्य रवरि् अस्तम् गतः। अथ तेन स्व-गृहम् आगच्छता शृङ्गाल-शिशुः प्राप्तः। स च बालको यम् इत्य् अवधार्य यत्नेन दमृष्ट्रामध्य-गतम् कृत्वा समिहया जीवंतम् एव समर्पितवान्। ततः समिहयाभिहितम्-भोः कांत! त्वयानीतम् कश्चिद् अस्माकम् भोजनम्?
समिह आह-प्रिये! मयाद्यैनम् शृङ्गाल-शिशुम् परित्यज्य न कश्चित् सत्त्वम् आसादितम्। स च मया बालो यम् इति मत्वा न व्यापादितो विशेषात् स्वजातीयश् च। उक्तम् च-
सत्री-विप्रिलिंगि-बालेषु प्रहर्तव्यम् न कर्हचित्।
प्राण-त्यागेपि सञ्जाते विश्वस्तेषु विशेषतः॥पञ्च_४.४०॥
इदानीम् त्वम् एनम् भक्षयित्वा पथ्यम् कुरु। प्रभातेयत् कश्चिद् उपार्जयिष्यामि सा प्राह-भोः कांत! त्वया बालको यम् इति विचित्य न हतः। तत् कथम् एनम् अहम् स्वोदरार्थे विनाशयामि उक्तम् च-
अकृत्यम् नैव कर्तव्यम् प्राण-त्यागेप्य् उपस्थिते।
न च कृत्यम् परित्याज्यम् एष धर्मः सनातनः॥पञ्च_४.४१॥
तस्मान् ममायम् तृतीयः पुत्रो भविष्यति इत्य् एवम् उक्त्वा तम् अपि स्वस्तन-कर्षरेण पराम् पुष्टिम् अनयत्। एवम् ते त्रयो पि शिशवः परस्परम् अज्ञात-जाति-विशेषा एकाचार-विहारा बाल्य-समयम् निर्वाहयंति। अथ कदाचित् तत्र वने भ्रमंन् अरण्य-गजः समायातः। तम् दृष्ट्वा तौ समिह-सुतौ द्वाव् अपि कुपितिननौ तम् प्रति प्रचलितौ यावत् तावत् तेन शृङ्गाल-सुतेनाभिहितम्-अहो! गजो यम् युष्मत्-कुल-शत्रुः। तन् न गंतव्यम् एतस्याभिमुखम्।
एवम् उक्त्वा गृहम् प्रधावितः। ताव् अपि ज्येष्ठ-बांधव-भंगान् निर्गत्साहताम् गतौ। अथवा साधु इदम् उच्यते-
एकेनापि सुधीरेण सोत्साहेन रणम् प्रति
सोत्साहम् जायते सैन्यम् भग्ने भंगम् अवाप्नुयात्॥पञ्च_४.४२॥
तथा च-

अत ऐव वाञ्छंति भूपा यौधान् महाबलान्।
शूरान् वीरान् कृतौत्साहान् वर्जयंति च कातरान्॥पञ्च_४.४३॥
अथ तौ द्वाव् अपि गृढम् प्राप्य पितरौ अग्रतो जयेष्ठ-भ्रातृ-चेष्टितिम् ऊचतुः-यथा गजम् दृष्ट्वा दूरतो पिनष्टः।
सो पि तद् आकर्ण्य कोपावष्टि-मनाः प्रस्फुरतिधर-पल्लवस् ताम्रलोचनस् त्रशिखिम् भ्रुकुटिम् कृत्वा तौ निर्भर्त्सयन् परुषतर-वचनांय् उवाच-ततः समिहयै कांति नीत्वा प्रबोधितो सौ-वत्स! मैवम् कदाचिज् जल्प। भवदीय-लघु-भ्रातराव् ऐतौ।
अथासौ प्रभूत-कोपावष्टिस् ताम् उवाच-किम् अहम् ऐताभ्याम् शौर्येण रूपेण वद्याभ्यासेन कौशलेन वा हीनः? येन माम् उपहसतः। तन् मयावश्यम् ऐतौ व्यापादनीयौ।
तद् आकर्ण्य समिही तस्य जीवतिम् इच्छंत्य् अंतर् वहिस्य प्राह-तत् सम्यक् शृणु। त्वम् शृगाली-सुतः। कृपया मया स्वस्तन-कर्पीरेण पुष्टिम् नीतः। तद् यावद् ऐतौ मत्-पुत्रौ शशितवात् त्वाम् शृगालम् न जानीतः, तावद् द्रुततरम् गत्वा स्वजातीयानाम् मध्ये भव। नो चेद् आभ्याम् हतो मृत्यु-पथम् समेष्यसि सो पि तद्-वचनम् शरुत्वा भय-व्याकुल-मनाः शनैः शनैर् अपसृत्य स्व-जात्या मलितिः। तस्मात् त्वम् अपि यावद् ऐते राज-पुत्रास् त्वाम् कुलालम् नजानंति, तावद् द्रुततरम् अपसर। नो चेद् ऐतेषाम् सकाशाद् वडिंबनाम् प्राप्य मरष्यामि कुलालो पि तद् आकर्ण्य सत्वरम् प्रणष्टः।

अतो हम् ब्रवीमि-स्वार्थम् उत्सृज्य यो दंभी (३८) इति
धङि् मूर्ख! यत् त्वया सूत्रयो रथ ऐतत्-कार्यम् अनुष्ठातुम् आरब्धम्। न हि सूत्रीणाम् कथञ्चिद् वशिवासम् उपगच्छेत्। उक्तम् च-
यद्-अर्थे स्व-कुलम् त्यक्तम् जीवतिरधम् च हारतिम्।
सा माम् त्यजति निःस्नेहा कः सूत्रीणाम् वशिवसेन् नरः॥पञ्च_४.४४॥
मकर आह-कथम् ऐतत्?
वानर आह-

कथा ५ ब्राह्मण-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधष्ठाने को पि ब्राह्मणः। तस्य च भार्या प्राणेभ्यो पि अतप्रियासीत्। सो पि प्रतदिनिम् कुटुंबेन सह कलहम् कुर्वाणा न वशिराम्यति सो पि ब्राह्मणः कलहम् असहमानो भार्या-वात्सल्यात् स्व-कुटुंबम् परित्यज्य ब्राह्मण्या सह वप्रिकृष्टम् देशांतरम् गतः। अथ महाटवी-मध्ये ब्राह्मण्याभहितिः-आर्य-पुत्र! तृष्णा माम् बाधते। तद् उदकम् क्वापय् अंवेषय।
अथासौ तद्-वचनानंतरम् यावद्-उदकम् गृढीत्वा समागच्छति तावत् ताम् मृताम् अपश्यत्। अतविल्लभतया वषिदम् कुर्वन् यावद् वलिपति तावद् आकाशे वाचम् शृणोति यथा हि-यदि ब्राह्मण त्वम् स्वकीय-जीवतिस्यारधम् ददासि ततस् ते जीवति ब्राह्मणी।
तच् छरुत्वा ब्राह्मणेन शुचीभूय तसिभर् वाचोभिः स्वजीवतिरधम् दत्तम्। वाक्-समम् ऐव च ब्राह्मणी जीवति सा। अथ तौ जलम् पीत्वा वन-फलानि भक्षयित्वा गंतुम् आरब्धौ। ततः क्रमेण कस्यचिन् नगरस्य प्रदेशे पुष्प-वाटकिम् प्रवशिय ब्राह्मणो भार्याम् अभहितिवान्-भद्रे, यावद् अहम् भोजनम् गृढीत्वा समागच्छामि तावद् अत्र त्वया स्थातव्यम्।
इत्य् अभधाय ब्राह्मणो नगर-मध्ये जगाम। अथ तस्याम् पुष्प-वाटकायाम् पंगुर अर-घट्टम् खेलयन् दविय-गरि गीतम् उद्गरिति तच् च शरुत्वा कुसुमेषुणारदिति ब्राह्मण्या तत्-सकाशम् गत्वाभहितिम्-भद्र! यरहि माम् न कामयसे, तन् मत्-सक्ता सूत्री-हत्या तव भवषियति।
पंगुर् अब्रवीत्-किम् व्याधि-ग्रस्तेन मया करषियसि?
साब्रवीत्-किम् अनेनोक्तेन? अवश्यम् त्वया सह मया संगमः कर्तव्यः।
तच् छरुत्वा तथा कृतवान्। सुरतानंतरम् साब्रवीत्-इतः-प्रभृति यावज्-जीवम् मयात्मा भवते दत्तः। इति ज्ञात्वा भवान् अप्य् अस्माभिः सहागच्छतु।
सो ब्रवीत्-ऐवम् अस्तु।
अथ ब्राह्मणो भोजनम् गृढीत्वा समागत्य तया सहभोक्तुम् आरब्धः साब्रवीत्-ऐष पंगुर् बुभुक्षितः। तद् ऐतस्यापि कयितम् अपि ग्रासम् देहि इति
तथानुष्ठति ब्राह्मण्याभहितिम्-ब्राह्मण, सहाय-हीनस् त्वम् यदा ग्रामांतरम् गच्छसि, तदा मम वचन-सहायो पि नास्ति तद् ऐनम् पंगुम् गृढीत्वा गच्छावः।
सो ब्रवीत्-न शक्नोम्य् आत्मानम् अप्य् आत्मनाम् वोढुम्। किम् पुनर् ऐनम् पंगुम्?
साब्रवीत्-पेटाभ्यंतर-स्थम् ऐनम् अहम् नेष्यामि
अथ तत्-कृतक-वचन-व्यामोहति-चित्तेन तेन प्रतपिन्नम्। तथानुष्ठतियस्मिन् दिने कूपोपकंठे वशिरांतो ब्राह्मणस् तया च पंगु-पुरुषासक्तया संप्रेरय कूपांतः पाततिः। सापि पंगुम् गृढीत्वा कस्मिंश्चिन् नगरे प्रवषिटा। तत्र शुल्क-चौर्य-रक्षा-नमित्तिम् राज-पुरुषैर् इतस् ततो भ्रमद्भिसि तन्-मस्तक-स्था पेटी दृष्टा बलाद् आच्छद्य राजाग्रे नीता। राजा च यावत् ताम् उद्घाटयति तावत् तम् पंगुम् ददर्श। ततः सा ब्राह्मणी वलिपम् कुर्वती राज-पुरुषानुपदम् ऐव तत्रागता। राज्ञा पृष्टा-को वृत्तांतः? इति
साब्रवीत्-ममैष भर्ता व्याधि-बाधितो दायाद-समूहैर् उद्वेजितो मया स्नेह-व्याकुलति-मानसया शरिसि कृत्वा भवदीय-नगर आनीतः।
तच् छरुत्वा राजाब्रवीत्-ब्राह्मणी! त्वम् मे भगनी। ग्राम-द्वयम् गृढीत्वा भर्ता सह भोगान् भुञ्जाना सुखेन तषिठ।
अथ स ब्राह्मणो दैव-वशात् केनापि साधुना कूपाद् उत्तारतिः परभ्रिममस् तद् ऐव नगरम् आयातः। तया दुष्ट-भार्यया दृष्टा राज्ञे नविदितिः-राजन्! अयम् मम भर्तुर् वैरी समायातः।
राज्ञापि विध आदषिटः। साब्रवीत्-देव, अनया मम सक्तम् कञ्चिति गृढीतम् अस्ति यदि त्वम् धर्म-वत्सलः, तद् दापय।
राजाब्रवीत्-भद्रे! यत् त्वयास्य सक्तम् कञ्चिति गृढीतम् अस्ति तत् समर्पय।
सा प्राह-देव, मया न कञ्चिद् गृढीतम्।

ब्राह्मण आह-यन् मया त्रविचकिम् स्व-जीवतिार्धम् दत्तम्, तद् देहि।
अथ सा राज-भयात् तत्रैव त्रविचकिम् ऐव जीवतिार्धम् अनेन दत्तम् इति जल्पंती प्राणैर् वमिुक्ता। ततः स-वस्मिय़म् राजाब्रवीत्-कमि् ऐतत् इति ब्राह्मणेनापि पूर्व-वृत्तांतः सकलो पतिस्मै नविदितः।

अतो हम् ब्रवीमि-यद्-अर्थे स्व-कुलम् त्यक्तम् (४४) इति।
वानरः पुनर् आह-साधु चेदम् उपाख्यानकम् शृयते-
न कमि् ददयान् न कमि् कुर्यात् स्त्रीभर्ि अभ्यर्थतो नरः।
अनश्वा यत्र हर्षेते शरिः पर्वणि मुंडतिम्॥पञ्च_४.४५॥
मकर आह-कथम् ऐतत्?
वानरः कथयति

कथा ६

अतप्रिख्यात-बल-पौरुषो नेक-नरेंद्र-मुकुट-मरीचि-जाल-जटलिी-कृत-पाद-पीठः शरच्-छशांक-करिण-नर्मिल-यशाः समुद्र-पर्यंतायाः पृथव्िया भर्ता नंदो नाम राजा। यस्य सर्व-शास्त्राधगित-समस्त-तत्त्वः सचवि वररुचर्ि नाम। तस्य च प्रणय-कलहेन जाया कुपिता। सा चातीव वल्लभानेक-प्रकारम् परितोष्यमाणापि न प्रसीदति ब्रवीति च भर्ता-भद्रे! येन प्रकारेण तुष्यति तम् वद। नश्चितिम् करोमि।
ततः कथञ्चित् तयोक्तम्-यदि शरिो मुंडयत्वि मम पादयोर् नपितसि, तदा प्रसादाभमिुखी भवामि।
तथानुष्ठतिे प्रसन्नासीत्। अथ नंदस्य भार्यापि तथैव रुष्टा प्रसाद्यमानापि न तुष्यति। तेनोक्तम्-भद्रे! त्वया वनि मुहूर्तम् अपि न जीवामि। पादयोः पतत्वि त्वाम् प्रसादयामि।
साब्रवीत्-यदि खलीनम् मुखे प्रक्षप्त्याहम् तव पृष्ठे समारुह्य त्वाम् धावयामि। धावतिस् तु यद्य् अश्ववद् धर्षसे, तदा प्रसन्ना भवामि।
राज्ञापि तथैवानुष्ठतिम्। अथ प्रभात-समये सभायाम् उपवष्टिस्य राज्ञः समीपे वररुचर्ि आयातः। तम् च दृष्ट्वा राजा पप्रच्छ-भो वररुचे! कमि् पर्वणि मुंडतिम् शरिस् त्वया?
सो ब्रवीत्-न कमि् ददयात् (४५) इत्य् आदि। तद् भो दुस्ट मकर! त्वम् अपि नंद-वररुचि-वित् स्त्री-वश्यः। ततो भद्र आगतेन त्वया माम् प्रति विधोपाय-प्रयासः प्रारब्धः। परम् स्व-वाग्-दोषेणैव प्रकटीभूतः। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-
आत्मनो मुख-दोषेण बध्यंते शुक-सारकिाः।
बकास् तत्र न बध्यंते मौनम् सर्वार्थ-साधनम्॥पञ्च_४.४६॥
तथा च-
सुगुप्तम् रक्ष्यमाणो पि दर्शयन् दारुणम् वपुः।
व्याघ्र-चर्म-प्रतचि्छनो वाक्-कृते रासभो हतः॥पञ्च_४.४७॥
मकर आह-कथम् ऐतत्?
वानरः कथयति

कथा ८ शुढपट-नाम-रजक-कथा

कस्मम्िश्चद् अधष्ठिाने शुढपटो नाम रजकः प्रतविसति स्म। तस्य च गर्दभ ऐको स्ति। सो पि घासाभावाद् अतदुर्बलताम् गतः। अथ तेन रजकेनाटव्याम् परभ्रिमता मृत-व्याघ्रो दृष्टः। चतितिम् च-अहो! शोभनम् आपततिम्। अनेन व्याघ्र-चर्मणा प्रतचि्छाद्य रासभम् रात्रौ यव-क्षेत्रेषूत्स्रक्ष्यामि। येन व्याघ्रम् मत्वा समीप-वर्तनिः क्षेत्र-पाला ऐनम् न नष्किासयष्यिंति।
तथानुष्ठतिे रासभो यथेच्छया यव-भक्षणम् करोति। प्रत्यूषे भूयो पि रजकः स्वाश्रयम् नयति। ऐवम् गच्छता कालेन स रासभः पीवर-तनुर् जातः। कृच्छ्राद् बंधन-स्थानम् अपि नीयते। अथांयस्मनि् अहनि सि मधोढतो दूराद् रासभी-शब्दम् अशृणोत्। तच्-छ्रवण-मात्रेणैव स्वयम् शब्दयतुिम् आरब्धः।
अथ ते क्षेत्र-पाला रासभो यम् व्याघ्र-चर्म-प्रतचि्छन्न इति ज्ञात्वा लगुड-शर-पाषाण-प्रहारैस् तम् व्यापादतिवंतः।

अतो हम् ब्रवीमि-सुगुप्तम् रक्ष्यमाणो पि (४७) इति। तत् कमि् श्यामलकवद् अत्यपमान-सहनाद् अर्ध-चंद्र-दानेन यास्यसि।
मकर आह-कथम् ऐतत्?
वानर आह-

कथा ९ महाधन-ईश्वर-नाम-भांडपति-कथा

अस्त्य् अत्र धरा-पीठे विकिंटकम् नाम पुरम्। तत्र महा-धन ईश्वरो नाम भांड-पतिः। तस्य चत्वारो जामातृका अवंती-पीठात् प्राघूर्णिका विकिंटक-पुरे समायाताः। ते च येन महता गौरवेणाभ्यर्चिता भोजनाच्छादनादिभिः। एवम् तेषाम् तत्र वसताम् मास-षट्कम् सञ्जातम्। तत ईश्वरेण स्वभार्यौक्ता यद् एते जामातरः परम-गौरवेणावर्जिताः स्वामि गृहाणि गच्छंति, तत् किम् कथ्यते? विनापमानम् न यास्यंति। तद् अद्य भोजन-वेलायाम् पाद-प्रक्षालनार्थम् जलम् न देयम् येनापमानम् ज्ञात्वा परित्यज्य गच्छंतीति। तथानुष्ठिते गर्गः पाद-प्रक्षालनापमानात्, सोमो लघ्व्-आसन-दानात्, दत्तः कदशनतो यातः। एवम् ते त्रयो परित्यज्य गताः। चतुर्थः श्यामलको यावन् न याति तावद् अर्ध-चंद्र-प्रदानेन निष्कासितः।

अतो हम् ब्रवीमि

गर्गो हि पाद-शौचाल् लघ्व्-आसन-दानतो गतः सोमः।

दत्तः कदशन-भोज्याच् छ्यामलकश् चार्ध-चंद्रेण॥पञ्च_४.४८॥

तत् किम् अहम् रथकारवन् मूर्खो यतः स्वयम् अपि दृष्ट्वा ते विकार-पश्चाद् विश्वसिमि। उक्तम् च-

प्रत्यक्षेपि दृष्टे पापे मूर्खः साम्ना प्रशाम्यति

रथकारः स्वकाम् भार्याम् सजाराम् शिरसावहत्॥पञ्च_४.४९॥

मकर आह-कथम् एतत्?

वानरः कथयति

कथा १० रथकार-कथा

कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने कश्चिद् रथकारः प्रतिवसति स्म। तस्य भार्या पुंश्चलीति जनापवाद-संयुक्ता। सो पतिस्याः परीक्षार्थम् व्यचिंतयत्-कथम् मयास्याः परीक्षणम् कर्तव्यम्। न चैतद् युज्यते कर्तुम्, यतः-

नदीनाम् च कुलानाम् च मुनीनाम् च महात्मनाम्।

परीक्षा न प्रकर्तव्या स्त्रीणाम् दुश्चरितस्य च॥पञ्च_४.४९॥

वसोर् वीर्यौत्पन्नाम् अभजत मुनिर् मत्स्य-तनयाम्

तथा जातो व्यासो शत-गुण-निवासः किम् अपरम्।

स्वयम् वेदान् व्यस्यन् शमति-कुरु-वंश-प्रसवति

स एवाभाच् छ्रीमान् अहह वधिमा कर्म-गतयः॥पञ्च_४.५०॥

संबंधित कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
   1. कथा-मुखम् १-७
   2. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १-५०
   3. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ५१-१००
   4. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १०१-१५०
   5. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १५१-२००
   6. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २०१-२५०
   7. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २५१-३००
   8. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३०१-३५०
   9. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३५१-४००
   10. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४०१-४५०
   11. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४५१-४६१
   12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १-५०
   13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
   14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
   15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
   16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
   17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
   18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०

19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकॊलूकीयम् १५१-२००
20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकॊलूकीयम् २०१-२५०
21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकॊलूकीयम् २५१-२६०
22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् १-५०
25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षति-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितॊपदेशम्

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 05क

कुलानाम् इति पांडवानाम् अपि महात्मनाम् नॊत्पत्तिर् अधिगंतव्या यतः तॆ क्षॆत्रजा इति। स्त्री-दुश्चरितम् संधुक्ष्यमाणम् अनॆक-दॊषान् प्रकटयति स्त्रीणाम् इति। तथा च-
यदि स्यात् पावकः शीतः प्रॊष्णॊ वा शश-लाञ्छनः।
स्त्रीणाम् तदा सतीत्वम् स्याद् यदि स्याद् दुर्जनॊ हतिः॥पञ्च_४.५१॥
यथापि शुढाम् अशुढाम् वापि जानामि लॊक-वचनात्। उक्तम् च-
यन् न वॆदॆषु शास्त्रॆषु न द्ड्ष्टम् न च सम्शुरुतम्।
तत् सर्वम् वॆत्ति लॊकॊ यम् यत् स्याद् ब्रह्मांड-मध्यगम्॥पञ्च_४.५२॥
ऎवम् संप्रधार्य ताम् अवॊचत-प्रयि, अहम् प्रातर् ग्रामांतरम् यास्यामि तत्र दिनानि कतिचिल् लगष्यिंति। तत् त्वया कञ्चित् पाथॆयम् मम यॊग्यम् कार्यम्।
सापि तद् आकर्ण्य हर्षति-चित्तॊत्सुक्यॆन सर्व-कार्याणि संत्यज्य सढिम् अन्नम् घ्ड्त-शर्करा-प्रायम् अकरॊत्। अथवा साध्व् इदम् उच्यतॆ-
दुर्दविसॆ घन-तमिरॆ दुःख-चारासु नगर-वीथीषु।
पत्यौ वदिॆश-यातॆ परम-सुखम् जघन-चपलायाः॥पञ्च_४.५३॥
अथासौ प्रत्यूषॆ उठाय स्व-ग्ढान् निर्गतः। सापि तम् प्रस्थतिम् वज्ञिाय प्रहसति-वदनांग-सत्कारम् कुर्वाणा कथञ्चित् तम् दविसम् अत्यवाहयत्। ततश् च पूर्व-परचितिम् वटि-ग्ढम् गत्वा तम् अभ्यर्थॊक्तवती यद्-ग्रामांतरम् गतः स दुरात्मा मॆ पतिः। तद् अद्य त्वयास्मद्-ग्ढॆ प्रसुप्तॆ जनॆ समागंतव्यम्।
तथानुष्ठतिॆ स रथकारॊ प्य् अरण्यॆ दनिम् अतविाह्य प्रदॊषॆ स्व-ग्ढम् अपर-द्वारॆण प्रवष्टिः शय्या-तलॆ नभ्ड्तॊ भूत्वा स्थतिः। अत्रांतरॆ स दॆवदत्तः शयन आगत्यॊपवष्टिः। तम् द्ड्ष्ट्वा रथकारॊ रॊषावष्टि-चित्तॊ व्यचतियत्-कमि् ऎनम् उठाय वनिाशयाम्य् अथवा द्वाव् अप्य् ऎतौ सुप्तौ हॆलया हन्मि। परम् पश्यामि तावच् चॆष्टतिम् अस्याः श्ड्णॊमि चानॆन सहालापान्। अत्रांतरॆ सा ग्ढ-द्वारम् नभ्ड्तम् पधिाय शयन-तलम् आरूढा। तस्यास् तच्-छयनम् आरॊहंत्या रथकार-शरीरॆ पादॊ लग्नः। ततॊ व्यचतियत्-नूनम् ऎतॆन दुरात्मना रथकारॆण मत्-परीक्षार्थम् भाव्यम्। तत्-स्त्री-चरति-वज्ञिानम् कमि् अपि करॊमि। ऎवम् तस्याश् चतियंत्याः स दॆवदत्तः स्पर्शॊत्सुक्यॊ बभूव। ततश् च तयाक्ड्ताऊजलि-पुटयाभहितिम्-भॊ महानुभव! न मॆ गात्रम् त्वया स्प्रष्टव्यम्, यतॊ हम् पतव्रिता महा-सती च। नॊ चॆच् छापम् दत्त्वा त्वाम् भस्मसात् करष्यिामि।
स आह-यद्य् ऎवम् तर्हि कमि् अर्थम् त्वयाहूतः?
सा प्राह-भॊः! श्ड्णुष्वैकाग्र-मनाः। अहम् अद्य प्रत्यूषॆ दॆवता-दर्शनार्थम् चंडकियतनम् गता। तत्राकस्मात् खॆ वाणी सञ्जाता-पुत्रि, कमि् करॊमि। भक्तासि मॆ त्वम्। परम् षण्मासाभ्यंतरॆ वधि-नियॊगाद् वधिवा भवष्यिसि। ततॊ मयाभहितिम्-भगवति! यया त्वम् आपदम् वॆत्सि तथा तत्-पर्तीकारम् अपि जानासि। तद् अस्ति कश्चद् उपायॊ यॆन मॆ पतिः शत-सम्वत्सर-जीवी भवति। ततस् तयाभहितिम्-वत्सॆ, संन् अपि नास्ति यतस् तवायत्तः स प्रतीकारः। तच् छ्रुत्वा मयाभहितिम्-दॆवि! यन् मत्-प्राणैर् भवति तद् आदॆशय यॆन करॊमि। ततॊ दॆव्याभहितिम्-यद्य् अद्य दनिॆ पर-पुरुषॆण सहैकस्मञ्चि् छयनॆ समारुह्यालगिनम् करॊषि, तदा तव भर्त्ड्-सक्तॊ पम्ड्त्युस् तस्य सञ्चरति, त्वद्-भर्ता पुनर् वर्ष-शतम् जीवति। तॆन मया त्वम् अभ्यर्थतिः। तयॊ यत् कञ्चित् कर्तुम् अनास् तत् कुरुष्व, नहि दॆवता-वचनम् अंयथा भवष्यितीति निश्चयः। ततॊ अंतर्हास-वकिास-मुखः स तद्-उचतिम् आचचार।
सॊ पि रथकारॊ मूर्खस् तस्यास् तद्-वचनम् आकर्ण्य पुलकांकति-तनुः शय्या-तलान् नष्क्रिम्य ताम् उवाच-साधु पतव्रिॆ! साधु कुल-नंदनि! साधु! अहम् दुर्जन-वचन-शंकति-ह्ड्दयस् त्वत्-परीक्षार्थम् ग्रामांतर-व्याजम् क्ड्त्वात्र नभ्ड्तम् खट्वा-तलॆ लीनः स्थतिः। तद् ऎहि, आलगिय माम्। त्वम् स्व-भर्त्ड्-भक्तानाम् मुख्या नारीणाम्, यद् ऎवम् ब्रह्म-व्रतम् पर-संगॆपि पालतिवती। मद्-आयुर्-व्ड्ढि-क्ड्तॆपम्ड्त्यु-वनिाशार्थम् च त्वम् ऎवम् क्ड्तवती। ताम् ऎवम् उक्त्वा स-स्नॆहम् आलगितिवान्। स्व-स्कंधॆ ताम् आरॊप्य तम् अपि दॆवदत्तम् उवाच-भॊः महानुभाव! मत्-पुण्यैस् त्वम् इहागतः। त्वत्-प्रसादात् प्राप्ताम् अद्य मया वर्ष-शत-प्रमाणम् आयुः। ततस् त्वम् अपि माम् समालगिय स्कंधम् मॆ समारॊह। इति जल्पंन् अनच्छिंतम् अपि दॆवदत्तम् बलाद् आलगि्य स्कंधॆ समारॊपतिवान्। ततश् च तूर्य-ध्वनि-च्छिंदॆन अंड्त्यन् सकल-ग्ढ-द्वारॆषु बभ्राम।

अतो हम् ब्रवीमि-प्रत्यक्षेपक्ष्ते पापे (४९)। तन् मूढ! दृष्ट-वकिरस् त्वम्, तत् कथम् तत्र गृढम् गच्छामि अथवा यन् माम् त्वम् विश्वासयसि तत् ते दोषो नास्ति, यत् ईदृशी स्वभाव-दुष्टा युष्मज्-जातेर् या शिष्ट-संगाद् अपि सौम्यत्वम् न याति अथवा स्वभावो यम् दुष्टानाम्। उक्तम् च-

सद्भिः संबोध्यमानो पि दुरात्मा पाप-पौरुषः।

घृष्यमाण इवांगारो नेर्मिलत्वम् न गच्छति॥पञ्च_४.५४॥

तन् मूर्ख! स्त्री-लुब्ध! स्त्री-जाते! अयेपि ये त्वद्-वधो भवंति ते स्व-कार्यम् वभिवम् मित्रम् च परित्यजंति तत्-कृते। उक्तम् च-

या ममोद्वजिते नित्यम् साद्य माम् अवगूहते।

प्रयि-कारक भद्रम् ते यन् ममास्ति हरस्व तत्॥पञ्च_४.५५॥

मकर आह-कथम् एतत्?

वानरो ब्रवीत्-

कथा ११ कामातुर-कथा

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने कामातुरो नाम महाधनो वृद्ध-वणिक्। तेन मृत-भार्येण कामोपहत-चेतसा काचिन् निर्धन-वणिक्-सुता प्रभूतम् वित्तम् दत्त्वोद्वाहिता। अथ सा दुःखाभभूता तम् वृद्ध-वणिजम् द्रष्टुम् अपि न शशाक। अथवा साधु इदम् उच्यते-

श्वेतम् पदम् शिरसि यत् तु शरीरुहाणाम्

स्थानम् परम् परभिवस्य तद् एव पुंसाम्।

आरोपितोस्थि-शकलम् परहिंस्त्य यांति

चांडाल-कूपम् इव दूरतरम् तरुण्यः॥पञ्च_४.५६॥

तथा च-

गात्रम् संकुचितम् गति-विगलिता दंताश् च नाशम् गताह्

दृष्टेर् भ्राम्यति रूपम् एव हरसते वक्त्रम् च लालायते।

वाक्यम् नैव करोति बांधव-जनः पत्नी न शुश्रूषते

हा कष्टम् जरयाभभूत-पुरुषः पुत्रैर् अवज्ञायते॥पञ्च_४.५७॥

अथ कदाचित् सा तेन सहैक-शयने पराङ्-मुखी यावत् तिष्ठति तावत् तस्य गृहे चौरः प्रविष्टः। सापि तम् चौरम् अवलोक्य भय-व्याकुला वृद्धम् अपि तम् गाढम् समाललिंगे। सो पि विस्मयात् पुलकांकित-सर्व-गात्रश् चेतयामास-अहो! किम् एषा माम् अद्यावगूहते। अहो चित्रम् एतत्! ततश् च यावन् निपुणतयावलोकयति तावत् चौरः प्रविष्टः कोणैक-देशे तिष्ठति पुनर् अप्य् अचेतयत्-नूनम् एषा चौरस्य भयान् माम् आलंगति तज् ज्ञात्वा चौरम् आह-या ममोद्वजिते नित्यम् साद्य (५५) इति भूयो पि निरिंगच्छंतम् अवादीत्-भो चोर! नित्यम् एव त्वया रात्राव् आगंतव्यम् मदीयो यम् वभिवस् त्वदीय इति

अतो हम् ब्रवीमि-या ममोद्वजिते इत्य् आदि किम् बहुना, तेन च स्त्री-लुब्धेन स्वम् सर्वम् चौरस्य समर्पितम्। त्वयापि तथानुष्ठितम्।

अथैव तेन सह वदतो मकरस्य जलचरेणैकेनागत्याभहितम्-भो मकर! त्वदीया भार्यानशनोपवष्टा त्वयि चरियति प्रणयाभभिवाद् वपिन्ना। एवम् तद्-वज्र-पात-सदृश-वचनम् आकर्ण्यातीव्र-व्याकुलति-हृदयः प्रलपतिम् एवम् चकार-अहो किम् इदम् सञ्जातम् मे मंद-भागस्य। उक्तम् च-

न गृढम् गृढम् इत्य् आहुर् गृढिणी गृढम् उच्यते।

गृढम् तु गृढिणी-हीनम् कांतारान् नातरिच्यते॥पञ्च_४.५८॥

अयच् च-

वृक्ष-मूलेपि दयिता यत्र तिष्ठति तद् गृढम्।

प्रासादो पि तया हीनो रण्य-सदृशः सम्मृतः॥पञ्च_४.५९॥

माता यस्य गृहे नास्ति भार्या च प्रयि-वादिनी।

अरण्यम् तेन गंतव्यम् यथारण्यम् तथा गृढम्॥पञ्च_४.६०॥

तन् मित्रे! क्षम्यताम्। मया तेपराधः कृतः। संप्रत्य् अहम् तु स्त्री-वियोगाद् वैश्वानर-प्रवेशम् करिष्यामि तन् मूढ! आनंदेपि जाते त्वम् विषादम् गतः। तादृग्-भार्यायाम् मृतायाम् उत्सवः कर्तुम् युज्यते। उक्तम् च यतः-

या भार्या दुष्ट-चरित्रा सततम् कलह-प्रयि।

भार्या-रूपेण सा ज्ञेया वदिग्धैर् दारुणा जरा॥पञ्च_४.६१॥

तस्मात् सर्व-प्रयत्नेन नामापि परिवर्जयेत्।

स्त्रीणाम् इह हि सर्वासाम् य इच्छेत् सुखम् आत्मनः॥पञ्च_४.६२॥

यद्-अंतस् तन् न जिह्वायाम् यज् जिह्वायाम् न तद्-बहिः।

यद्-बहिस् तन् न कुर्वंति विचित्रि-चरिताः स्त्रियः॥पञ्च_४.६३॥

के नाम न वनिश्यंति मथ्या-ज्ञानान् नितंबिनीम्।

रम्याम् ते उपसर्पंति दीपाभाम् शलभा यथा॥पञ्च_४.६४॥
अंतर्-वषि-मया ह्य् ऐता बहशि् चैव मनोरमाः।
गुञ्जा-फल-समाकारा योषतिः केन नर्मिताः॥पञ्च_४.६५॥
ताडतो अपि दंडेन शस्त्रैर् अपि विखिंडताः।
न वशम् योषतो यांति न दानैर् न च सम्स्तवैः॥पञ्च_४.६६॥
आस्ताम् तावत् कमि् अंयेन दौरात्म्येनेह योषताम्।
वधि्ड्तम् स्वोदरेणापि घ्नंति पुत्रम् अपि स्वकम्॥पञ्च_४.६७॥
रूक्षायाम् स्नेह-सद्-भावम् कठोरायाम् सुमार्दवम्।
नीरसायाम् रसम् बालो बालकियाम् विकिल्पयेत्॥पञ्च_४.६८॥
मकर आह-भो मत्रि! अस्त्व् ऐतत्। परम् कमि् करोमि? ममानर्थ-द्वयम् ऐतत् सञ्जातम्। ऐकस् तावद् गृढ-भंगः। अपरस् त्वद्-वधिन मत्रिेण सह चत्रि-वशि्लेषः। अथवा भवत्य् ऐवम् दैव-योगात्। उक्तम् च यतः-
याद्ड्शम् मम पांडत्यिम् ताद्ड्शम् द्वगुिणम् तव।
नाभूज् जारो न भर्ता च कमि् नरीक्षसि नग्नकि॥पञ्च_४.६९॥
वानर आह-कथम् ऐतत्?
मकरो ब्रवीत्-

कथा १२ हालकि-दंपती-कथा

कस्मम्शि्चद् अधष्ठिाने हालकि-दंपती प्रतविसतः स्म। सा च हालकि-भार्या पत्युर् व्ड्ढ-भावात् सदैवांय-चत्रिा न कथञ्चद् गृढे स्थैर्यम् आलंबते। केवलम् पर-पुरुषान् अंवेषमाणा परभ्रिमति। अथ केनचत् पर-वत्रितापहारकेण धूर्तेन सा लक्षतो वजिने प्रोक्ता च-सुभगे! मृद्त-भार्यो हम्। त्वद्-दर्शनेन स्मर-पीडतिश् च। तद् दीयताम् मे रत-दिक्षणि।
ततस् तयाभहितिम्-भोः सुभग! यद्य् ऐवम् तद् अस्ति मे पत्युः प्रभूतम् धनम्। स च व्ड्ढत्वात् प्रचलतुिम् अप्य् असमर्थः। ततस् तद्-धनम् आदायाहम् आगच्छामि येन त्वया सहांयत्र गत्वा यथेच्छया रत-सुखम् अनुभवष्यिामि।
सो ब्रवीत्-रोचते मह्यम् अप्य् ऐतत्। तत् प्रत्यूषेत्र स्थाने शीघ्रम् ऐव समागंतव्यम्, येन शुभतरम् कञ्चिन् नगरम् गत्वा त्वया सह जीव-लोकः सफलीक्रयिते।
सापि तथेति प्रतज्ञिाय प्रहसति-वदना स्व-गृढम् गत्वा रात्रौ प्रसुप्ते भर्तरि सर्वम् वत्रितम् आदाय प्रत्यूष-समये तत्-कथति-स्थानम् उपाद्रवत्। धूर्तो पि ताम् अग्रे वधिाय दक्षणिाम् दशिम् आश्रत्यि सत्वर-गतः प्रस्थतिः।
ऐवम् तयोर् व्रजतोर् योजन-द्वय-मात्रेणाग्रतः काचन् नदी समुपस्थता। ताम् द्ड्ष्ट्वा धूर्तश् चतियामास-कमि् अहम् अनया यौवन-प्रति वर्तमानया करष्यिामि कमि् च कदाप्य् अस्याः प्ड्ष्ठतः को पि समेष्यति तन् मे महान् अनर्थः स्यात्। तत् केवलम् अस्या वत्रितम् आदाय गच्छामि।
इति निश्चत्यि ताम् उवाच-प्रयि! सुदुस्तरेयम् महानदा। तद् अहम् द्रव्य-मात्राम् परे धृत्वा समागच्छामि ततस् त्वाम् ऐकाकनीम् स्व-प्ड्ष्ठम् आरोप्य सुखेनोत्तारयष्यिामि। सा प्राह-सुभग! ऐवम् क्रयिताम्। इत्य् उक्त्वाशषिम् वत्रितम् तस्मै समर्पयामास।
अथ तेनाभहितिम्-भद्रे! परधिानाच्छादन-वस्त्रम् अपि समर्पय। येन जल-मध्ये निःशंकम् व्रजसि। तथानुष्ठतिे धूर्तो वत्रितम् वस्त्र-युगलम् चादाय यथाचतिति-वषियम् गतः।
सापि कंठ-नविशति-हस्त-युगला सोद्वेगा नदी-पुलनि-देश उपवष्टिा यावत् तष्ठिति तावद् ऐतस्मन् अंतरे काचचि् छ्ड्गालकि मामस-पडि-गृढीत-वदना तत्राजगाम। आगत्य च यावत् पश्यति, तावन् नदी महान् मत्स्यः सललिन् नष्क्रिम्य बहः स्थति आस्ते। ऐवम् च द्ड्ष्ट्वा सा मामस-पडिम् समुत्स्ड्ज्य तम् मत्स्यम् प्रत्युपाद्रवत्। अत्रांतरम् आकाशाद् आवतीर्थम् को प्रत्युपाद्रवत्। अत्रांतरम् आकाशाद् अवतीर्य को प्रगृ्ध्रस् तम् मामस-पडिम् आदाय पुनः खम् उत्पतात। मत्स्यो प्रश्ड्गालकिाम् द्ड्ष्ट्वा नद्याम् प्रवविश। सा श्ड्गालकिाम् द्ड्ष्ट्वा नद्याम् प्रवविश। सा श्ड्गालकि व्यर्थ-श्रमा गृ्ध्रम् अवलोकयंती तया नग्नकिया स-स्मतिम् अभहिति-
गृ्ध्रेणापहृ्तम् मामसम् मत्स्यो प्रसललिम् गतः।
मत्स्य-मामस-परभ्रिष्टे कमि् नरीक्ष्यसि जंबुके॥पञ्च_४.७०॥
मत्रिम् ह्य् अमत्रिताम् यातम् अपरम् मे प्रयिा मत्रिा।
गृढम् अंयेन च व्याप्तम् कमि् अद्यापि भवष्यति॥पञ्च_४.७१॥
अथवा युक्तम् इदम् उच्यते-
क्षते प्रहारा नपितंत्य् अभीक्ष्णम् अन्न-क्षये वर्धति जाठराग्नः।
आपत्सु वैराणि समुद्भवंति वामे वधौ सर्वम् इदम् नराणाम्॥पञ्च_४.७२॥
तत् कमि् करोमि? कमि् अनेन सह युढम् करोमि? कमि् वा साम्नैव संबोध्य गृढान् निःसारयामि? कमि् वा भेदम् दानम् वा करोमि? अथवामुम् ऐव वानर-मत्रिम् प्ड्च्छामि? उक्तम् च-
यः प्ड्ष्ट्वा कुरुते कार्यम् प्रष्टव्यान् स्व-हतिान् गुरून्।
न तस्य जायते वघ्निः कस्मम्शि्चद् अपि कर्मणि॥पञ्च_४.७३॥
ऐवम् संप्रधार्य भूयो पि तम् ऐव जंबू-व्ड्क्षम् आरूढम् कपमि् अप्ड्च्छत्-भो मत्रि! पश्य मे मंद-भाग्यताम्। तत् संप्रति गृढम् अपि मे बलवत्तरेण मकरेण रुढम्। तद् अहम् त्वाम् प्रष्टुम् अभ्यागतः। कथय कमि् करोमि? सामादीनाम् उपायानाम् मध्ये कस्यात्र वषियः?

स आह-भोः क्ड्तघ्न पाप-चारन्! मया नषिढिो पि किम्ि भूयो माम् अनुसरसि। नाहम् तव मूर्खस्योपदेशम् अपि दास्यामि।

तच् छ्रुत्वा मकरः प्राह-भो मत्रि! सापराधस्य मे पूर्व-स्नेहम् अनुस्म्ड्त्य हतिोपदेशम् देहि।

वानर आह-नाहम् ते कथयष्यिामि। यद् भार्या-वाक्येन भवताहम् समुद्रे प्रक्षप्तिुम् नीतः। तद् ऐवम् न युक्तम्। यद्यपि भार्या सर्व-लोकाद् अपि वल्लभा भवति, तथापि न मत्रिाणि बांधवाश् च भार्या-वाक्येन समुद्रे प्रक्षप्यिंते। तन् मूर्ख! मूढत्वेन नाशस् तव मया प्राग् ऐव नविेदति आसीत्, यतः-

सताम् वचनम् आदष्टिम् मदेन न करोति यः।

स वनिाशम् अवाप्नोति घंटोष्ट्र इव सत्वरम्॥पञ्च_४.७४॥

मकर आह-कथम् ऐतत्?

सो ब्रवीत्-

कथा १३ उज्ज्वलक-रथकार-कथा

कस्मम्िश्चदि् अधष्ठिाने उज्ज्वलको नाम रथकारः प्रतविसति स्म। स चातीव दारद्र्योपहतश् चतिंतिवान्-अहो! धगि् इयम् दरद्रितास्मद्-ग्ढे। यतः सर्वो पि जनः स्व-कर्मणैव रतस् तष्ठिति। अस्मदीयः पुनर् व्यापारो नात्राधष्ठिानेर्हति। यतः सर्व-लोकानाम् चरितनाश् चतुर्भूमकिा ग्ढाः संति। मम च नात्र। तत् कम्ि मदीयेन रथकारत्वेन प्रयोजनम्? इति चतिंयत्वि देशान् नष्क्रिांतः।

यावत् कञ्चिदि् वनम् गच्छति तावद् गह्वराकार-वन-गहन-मध्ये सूर्यास्तम् अनवेलायाम् स्व-यूथाद् भ्रष्टाम् प्रसव-वेदनया पीड्यमानाम् उष्ट्रीम् अपश्यत्। स च दासेरक-युक्ताम् उष्ट्रीम् ग्ढीत्वा स्व-स्थानाभमिुखः प्रस्थतिः। ग्ढम् आसाद्य रज्जुम् ग्ढीत्वा ताम् उष्ट्रकिाम् बबंध। ततश् च तीक्ष्णम् परशुम् आदाय तस्याः पल्लवानयनार्थम् पर्वतैक-देशे गतः। तत्र च नूतनानि कोमलानि बहूनि पल्लवानि च्छत्त्वि शरिसि समारोप्य तस्याग्रे नचिक्षिेप। तया च तानि शनैः शनैर् भक्षतिानि। पश्चात् पल्लव-भक्षण-प्रभावाद् अहर्नशिम् पीवर-तनुर् उष्ट्री सञ्जाता। सो पि दासेरको महान् उष्ट्रः सञ्जातः। ततः स नत्यिम् ऐव दुग्धम् ग्ढीत्वा स्व-कुटुंबम् परपिालयति।

अथ रथकारेण वल्लभत्वाद् दासेरक-ग्रीवायाम् महती घंटा प्रतबिढा। पश्चाद् रथकारो व्यचतियत्-अहो! कमि् अंयैर् दुष्क्ड्त-कर्मभिः। यावन् ममैतस्माद् ऐवोष्ट्रापरपिालनाद् अस्य कुटुंबस्य भव्यम् सञ्जातम्। तत् कमि् अंयेन व्यापारेण?

ऐवम् वचिंत्यि ग्ढम् आगत्य प्रयिाम् आह-भद्रे! समीचीनो यम् व्यापारः। तव संमतशि् चेत् कुतो पि धनकिात् कञ्चिदि् द्रव्यम् आदाय मया गुर्जर-देशे गंतव्यम् कलभ-ग्रहणाय। तावत् त्वयैतौ यत्नेन रक्षणीयौ। यावद् अहम् अपराम् उष्ट्रीम् नीत्वा समागच्छामि।

ततश् च गुर्जर-देशम् गत्वोष्ट्रीम् ग्ढीत्वा स्व-ग्ढम् आगतः। कम्ि बहुना? तेन तथा क्ड्तम् यथा तस्य प्रचुरा उष्ट्राः करभाश् च संमलितिाः। ततस् तेन महद् उष्ट्र-यूथम् क्ड्त्वा रक्षा-पुरुषो ध्ड्तः। तस्य प्रतविर्षम् व्ड्त्त्या करभम् ऐकम् प्रयच्छति। प्रतविर्षम् अंयच् चाहर्नशिम् दुग्ध-पानम् तस्य नरूिपतिम्। ऐवम् रथकारो पि नत्यिम् ऐवोष्ट्री-करभ-व्यापारम् कुर्वन् सुखेन तष्ठिति।

अथ ते दासेरका अधष्ठिानोपवनाहार्थम् गच्छंति। कोमल-वल्लीर् यथेच्छया भक्षयत्वि महति सरसि पानीयम् पीत्वा सायंतन-समये मंदम् मंदम् लीलया ग्ढम् आगच्छंति। स च पूर्व-दासेरको मदातरिेकात् प्ड्ष्ठ आगत्य मलिति। ततस् तैः कलभैर् अभहितिम्-अहो! मंद-मतरि् अयम् दासेरको यथा यूथाद् भ्रष्टः प्ड्ष्ठे स्थत्वि घंटाम् वादयंन् आगच्छति। यदि कस्यापि दुष्ट-सत्त्वस्य मुखे पतष्यिति, तन् नूनम् म्ड्त्युम् अवाप्स्यति।

अथ तस्य तद्-वनम् गाहमानस्य कश्चति् सम्िहो घंटा-रवम् आकर्ण्य समायातः। यावद् अवलोकयति, तावद् उष्ट्री-दासेरकाणाम् यूथम् गच्छति। ऐकस् तु पुनः प्ड्ष्ठे क्रीडाम् कुर्वन् वल्लरीश् चरन् यावत् तष्ठिति, तावद् अंये दासेरकाः पानीयम् पीत्वा स्व-ग्ढे गताः। सो पि वनान् नष्क्रिम्य यावद् दशिो वलोकयति, तावन् न कञ्चनि् मार्गम् पश्यति वेत्ति च। यूथाद् भ्रष्टो मंदम् मंदम् ब्ढच्-छब्दम् कुर्वन् यावत् कयिद्-दूरम् गच्छति, तावत् तच्-छब्दानुसारी सम्िहो पि क्रमम् क्ड्त्वा नभ्ड्तो यम् व्यवस्थतिः। ततो यावद् उष्ट्रः समीपम् आगतः, तावत् सम्िहेन लंभयत्वि ग्रीवायाम् ग्ढीतो मारतिश् च।

अतो हम् ब्रवीमि-सताम् वचनम् आदष्टिम् (७४) इति।

अथ तच् छ्रुत्वा मकरः प्राह-

उपदेश-प्रदात्ड्णाम् नराणाम् हतिम् इच्छताम्।

परस्मनि् इह लोके च व्यसनम् नोपपद्यते॥पञ्च_४.७५॥

तत सर्वथा क्ड्तघ्नस्यापि मे कुरु प्रसादम् उपदेश-प्रदानेन। उक्तम् च-

उपकारषिु यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः।

अपकारषिु यः साधुः स साधुः सद्भरि् उच्यते॥पञ्च_४.७६॥

तद् आकर्ण्य वानरः प्राह-भद्र! यद्य् ऐवम् तर्हि तत्र गत्वा तेन सह युढम् कुरु। उक्तम् च-

हतस् त्वम् प्राप्स्यसि स्वर्गम् जीवन् ग्ढम् अथो यशः।

युध्यमानस्य ते भावि गुण-द्वयम् अनुत्तमम्॥पञ्च_४.७७॥

उत्तमम् प्रणपिातेन शूरम् भेदेन योजयेत्।

नीचम् अल्प-प्रदानेन सम-शक्तम्ि पराक्रमैः॥पञ्च_४.७८॥

मकर आह-कथम् ऐतत्?

सो ब्रवीत्-

कथा १४ महाचतुरकाख्य-श्ङ्गाल-कथा

आसीत् कस्मिम्श्चिद् देशे महा-चतुरको नाम श्ङ्गालः। तेन कदाचिद् अरण्ये स्वयम् म्ड्तो गजः समासादितः। तस्य समंतात् परिभ्रमति, परम् कठिनाम् त्वचम् भेत्तुम् न शक्नोति। अथात्रावसर इतश् चेतश् च विचरन् कश्चित् सिम्हस् तत्रैव प्रदेशे समाययौ।

अथ सिम्हम् समागतम् द्ड्ष्ट्वा स क्षिति-तल-विसृत-मौलि-मंडलः सम्योजित-कर-युगलः स-विनयम् उवाच-स्वामिन्! त्वदीयो हम् लागुडिकः स्थितिस् त्वद्-अर्थे गजम् इमम् रक्षामि। तद् ऐनम् भक्षयतु स्वामी।

तम् प्रणतम् द्ड्ष्ट्वा सिम्हः प्राह-भोः! नाहम् अंयेन हतम् सत्त्वम् कदाचिद् अपि भक्षयामि। तत् तवैव गजो यम् मया प्रसादीक्ड्तः।

तच् छ्रुत्वा श्ङ्गालः सानंदम् आह-युक्तम् इदम् स्वामिनो निज-भ्ड्त्येषु। उक्तम् च यतः-

अंत्यावस्थो पि महान् स्वामि-गुणान् न जहाति शुढतया।

न श्वेत-भावम् उज्झति शंखः शिखि-भुक्त-मुक्तो पि॥पञ्च_४.७९॥

अथ सिम्हे गते कश्चिद् व्याघ्रः समाययौ। तम् अपि द्ड्ष्ट्वासौ व्यचिंतयत्-अहो! ऐकस् तावद् दुरात्मा प्रणिपातेनापवाहितः। तत् कथम् इदानीम् ऐनम् अपवाहयिष्यामि? नूनम् शूरो यम्। न खलु भेदम् विना साध्यो भविष्यति। उक्तम् च यतः-

न यत्र शक्यते कर्तुम् साम दानम् अथापि वा।

भेदस् तत्र प्रयोक्तव्यो यतः स वश-कारकः॥पञ्च_४.८०॥

किम् च सर्व-गुण-संपंनो पि भेदेन बध्यते। उक्तम् च यतः-

अंतः-स्थेनाविरुढेन सुव्ड्त्तेनातिचारुणा।

अंतर्-भिनेन संप्राप्तम् मौक्तिकेनापि बंधनम्॥पञ्च_४.८१॥

ऐवम् संप्रधार्य तस्याभिमुखो भूत्वा गर्वाद् उन्नत-कंधरः स-संभ्रमम् उवाच-माम! कथम् अत्र भवान् म्ड्त्यु-मुखे प्रविष्टः। येनैष गजः सिम्हेन व्यापादितः। स च माम् ऐतद् रक्षणम् नियुज्य नद्याम् स्नानार्थम् गतः। तेन च गच्छता मम समादिष्टम्-यदि कश्चिद् इह व्याघ्रः समायाति, त्वया सुगुप्तम् माम् आवेदनीयम्। येन वनम् इदम् मया निर्व्याघ्रम् कर्तव्यम्। यतः पूर्वम् व्याघ्रेणैकेन मया व्यापादितो गजः शूंये भक्षयित्वोच्छिष्टताम् नीतः। तद्-दिनाद् आरभ्य व्याघ्रान् प्रति प्रकुपितो स्मि।

तच् छ्रुत्वा व्याघ्रः संत्रस्तम् आह-भो भागिनेय! देहि मे प्राण-दक्षिणाम्। त्वया तस्यात्र चरियायातस्यापि मदीया कापि वार्ता नाख्येया। ऐवम् अभिधाय सत्वरम् पलायाञ्चक्रे।

अथ गते व्याघ्रे तत्र कश्चिद् द्वीपी समायातः। तम् अपि द्ड्ष्ट्वासौ व्यचिंतयत्-द्ड्ढ-दम्ष्ट्रो यम् चित्रकः। तद् अस्य पार्श्वाद् अस्य गजस्य यथा चर्म-च्छेदो भवति तथा करोमि। ऐवम् निश्चित्य तम् अप्य् उवाच-भो भगिनी-सुत! किम् इति चिरिद् द्ड्ष्टो सि। कथम् च बुभुक्षित इव लक्ष्यसे? तद् अतिथिर् असि मे। ऐष गजः सिम्हेन हतस् तिष्ठति। अहम् चास्य तद्-आदिष्टो रक्षा-पालः। परम् तथापि यावत् सिम्हो न समायाति, तावद् अस्य गजस्य माम्सम् भक्षयित्वा त्ड्प्तिम् क्ड्त्वा दुरुततरम् व्रज।

स आह-माम, तद् ऐवम् तन् न कार्यम् मे माम्साशनेन, यतो जीवन् नरो भद्र-शतानि पश्यति। उक्तम् च-यच् छक्यम् ग्रसितिम् यस्य ग्रस्तम् परिणमेच् च यत् (२३) इत्य् आदि। तत् सर्वथा तद् ऐव भुज्यते यद् ऐव परिणमति। तद् अहम् इतो पयास्यामि।

श्ङ्गाल आह-भो अधीर! विश्रिब्धो भूत्वा भक्षय त्वम्। तस्यागमनम् दूरतो पि तवाहम् निवेदयिष्यामि। तथानुष्ठिते दीव्पिना भिन्नाम् त्वचम् विज्ञाय जंबूकेनाभिहितिम्-भो भगिनी-सुत! गम्यताम्। ऐष सिम्हः समायाति।

तच् छ्रुत्वा चित्रको दूरम् प्रणष्टः। अथ यावद् असौ तद्-भेद-क्ड्त-द्वारेण किञ्चिन् माम्सम् भक्षयति, तावद् अतिसंक्रुढो परः श्ङ्गालः समाययौ। अथ तम् आत्म-तुल्य-पराक्रमम् द्ड्ष्ट्वा-उत्तमम् प्रणिपातेन शूरम् भेदेन योजयेत् (७८) इति श्लोकम् पठन् तद्-अभिमुख-क्ड्त-प्रयाणः स्व-दम्ष्ट्राभिस् तम् विदार्य दिशो भागम् क्ड्त्वा स्वयम् सुखेन चरि-कालम् हस्ति-माम्सम् बुभुजे।

ऐवम् त्वम् अपि तम् रिपुम् स्व-जातीयम् युढेन परिभूय दिशो-भागम् कुरु। नो चेत् पश्चाद् बढ-मूलाद् अस्मात् त्वम् अपि विनाशम् अवाप्स्यसि। उक्तम् च यतः-

संभाव्यम् गोषु संपन्नम् संभाव्यम् ब्राह्मणे तपः।

संभाव्यम् स्त्रीषु चापल्यम् संभाव्यम् जातितो भयम्॥पञ्च_४.८२॥

अंयच् च-

सुभिक्षाणि विचित्राणि शिथिलाः पौर-योषितः।

ऐको दोषो विदेशस्य स्वजातिर् यद् विरुध्यते॥पञ्च_४.८३॥

मकर आह-कथम् ऐतत्?

वानरो ब्रवीत्-

कथा १५ चित्रांग-नाम-सारमेय-कथा

अस्ति कस्मिम्श्चिद् अधिष्ठाने चित्रांगो नाम सारमेयः। तत्र च चरि-कालम् दुर्भिक्षम् पतितम्। अन्नाभावात् सारमेयादयो निष्कुलताम् गंतुम् आरब्धाः। अथ चित्रांगः क्षुत्क्षाम-कंठस् तद्-भयाद् देशांतरम् गतः। तत्र च कस्मिम्श्चित् पुरे कस्यचिद् गृढ-मेधिनो गृढिण्याः प्रसादेन प्रतिदिनम् गृढम् प्रविश्य विविधान्नानि भक्षयन् पराम् त्ड्प्तिम् गच्छति। परम् तद्-गृढाद् बहिर् निष्क्रांतो अंयैर् मदोढत-सारमेयैः सर्व-दिक्षु परिव्ड्त्य सर्वांगम् दम्ष्ट्राभिर् विदार्यते। ततस् तेन विचिंतितवान्-अहो! वरम् स्व-देशो यत्र दुर्भिक्षेपि सुखेन स्थीयते। न च को पि युढम् करोति। तद् ऐवम् स्व-नगरम् व्रजामि इत्य् अवधार्य स्व-स्थानम् प्रति जगाम।

अथासौ देशांतरात् समायातः सर्वैर् अपि स्वजनैः प्ड्ष्टः-भोश् चित्रांग! कथयास्माकम् देशांतर-वार्ताम्। कीद्ड्ग् देशः? किम् चेष्टितिम् लोकस्य? क आहारः? कश् च

व्यवहारस् तत्र इति।

स आह-किम् कथ्यते विदेशस्य स्वरूप-विषयः? सुभक्षिणाणि विचित्राणि शिथिलाः पौर-योषितः (८३) इति पठति।

सो पि मकरस् तद्-उपदेशम् शुत्वा क्ड्त-मरण-निश्चयो वानरम् अनुज्ञाप्य स्वाश्रयम् गतः। तत्र च तेन स्व-गृढ-प्रवेष्टेनाततायिना सह विग्रहम् कृत्वा दृढ-सत्त्वावष्टंभनाच् च तम् व्यापाद्य स्वाश्रयम् च लब्ध्वा सुखेन चरि-कालम् अतिष्ठत्। साधु इदम् उच्यते-

अकृत्वा पौरुषम् या श्रीः किम् तयालस-भाग्यया।

कुरंगो पि समश्नाति दैवाद् उपनतम् तृणम्॥पञ्च_४.८४॥

इति श्री-विष्णु-शर्म-विरचिते पञ्चतंत्रे लब्ध-प्रणाशम् नाम चतुर्थम् तंत्रम् समाप्तम्॥४॥

संबंधित कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
   1. कथा-मुखम् १-७
   2. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १-५०
   3. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ५१-१००
   4. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १०१-१५०
   5. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १५१-२००
   6. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २०१-२५०
   7. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २५१-३००
   8. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३०१-३५०
   9. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३५१-४००
   10. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४०१-४५०
   11. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४५१-४६१
   12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १-५०
   13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
   14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
   15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
   16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
   17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
   18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
   19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
   20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
   21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
   22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
   23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
   24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् १-५०
   25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कड़ियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

aparīkṣita-kārakam

पञ्चतन्त्रम् 06

लेखक: विष्णु शर्मा

पञ्चतन्त्रम्

पञ्चमम् तंत्रम्

अपरीक्षित-कारकम्

क्षपणक-कथा

अथेदम् आरभ्यतेपरीक्षित-कारकम् नाम पञ्चमम् तंत्रम्। तस्यायम् आदिमः श्लोकः-

कुद्ष्टम् कुपरिज्ञातम् कुश्रुतम् कुपरीक्षितम्।

तन् नरेण न कर्तव्यम् नापितेनात्र यत् कृतम्॥पञ्च_५.१॥

तद् यथानुश्रूयते-अस्ति दाक्षिणात्ये जनपदे पाटलपुत्रम् नाम नगरम्। तत्र मणिभद्रो नाम श्रेष्ठी प्रतिवसति स्म। तस्य च धर्मार्थ-काम-मोक्ष-कर्माणि कुर्वतो विधि-विशाद् धन-क्षयः सञ्जातः। ततो विभव-क्षयाद् अपमान-परंपरया परम् विषादम् गतः। अथान्यदा रात्रौ सुप्तश्चिंतितवान्-अहो धिग् इयम् दरिद्रता। उक्तम् च-

शीलम् शौचम् क्षांतिर् दाक्षिण्यम् मधुरता कुले जन्म।

न विराजंति हि सर्वे वित्त-विहीनस्य पुरुषस्य॥पञ्च_५.२॥

मानो वा दर्पो वा विज्ञानम् विभ्रमः सुबुद्धिर् वा।

सर्वम् प्रणश्यति समम् वित्त-विहीनो यदा पुरुषः॥पञ्च_५.३॥

प्रतिदिवसम् याति लयम् वसंत-वाताहतेव शशिरि-श्रीः।

बुद्धिर् बुद्धिताम् अपि कुटुंब-भर-चिंतया सततम्॥पञ्च_५.४॥

नश्यति विपुलमतेर् अपि बुद्धिः पुरुषस्य मंद-विभवस्य।

घृत-लवण-तैल-तंडुल-वस्त्रेंधन-चिंतया सततम्॥पञ्च_५.५॥

गणनम् इव नष्ट-तारकम्

सुष्कम् इव सरः श्मशानम् इव रौद्रम्।

प्रिय-दर्शनम् अपि रूक्षम्

भवति गृहम् धन-विहीनस्य॥पञ्च_५.६॥

न विभाव्यंते लघवो वित्त-विहीनाः पुरो पि निवसंतः।

सततम् जात-विनष्टाः पयसाम् इव बुद्बुदाः पयसि॥पञ्च_५.७॥

सुकुलम् कुशलम् सुजनम् विहाय कुल-कुशल-शील-विकलेपि

आढ्ये कल्प-तरावे इव नित्यम् रज्यंति जन-निवहाः॥पञ्च_५.८॥

विफलम् इह पूर्व-सुकृतम् विद्यावंतो पि कुल-समुद्भूताः।

यस्य यदा विभवः स्यात् तस्य तदा दासताम् यांति॥पञ्च_५.९॥

लघुर् अयम् आह न लोकः कामम् गर्जंतम् अपि पतिम् पयसाम्।

सर्वम् अलज्जाकरम् इह यद् यत् कुर्वंति परिपूर्णाः॥पञ्च_५.१०॥

ऐवम् संप्रधार्य भूयो प्य् अचिंतयत्-तद् अहम् अनशनम् कृत्वा प्राणान् उत्सृज्जामि किम् अनेन व्यर्थ-जीवति-व्यसनेन? ऐवम् निश्चयम् कृत्वा सुप्तः। अथ तस्य स्वप्ने पद्मनिधिः क्षपणक-रूपो दर्शनम् दत्त्वा प्रोवाच-भोः श्रेष्ठिन्! मा त्वम् वैराग्यम् गच्छ। अहम् पद्मनिधिस् तव पूर्व-पुरुषोपार्जितः। तद् अनेनैव रूपेण प्रातस् त्वद्-गृहम् आगमिष्यामि तत् त्वयाहम् लगुड-प्रहारेण शिरसि ताडनीयः, येन कनक-मयो भूत्वाक्षयो भवामि

अथ प्रातः प्रबुद्धः सन् स्वप्नम् स्मरम्श् चिंता-चक्रम् आरूढस् तिष्ठति-अहो सत्यो यम् स्वप्नः किम् वा असत्यो भविष्यति, न ज्ञायते। अथवा नूनम् मथ्यानेन भाव्यम्। यतो हम् अहर्-निशम् केवलम् वित्तम् ऐव चिंतयामि उक्तम् च-

व्याधितेन स-शोकेन चिंता-ग्रस्तेन जंतुना।

कामार्तेनाथ मत्तेन दृष्टः स्वप्नो निरर्थकः॥पञ्च_५.११॥

ऐतस्मिन् अंतरे तस्य भार्यया कश्चिन् नापितः पाद-प्रक्षालनायाहूतः अत्रांतरे च यथा-निर्दिष्टः क्षपणकः सहसा प्रादुर्बभूव। अथ स तम् आलोक्य प्रहृष्ट-मना यथासन्न-काष्ठ-दंडेन तम् शिरसि अताडयत्। सो पि सुवर्ण-मयो भूत्वा तत्-क्षणात् भूमौ नपिततिः। अथ तम् स श्रेष्ठी नभिद्तम् स्व-गृह-मध्ये कृत्वा नापितम् संतोष्य

प्रोवाच-तद् ऐतद् धनम् वस्त्राणि च मया दत्तानि गृढाण। भद्र! पुनः कस्यचिन् नाख्येयो यम् व्ड्त्तांतः।

नापितो पि स्व-गृढम् गत्वा व्यचितयत्-नूनम् ऐते सर्वेपि नग्नकाः शरिसि ताडिताः काञ्चन-मया भवंति। तद् अहम् अपि प्रातः प्रभूतान् आहूय लगुडैः शरिसि हन्मि, येन प्रभूतम् हाटकम् मे भवति। ऐवम् चितियतो महता कष्टेन निशातचिक्राम।

अथ प्रभातेभ्युठाय बृढल् लगुडम् ऐकम् प्रगुणीक्ड्त्य, क्षपणक-वहिरम् गत्वा जनिंद्रस्य प्रदक्षणि-त्रयम् वधिाय, जानुभ्याम् अवनिम् गत्वा वक्त्र-द्वार-अंयस्तोत्तरीयाञ्चलस् तार-स्वरेणेमम् श्लोकम् अपठत्-

जयंति ते जनिा येषाम् केवल-ज्ञान-शालनिाम्।

आ जन्मनः स्मरोत्पत्तौ मानसेनोषरायतिम्॥पञ्च_५.१२॥

अंयच् च-

सा जहि्वा या जनिम् स्तौति तच्-चत्तिम् यज् जनिं रतम्।

तौ ऐव तु करौ श्लाघ्यौ यौ तत्-पूजा-करौ करौ॥पञ्च_५.१३॥

तथा च-

ध्यान-व्याजम् उपेत्य चितियसि काम् उन्मील्य चक्षुः क्षणम्

पश्यानंग-शरातुरम् जनम् इमम् त्रातापि नो रक्षसि।

मथि्या-कारुणकिो सि निर्घि्ड्णतरस् त्वत्तः कुतो अंयः पुमान्

सेर्ष्यम् मार-वधूभरि् इत्य् अभहितिो बौढो जनिः पातु वः॥पञ्च_५.१४॥

ऐवम् सम्स्तूय, ततः प्रधान-क्षपणकणम् आसाद्य क्षतिि-निहिति-जानु-चरणः-नमो स्तु वंदे इत्य् उच्चार्य, लब्ध-धर्म-व्ड्ढ्य्-आशीर्वादः सुख-मालकिानुग्रह-लब्ध-व्रतादेश उत्तरीय-नबिढ-ग्रंथिः सप्रश्रयम् इदम् आह-भगवन् अद्य वहिरण-क्रयिा समस्त-मुनि-समेतेनास्मद्-गृढे कर्तव्या।

तच् छ्रुत्वा नापति आह-भगवन्! वेद्म्य् अहम् युष्मद्-धर्मम्। परम् भवतो बहु-श्रावका आह्वयंति। सांप्रतम् पुनः पुस्तकाच्छादन-योग्यानि कर्पटानि बहु-मूल्यानि प्रगुणीक्ड्तानि। तथा पुस्तकानाम् लेखनार्थम् लेखकानाम् च वत्तिम् सञ्चतिम् आस्ते तत् सर्वथा कालोचतिम् कार्यम्।

ततो नापितो पि स्व-गृढम् गतः। तत्र च गत्वा खदरि-मयम् लगुडम् सज्जीक्ड्त्य कपाट-युगलम् द्वारि समाधाय सार्ध-प्रहरैक-समये भूयो पि वहिार-द्वारम् आश्रत्यि सर्वान् भक्ति-युक्तान् अपि परचिति-श्रावकान् परत्यिज्य प्रह्ड्ष्ट-मनसस् तस्य प्ड्ष्ठतो ययुः। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

ऐकाकी गृढ-संत्यक्तः पाणि-पात्रो दगिंबरः।

सो पि संबाध्यते लोके त्ड्ष्णया पश्य कौतुकम्॥पञ्च_५.१५॥

जीर्यंते जीर्यतः केशा दंता जीर्यंति जीर्यतः।

चक्षुः श्रोत्रे च जीर्येते त्ड्ष्णैका तरुणायते॥पञ्च_५.१६॥

ततः परम् गृढ-मध्ये तान् प्रवेश्य द्वारम् नभि्ड्तम् पधिाय, लगुड-प्रहारैः शरिस्य् अताडयत्। तेपि ताड्यमाना ऐके म्ड्ताः, अंये भनि्न-मस्तका फूत्कर्तुम् उपचक्रमरिे। अत्रांतरे तम् आक्रंदम् आकर्ण्य कोटर-क्षपालेनाभहितिम्-भो भोः कमि् अयम् कोलाहलो नगर-मध्ये? तद् गम्यताम्।

ते स सर्वे तदादेशकारणिस् तत्-सहिता वेगात् तद्-गृढम् गता यावत् पश्यंति तावद् रुधरि-प्लावति-देहाः पलायमाना नग्नका द्ड्ष्टाः प्ड्ष्टाश् च-भोः कमि् ऐतत्? ते प्रोचुर् यथावस्थतिम् नापति-व्ड्त्तम्।

तैर् अपि स नापितो बढो हत-शेषैः सह धर्माधष्ठिानम् नीतः। तैर् नापतिः प्ड्ष्टः-भोः! कमि् ऐतत् भवता कुक्ड्त्यम् अनुष्ठतिम्?

स आह-कमि् करोमि? मया श्रेष्ठि-मणभिद्र-गृढे द्ड्ष्ट ऐवम्वधिो व्यतकिरः। सो पि सर्वम् मणप्रिभ-व्ड्त्तांतम् यथा-द्ड्ष्टम् अकथयत्।

ततः श्रेष्ठनिम् आहूय ते भणतिवंतः-भोः श्रेष्ठनि्! कमि् त्वया कश्चति् क्षपणको व्यापादतिः?

ततः तेनापि सर्वः क्षपणक-व्ड्त्तांतस् तेषाम् नविेदतिः। अथ तैर् अभहितिम्-अहो शूलम् आरोप्यताम् असौ दुष्टात्मा कुपरक्षितिकारी नापतिः। तथानुष्ठति तैर् अभहितिम्-

कुक्कुटम् कुपरज्ञिातम् कुश्रुतम् कुपरीक्षतिम्।

तन् नरेण न कर्तव्यम् नापतिेनात्र यत् क्ड्तम्॥पञ्च_५.१६अ॥

अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

अपरीक्ष्य न कर्तव्यम् कर्तव्यम् सुपरीक्षतिम्।

पश्चाद् भवति संतापो ब्राह्मणी नकुलम् यथा॥पञ्च_५.१७॥

मणभिद्र आह-कथम् ऐतत्?

ते धर्माधकिारणिः प्रोचुः-

कथा १ ब्राह्मणी-नकुल-कथा

कस्मिम्श्चिद् अधष्ठिाने देवशर्मा नाम ब्राह्मणः प्रतविसति स्म। तस्य भार्या प्रसूता सुतम् अजनयत्। तस्मनि् ऐव दनिे नकुली नकुलम् प्रसूय स्ड्ता। अथ सा सुत-वत्सला दारकवत्तम् अपि नकुलम् स्तंय-दानाभ्यंग-मर्दनादभिः पुपोष, परम् तस्य न वशि्वसति। अपत्य-स्नेहस्य सर्व-स्नेहातरिक्तितया सततम् ऐवम् आशंकते यत् कदाचद् ऐष स्व-जाति-दोष-वशाद् अस्य दारकस्य वरिुढम् आचरष्यति इति। उक्तम् च-

कुपुत्रो पि भवेत् पुम्साम् ह्ड्दयानंद-कारकः।

दुर्वनिीतः कुरूपो पि मूर्खो पि व्यसनी खलः॥पञ्च_५.१८॥

ऎवम् च भाषते लॊकश् चंदनम् कलि शीतलम्।
पुत्र-गात्रस्य सम्स्पर्शश् चंदनाद् अतरिच्यिते॥पञ्च_५.१९॥
सौह्ड्दस्य न वाञ्छंति जनकस्य हतिस्य च।
लॊकाः प्रपालकस्यापि यथा पुत्रस्य बंधनम्॥पञ्च_५.२०॥
अथ सा कदाचच्चि छय्यायाम् पुत्रम् शाययत्विा जल-कुंभम् आदाय पतमि् उवाच-ब्राह्मण, जलार्थम् अहम् तडागॆ यास्यामि। त्वया पुत्रॊ यम् नकुलाद् रक्षणीयः।
अथ तस्याम् गतायाम्, प्ड्ष्ठॆ ब्राह्मणॊ पि शूंयम् ग्ढम् मुक्त्वा भक्षिार्थम् क्वचनि् नर्गितः। मातापि तम् रुधरि-क्लन्नि-मुखम् आलॊक्य शंकति-चत्तिा नूनम् अनॆन दुरात्मना दारकॊ भक्षतिः इति निश्चित्यि कॊपात् तस्यॊपरि तम् जल-कुंभम् चक्षिॆप।
ऎवम् सा नकुलम् व्यापाद्य यावत् प्रलपंती ग्ढॆ आगच्छति, तावत् सुतस् तथैव सुप्तस् तष्ठिति। समीपॆ क्ड्ष्ण-सर्पम् खंडशः क्ड्तम् अवलॊक्य पुत्र-वध-शॊकॆनात्म-शरिॊ वक्षः-स्थलम् च ताडतिुम् आरब्धा।
अत्रांतरॆ ब्राह्मणॊ ग्ढीत-नर्विापः समायातॊ यावत् पश्यति तावत् पुत्र-शॊकॊ भतिप्ता ब्राह्मणी प्रलपति-भॊ भॊ लॊभात्मन्! लॊभाभभिूतॆन त्वया न क्ड्तम् मद्-वचः। तद् अनुभव सांप्रतम् पुत्र-म्ड्त्यु-दुःख-व्ड्क्ष-फलम्। अथवा साध्व् इदम् उच्यतॆ-
अतलिॊभॊ न कर्तव्यः कर्तव्यस् तु प्रमाणतः।
अतलिॊभज-दॊषॆण जंबुकॊ नधिनम् गतः॥पञ्च_५.२१॥
ब्राह्मण आह-कमि् ऎतत्?
सा प्राह-

कथा २ लॊभावष्टि-चक्र-धर-कथा

कस्मम्शि्चदि् अधष्ठिानॆ चत्वारॊ ब्राह्मण-पुत्राः परस्परम् मत्रिताम् गता वसंति स्म। तॆ चापि दारद्रि्यॊपहताः परस्परम् मंत्रम् चक्रुः-अहॊ धगि् इयम् दरद्रिता! उक्तम् च-
वरम् वनम् व्याघ्र-गजादि-सॆवतिम्
जनॆन हीनम् बहु-कंटकाव्ड्तम्।
त्ड्णानि शय्या परधिान-वल्कलः
न बंधु-मध्यॆ धन-हीन-जीवतिम्॥पञ्च_५.२२॥
तथा च-
स्वामी द्वॆष्टि सुसॆवतिॊ पि सहसा प्रॊज्झंति सद्-बांधवाः
राजंतॆ न गुणास् त्यजंति तनुजाः स्फारीभवंत्य् आपदः।
भार्या साधु सुवम्शजापि भजतॆ नॊ यांति मत्रिाणि च
अंयायारॊपति-वक्रिमाण्य् अपि अंड्णाम् यॆषाम् न हि स्याद् धनम्॥पञ्च_५.२३॥
शूरः सुरूपः सुभगश् च वाग्मी
शस्त्राणि शास्त्राणि विदाम्करॊतु।
अर्थम् वनिा नैव यशश् च मानम्
प्राप्नॊति मर्त्यॊ त्र मनुष्य-लॊकॆ॥पञ्च_५.२४॥
तानींद्रयिाण्य् अवकिलानि तद् ऎव नाम
सा बुढर्ि अप्रतहिता वचनम् तद् ऎव।
अर्थॊष्मणा वरिहतिः पुरुषः स ऎव
बाह्यः क्षणॆन भवतीति विचित्रिम् ऎतत्॥पञ्च_५.२५॥
तद् गच्छामः कुत्रचदि् अर्थाय इति संमंत्र्य स्व-दॆशम् पुरम् च स्व-सुह्ड्त्-सहतिम् ग्ढम् च परत्यिज्य प्रस्थतिाः। अथवा साध्व् इदम् उच्यतॆ-
सत्यम् परत्यिजति मुञ्चति बंधु-वर्गम्
शीघ्रम् वहिाय जननीम् अपि जन्म-भूमम्।
संत्यज्य गच्छति विदॆशम् अभीष्ट-लॊकम्
चतिाकुलीक्ड्त-मतिः पुरुषॊ त्र लॊकॆ॥पञ्च_५.२६॥
ऎवम् क्रमॆण गच्छंतॊ वंतीम् प्राप्ताः। तत्र सप्रिाजलॆ क्ड्त-स्नानाः महा-कालम् प्रणम्य यावन् नर्गिच्छंति तावत् भैरवानंदॊ नाम यॊगी सम्मुखॊ बभूव। ततस् तम् ब्राह्मणॊचति-वधिनिा संभाव्य तॆनैव सह तस्य मठम् जग्मुः। अथ तॆन प्ड्ष्टाः-कुतॊ भवंतः समायाताः? क्व यास्यथ? कमि् प्रयॊजनम्?
ततस् तैर् अभहितिम्-वयम् सढिि-यात्रकिाः। तत्र यास्यामॊ यत्र धनाप्तरि् म्ड्त्युर् वा भवष्यितीत्य् ऎष नश्चियः। उक्तम् च-
दुष्प्राप्याणि बहूनि च लभ्यंतॆ वाञ्छतिानि द्रवणिानि।
अवसर-तुलतिाभरि् अलम् तनुभिः साहसकि-पुरुषाणाम्॥पञ्च_५.२७॥
तथा च-
पतति कदाचनि् नभसः खातॆ पातालतॊ पि जलम् ऎति।

दैवम् अचिंत्यम् बलवद् बलवान् ननु पुरुषकारो पि॥पञ्च_५.२८॥
अभमित-सढिरि् अशेषा भवति हि पुरुषस्य पुरुषकारेण।
दैवम् इति यदपि कथयसि पुरुष-गुणः सो प्य् अद्ड्ष्टाख्यः॥पञ्च_५.२९॥
भयम् अतुलम् गुरु-लोकात् त्ड्णम् इव तुलयंति साधु साहसकिाः।
प्राणान् अद्भुतम् ऐतच् चार्तम्ि चरतिम् ह्य् उदाराणाम्॥पञ्च_५.३०॥
क्लेशस्यांगम् अदत्त्वा सुखम् ऐव सुखानि नेह लभ्यंते।
मधुभनि् मथनायस् तैर् आश्लष्यिति बाहुभरि् लक्ष्मीम्॥पञ्च_५.३१॥
तस्य कथम् न चला स्यात् पत्नी वष्णिोर् अंड्सम्िहकस्यापि
मासाम्श् चतुरो नद्रिाम् यः सेवति जल-गतः सततम्॥पञ्च_५.३२॥
दुरधगिमः पर-भागो यावत् पुरुषेण साहसम् न क्ड्तम्।
जयति तुलाम् अधरिूढो भास्वान् इह जलद-पटलानि॥पञ्च_५.३३॥
तत् कथ्यताम् अस्माकम् कश्चति् धनोपायो ववरि-प्रवेश-शाकनिी-साधन-श्मशान-सेवन-महा-माम्स-वक्रिय-साधक-वर्जति-प्रभ्ड्तीनाम् ऐकतम इति। अद्भुत-शक्तरि् भवान् श्रूयते। वयम् अप्य् अतसिाहसकिाः। उक्तम् च-
महांत ऐव महताम् अर्थम् साधयतिुम् क्षमाः।
ड्ते समुद्राद् अंयः को बभिर्ति बडवानलम्॥पञ्च_५.३४॥
भैरवानंदो पि तेषाम् सढिय्-अर्थम् बहूपायम् सढि-वर्त-िचतुष्टयम् क्ड्त्वार्पयत्। आह च-गम्यताम् हमिालय-दशिि। तत्र संप्राप्तानाम् यत्र वर्तः पतष्यिति, तत्र नधिानम् असंदग्धिम् प्राप्यस्व। तत्र स्थानम् खनत्विा नधिम्ि ग्ढीत्वा व्याघुट्यताम्।
तथानुष्ठति तेषाम् गच्छताम् ऐकतमस्य हस्ताद् वरत्रि् नपिपात। अथासौ यावत् तम् प्रवेशम् खनति तावत् ताम्रमयी भूमः। ततस् तेनाभहितिम्-अहो, ग्ढ्यताम् स्वेच्छया ताम्रम्।
अंये प्रोचुः-भो मूढ! कमि् अनेन क्रयिते यत् प्रभूतम् अपि दारद्रि्यम् न नाशयति। तद् उत्तष्ठि अग्रतो गच्छामः।
सो ब्रवीत्-यांतु भवंतः। नाहम् अग्र यास्यामि। ऐवम् अभधिाय ताम्रम् यथेच्छया ग्ढीत्वा प्रथमो नव्ड्त्तः।
ते त्रयो पि अग्रे प्रस्थतिाः। अथ कञ्चिनि्-मात्रम् गतस्याग्रेसरस्य वर्तरि् नपिपात। सो पि यावत् खनतिुम् आरब्धस् तावद् रूप्य-मयी क्षतिः। ततः प्रहर्षतिः प्राह, यत्-भो भो, ग्ढ्यताम् यथेच्छया रूप्यम्। नाग्रे गंतव्यम्।
ताव् ऊचतुः-भोः प्ड्ष्ठतस् ताम्रमयी भूमः। अग्रतो रूप्य-मयी। तन् नूनम् अग्रे सुवर्ण-मयी भवष्यिति। कमि् चानेन प्रभूतेनापि दारद्रि्य-नाशो न भवति। तद् आवाम् अग्रे यास्यावः।
ऐवम् उक्त्वा द्वाव् अप्य् अग्रे प्रस्थतिौ। सो पि स्व-शक्त्या रूप्यम् आदाय नव्ड्त्तः। अथ तयोर् अपि गच्छतोर् ऐकस्याग्रे वर्तः पपात। सो पि प्रहड्ष्टो यावत् खनति, तावत् सुवर्ण-भूमम्ि द्ड्ष्ट्वा द्वतिीयम् प्राह-भो, ग्ढ्यताम् स्वेच्छया सुवर्णम्। सुवर्णाद् अंयन् न कञ्चिदि् उत्तमम् भवष्यिति।
स प्राह-मूढ! न कञ्चिदि् वेत्सि। प्राक् ताम्रम्, ततो रूप्यम्, ततः सुवर्णम्। तन् नूनम् अतः परम् रत्नानि भवष्यिंति। येषाम् ऐकतमेनापि दारद्रि्य-नाशो भवति। तद् उत्तष्ठि, अग्रे गच्छावः। कमि् अनेन भार-भूतेनापि प्रभूतेन?
स आह-गच्छतु भवान्। अहम् अत्र स्थतिस् त्वाम् प्रतपिालयष्यिामि। तथानुष्ठति सो पि गच्छंन् ऐकाकी, ग्रीष्मार्क-प्रताप-संतप्त-तनुः पपिासाकुलतिः सढि-िमार्ग-च्युत इतश् चेतश् च बभ्राम।
अथ भ्राम्यन्, स्थलोपरि पुरुषम् ऐकम् रुधरि-प्लावति-गात्रम् भ्रमच्-चक्र-मस्तकम् अपश्यत्। ततो दुरुततरम् गत्वा तम् अवोचत्-भोः! को भवान्? कमि् ऐवम् चक्रेण शरिसि तष्ठिसि? तत् कथय मे यदि कुत्रचजि् जलम् अस्ति।
ऐवम् तस्य प्रवदतस् तच् चक्रम् तत्-क्षणात् तस्य शरिसो ब्राह्मण-मस्तके चटतिम्।
स आह-भद्र, कमि् ऐतत्?
स आह-ममाप्य् ऐवम् ऐतच् छरिसि चटतिम्?
स आह-तत् कथय, कदैतद् उत्तरष्यिति? महती मे वेदना वर्तते।
स आह-यदा त्वम् इव कश्चदि् अध्ड्त-सढि-वर्तरि् ऐवम् आगत्य, त्वाम् आलापयष्यिति तदा तस्य मस्तकम् चटष्यिति।
स आह-कयिान् कालस् तवैवम् स्थतिस्य?
स आह-सांप्रतम् को राजा धरणी-तले?
स आह-वीणा-वादन-पटुः वत्स-राजः।
स आह-अहम् तावत्-काल-संख्याम् न जानामि। परम् यदा रामो राजासीत् तवाहम् दारद्रि्योपहतः सढि-वर्तमि् आदायानेन पथा समायातः। ततो मयांयो नरो मस्तक-श्रुत-चक्रो द्ड्ष्टः, प्ड्ष्टश् च। ततश् चैतज् जातम्।
स आह-भद्र! कथम् तदैवम् स्थतिस्य भोजन-जल-प्राप्तरि् आसीत्?
स आह-भद्र! धनदेन नधिान-हरण-भयात् सढिानाम् ऐतच्-चक्र-पतन-रूपम् भयम् दर्शतिम्। तेन कश्चदि् अपि नागच्छति। यदि कश्चदि् आयाति, स क्षुत्-पपिासा-नद्रिा-रहतिो जरा-मरण-वर्जतिः केवलम् ऐवम् वेदनाम् अनुभवति इति। तद् आज्ञापय माम् स्व-ग्ढाय। इत्य् उक्त्वा गतः।
तस्मम्िश् चरियति स सुवर्ण-सढिसि् तस्यांवेषण-परस् तत्-पद-पंक्त्या यावत् कञ्चिदि् वनांतरम् आगच्छति तावद् रुधरि-प्लावति-शरीरस् तीक्ष्ण-चक्रेण मस्तके भ्रमता स-वेदनः क्वणंन् उपवष्ठिस् तष्ठितीति ददर्श। ततः समीपवर्तनिा भूवा सर्वार्थम् प्ड्ष्टः-भद्र! कमि् ऐतत्?

स आह-वधिनियोगः।

स आह-कथम् तत्? कथय कारणम् ऐतस्य।

सो पतिेन प्ड्ष्टः। सर्वम् चक्र-व्ड्त्तांतम् अकथयत्।

तच् छ्रुत्वासौ तम् वगिर्हयंन् इदम् आह-भोः! नषिढिस् त्वम् मयानेकशो न श्ड्णोषमि वाक्यम्। तत् कमि् क्रयिते? वद्यिावान् अपकिुलीनो पविस्तुतो बुढ-रिहतिो सि। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

वरम् बुढरि् न सा वद्यिा वद्यिाया बुढरि् उत्तमा।

बुढ-हीनो वनिश्यंतयिथा ते समि्ह-कारकाः॥पञ्च_५.३५॥

चक्रधर आह-कथम् ऐतत्?

सुवर्णसढिरि् आह-

कथा ३ समि्ह-कारक-मूर्ख-ब्राह्मण-कथा

कस्ममि्श्चद् अधष्ठिाने चत्वारो ब्राह्मण-पुत्राह् परम् मत्रि-भावम् उपगता वसंतस्मि। तेषाम् त्रयः शास्त्र-पारंगताः परंतु बुढ-रिहतिाः। ऐकस् तु बुढमिान् केवलम् शास्त्र-पराङ्मुखः। अथ तैः कदाचनि् मत्रिैर् मंत्रतिम्-को गुणो वद्यिायाः, येन देशांतरम् गत्वा, भूपतीन् परतिोष्यार्थोपार्जनम् न क्रयिते। तत् पूर्व-देशम् गच्छावः।

तथानुष्ठति कञ्चिनि् मार्गम् गत्वा तेषाम् ज्येष्ठतरः प्राह-अहो! अस्माकम् ऐकश् चतुर्थो मूढः। केवलम् बुढमिान्। न च राज-प्रतग्रिहो बुढ्या लभ्यते, वद्यिाम् वनिा। तन् नास्मै स्वोपार्जतिम् दास्यामः। तद् गच्छतु ग्ढम्।

ततो द्वतिीयेनाभहितिम्-भोः सुबुढे! गच्छ त्वम् स्व-ग्ढम्, यतस् ते वद्यिा नास्ति।

ततस् त्ड्तीयेनाभहितिम्-अहो, न युज्यते ऐवम् कर्तुम्। यतो वयम् बाल्यात् प्रभ्ड्त्य् ऐकत्र क्रीडतिाः। तद् आगच्छतु महानुभावो स्मद्-उपार्जति-वत्तिस्य सम-भागी भवष्यितीति। उक्तम् च-

कमि् तया क्रयिते लक्ष्म्या या वधूर् इव केवला।

या न वेश्येव सामांया पथकिैर् उपभुज्यते॥पञ्च_५.३६॥

तथा च-

अयम् नजिः परो वेतगिणना लघु-चेतसाम्।

उदार-चरतिानाम् तु वसुधैव कुटुंबकम्॥पञ्च_५.३७॥

तद् आगच्छत्व् ऐषो पीति।

तथानुष्ठति तैर् मार्गाश्रतिैर् अटव्याम् म्ड्त-समि्हस्यास्थीनि द्ड्ष्टानि। ततश् चैकेनाभहितिम्-अहो! अद्य वद्यिा-प्रत्ययः क्रयिते। कञ्चिद् ऐतत् सत्त्वम् म्ड्तम् तष्ठिति। तद् वद्यिा-प्रभावेण जीवन-सहतिम् कुर्मः। अहम् अस्थ-सिञ्चयम् करोमि।

ततश् च तेनौत्सुक्याद् अस्थ-सिञ्चयः क्ड्तः। द्वतिीयेन चर्म-माम्स-रुधरिम् सम्योजतिम्। त्ड्तीयो पयिावज् जीवनम् सञ्चारयति, तावत् सुबुढनिा नषिढिः-भोः तष्ठितु भवान्। ऐष समि्हो नष्पिाद्यते। यद्य् ऐनम् सजीवम् करष्यिसि ततः सर्वान् अपव्यिापादयष्यिति।

इति तेनाभहितिः स आह-धङि् मूर्ख! नाहम् वद्यिाया वफिलताम् करोमि।

ततस् तेनाभहितिम्-तर्हि प्रतीक्षस्व क्षणम् यावद् अहम् व्ड्क्षम् आरोहामि।

तथानुष्ठति, यावत् सजीवः क्ड्तस् तावत् ते त्रयो पसिमि्हेनोठाय व्यापादतिाः। स च पुनर् व्ड्क्षाद् अवतीर्य ग्ढम् गतः। अतो हम् ब्रवीम-विरम् बुढरि् न सा वद्यिा इति।

अतः परम् उक्तम् स सुवर्णसढिनिा-

अपशिास्त्रेषु कुशला लोकाचार-वविर्जतिाः।

सर्वे ते हास्यताम् यांतयिथा ते मूर्ख-पंडतिाः॥पञ्च_५.३८॥

चक्रधर आह-कथम् ऐतत्?

सो ब्रवीत्-

कथा ४ मूर्ख-पंडति-कथा

कस्ममि्श्चद् अधष्ठिाने चत्वारो ब्राह्मणाः परस्परम् मत्रित्वम् आपन्ना वसंतस्मि। बाल-भावे तेषाम् मतरि् अजायत-भोः वेशांतरम् गत्वा वद्यिाया उपार्जनम् क्रयिते।

अथ्:अंयस्मनि् दविसे ते ब्राह्मणाः परस्परम् नश्चियम् क्ड्त्वा वद्योपार्जनार्थम् कांयकुब्जे गताः। तत्र च वद्यिा-मठे गत्वा पठंति। ऐवम् द्वादशाब्दानि यावद् ऐकचत्तितया पठत्वि, वद्यिा-कुशलास् ते सर्वे सञ्जाताः।

ततस् तैश् चतुर्भरि् मलित्वोक्तम्-वयम् सर्व-वद्यिा-पारंगताः। तद्-उपाध्यायम् उत्कलापयत्वि स्व-देशम् गच्छामः। तथैवानुष्ठीयताम् इत्य् उक्त्वा ब्राह्मणाः उपाध्यायम् उकलापयत्वि अनुज्ञाम् लब्ध्वा पुस्तकानि नीत्वा प्रचलतिाः। यावत् कञ्चिनि्-मार्गम् यांति, तावद् द्वौ पंथानौ समायातौ उपवष्टिाः सर्वे।

तत्रैकः प्रोवाच-केन मार्गेण गच्छामः?

ऐतस्मनि् समये तस्मनि् पत्तने कश्चति् वणकि्-पुत्रो म्ड्तः। तस्य दाहाय महाजनो गतो भूत्। ततश् चतूर्णाम् मध्याद् ऐकेन पुस्तकम् अवलोकतिम्-महाजनो येन गतः स पंथः

इति तन् महा-जन-मार्गेण गच्छामः।

अथ ते पंडिता यावन् महाजनम् ऐलापकेन सह यांति, तावद् रासभः कश्चित् तत्र श्मशाने दृष्टः। अथ द्वितीयेन पुस्तकम् उद्घाट्यावलोकितम्।

उत्सवे व्यसने प्राप्ते दुर्भिक्षे शत्रु-संकटे।

राज-द्वारे श्मशाने च यस् तिष्ठति स बांधवः॥पञ्च_५.३९॥

तद् अहो! अयम् अस्मदीयो बांधवः। ततः कश्चित् तस्य ग्रीवायाम् लगति। कश्चित् पादौ प्रक्षालयति। अथ यावत् ते पंडिताह् दिशम् अवलोकनम् कुर्वंति तावत् कश्चिद् दुष्टो दृष्टः। तैश् चोक्तम्-ऐतत् किम्?

तावत् तृतीयेन पुस्तकम् उद्घाट्योक्तम्-धर्मस्य त्वरिता गतिः। तन् नूनम् ऐष धर्मस् तावत्।

चतुर्थेनोक्तम्-इष्टम् धर्मेण योजयेत्।

अथ तैश् च रासभ उष्ट्र-ग्रीवायाम् बढः। तत् तु केनचित् तत्-स्वामिनो रजकस्याग्रे कथितम्। यावद् रजकस् तेषाम् मूर्ख-पंडितानाम् प्रहार-करणाय समायातस् तावत् ते प्रणष्टाः।

ततो तावद् अग्रे कञ्चित् स्तोकम् मार्गम् यांति तावत् काचिन् नदी समासादिता। तस्य जल-मध्ये पलाश-पत्रम् आयातम् दृष्ट्वा पंडितेनैकेनोक्तम्-आगमिष्यति यत् पत्रम् तस् अस्मान्स् तारयिष्यति। ऐतत् कथयित्वा तत्-पत्रस्योपरि पतितो यावन् नद्या नीयते तावत् तम् नीयमानम् अलोक्यायेन पंडितेन केशांतम् गृहीत्वोक्तम्-

सर्व-नाशे समुत्पन्ने अर्धम् त्यजति पंडितः।

अर्धेन कुरुते कार्यम् सर्व-नाशो हि दुःसहः॥पञ्च_५.४०॥

अथ तैश् च पश्चात् गत्वा कश्चित् ग्राम आसादितः। तेपि ग्रामीणैर् निमंत्रितः पृथग् गृहेषु नीताः। तत ऐकस्य सूत्रकि घृतमंड-समयुता भोजने दत्ता। ततो वचित्रि पंडितेनोक्तम् यत्-दीर्घ-सूत्री विनश्यति इति। ऐवम् उक्त्वा भोजनम् परित्यज्य गतः। तथा द्वितीयस्य भंडका दत्ताह्। तेनायुक्तम्-अतविस्तार-विस्तीर्णम् तद् भवेन् न चरियुषम्। स भोजनम् त्यक्त्वा गतः।

अथ तृतीयस्य वाटिका भोजने दत्ता। तत्रापि तेन पंडितेनोक्तम्-छिद्रेषु अनर्था बहुलीभवंति। ऐवम् ते त्रयो पि पंडिताः कुपुत्क्षाम-कंठालोके हास्यमानास् ततः स्थानात् स्व-देशम् गताः।

अथ सुवर्ण-सिद्धि आह-यत् त्वम् लोक-व्यवहारम् अजानन् मया वार्यमाणो पि न स्थितः तत ईदृशीम् अवस्थातुम् उपगतः। अतो हम् ब्रवीमि-अपि शास्त्रेषु कुशलाः इति।

तच् छ्रुत्वा चक्रधर आह-अहो अकारणम् ऐतत्। यतो हि-

सुबुढयो विनश्यंति दुष्ट-दैवेन नाशिताः।

स्वल्प-धीर् अपि तस्मिन्स् तु कुले नंदति संततम्॥पञ्च_५.४१॥

उक्तम् च-

अरक्षितम् तिष्ठति दैव-रक्षितम् सुरक्षितम् दैव-हतम् विनश्यति।

जीवत्य् अनाथो पि वने विसर्जितः कृत-प्रयत्नो पि गृहे न जीवति॥पञ्च_५.४२॥

तथा च-

शतबुढि शिरस्थो यम् लंबते च सहस्र-धीः।

ऐक-बुढिर् अहम् भद्रे क्रीडामि विमले जले॥पञ्च_५.४३॥

सुवर्णसिद्धिर् आह-कथम् ऐतत्?

स आह-

कथा ५ मत्स्य-मंडूक-कथा

कस्मिंश्चिज् जलाशये शतबुढि सहस्रबुढिश् च द्वौ मत्स्यौ निवसतः स्म। अथ तयोर् ऐकबुढिर् नाम मंडूको मित्रताम् गतः। ऐवम् ते त्रयो पि जल-तीरे वेलायाम् सुभाषित-गोष्ठी-सुखम् अनुभूय, भूयो पि सलिलम् प्रविशंति।

अथ कदाचित् तेषाम् गोष्ठी-गतानाम् तस्मिन् जलाशये समायाताः। ततः सललिशयम् दृष्ट्वा मिथः प्रोचुः-अहो बहु-मत्स्यो यम् ह्रदो दृश्यते, स्वल्प-सललिश् च| तत् प्रभातेत्रागमिष्यामः। ऐवम् उक्त्वा स्व-गृहम् गताः।

मत्स्याश् च विषण-वदना मिथो मंत्रम् चक्रुः। ततो मंडूक आह-भोः शतबुढे! शृतम् धीवरोक्तम् भवता? तत् किम् अत्र युज्यते कर्तुम्? पलायनम् अवष्टंभो वा? यत् कर्तुम् युक्तम् भवति तद् आदिश्यताम् अद्य।

तच् छ्रुत्वा सहस्र-बुढिः प्रहस्य आह-भोः मित्रि! मा भैषीः। तयोः वचन-श्रवण-मात्राद् ऐव भयम् न कार्यम्। न भेतव्यम्। उक्तम् च-

सर्पाणाम् च खलानाम् च सर्वेषाम् दुष्ट-चेतसाम्।

अभिप्राया न सिध्यंति तेनेदम् वर्तते जगत्॥पञ्च_५.४४॥

तावत् तेषाम् आगमनम् अपि संपत्स्यते। भविष्यति तिर्हि त्वाम् बुढि-प्रभावेणात्म-सहितम् रक्षयिष्यामि। यतो नेकाम्सलिलि-चर्याम् अहम् जानामि।

तद् आकर्ण्य शतबुढिर् आह-भोः युक्तम् उक्तम् भवता। सहस्रबुढिर् ऐव भवान्। अथवा साधु इदम् उच्यते।

बुढेर् बुढमिताम् लोके नास्त्य् अगम्यम् हि किञ्चिन।

बुद्ध्या यतो हता नंदाश् चाणक्येनासि-पाणयः॥पञ्च_५.४५॥

तथा-

न यत्रास्तगितरि वायौ रश्मीनाम् च वविस्वतः।
तत्रापि प्रवशित्य् आशु बुढरि बुढमिताम् सदा॥पञ्च_५.४६॥
ततो वचन-श्रवण-मात्राद् अपि पित्ड्-पर्यायागतम् जन्म-स्थानम् त्यक्तुम् न शक्यते। उक्तम् च-
न यत् स्वर्गेपि सौख्यम् स्याद् दवि्य-स्पर्शेन शोभने।
कुस्थानेपि भवेत् पुम्साम् जन्मनो यत्र संभवः॥पञ्च_५.४७॥
तन् न कदाचद् अपि गंतव्यम्। अहम् त्वाम् बुढ-प्रभावेण रक्पयष्यामि मंडूक आह-भद्रौ! मम तावद् ऐकैव बुढिः पलायन-परा। तद् अहम् अंय-जलाशयम् अद्यैव सभार्यो यास्यामि
ऐवम् उक्त्वा स मंडूको रात्राव् ऐवांय-जलाशयम् गतः। धीवरैर् अपि प्रभाते आगत्य, जघंय-मध्यमोत्तम-जलचराः मत्स्य-कूर्म-मंडूक-कर्कटादयो गृहीताः। ताव् अपि शतबुढ-सिहस्रबुढी सभार्यौ पलायमानौ चरिम् आत्मानम् गत-विशेष-वज्रानैः कुटलि-चारेण रक्षंतौ जाले नपितितौ, व्यापादितौ च।
अथापराह्न-समये प्रहृष्टास् ते धीवराः स्व-गृहम् प्रति प्रस्थितिः। गुरुत्वाच् चैकेन शतबुढिः स्कंधे कृतः सहस्रबुढिः प्रलंबमानो नीयते। ततश् च वापीकंठोपगतेन मंडूकेन तौ तथा नीयमानौ दृष्ट्वा अभहिति स्वपत्नी-प्रयि! पश्य पश्य-
शतबुढिः शरिःस्थो यम् लंबते च सहस्रधीः।
ऐकबुढरि अहम् भद्रे क्रीडामि विमले जले॥पञ्च_५.४८॥
अतश् च वरम् बुढरि न सा वदि्या यद् भवतोक्तम् तत्रेयम् मे मतरि यत् न ऐकातेन बुढरि अपि प्रमाणम्।
सुवर्णसढिः प्राह-यद्यप्य् ऐतद् अस्ति, तथापि मित्रि-वचनम् न लंघनीयम्। परम् किम् क्रियते? नविारितो पि मया न स्थितो सि, अतलौल्यात् वदि्याहंकाराच् च। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-
साधु मातुल गीतेन मया प्रोक्तो पि न स्थितिः।
अपूर्वो यम् मणरि बढः संप्राप्तम् गीत-लक्षणम्॥पञ्च_५.४९॥
चक्रधर आह-कथम् ऐतत्?
सो ब्रवीत्-

कथा ६ रासभ-शृङ्गाल-कथा

कस्मिंश्चद् अधष्ठिाने उढतो नाम गर्दभः प्रतविसति स्म। स सदैव रजक-गृहे भारोद्वहनम् कृत्वा रात्रौ स्वेच्छया पर्यटति ततः प्रत्यूषे बंधन-भयात् स्वयम् ऐव रजक-गृहम् आयाति रजको पितस् तम् बंधनेन नयुिनक्ति
अथ तस्य रात्रौ क्षेत्राणि पर्यटतः कदाचचि् छृङ्गालेन सह मैत्री सञ्जाता स च पीवरत्वाद् वृत्तति-भंगम् कृत्वा कर्कटकि-क्षेत्रे शृङ्गाल-सहितिः प्रवशिति ऐवम् तौ यद्रच्छया चरिभटकि-भक्षणम् कृत्वा, प्रत्यहम् प्रत्यूषे स्व-स्थानम् व्रजतः।
अथ कदाचति् तेन मदोढतेन रासभेन क्षेत्र-मध्य-स्थतिेन शृङ्गाओ भहिितिः-भोः भगनी-सूत! पश्य पश्य। अतीव नरि्मला रजनी। तद् अहम् गीतम् करष्यिामि तत् कथय कतमेन रागेण करोमि
स आह-माम! किम् अनेन वृथानर्थ-प्रचालनेन? यतश् चौरकर्म-प्रवृत्ताव् आवाम्। नभि्तैश् च चौर-जारैर् अत्र स्थातव्यम्। उक्तम् च-
काम्सी ववि्रजयेच् चौर्यम् नदि्रालुश् चेत् स पुम्श्चलीम्।
जहि्वा-लौल्यम् च रुजाक्रांतो जीवतिम् यो त्र वाञ्छति॥पञ्च_५.५०॥

संबंधति कडियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
    1. कथा-मुखम् १-७
    2. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १-५०
    3. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ५१-१००
    4. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १०१-१५०
    5. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः १५१-२००
    6. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २०१-२५०
    7. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः २५१-३००
    8. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३०१-३५०
    9. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ३५१-४००
    10. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४०१-४५०
    11. प्रथमम् तन्त्रम् - मत्रिभेदः ४५१-४६१
    12. द्वतीयम् तन्त्रम् - मत्रि-संप्राप्तिः १-५०

13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् १-५०
25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कडियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

पञ्चतन्त्रम् 06क

अपरम् त्वदीयम् गीतम् न मधुर-स्वरम्, शंख-शब्दानुकारम् दूराद् अपि श्रूयते। तद् अत्र क्षेत्रे रक्षा-पुरुषाः सुसुप्ताः संति। ते उठाय वधम् बंधनम् वा करिष्यंति। तद् भक्षय तावद् अमृतमयीश् चर्भटीः। मा त्वम् अत्र गीत-व्यापार-परो भव।

तच् छ्रुत्वा राभस आह-भोः वनाश्रयत्वात् त्वम् गीत-रसम् न वेत्सि, तेनैतद् ब्रवीषि। उक्तम् च-

शरज्-ज्योत्स्नाहते दूरम् तमसि प्रिय-संनधौ।

धंयानाम् वशितश्रोत्रे गीत-झंकार-जा सुधा॥पञ्च_५.५१॥

शृगाल आह-माम, अस्त्य् एतत्। परम् न वेत्सि त्वम् गीतम्। केवलम् उन्नदसि। तत् किम् तेन स्वार्थ-भ्रम्शकेन?

रासभ आह-धिग् धिङ् मूर्ख! किम् अहम् न जानासि गीतम्? तद् यथा तस्य भेदान् शृणु-

सप्त स्वरास् त्रयो ग्रामा मूर्च्छताश् चैकत्रिंशतिः।

तानास् त्व् एकोनपंचाशत् तिस्रो मात्रा लयास् त्रयः॥पञ्च_५.५२॥

स्थान-त्रयम् यतीनाम् च षड्-अस्यानरिसा नव।

रागा षट्-त्रिंशतरि भावाश् चत्वारिंशत् ततः स्मृताः॥पञ्च_५.५३॥

पञ्चाशीत्य्-अधिकम् ह्य् एतद् गीतांगानाम् शतम् स्मृतम्।

स्वयम् एव पुरा प्रोक्तम् भरतेन शुतेः परम्॥पञ्च_५.५४॥

नांयद् गीतात् प्रियम् लोके देवानाम् अपि दृश्यते।

शुष्क-स्नायु-स्वराहलादात् त्र्य्-अक्षम् जग्राह रावणः॥पञ्च_५.५५॥

तत् कथम् भगिनी-सुत माम् अनभिज्ञम् वदन् निवारयति?

शृगाल आह-माम! यद्य् एवम् यावद् वृत्तेर् द्वार-स्थितिः क्षेत्रपालम् अवलोकयामि, त्वम् पुनः स्वेच्छया गीतम् कुरु।

तथानुष्ठिते रासभ-रटनम् आकर्ण्य क्षेत्रपः क्रोधात् दंतान् धर्षयन् प्रधावतिः। यावद् रासभो दृष्टस् तावल् लगुड-प्रहारैस् तथा हतो, यथा प्रताडितो भू-पृष्ठे पतितः। ततश् च सच्-छिद्रम् उलूखलम् तस्य गले बद्ध्वा क्षेत्रपालः प्रसुप्तः। रासभो पि स्वजाति-स्वभावाद् गत-वेदनः क्षणेनाभ्युठितः। उक्तम् च-

सारमेयस्य चाश्वस्य रासभस्य विशेषतः।

मुहूर्तात् परतो न स्यात् प्रहार-जनितो व्यथा॥पञ्च_५.५६॥

तत तम् एवोलूखलम् आदाय वृत्ततम् चूर्णयित्वा पलायितुम् आरब्धः। अत्रांतरे शृगालो पि दूराद् एव दृष्ट्वा स-स्मितम् आह-

साधु मातुल गीतेन मया प्रोक्तो पि न स्थितिः।

अपूर्वो पि मणरि बढः सांप्रतम् गीत-लक्षणम्॥पञ्च_५.५७॥

तद् भवान् अपमिया वार्यमाणो पनि स्थितिः।
तच् छ्रुत्वा चक्रधर आह-भो मित्रि! सत्यम् एतत्। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-
यस्य नास्ति स्वयम् प्रज्ञा मित्रोक्तम् न करोति यः।
स एव नधिनम् याति यथा मंथर-कौलकिः॥पञ्च_५.५८॥
सुवर्णसिद्धिर् आह-कथम् एतत्?
सो ब्रवीत्-

कथा ७ मंथर-कौलकि-कथा

कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने मंथरको नाम कौलकिः प्रतिवसति स्म। तस्य कदाचित् पट-कर्माणि कुर्वतः सर्व-पट-कर्म-काष्ठानि भग्नानि। ततः स कुठारम् आदाय वने काष्ठार्थम् गतः। स च समुद्र-तटे यावद् भ्रमन् प्रयातः तावत् तत्र शिंशपा-पादपस् तेन दृष्टः। ततश् चिंतितवान्-महान् अयम् वृक्षो दृश्यते। तद् अनेनैव कर्तितेन प्रभूतानि पट-कर्मोपकरणानि भविष्यंति इत्य् अवधार्य तस्योपरि कुठारम् उत्क्षिप्तवान्।
अथ तत्र वृक्षे कश्चित् व्यंतरः समाश्रित्य आसीत्। अथ तेनाभिहितम्-भोः! मद्-आश्रयो यम् पादपः सर्वथा रक्षणीयः। यतो हम् अत्र महा-सौख्येन तिष्ठामि। समुद्र-कल्लोल-स्पर्शनाच् छीत-वायुनाप्यायितः।
कौलकि आह-भोः! किम् अहम् करोमि? दारु-सामग्रीम् विना मे कुटुंबम् बुभुक्षया पीड्यते। तस्माद् अंयत्र शीघ्रम् गम्यताम्। अहम् एनम् कर्तयिष्यामि।
व्यंतर आह-भोः! तुष्टस् तवाहम्। तत् प्रार्थ्यताम् अभीष्टम् किंचित्। रक्षैमम् पादपम् इति।
कौलकि आह-यद्य् एव तद् अहम् स्व-गृहम् गत्वा स्व-मित्रम् स्व-भार्याम् च पृष्ट्वा आगमिष्यामि। ततस् त्वया देयम्।
अथेति व्यंतरेण प्रतिज्ञाते स कौलकिः प्रहृष्टः स्व-गृहम् प्रति निवृत्तो यावद् अग्रे गच्छति, तावद् ग्राम-प्रवेशे निज-सुहृद्दम् नापितम् अपश्यत्। ततः तस्य व्यंतर-वाक्यम् निवेदयामास, यत्-अहो मित्रि! मम कश्चित् व्यंतरः सिद्धः। तत् कथय, किम् प्रार्थये? अहम् त्वाम् प्रष्टुम् आगतः।
नापति आह-भद्र! यद्य् एवम् तद् राज्यम् प्रार्थयस्व, येन त्वम् राजा भवसि अहम् त्वन्-मंत्री। द्वाव् अपीह सुखम् अनुभूय पर-लोक-सुखम् अनुभवावः। उक्तम् च-
राजा दान-परो नित्यम् इह कीर्तिम् अवाप्य च।
तत् प्रभावात् पुनः स्वर्गम् स्पर्धते त्रिदशैः सह॥पञ्च_५.५९॥
कौलकि आह-अस्त्य् एतत् तथापि गृहिणीम् पृच्छामि।
स आह-भद्र! शास्त्र-विरुद्धम् एतत् यत् स्त्रिया सह मंत्रः। यतस् ताः स्वल्प-मतयो भवंति। उक्तम् च-
भोजनाच्छादने दद्याद् ऋतु-काले च संगमम्।
भूषणाद्यम् च नारीणाम् न ताभिर् मंत्रयेत् सुधीः॥पञ्च_५.६०॥
यत्र स्त्री यत्र कितवो बालो यत्र प्रशासिता।
तद् गृहम् क्षयम् आयाति भार्गवो हीदम् अब्रवीत्॥पञ्च_५.६१॥
तावत् स्यात् सुप्रसन्नास्यस् तावद् गुरु-जने रतः।
पुरुषो योषितम् यावन् न शृणोति विचो रहः॥पञ्च_५.६२॥
एताः स्वार्थ-परा नार्यः केवलम् स्व-सुखे रताः।
न तासाम् वल्लभः को पि सुतो पि स्व-सुखम् विना॥पञ्च_५.६३॥
कौलकि आह-तथापि प्रष्टव्या सा मया। यतः पतिव्रता सा। अपरम् ताम् अपृष्ट्वाहम् न किंचित् करोमि।
एवम् तम् अभिधाय सत्वरम् गत्वा ताम् उवाच-प्रिये! अद्यास्माकम् कश्चिद् व्यंतरः सिद्धः। स वाञ्छितम् प्रयच्छति। तद् अहम् त्वाम् प्रष्टुम् आगतः। तत् कथय किम् प्रार्थये? एष तावन् मम मित्रम् नापितो वतद्य् एवम् यत्-राज्यम् प्रार्थयस्व।
साह-आर्यपुत्र! का मतिर् नापितानाम्? तन् न कार्यम् तद् वचः। उक्तम् च-
चारणैर् वंदभिर् नीचैर् नापितैर् बालकैर् अपि।
न मंत्रम् मैत्मान् कुर्यात् सार्धम् भिक्षुभिर् एव च॥पञ्च_५.६४॥
अपरम् महती क्लेश-परंपरैषा राज्य-स्थितिः संधि-विग्रह-यानासन-समाश्रय-द्वैधीभावादिभिः कदाचित् पुरुषस्य सुखम् न प्रयच्छतीति। यतः-
यदैव राज्ये क्रियेतभिषिकस् तदैव याति व्यसनेषु बुद्धिः।
घटा अंड्पाणाम् अभिषेक-काले सहांभसैवापदम् उद्गिरंति॥पञ्च_५.६५॥
तथा च-
रामस्य वृजनम् वने निवसनम् पांडोः सुतानाम् वने
वृष्णीनाम् निधनम् नलस्य अंड्पते राज्यात् परिभ्रमणम्।
सौदासम् तद्-अवस्थम् अर्जुन-वधम् सञ्चित्य लंकेश्वरम्
दृष्ट्वा राज्य-कृते विडंबन-गतम् तस्मान् न तद् वाञ्छयेत्॥पञ्च_५.६६॥
यद्-अर्थम् भ्रातरः पुत्रा अपि वाञ्छंति ये निजाः।
वधः राज्य-कृताम् राज्ञाम् तद् राज्यम् दूरतस् त्यजेत्॥पञ्च_५.६७॥

कौलकि आह-सत्यम् उक्तम् भवत्या। तत् कथय कमि् प्रार्थये?

साह-त्वम् तावद् ऐकम् पटम् नित्यम् ऐव निष्पादयसि। तेन सर्वा व्यय-शुद्धिः संपद्यते। इदानीम् त्वम् आत्मनो अंयद् बाहु-युगलम् द्वितीयम् शरिश् च याचस्व, येन पट-द्वयम् संपादयसि पुरतः पृष्ठतश् च। ऐकस्य मूल्येन गृह्णे यथा-पूर्वम् व्ययम् संपादयिष्यसि, द्वितीयस्य मूल्येन वशिष-कृत्यानि करिष्यसि। ऐवम् सौख्येन स्वजाति-मध्ये श्लाघ्यमानस्य कालो यास्यति, लोक-द्वयस्योपार्जना च भविष्यति।

सो पि तद् आकर्ण्य प्रहृष्टः प्राह-साधु पतिव्रते! साधु! युक्तम् उक्तम् भवत्या। तद् ऐवम् करिष्यामि। ऐष मे निश्चयः।

ततो सौ गत्वा व्यंतरम् प्रार्थयामुचक्रे-भो, यदि ममेप्सितम् प्रयच्छसि तत् देहि मे द्वितीयम् बाहु-युगलम् शरिश् च।

ऐवम् अभिहिते तत्-क्षणाद् ऐव स द्वशिरिश् चतुर्बाहुश् च सञ्जातः। ततो हृष्ट-मना यावद् गृहम् आगच्छति तावल्-लोकैः राक्षसो यम् इति मांयमानैर् लगुड-पाषाण-प्रहारैस् ताडितो मृतश् च।

अतो हम् ब्रवीमि-यस्य नास्ति स्वयम् प्रज्ञा इति।

चक्रधर आह-भोः! सत्यम् ऐतत्। सर्वो पि जनो शरद्देयाम् आशापशिचकिम् प्राप्य हास्य-पदवीम् याति। अथवा साध्व् इदम् उच्यते केनापि-

अनागतवतीम् चिंताम् असंभाव्याम् करोति यः।

स ऐव पांडुरः शेते सोम-शर्म-पति यथा॥पञ्च_५.६८॥

सुवर्णसिद्धिर् आह-कथम् ऐतत्?

सो ब्रवीत्-

कथा ८ सोम-शर्म-पतिङ्-कथा

कस्मिंश्चिन् नगरे कश्चित् स्वभाव-कृपणो नाम ब्राह्मणः प्रतिवसति स्म। तस्य भिक्षार्जितैः सक्तुभिर् भुक्त-शेषैः कलशः संपूरितः। तम् च घटम् नागदंतेवलंब्य तस्याधस्तात् खट्वाम् निधाय सततम् ऐक-दृष्ट्या तम् अवलोकयति।

अथ कदाचिद् रात्रौ सुप्तश् चिंतयामास-यत् परिपूर्णो यम् घटस् तावत् सक्तुभिर् वर्तते। तद् यदि दुर्भिक्षम् भवति, तद् अनेन रूप्यकाणाम् शतम् उत्पत्स्यते। ततस् तेन मयाजाद् वयम् गृहीतव्यम्। ततः षाण्-मासकिम् आप्रसव-वशात् ताभ्याम् यूथम् भविष्यति। ततो जाभिः प्रभूता गा गृहीष्यामि। गोभिर् महिषीः। महिषीर् बडवाः। बडवा-प्रसवतः प्रभूता अश्वा भविष्यंति। तेषाम् विक्रियात् प्रभूतम् सुवर्णम् भविष्यति। सुवर्णेन चतुःशालम् गृहम् संपत्स्यते।

ततः कश्चिद् ब्राह्मणो मम गृहम् आगत्य प्राप्त-वयस्काम् रूपाढ्याम् कंयाम् मह्यम् दास्यति। तत्-सकाशाद् पुत्रो मे भविष्यति। तस्याःअम् सोमशर्मा इति नाम करिष्यामि। ततस् तस्मिन् जानु-चलन-योग्ये सञ्जाते हम् पुस्तकम् गृहीत्वाश्व-शालायाः पृष्ठ-देशे उपविष्टस् तद्-अवधारयिष्यामि। अत्रांतरे सोमशर्मा माम् दृष्ट्वा जनंय्-उत्संगाज् जानु-चलन-परो श्व-खुरासन्न-वर्ती मत्-समीपम् आगमिष्यति। ततो हम् ब्राह्मणीम् कोपाविष्टो भिधास्यामि-गृहाण तावद् बालकम्। सापि गृह-कर्म-व्यग्रतयास्मद्-वचनम् न श्रोष्यति। ततो हम् समुठाय ताम् पाद-प्रहारेण ताडयिष्यामि।

ऐवम् तेन ध्यान-स्थितेन तथैव पाद-प्रहारो दत्तो यथा स घटो भग्नः, स्वयम् च सक्तुभिः पांडुरताम् गतः। अतो हम् ब्रवीमि-अनागतवतीम् चिंताम् इति।

सुवर्णसिद्धिर् आह-ऐवम् ऐतत्। कस् ते दोषः, यतः सर्वो पि लोभेन वडिंबितो बाध्यते? उक्तम् च-

यो लौल्यात् कुरुते नैवोदर्कम् अवेक्षते।

वडिंबनाम् अवाप्नोति स यथा चंद्र-भूपतिः॥पञ्च_५.६९॥

चक्रधर आह-कथम् ऐतत्?

स आह-

कथा ९ चंद्र-भूपति-कथा

कस्मिंश्चिन् नगरे चंद्रो नाम भूपतिः प्रतिवसति स्म। तस्य पुत्रा वानर-क्रीडा-रता वानर-यूथम् नित्यम् ऐवानेक-भोजन-भक्ष्यादभिः पुष्टम् नयंति स्म। अथ वानराधिपो यः स औशनस-बार्हस्पत्य-चाणक्य-मत-वित् तद्-अनुष्ठाता च तत्-सर्वान् अप्य् अध्यापयति स्म।

अथ तस्मिन् राज-गृहे लघु-कुमार-वाहन-योग्यम् मेष-यूथम् अस्ति। तन्-मध्याद् ऐको जहिवा-लौल्याद् अहर्-निशिम् निःशंकम् महानसे प्रविशिय यत् पश्यति तत् सर्वम् भक्षयति। ते च सूपकर् यत् कञ्चित् काष्ठम् मृण्-मयम् भाजनम् काम्स्य-पात्रम् ताम्र-पात्रम् वा पश्यंति तेनाशु ताडयंति।

सो पि वानर-यूथपस् तद् दृष्ट्वा व्यचितयत्-अहो मेष-सूपकार-कलहो यम् वानराणाम् क्षयाय भविष्यति। यतो न्न-रसास्वाद-लंपटो यम् मेषो, महा-कोपाश् च सूपकारा यथासन्न-वस्तुना प्रहरंति। तद् यदि वस्तुनो भावात् कदाचिद् उल्मुकेन ताडयिष्यंति, तदोर्णा-प्रचुरो यम् मेषः स्वल्पेनापि वह्नेनि प्रज्वलयिष्यति। तद् दह्यमानः पुनर् अश्व-कुट्याम् समीप-वर्तयिम् प्रवेक्ष्यति। सापि तिङ्ण-प्राचुर्याज् ज्वलिष्यति। ततो श्वा वह्नि-दाहम् अवाप्स्यंति।

शालहोत्रेण पुनर् ऐतद् उक्तम् यत्-वानर-वसयाश्वानाम् वह्नि-दाह-दोषः प्रशाम्यति। तन् नूनम् ऐतेन भाव्यम् अत्र निश्चयः। ऐवम् निश्चित्य सर्वान् वानरान् आहूय रहसि प्रोवाच, यत्-

मेषेण सूपकाराणाम् कलहो यत्र जायते।

स भविष्यत्य् असंदिग्धम् वानराणाम् क्षयावहः॥पञ्च_५.७०॥

तस्मात् स्यात् कलहो यत्र गृहे नित्यम् अकारणः।

तद्-ग्ढम् जीवतिम् वाञ्छन् दूरतः परविर्जयेत्॥पञ्च_५.७१॥

कलहांतानि हर्म्याणि कुवाक्यांतम् च सौह्ड्दम्।

कुराजांतानि राष्ट्राणि कुकर्मांतम् यशो अंड्णाम्॥पञ्च_५.७२॥

तन् न यावत् सर्वेषाम् संक्षयो भवति, तावद् ऐवैतद् राज-ग्ढम् संत्यज्य वनम् गच्छामः। अथ तत् तस्य वचनम् अश्रढेयम् श्रुत्वा मदोढता वानराः प्रहस्य प्रोचुः-भो भवतो व्ड्ढ-भावाद् बुढि-वैकल्यम् सञ्जातम्, येनैतद् ब्रवीषि। उक्तम् च-

वदनम् दशनैर् हीनम् लाला स्रवति नित्यशः।

न मतिः स्फुरति क्वापि बाले व्ड्ढे वशिषतः॥पञ्च_५.७३॥

न वयम् स्वर्ग-समानोपभोगान् नाना-वधिान् भक्ष्य-वशिषान् राज-पुत्रैः स्व-दत्तान् अम्ड्त-कल्पान् परित्यज्य तत्राटव्याम् कषाय-कटु-तक्ति-क्षार-रूक्ष-फलानि भक्षयष्यिामः।

तच् छ्रुत्वाश्रु-कलुषाम् द्ड्ष्टम्ि क्ड्त्वा स प्रोवाच-रे रे मूर्खाः! यूयम् ऐतस्य सुखस्य परणिामम् न जानीथ। कम्ि पाक-रसास्वादन-प्रायम् ऐतत् सुखम् परणिामे वषिवद् भवष्यिति। तद् अहम् कुल-क्षयम् स्वयम् नावलोकयष्यिामि। सांप्रतम् वनम् यास्यामि। उक्तम् च-

मत्रिम् व्यसन-संप्राप्तम् स्व-स्थानम् पर-पीडनम्।

धंयास् ते ये न पश्यंति देश-भंगम् कुल-क्षयम्॥पञ्च_५.७४॥

ऐवम् अभधिाय सर्वाम्स् तान् परित्यज्य स यूथाधपिो टव्याम् गतः। अथ तस्मनि् गतेयस्मनि् अहनि स मेषो महानसे प्रवष्टिो, यावत् सूपकारेण नांयत् कञ्चिति् समासादतिम् तावद् अर्ध-ज्वलति-काष्ठेन ताड्यमानो जाज्वल्यमन-शरीरः शब्दायमानो श्व-कुट्याम् प्रत्यासन्न-वर्तयिाम् प्रवष्टिः।

तत्र त्ड्ण-प्राचुर्य-युक्तायाम् क्षतिौ तस्य प्रलुठतः सर्वत्रापि वह्नि-ज्वालास् तथा समुठति यथा केचदि् अश्वाः स्फुटति-लोचनाः पञ्चत्वम् गताः। केचदि् बंधनानि त्रोटयत्विा अर्ध-दग्ध-शरीरा इतश् चेतश् च ह्रेषायमाणा धावमाना सर्वम् अपि जन-समूहम् आकुलीचक्रुः।

अत्रांतरे राजा सवषिादः शालहिोत्रज्ञान् वैद्यान् आहूय प्रोवाच-भोः! प्रोच्यताम् ऐषाम् अश्वानाम् कश्चदि् दाहोपशमनोपायः।

तेपि शास्त्राणि विलोक्य प्रोचुः-देव! प्रोक्तम् अत्र वषिये भगवता शालहिोत्रेण, यत्-

कपीनाम् मेदसा दोषो वह्नि-दाह-समुद्भवा।

अश्वानाम् नाशम् अभ्येति तमः सूर्योदये यथा॥पञ्च_५.७५॥

तत् क्रयिताम् ऐतच् चकित्सितिाम् द्राक्, यावद् ऐते न दाह-दोषेण वनिश्यंति।

सो पि तद् आकर्ण्य समस्त-वानर-वधम् आदष्टिवान्। कम्ि बहुना, सर्वेपि ते वानरा ववधिायुध-लगुड-पाषाणादभिर्ि व्यापादतिाः इति।

अथ सो पि वानर-यूथपस् तम् पुत्र-पौत्र-भ्रात्ड्-सुत-भागनेियादि-संक्षयम् ज्ञात्वा वषिादम् उपगतः। संत्यक्ताहार-क्रयिो वनाद् वनम् पर्यटति। अचतियच् च-कथम् अहम् तस्य अंड्पापसदयांड्णता-क्ड्त्येनापक्ड्त्यम् करष्यिामि। उक्तम् च-

मर्षयेद् धर्षणाम् यो त्र वम्शजाम् पर-नर्मितिाम्।

भयाद् वा यदि वा कामात् स ज्ञेयः पुरुषाधमः॥पञ्च_५.७६॥

अथ तेन व्ड्ढ-वानरेण कुत्रचति् पपिासाकुलेन भ्रमता पद्मनिी-खंड-मंडतिम् सरः समासादतिम्। तद् यावत् सूक्ष्मेक्षकियावलोकयति तावद् वनचर-मनुष्याणाम् पद-पंक्ति-प्रदेशो स्ति न नष्क्रिमणम्। ततश् चतिंतिम्-नूनम् अत्र आक्रांते दुष्ट-ग्राहेण भाव्यम्। तत्-पद्मनिी-नालम् आदाय दूरस्थो पि जलम् पबिामि।

तथानुष्ठति तन्-मध्याद् राक्षसो नष्क्रिम्य रत्न-माला-वभिूषति-कंठस् तम् उवाच-भोः! अत्र यः सलले प्रवेशम् करोति स मे भक्ष्यः इति। तन् नास्ति धूर्ततरस् त्वत्-समो अंयो यः पानीयम् अनेन वधिनिा पबिति। ततस् तुष्टो हम्, प्रार्थयस्व ह्ड्दय-वाञ्छतिम्।

कपर्ि आह-भोः! कयिती मे भक्षण-शक्तिः?

स आह-शत-सहस्रायुत-लक्षाण्य् अपि जल-प्रवष्टिानि भक्षयामि। बाह्यतः श्ड्गालो पि माम् धर्षयति।

वानर आह-अस्ति मे केनचदि् भूपतनिा सहात्यंतम् वैरम्। यद्य् ऐनाम् रत्न-मालाम् मे प्रयच्छसि, तत् परविारम् अपि तम् भूपतम्ि वाक्य-प्रपञ्चेन लोभयत्विात्र सरसि प्रवेशयामि।

सो पि श्रढेयम् वचस् तस्य श्रुत्वा रत्न-मालाम् दत्त्वा प्राह-भो मत्रि! यत् समुचतिम् भवति तत् कर्तव्यम् इति।

वानरो पि रत्न-माला-वभिूषति-कंठो व्ड्क्ष-प्रासादेषु परभ्रिमन् जनैर् द्ड्ष्टः। प्ड्ष्टश् च-भो यूथप! भवान् इयंतम् कालम् कुत्र स्थतिः? भवता ईद्ड्ग् रत्न-माला कुत्र लब्धा? दीप्त्या सूर्यम् अपि तरिस्करोति।

वानरः प्राह-अस्ति कुत्रचदि् अरण्ये गुप्ततरम् महत् सरो धनद-नर्मितिम्। तत्र सूर्येर्धोदति रवि-वारे यः कश्चनि् नमिज्जति, स धनद-प्रसादाद् ईद्ड्ग्-रत्न-माला-वभिूषति-कंठो नःिसरति।

अथ भूभुजा तद् आकर्ण्य, स वानरः समाहूतः। प्ड्ष्टश् च-भो यूथाधपि! कम्ि सत्यम् ऐतत्? रत्न-माला-सनाथम् सरो स्ति क्वापि?

कपर्ि आह-स्वामनि्! ऐष प्रत्यक्षतया मत्-कंठ-स्थतिया रत्न-मालया प्रत्ययस् ते। तद् यदि रत्न-मालया प्रयोजनम् तन् मया सह कम् अपि प्रेषय, येन दर्शयामि।

तच् छ्रुत्वा अंड्पतर्ि आह-यद्य् ऐवम् तद् अहम् स-परजिनः स्वयम् ऐष्यामि, येन प्रभूता रत्न-माला उत्पद्यते।

वानर आह-ऐवम् क्रयिताम्।

तथानुष्ठति भूपतनिा सह रत्न-माला-लोभेन सर्वे कलत्र-भ्ड्त्याः प्रस्थतिाः। वानरो पि राज्ञा दोलाधरूिढेन स्वोत्संगे आरोपतिः सुखेन प्रीति-पूर्वम् आनीयते। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

त्ड्ष्णे देवि नमस् तुभ्यम् यया वत्तिांवति अपि।

अक्ड्त्येषु नयिोज्यंते भ्रामंते दुर्गमेष्व् अपि॥पञ्च_५.७७॥

तथा च-

इच्छति शती सहस्रम् सहस्री लक्षम् ईहते।

लक्षाधपिस् तथा राज्यम् राज्यस्थः स्वर्गम् ईहते॥पञ्च_५.७८॥

जीर्यंते जीर्यतः केशाः दंता जीर्यंति जीर्यतः।

जीर्यतश् चक्षुषी श्रोत्रे त्ड्ष्णैका तरुणायते॥पञ्च_५.७९॥

अथ तत्-सरः समासाद्य वानरः प्रत्यूष-समये राजानम् उवाच-देव! अत्रार्धोदिते सूर्येतः-प्रवष्टिानाम् सढिर् भवति तत् सर्वो पि जन ऐकदैव प्रवशितु। त्वया पुनर् मया सह प्रवेष्टव्यम्, येन पूर्व-द्ड्ष्ट-स्थानम् आसाद्य, प्रभूतास् ते रत्न-माला दर्शयामि।

अथ प्रवष्टिास् ते लोकाः सर्वे भक्षति राक्षसेन। अथ तेषु चरिमाणेषु राजा वानरम् आह-भो यूथाधपि कमि् इति चरियते मे परजिनः?

तच् छ्रुत्वा वानरः सत्वरम् व्ड्क्षम् आरुह्य राजानम् उवाच-भो दुष्ट-नरपते! राक्षसेनांतः-सललि-स्थितेन भक्षतिास् ते परजिनः। साधतिम् मया कुल-क्षयजम् वैरम्, तद् गम्यताम्। त्वम् स्वामीति मत्वा नात्र प्रवेशतिः। उक्तम् च-

क्ड्ते प्रतक्ड्तम् कुर्याद् धम्सिति प्रतहिम्सितिम्।

न तत्र दोषम् पश्यामि यो दुष्टे दुष्टम् आचरेत्॥पञ्च_५.८०॥

तत् त्वया मम कुल-क्षयः क्ड्तः मया पुनस् तव इति।

अथैतद् आकर्ण्य राजा कोपावष्टिः पदातर् ऐकाकी यथायात-मार्गेण नष्क्रिांतः। अथ तस्मनि् भूपतौ गते राक्षस-स्प्ड्ष्टो जलान् नष्क्रिम्य सानंदम् इदम् आह-

हतः शत्रुः क्ड्तम् मत्रिम् रत्न-माला न हारति।

नालेन पबिता तोयम् भवता साधु वानर॥पञ्च_५.८१॥

अतो हम् ब्रवीमि-यो लौल्यात् कुरुते कर्म इति।

ऐवम् उक्त्वा भूयो पि स चक्रधरम् आह-भो मत्रि! प्रेषय माम्, येन स्व-गृढम् गच्छामि।

चक्रधर आह-भद्र! आपद्-अर्थे धन-मत्रि-संग्रहः क्रयिते। तन् माम् ऐवम्वधिम् त्यक्त्वा क्व यास्यसि? उक्तम् च-

यस् त्यक्त्वा सापदम् मत्रिम् याति नष्ठिुरताम् वहन्।

क्ड्तघ्नस् तेन पापेन नरके यात्य् असम्शयम्॥पञ्च_५.८२॥

सुवर्णसढिर् आह-भोः, सत्यम् ऐतद् यदि गम्य-स्थाने शक्तर् भवति। ऐतत् पुनर् मनुष्याणाम् अगम्य-स्थानम्। नास्ति कस्यापि त्वाम् उन्मोचयतिुम् शक्तिः अपरम् यथा यथा चक्र-भ्रम-वेदनया तव मुख-वकिारम् पश्यामि तथा तथाहम् ऐतज् जानामि यत् द्राग् गच्छामि मा कश्चनि् ममाप्य् अनर्थो भवेद् इति। यतः-

याद्ड्शी वदन-च्छाया द्ड्श्यते तव वानर।

वकिालेन गृढीतो सि यः परैति स जीवति॥पञ्च_५.८३॥

चक्रधर आह-कथम् ऐतत्?

सो ब्रवीत्-

कथा १० वकिाल-वानर-कथा

कस्मम्िश्चनि् नगरे भद्रसेनो नाम राजा प्रतविसति स्म। तस्य सर्व-लक्षण-संपन्ना रत्नवती नाम कंयास्ति। ताम् कश्चदि् राक्षसो जहीर्षति। रात्राव् आगत्योपभुंक्ते, परम् क्ड्त-रक्षोपधानाम् ताम् हर्तुम् न शक्नोति। सापि तत्-समये रक्षः-सांनध्यिजाम् अवस्थाम् अनुभवति कंपादभिः।

ऐकम् अतक्रिामति काले कदाचति् स राक्षसो मध्य-नशिायाम् गृढ-कोणे स्थतिः। सापि राज-कंया स्व-सखीम् उवाच-सखि! पश्यैष वकिालः समये नत्यिम् ऐव माम् कदर्थयति। अस्ति तस्य दुरात्मनः प्रतषिधोपायः कश्चति्?

तच् छ्रुत्वा राक्षसो पि व्यचतियत्-नूनम् यथाहम् तथांयो पि कश्चदि् वकिाल-नामास्या हरणाय नत्यिम् ऐवागच्छति। परम् सो प्य् ऐनाम् हर्तुम् न शक्नोति। तत् तावद् अश्व-रूपम् क्ड्त्वाश्व-मध्य-गतो नरीक्षयामि। कमि्-रूपः स कमि्-प्रभावश् चेति? ऐवम् राक्षसो श्व-रूपम् क्ड्त्वाश्वानाम् मध्ये तष्ठिति।

तथानुष्ठिते नशिीथ-समये राज-गृढे कश्चदि् अश्व-चौरः प्रवष्टिः। स च सर्वान् अश्वान् अवलोक्य तम् राक्षसम् अश्वतमम् वज्ञिायाधरूिढः।

अत्रांतरे राक्षसश् चतियामास-नूनम् ऐष वकिाल-नामा माम् चौरम् मत्वा कोपान् नहितुम् आगतः। तत् कमि् करोमि? ऐवम् चतियन् सो पि तेन खलीनम् मुखे नधिाय कशाघातेन ताडतिः। अथासौ भय-त्रस्त-मनाः प्रधावतिुम् आरब्धः।

चौरो पि दूरम् गत्वा खलीनाकर्षणेन तम् स्थरिम् कर्तुम् आरब्धवान्। स तु वेगाद् वेगतरम् गच्छति। अथ तम् तथागणति-खलीनाकर्षणम् मत्वा चौरश् चतियामास-अहो नैवम्-वधिा वाजनिो भवंत्य् अगणति-खलीनाः। तन् नूनम् अनेनाश्व-रूपेण राक्षसेन भवतिव्यम्। यद्यपि कञ्चति् पाम्सुलम् भूमि-देशम् अवलोकयामि तद् आत्मानम् तत्र पातयामि। नांयथा मे जीवतिव्यम् अस्ति।

ऐवम् चतियत इष्ट-देवताम् स्मरतस् तस्य सो श्वो बट-व्ड्क्षस्य तले नष्क्रिांतः। चौरो पि बट-प्ररोहम् आसाद्य तत्रैव वलिग्नः। ततो द्वाव् अपि तौ प्ड्थग्-भूतौ परमानंद-भाजौ जीवति-वषिये लब्ध-प्रत्याशौ संपन्नौ।

अथ तत्र बटे कश्चदि् राक्षस-सुह्ड्द् वानरः स्थति आसीत्। तेन राक्षसम् त्रस्तम् आलोक्य व्याह्ड्तम्-भो मत्रि! कमि् ऐव अलाय्यतेलीक-भयेन? तद् भक्ष्यो यम् मानुषः भक्ष्यताम्।

सॊ पि वानर-वचॊ नशिम्य, स्वरूपम् आधाय शंकति-मनाः स्खलति-गतर्ि नव्ि‍ड्त्तः। चौरॊ पि तम्ॆ वानराहूतम्ॆ ज्ञात्वा कॊपात् तस्य लांगुलम्ॆ लंबमानम्ॆ मुखॆ नधिाय चर्वतिवान्। वानरॊ पि तम्ॆ राक्षसाभ्यधकिम्ॆ मंयमानॊ भयान् न कञ्चिदि् उक्तवान्। कॆवलम्ॆ व्यथार्तॊ नमिीलति-नयनस् तष्ठिति। राक्षसॊ पि तम्ॆ तथा-भूतम् अवलॊक्य श्लॊकम् ऎनम् अपठत्-

याद्ड्शी वचन-च्छाया द्ड्श्यतॆ तव वानर।

वकिालॆन ग्ढीतॊ सि यः परैति स जीवति॥पञ्च_५.८४॥

इत्य् उक्त्वा प्रणष्टश् च। तत् प्रॆषय माम्ॆ यॆन ग्ढम्ॆ गच्छामि त्वम्ॆ पुनर् अनुभुंक्ष्वात्र स्थति ऎव लॊभ-व्ड्क्ष-फलम्।

चक्रधर आह-भॊः अकारणम् ऎतत्। दैव-वशात् संपद्यतॆ अंड्णाम्ॆ शुभाशुभम्। उक्तम्ॆ च-

दुर्गस् त्रकिूटः परखिा समुद्रॊ

रक्षाम्ॆसि यॊधा धनदाच् च वत्तिम्।

शास्त्रम्ॆ च यस्यॊशनसा प्रणीतम्ॆ

स रावणॊ दैव-वशाद् वपिन्नः॥पञ्च_५.८५॥

तथा च-

अंधकः कुब्जकश् चैव त्रस्तिनी राज-कंयका।

त्रयॊ प्य् अंयायतः सढिाः सम्ॆमुखॆ कर्मणि स्थतिॆ॥पञ्च_५.८६॥

सुवर्ण-सढििः प्राह-कथम् ऎतत्?

सॊ ब्रवीत्-

कथा ११ अंधक-कुब्जक-त्रस्तिनी-कथा

अस्त्य् अत्र धरा-तल उत्तरा-पथॆ मधु-पुरम्ॆ नाम नगरम्। तत्र मधुसॆना नाम राजा बभूव। तस्य कदाचदि् वषिय-सुखम् अनुभवतस् त्रस्तिनी कंया बभूव। अथ ताम्ॆ त्रस्तनीम्ॆ जाताम्ॆ श्रुत्वा स राजा कञ्चुकनिः प्रॊवाच, यद्-भॊस् त्यज्यताम् इयम्ॆ त्रस्तनी गत्वा दूरॆरण्यॆ यथा कश्चनि् न जानाति।

तच् छ्रुत्वा कञ्चुकनिः प्रॊचुः-महाराज ज्ञायतॆ यद् अनष्टि-कारणिी त्रस्तिनी कंया भवति। तथापि ब्राह्मणम् आहूय प्रष्टव्याः, यॆन लॊक-द्वयम्ॆ न वरिुध्यतॆ, यतः-

यः सततम्ॆ परपि्ड्च्छति श्ड्णॊति संधारयत्य् अनशिम्।

तस्य दविाकर-करिणैर् नलनिीव ववरि्धतॆ बुढिः॥पञ्च_५.८७॥

तथा च-

प्ड्च्छकॆन सदा भाव्यम्ॆ पुरुषॆण वजिानता।

राक्षसॆंद्र-ग्ढीतॊ पि प्रश्नान् मुक्तॊ द्वजिः पुरा॥पञ्च_५.८८॥

राजा आह--कथम् ऎतत्?

तॆ प्रॊचुः-

कथा १२ चंडकर्म-नाम-राक्षस-कथा

दॆव! कस्मम्ॆिश्चदि् वनॊद्दॆशॆ चंडकर्मा नाम राक्षसः प्रतविसति स्म। ऎकदा तॆन भ्रमताटव्याम्ॆ कश्चदि् ब्राह्मणः समासादतिः। ततस् तस्य स्कंधम् आरुह्य प्रॊवाच-भॊ अग्रॆसरॊ गम्यताम्।

ब्राह्मणॊ पि भय-त्रस्त-मनास् तम् आदाय प्रस्थतिः। अथ तस्य कमलॊदर-कॊमलौ पादौ द्ड्ष्ट्वा ब्राह्मणॊ राक्षसम् अप्ड्च्छत्-भॊः! कमि् ऎवम्ॆ-वधिौ तॆ पादाव् अतकिॊमलौ?

राक्षस आह-भॊः! व्रतम् अस्ति, नाहम् आर्द्र-पादॊ भूमम्ॆि स्प्ड्शामि।

ततस् तच् छ्रुत्वात्मनॊ मॊक्षॊपायम्ॆ चतियम्ॆस् तत्-सरः प्राप्तः। ततॊ राक्षसॆनाभहितिम्ॆ-भॊः! यावद् अहम्ॆ स्नानम्ॆ क्ड्त्वा दॆवतार्चन-वधिम्ॆि वधिायागच्छामि तावत् त्वयातः स्थानाद् अंयत्र न गंतव्यम्।

तथानुष्ठतिॆ दव्जिश् चतियामास-नूनम्ॆ दॆवतार्चन-वधिॆर् ऊर्ध्वम्ॆ माम् ऎष भक्षयष्यिति। तद् द्रुततरम्ॆ गच्छामि, यॆनैष आर्द्र-पादॊ न मम प्ड्ष्ठम् ऎष्यति।

तथानुष्ठतिॆ राक्षसॊ व्रत-भंग-भयात् तस्य प्ड्ष्ठम्ॆ न गतः। अतॊ हम्ॆ ब्रवीमि-प्ड्च्छकॆन सदा भाव्यम् इति।

अथ तॆभ्यस् तच् छ्रुत्वा-राजा द्वजिान् आहूय प्रॊवाच-भॊ ब्राह्मणाः! त्रस्तिनी मॆ कंया समुत्पन्ना, तत् कम्ॆि तस्याः प्रतविधिानम् अस्ति, न वा?

हीनांगी वाधकिांगी वा या भवॆत् कंयका अंड्णाम्।

भर्तुः स्यात् सा वनिाशाय स्व-शील-नधिनाय च॥पञ्च_५.८९॥

या पुनस् त्रस्तिनी कंया याति लॊचन-गॊचरम्।

पतिरम्ॆ नाशत्य् ऎव सा द्रुतम्ॆ नात्र सम्ॆशयः॥पञ्च_५.९०॥

तस्माद् अस्या दर्शनम्ॆ परहिरतु दॆवः। तथा यदि कश्चदि् उद्वाहयति, तद् ऎनाम्ॆ तस्मै दत्त्वा, दॆश-त्यागॆन स नयिॊजयतिव्यः इति। ऎवम्ॆ-क्ड्तॆ लॊक-द्वयावरिुढता भवति।

अथ तॆषाम्ॆ तद्-वचनम् आकर्ण्य स राजा पटह-शब्दॆन सर्वत्र घॊषणाम् आज्ञापयामास-अहॊ! त्रस्तिनीम्ॆ राजकंयाम्ॆ यः कश्चदि् उद्वाहयति स सुवर्ण-लक्षम् आप्नॊति

देश-त्यागम् च।

ऐवम् तस्याम् आघोषणायाम् क्रयिमाणायाम् महान् कालो व्यतीतः। न कश्चित् ताम् प्रतगिृह्णाति। सापि यौवनोन्मुखी सञ्जाता सुगुप्त-स्थान-स्थिता यत्नेन रक्ष्यमाणा तष्ठिति। अत्र तत्रैव नगरे कश्चिद् अंधस् तष्ठिति। तस्य च मंथरक-नामा कुब्जो ग्रेसरो यष्टि-ग्राही। ताभ्याम् तम् पटह-शब्दम् आकर्ण्य, मथिो मंत्रतिम्-स्प्ड्श्यतेयम् पटहः। यदि कथम् अपि दैवात् कंया लभ्यते। सुवर्ण-प्राप्तशि् च भवति, तथा सुखेन सुवर्ण-प्राप्त्या कालो व्रजति। अथ यदि तस्य दोषतो म्ड्त्युर् भवति। तदा दारद्रि्योपात्तस्यास्य क्लेशस्य पर्यंतो भवति। उक्तम् च-

लज्जा स्नेहः स्वर-मधुरता बुढयो यौवन-श्रीः

कांतासंगः स्वजन-ममता दुःख-हानरि् वलिासः।

धर्मः शास्त्रम् सुर-गुरु-मतिः शौचम् आचार-चिति

पूर्णे सर्वे जठर-पठिरे प्राणनिाम् संभवंति॥पञ्च_५.९१॥

ऐवम् उक्त्वांधेन गत्वा, स पटहः स्प्ड्ष्टः। उक्तम् च-भोः! अहम् ताम् कंयाम् उद्वाहयामि, यदि राजा मे प्रयच्छति।

ततस् तै राज-पुरुषैर् गत्वा राज्ञे नविेदतिम्-देव! अंधेन केनचित् पटहः स्प्ड्ष्टः। तद् अत्र वषिये देवः प्रमाणम्।

राजा प्राह-

अंधो वा वधरिो वाथ कुष्टी वाप्य् अंत्यजो पि वा।

परगिृह्णातु ताम् कंयाम् स-लक्षाम् स्याद् वदिेशगः॥पञ्च_५.९२॥

अथ राजादेशात् तै राज-पुरुषैस् तम् नदी-तीरे नीत्वा सुवर्ण-लक्षेण समम् वविाह-वधिनिा त्रस्तिनीम् तस्मै दत्त्वा, जल-याने नधिाय कैवर्ताः प्रोक्ताः-भो! देशांतरम् नीत्वा कस्मम्निश्चिद् अधष्ठिानेंधः सपत्नीकः। कुब्जकेन सह मोचनीयः।

तथानुष्ठिते वदिेशम् आसाद्य कस्मम्निश्चिद् अधष्ठिाने कैवर्त-दर्शिते त्रयो पि मूल्येन गृढम् प्राप्ताः सुखेन कालम् नयंति स्म। केवलम् अंधः पर्यंके सुप्तस् तष्ठिति, गृढ-व्यापारम् मंथरकः करोति। ऐवम् गच्छता कालेन त्रस्तिंया कुब्जकेन सह वकि्ड्तिः समपद्यत। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

यदि स्याच् छ्री-तलो वह्नशि् चंद्रमा दहनात्मकः।

सुस्वादः सागरः स्त्रीणाम् तत्-सतीस् त्वम् प्रजायते॥पञ्च_५.९३॥

अथांयेद्युस् त्रस्तिंया मंथरको भहितिः-भोः सुभग! यद्य् ऐषो अंधः कथञ्चित् व्यापाद्यते, तद् आवयोः सुखेन कालो याति। तद् अंवष्यिताम् कुत्रचिद् वषिम्, येनास्मै तत् प्रदाय सुखनिी भवामि।

अंयदा कुब्जकेन परभि्रमता म्ड्तः क्ड्ष्णसर्पः प्राप्तः। तम् गृढीत्वा प्रहड्ष्ट-मना गृढम् अभ्येत्य ताम् आह-सुभगे! लब्धो यम् क्ड्ष्ण-सर्पः। तद् ऐनम् खंडशः क्ड्त्वा प्रभूत-शुंठ्य्-आदभिः सम्स्कार्यास्मै वकिल-नेत्राय मत्स्यामषिम् भणत्विा प्रयच्छ येन द्राग् वनिश्यति। यतो स्य मत्स्यामषिम् सदा प्रयिम्। ऐवम् उक्त्वा मंथरको बहरि् गतः।

सापि प्रदीप्ते वह्नौ क्ड्ष्ण-सर्पम् खंडशः क्ड्त्वा तक्र-स्थाल्याम् आधाय गृढ-व्यापाराकुला तम् वकिलाक्षम् स-प्रश्रयम् उवाच-आर्य-पुत्र! तवाभीष्टम् मत्स्य-माम्सम् समानीतम्। यतस् त्वम् सदैव तत् प्ड्च्छसि। ते च मत्स्या वह्नौ पावनाय तष्ठिंति। तद् यावद् अहम् गृढ-क्ड्त्यम् करोमि, तावत् त्वम् दर्वीम् आदाय क्षणम् ऐकम् तान् प्रचालय।

सो पि तद् आकर्ण्य हड्ष्ट-मनाः स्ड्क्कणी परलिहिन् द्रुतम् उठाय दर्वीम् आदाय प्रमथतिुम् आरब्धः। अथ तस्य मत्स्यान् मथ्नतो वषि-गर्भ-बाष्पेण सम्स्प्ड्ष्टम् नील-पटलम् चक्षुर्भ्याम् अगलत्। असाव् अप्य् अंधस् तम् बहु-गुणम् मंयमानो वशिेषान् नेत्राभ्याम् बाष्प-ग्रहणम् अकरोत्।

ततो लब्ध-द्ड्ष्टरि् जातो यावत् पश्यति, तावत् तक्र-मध्ये क्ड्ष्ण-सर्प-खंडानि केवलांय् ऐवावलोकयति। ततो व्यचतियत्-अहो, कमि् ऐतत्? मम मत्स्यामषिम् कथतिम् आसीद् अनया। ऐतानि तु क्ड्ष्ण-सर्प-खंडानि। तत् तावद् वजिानामि सम्यक् त्रस्तिंयाश् चेष्टतिम्। कमि् मम वधोपाय-क्रमः कुब्जस्य वा? उताहो अंयस्य वा कस्यचित्? ऐवम् वचिंत्यि स्वाकारम् गूहयंन् अंधवत् कर्म करोति यथा पुरा।

अत्रांतरे कुब्जः समागत्य नःिशंकतयालगिन-चुंबनादभिसि् त्रस्तिनीम् सेवतिुम् उपचक्रमे। सो प्य् अंधस् तम् अवलोकयंन् अपि यावन् न कञ्चिचि् छस्त्रम् पश्यति, तावत् कोप-व्याकुल-मनाः पूर्ववच् छयनम् गत्वा कुब्जम् चरणाभ्याम् संगृह्य सामर्थ्यात् स्व-मस्तकोपरि भ्रामयत्विा त्रस्तिनीम् हृद्दये व्यताडयत्।

अथ कुब्ज-प्रहारेण तस्यास् त्ड्तीयः स्तन उरसि प्रवष्टिः। तथा बलान् मस्तकोपरि भ्रमणेन कुब्जः प्राञ्जलताम् गतः।

अतो हम् ब्रवीमि-अंधकः कुब्जकश् चैव (८४) इति।

सुवर्णसढिरि् आह-भोः सत्यम् ऐतत्। दैवानुकूलतया सर्वम् कल्याणम् संपद्यते। तथापि पुरुषेण सताम् वचनम् कार्यम्। पुनर् ऐवम् ऐव वर्ततिव्यम्। अथ ऐवम् ऐव यो वर्तते, स त्वम् इव वनिश्यति। तथा च-

ऐकोदराः प्ड्थग् ग्रीवा अंयांय-फल-भक्षणिः।

असम्हता वनिश्यंति भारुंडा इव पक्षणिः॥पञ्च_५.९४॥

चक्रधर आह-कथम् ऐतत्?

सो ब्रवीत्-

कथा १३ भारुंड-पक्षि-कथा

कस्मिम्श्चित् सरोवरे भारुंड-नामा पक्षी ऐकोदरः प्ड्थग्-ग्रीवः प्रतिवसति स्म। तेन च समुद्र-तीरे परभ्रिमता कञ्चित् फलम् अम्ड्त-कल्पम् तरंग-क्षिप्तम् संप्राप्तम्। सो पि भक्षयंन् इदम् आह-अहो! बहूनि मयाम्ड्त-प्रायाणि समुद्र-कल्लोलाह्ड्तानि फलानि भक्षितानि। परम् अपूर्वो स्यास्वादः। तत् किम् पारिजात-हरिचंदन-तरु-संभवम्? किम् वा, किञ्चिद् अम्ड्त-मय-फलम् इदम् अव्यक्तेनापि विधिनोपाततिम्।

ऐवम् तस्य ब्रुवतो द्वितीय-मुखेनाभिहितिम्-भो, यद्य् ऐवम् तन् ममापि स्तोकम् प्रयच्छ, येनाहम् अपि जिह्वा-सौख्यम् अनुभवामि।

ततो विहस्य प्रथम-वक्त्रेणाभिहितिम्-आवयोस् तावद् ऐकम् उदरम्। ऐका त्ड्प्तिश् च भवति। ततः किम् प्ड्थग् भक्षितेन? वरम् अनेन शेषेण प्रयिा तोष्यते।

ऐवम् अभिधाय तेन शेषम् भारुंड्याः प्रदत्तम्। सापि तद् आस्वाद्य प्रह्ड्ष्टतमालिंगन-चुंबन-संभावनाद्य्-अनेक-चाटु-परा च बभूव। द्वितीयम् मुखम् तद्-दिनाद् ऐव प्रभ्ड्ति सोद्वेगम् स-विषादम् च तिष्ठति।

अथायेद्युर् द्वितीय-मुखेन विष-फलम् प्राप्तम्। तद् द्ड्ष्ट्वापरम् आह-भो निस्त्रिम्श! पुरुषाधम! निरपेक्ष! मया विष-फलम् आसादितम्। तत् तवापमानाद् भक्षयामि।

अपरेणाभिहितिम्-मूर्ख! मा मैवम् कुरु। ऐवम् क्ड्ते द्वयोर् अपि विनाशो भविष्यति। अथैवम् वदता तेनापमानेन तत् फलम् भक्षितम्। किम् बहुना, द्वाव् अपि विनिष्टौ।

अतो हम् ब्रवीमि-ऐकोदराः प्ड्थग्-ग्रीवाः (९२) इति।

चक्रधर आह-सत्यम् ऐतत्। तद् गच्छ ग्ढम्। परम् ऐकाकिना न गंतव्यम्। उक्तम् च-

ऐकः स्वादु न भुञ्जीत ऐकश् चार्थान् न चिंतयेत्।

ऐको न गच्छेद् अध्वानम् नैकः सुप्तेषु जाग्ड्यात्॥पञ्च_५.९५॥

अपि च-

अपि कापुरुषो मार्गे द्वितीयः क्षेम-कारकः।

कर्कटेन द्वितीयेन जीवितम् पररिक्षितम्॥पञ्च_५.९६॥

सुवर्ण-सिढिः प्राह-कथम् ऐतत्?

सो ब्रवीत्-

कथा १४ ब्राह्मण-कर्कटक-कथा

कस्मिम्श्चिद् अधिष्ठाने ब्रह्मदत्त-नामा ब्राह्मणः प्रतिवसति स्म। स च प्रयोजन-वशाद् ग्रामम् प्रस्थितः स्व-मात्राभिहितिः, यद्-वत्स! कथम् ऐकाकी व्रजसि? तद् अंविष्यताम् कश्चिद् द्वितीयः सहायः।

स आह-अंब! मा भैषीः। निरुपद्रवो यम् मार्गः। कार्य-वशाद् ऐकाकी गमिष्यामि।

अथ तस्य तम् निश्चयम् ज्ञात्वा समीपस्थ-वाप्याः सकाशात् कर्कटम् आदाय मात्राभिहितिम्-वत्स, अवश्यम् यदि गंतव्यम्। तद् ऐष कर्कटो पि सहायो भवतु। तद् ऐनम् ग्ढीत्वा गच्छ।

सो पि मातुर् वचनाद् उभाभ्याम् पाणिभ्याम् न संग्ढ्य कर्पूर-पुटिका-मध्ये निधाय, पात्र-मध्ये सम्स्थाप्य शीघ्रम् प्रस्थितिः।

अथ गच्छन् ग्रीष्मोष्मणा संतप्तः कञ्चिन् मार्गस्थम् व्ड्क्षम् आसाद्य, तत्रैव प्रसुप्तः। अत्रांतरे व्ड्क्ष-कोटरान् निर्गत्य सर्पस् तत्-समीपम् आगतः।

स चाभ्यंतर-गताम् कर्पूर-पुटिकाम् अतिलौल्याद् अभक्षयत्। सो पि कर्कटस् तत्रैव स्थितिः सन् सर्प-प्राणान् अपाहरत। ब्राह्मणेपि यावत् प्रबुढः पश्यति, तावत् समीपे म्ड्त-क्ड्ष्ण-सर्पो निज-पार्श्वे कर्पूर-पुटिकोपरि स्थितिस् तिष्ठति। तम् द्ड्ष्ट्वा व्यचिंतयत्-कर्कटेनायम् हतः इति। प्रसंनो भूत्वाब्रवीच् च-भोः! सत्यम् अभिहितिम् मम मात्रा यत् पुरुषेण को पि सहायः कार्यः। नैकाकिना गंतव्यम्। यतो मया श्रढा-पूरित-चेतसा तद्-वचनम् अनुष्ठितिम् तेनाहम् कर्कटेन सर्व-व्यापादनाद् रक्षितिः। अथवा साध्व् इदम् उच्यते-

क्षीणः श्रयति शशी रविम् ड्ढो वर्धयति पयसाम् नाथम्।

अंये वपिदि सहाया धनिनाम् श्रयिम् अनुभवंत्य् अंये॥पञ्च_५.९७॥

मंत्रे तीर्थे द्विजे देवे दैवज्ञे भेषजे गुरौ।

याद्ड्शी भावना यस्य सिढिर् भवति ताद्ड्शी॥पञ्च_५.९८॥

ऐवम् श्रुत्वा सुवर्णसिढिस् तम् अनुज्ञाप्य स्वग्ढम् प्रति निव्ड्त्तः।

इति श्री-विष्णु-शर्म-विरचिते पञ्चतंत्रे अपरीक्षित-कारकम् नाम पञ्चमम् तंत्रम् समाप्तम्॥५॥

यद्य् अप्य् ऐवम् तथापि त्वम् दर्शय तम् चौरसिम्हम् यथा व्यापादयामि।

(अल्त्।) यः पश्यति स पश्यति

(अल्त्।) राज-पुरुषैः

(अल्त्।) देवशक्ति-कथा

संबंधित कड़ियाँ

1. पञ्चतन्त्रम्
   1. कथा-मुखम् १-७
   2. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १-५०
   3. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ५१-१००
   4. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १०१-१५०
   5. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः १५१-२००
   6. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २०१-२५०
   7. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः २५१-३००
   8. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३०१-३५०
   9. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ३५१-४००
   10. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४०१-४५०
   11. प्रथमम् तन्त्रम् - मित्रभेदः ४५१-४६१
   12. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १-५०
   13. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः ५१-१००
   14. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १०१-१५०
   15. द्वितीयम् तन्त्रम् - मित्र-संप्राप्तिः १५१-१९६
   16. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १-५०
   17. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् ५१-१००
   18. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १०१-१५०
   19. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् १५१-२००
   20. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २०१-२५०
   21. तृतीयम् तन्त्रम् - काकोलूकीयम् २५१-२६०
   22. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् १-५०
   23. चतुर्थम् तन्त्रम् - लब्ध-प्रणाशम् ५१-८४
   24. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् १-५०
   25. पञ्चमम् तन्त्रम् - अपरीक्षित-कारकम् ५१-९८
2. पंचतंत्र [1] (hindi wikipedia)
3. पंचतंत्र (हिन्दी में)]
4. हितोपदेशम्

बाहरी कड़ियाँ

- Panchatantra (Story in English) [2]

Article Sources and Contributors

पञ्चतन्त्रम् *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=244576 *Contributors*: Vsrawat, Yann, 1 anonymous edits

पञ्चतन्त्रम् **01** *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243887 *Contributors*: Vsrawat, Yann, 1 anonymous edits

पञ्चतन्त्रम् **02** *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=251661 *Contributors*: Vsrawat, Yann, 2 anonymous edits

पञ्चतन्त्रम् **02**क *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243889 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **02**ख *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243890 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **02**ग *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243891 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **02**घ *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243892 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **02**च *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243893 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **02**छ *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243894 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **02**ज *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243895 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **02**झ *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243897 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **02**ट *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243896 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **03** *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243898 *Contributors*: Vsrawat, Yann, 1 anonymous edits

पञ्चतन्त्रम् **03**क *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243899 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **03**ख *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243900 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **03**ग *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243901 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **04** *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243902 *Contributors*: Vsrawat, Yann, 1 anonymous edits

पञ्चतन्त्रम् **04**क *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243903 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **04**ख *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243904 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **04**ग *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243905 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **04**घ *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243907 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **04**च *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243906 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **05** *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243908 *Contributors*: Vsrawat, Yann, 1 anonymous edits

पञ्चतन्त्रम् **05**क *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243909 *Contributors*: Vsrawat

पञ्चतन्त्रम् **06** *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243910 *Contributors*: Vsrawat, Yann, 1 anonymous edits

पञ्चतन्त्रम् **06**क *Source*: http://wikisource.org/windex.php?oldid=243911 *Contributors*: Vsrawat

License

Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0 Unported
http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/